

T.İ.KƏRİMOVA

**İQTİSADİYYATIN İNVESTİSİYA
POTENSİALİ: FORMALAŞMASI
VƏ İSTİFADƏ MEXANİZMLƏRİ**

(Monoqrafiya)

BAKİ - 2008

KBT 65

UOT 33

K 58

Elmi redaktor: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, iqtisad elmləri doktoru, professor **A.F.Musayev**

Rəyçilər: Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin
İqtisadi Siyasət daimi Komissiyasının sədri
akademik **Z.Ə.Səmədzadə**

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı,
AzDIU-nun «Qiymət» kafedrasının müdiri, iqtisad
elmləri doktoru, professor **X.H. Kazımlı**

Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının sədri,
iqtisad elmləri doktoru, professor **V.T. Novruzov**

K 58 Kərimova T.İ. İqtisadiyyatın investisiya potensialı: formalaşması
və istifadə mexanizmləri. (Monoqrafiya).
Bakı: «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2008.

ISBN 58020.1504.13

Monoqrafiyada investisiya potensialının formalaşdırılmasının nəzəri əsasları verilmiş, onun formalaşması və səmərəli istifadəsində dövlətin rolu əsaslandırılmışdır. İqtisadi sistemlərdə innovasiya layihələrinin investisiya cəlbediciliyinin və investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinə metodiki yanaşmalar açıqlanmış və müəllifin müvafiq məsələlərə dair təklifləri əsaslandırılmışdır. Azərbaycanın davamlı iqtisadi inkişafına investisiya fəallığının təsiri araşdırılmış, xarici investisiyalardan səmərəli istifadə istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Eyni zamanda, investisiya potensialından optimal istifadənin reallaşdırılmasına, strateji idarəetmə sisteminin yaradılmasına, regional və sahə səviyyələrində investisiya potensialının qiymətləndirilməsi metodikasına və praktiki tətbiqinə dair müvafiq təklif və tövsiyələr verilmişdir.

K $\frac{470260202}{M653(07)}$ qrifli nəşr

© Kərimova T.İ., 2008

© «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2008

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	5
-------------------	----------

I FƏSİL**İNVESTİSİYA POTENSİALININ FORMALAŞDIRILMASI VƏ
QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ
ƏSASLARI**

1.1. Təkrar istehsal prosesinin inkişafında yığının formalaşmasının nəzəri aspektləri.....	7
1.2. İqtisadi münasibətlər sistemində investisiya potensialının formalaşması və səmərəli istifadəsində dövlətin rolu.....	15
1.3. İqtisadi sistemlərdə innovasiya layihələrinin investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsinin nəzəri əsaslandırılması.....	25
1.4. İnvestisiya layihələrinin işlənilib hazırlanması və qiymətləndirilməsinin metodiki məsələləri.....	36

II FƏSİL**İNVESTİSİYA POTENSİALINDAN İSTİFADƏNİN TƏHLİLİ
VƏ ÖLKƏ İQTİSADİYYATINA İNVESTİSİYALARIN CƏLB
OLUNMASI PROBLEMLƏRİ**

2.1. İnvestisiyanın təkrar istehsalın intensivləşdirilməsinin strateji meyarı kimi xüsusiyyətləri.....	53
2.2. Azərbaycanın davamlı iqtisadi inkişafına investisiya fəallığının təsiri.....	66
2.3. İnvestisiya potensialından səmərəli istifadənin hüquqi-institusional aspektləri.....	86
2.4. Xarici kapitalın cəlb olunması problemləri.....	95

III FƏSİL**AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA RESURSLARI BAZARININ
TƏNZİMLƏNMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

3.1. Ölkədə investisiya mühitinin formalaşması və iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb olunması imkanlarının təhlili.....	108
3.2. Ölkədə investisiya və maliyyə-kredit siyasətinin inkişafı.....	122

3.3. İnvestisiya potensialından optimal istifadənin reallaşdırılmasında investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi formaları	139
3.4. İnvestisiya resursları bazarının tənzimlənməsində investisiya siyasətinin təsirinin qiymətləndirilməsi.....	144

IV FƏSİL

İNTEQRASIYA ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADİYYATIN İNVESTİSIYA POTENSİALINDAN İSTİFADƏ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

4.1. İnvestisiya potensialının reallaşmasında idarəetmə sisteminin strategiyası.....	155
4.2. İnvestisiya potensialının qiymətləndirilməsinə sahəvi yanaşmanın təkmilləşdirilməsi	163
4.3. Azərbaycanda investisiya potensialından səmərəli istifadənin regional aspektləri.....	172
4.4. Yüksək texnologiyaya malik sahələrin investisiya potensialının inkişaf istiqamətləri.....	192
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	199
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	220

GİRİŞ

İnvestisiya potensialı geniş təkrar istehsalın mənbəyi sayılır. Geniş təkrar istehsal prosesində istehsal gücləri artdıqca investisiya potensialı da güclənir, xarici investorlar üçün investisiya etibarlılığının və cəlbəediciliyinin yüksəlməsi baş verir. Real sektorun təşəkkülünün təmin olunması üçün xarici və daxili pul axınlarının səmərəli bazar idarəedilməsinin hələ tam formalaşmaması investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində dövlətin iştirak dərəcəsinin artırılması zərurətini yaradır.

Ölkənin investisiya potensialının formalaşması və reallaşdırılmasında dövlətin rolu investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli imkan və şəraitin təmin edilməsindən ibarət olmalıdır. İnvestisiya siyasəti öz növbəsində bütövlükdə ölkənin uğurlu iqtisadi fəaliyyətinin əsası sayılır. Ona görə də hesab edirik ki, ölkənin sosial, iqtisadi və elmi-texniki inkişafına yönəldilmiş investisiya siyasəti daim dövlətin diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

İnvestisiyaların cəlb olunması və səmərəli istifadə edilməsi probleminin həlli konseptual, sistemli metodoloji yanaşma olmadan, bazar iqtisadiyyatının qurulduğu şəraitdə Azərbaycanda investisiya proseslərinin xüsusiyyətlərinə baxılmadan mümkün deyil. Dövlətin investisiya siyasəti və investisiya strategiyası üzrə perspektiv nəzəri müddəaların və elmi cəhətdən əsaslandırılmış metodikaların işlənilib hazırlanması, əlverişli investisiya mühitinin formalaşması ölkənin inkişafının iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsi üçün ilkin şərtlərin yaradılmasının zəruri şərti sayılır.

Ölkə iqtisadiyyatı üzrə bütövlükdə və onun ayrı-ayrı sahələrində investisiya proseslərinin idarə edilməsi onların inkişaf strukturunun dəyişməsinə və dinamikasına təsir edən amillərin kompleks tədqiqini tələb edir. İnvestisiyalaşma üzrə idarəetmə qərarlarının formalaşmasına təsir edən makroiqtisadi şəraitin öyrənilməsi zəruridir.

İqtisadiyyatda baş verən dərin və səmərəli dəyişikliklər yalnız investisiyaların yeni idarəetmə mexanizmlərinin formalaşması və fəal istifadəsi zamanı mümkündür.

Dövlətin investisiya siyasətinin formalaşdırılmasının elmi cəhətdən əsaslandırılmış prinsiplərinin işlənilib hazırlanması zəruridir. Təsərrüfat subyektlərinin investisiya siyasətinin formalaşdırılması prinsipləri investisiya proseslərinin idarə edilməsi metodologiyasının ən mühüm tərkib ünsürlərindən biridir. Bu prinsiplərin yaradıcılıqla istifadəsi bütövlükdə respublika və onun regionları, ümumilikdə iqtisadiyyat və onun sahələri üzrə məqsədli inkişaf proqramlarının maliyyələşdirilməsi üçün investisiyaların seçimi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə kömək etməlidir.

Azərbaycan iqtisad elmində investisiya fəallığının stimullaşdırılmasının müxtəlif metodlarından istifadənin səmərəliliyi məsələləri kifayət qədər dərindən tədqiq olunmamışdır. Odur ki, texniki inkişaf sferasında artan rəqabət

şəraitində investisiya potensialının qiymətləndirilməsi metodikasının işlənilib hazırlanmasına ehtiyac vardır.

Keçid iqtisadiyyatı şəraitində yuxarıda qeyd edilən problemlərin müfəssəl öyrənilməsi zərurəti monoqrafiyada baxılacaq məsələlərin dairəsini daha da genişləndirmiş və zənginləşdirmişdir.

Monoqrafiyanın I fəslində bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində investisiya potensialının formalaşdırılmasının nəzəri əsaslarına baxılmışdır. Burada, əvvəlcə təkrar istehsal prosesinin inkişafında yığımın formalaşmasının nəzəri-metodoloji məsələləri nəzərdən keçirilmiş, iqtisadi münasibətlər sistemində investisiya potensialının yeri, onun formalaşması və səmərli istifadəsində dövlətin rolu əsaslandırılmışdır. Daha sonra, iqtisadi sistemlərdə innovasiya layihələrinin investisiya cəlbədiciliyinin qiymətləndirilməsinin, eləcə də investisiya layihələrinin işlənilib hazırlanması və qiymətləndirilməsinin metodiki məsələlərinə baxılmışdır.

Monoqrafiyanın II fəslində investisiya potensialından səmərəli istifadə olunması və onun strateji prioritetlərinə həsr edilmişdir. Bu fəsilə təkrar istehsalın intensivləşdirilməsinin strateji meyarı kimi investisiyanın xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilmiş, respublikamızın davamlı iqtisadi inkişafına investisiya fəallığının təsiri öyrənilmiş, xarici investisiyalardan səmərəli istifadə olunması istiqamətləri və onların cəlb olunmasında strateji prioritetlər tədqiq edilmiş, investisiya potensialından səmərəli istifadənin hüquqi-institusional aspektləri şərh olunmuşdur.

Monoqrafiyanın III fəslində Azərbaycanda investisiya resursları bazarının yaradılmasının və fəaliyyətinin xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilmişdir. Bu məqsədlə, əvvəlcə ölkədə investisiya mühitinin formalaşması və iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb olunma imkanlarının istiqamətləri əsaslandırılmış, ölkədə investisiya və maliyyə-kredit siyasətinin inkişafı qarşılıqlı əlaqədə təhlil olunmuş, investisiya potensialından optimal istifadənin reallaşdırılmasında investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinin müxtəlif formaları tədqiq edilmiş, daha sonra isə investisiya siyasətinin formalaşmasında müxtəlif variantlılıq və onun ölkənin makroiqtisadi inkişafının alternativliyi ilə əlaqəsi şərh olunmuşdur.

«İnvestisiya potensialından istifadənin strateji idarəetmə sistemi və sahəvi-regional problemləri» adlanan IV fəsilə investisiya potensialının reallaşmasında strateji idarəetmə sisteminin rolu əsaslandırılmış, investisiya potensialının müqayisəli təhlili və qiymətləndirilməsi aparılmış, respublikamızın regionlarında investisiya potensialının yüksəldilmə strategiyası, habelə sahibkarlığın inkişafının regional investisiya strategiyası tədqiq edilmiş, yüksək texnologiyaya malik sahələrin investisiya potensialının inkişafına dair müvafiq təklif və tövsiyələr verilmişdir.

I FƏSİL

İNVESTİSIYA POTENSİALININ FORMALAŞDIRILMASI VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Təkrar istehsal prosesinin inkişafında yığımın formalaşmasının nəzəri aspektləri

İnvestisiyalar geniş təkrar istehsal prosesində aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- makro və mikroiqtisadi səviyyələrdə əsas kapitalın artımının və keyfiyyətə təkmilləşdirilməsinin təmin edilməsi;
- iqtisadiyyatda mövcud olan mühüm nisbətlərə (təkrar istehsal strukturuna və sahəvi struktura) uyğun mütərəqqi iqtisadi struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi;
- elmi-texniki tərəqqinin ən yeni uğurlarının reallaşdırılması, nəticə etibarilə istehsalın sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi.

Yuxarıda sadalanan funksiyalar arasında təkrar istehsal prosesinin makroiqtisadi nisbətlərinin optimallaşdırılması, başqa sözlə, milli gəlirin tərkibində yığım və istehlak arasında nisbətin gözlənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Geniş təkrar istehsal problemləri nəzərdən keçirilən iqtisadi ədəbiyyatda iqtisadi artımın əsas vasitəsi kimi yığım və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Təhlil zamanı investisiya prosesləri yığım prosesinin əsas tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməklə ikinci plana keçir. Hesab edirik ki, yığım prosesi ilə investisiya qoyuluşları prosesinin bu cür eyniləşdirilməsi heç də düzgün deyildir. Həmin proseslər müəyyən hallarda oxşarlıq təşkil etsələr də, onlar öz iqtisadi məzmunlarına görə fərqli proseslərdir. Lakin digər tərəfdən, geniş təkrar istehsal probleminin iqtisadi təhlilində yığım və istehlak fondlarının formalaşması prosesini kapital qoyuluşları vəsaitlərinin araşdırılması və formalaşdırılması prosesindən ayırmaq da düzgün deyildir. Məsələn burasındadır ki, təkrar istehsal prosesi mütləq investisiyaların, yığım və istehlakın tarazlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Odur ki, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda xalq təsərrüfatının investisiya fondu-yığım fondu-istehlak fondu kimi tarazlığını nəzərdə tutan optimal nisbətin təmin edilməsi çox vacib məsələlərdən biri sayılır.

Yığım və investisiyaların makrosəviyyədə qarşılıqlı əlaqəsinə iqtisadi tarazlığın klassik və neoklassik modelində baxılır. Gəlirlərin artımı öz növbəsində yığımın artımını stimullaşdırır. Yığımın investisiyaya çevrilməsi

istehsalın həcmi və məşğulluğu artırır. Bunun nəticəsində yenidən gəlirlər artır, gəlirlərin artması isə öz növbəsində yenidən yığım və investisiyaların artmasına gətirib çıxarır. Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, əgər yığım investisiyaya transformasiya olunmursa, onda ÜDM-in artımı səngiyir, bununla da gəlirlər azalır və tələb məhdudlaşır. Digər tərəfdən, unutmamaq olmasın ki, yığım məcmu tələb və məcmu təklif arasındakı tarazlığın pozulmasına da gətirib çıxara bilər. Belə ki, əgər investisiyalar yığımdan çoxdursa, inflyasiya təhlükəsi yarana bilər. İnvestisiyalar yığımdan geri qaldıqda isə ÜDM-in artımı üçün maneələr yarana bilər.

Klassik iqtisadçıların fikrincə, yığım məcmu tələbin səviyyəsinin çatışmazlığına gətirib çıxarmır. Onlar hesab edirlər ki, yığım şəklində “gəlir-xərc” axınına tərk edən hər bir valyuta sahibkarlar tərəfindən investisiyalar kimi yenidən “gəlir-xərc” axınına qaytarılır. Beləliklə də, iqtisadiyyata qoyulmuş investisiyalar istehlakda yığının şərtləndirdiyi “boşluqları” doldurur. Sahibkarların investisiya xərcləri “gəlir-xərc” axınına əlavə olunmaqla iqtisadi fəallığın azalmasının qarşısını almış olur. Bunun nəticəsində istehsalın səviyyəsi əvvəlki kimi qalır, eyni zamanda əhalinin məşğulluq problemi təmin olunmuş olur.

Cəmiyyət miqyasında mövcud olan tam məşğulluq probleminin həlli məcmu xərclərdən, o cümlədən investisiya xərclərindən asılıdır. Ölkə sahibkarları, eləcə də xarici investorlar tərəfindən qoyulmuş investisiyalar əmanətləri tam kompensasiya edirsə, onda məşğulluq, habelə digər iqtisadi problemlər yüksək səviyyədə həll olunur.

Əslində yığım dedikdə, istehlakçıların gəlirlərinin müəyyən bir hissəsinin dövriyyədən çıxarılması başa düşülməlidir. Nəticədə yerdə qalan vəsait istehsal olunmuş bütün məhsulların alınmasına kifayət etməyəcək və bununla da satılmamış məhsullar qalığı, istehsalın səviyyəsinin aşağı düşməsi, işsizliyin artımı müşahidə olunacaq. Klassik iqtisadçıların fikrincə, yığım tələb çatışmazlığı yaratmır. Onlar hesab edirlər ki, faiz dərəcəsi çox olduqda istehlakçılar yığımdan istifadə edib daha çox investisiya qoya bildikləri halda, bu cür vəziyyətdə istehsalçılara kredit götürmək qətiyyənlə sərf etmir. Tələb-təklif qanununa uyğun surətdə faiz dərəcəsi o həddə qədər dəyişir ki, hər hansı tarazlıq qiymətində yığımla investisiyanı eyniləşdirmək mümkün olur. Klassiklərdən fərqli olaraq, Keynsin fikrincə, yığım faizdən çox, gəlirlərdən asılıdır.

Məlum olduğu kimi, Keynsin nəzəriyyəsində əsas bərabərliklər aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:

1. Gəlir=əmtənin dəyərliliyi=istehlak+investisiya.
2. Yığım=gəlir-istehlak.

Buradan isə yığının istehlaka bərabərliyi alınır. Keynsə görə, istehlakın (C) yığma (Y) nisbəti insanların psixoloji meylliliyi ilə müəyyən edilir. İstehlaka meyllilik şəraitində adətən gəlirlər nisbətən ləng artır (Keyns C.M. “Məşğulluğun, pulun və faizin ümumi nəzəriyyəsi”). $\Delta C/\Delta Y$ nisbətinin artımı

özündə “istehlaka son hədd meyilliyini” əks etdirir. Bu kəmiyyət məhsul artımının istehlak (c) və investisiyalar (İ) arasında bölüşdürülməsi nisbətini ifadə edir. Buradan isə alınır ki,

$$\Delta Y = \Delta C + \Delta I, \quad \Delta Y = K \Delta I$$

İnvestisiya multiplikatoru adlandırılan $K = \frac{\Delta Y}{\Delta I}$ nisbəti göstərir ki, əgər investisiyanın ümumi məbləğinin artımı baş verirsə, onda gəlir investisiya artımına nisbətən k kəmiyyəti dəfə çox yüksələcəkdir.

Belə ki, əgər $\Delta Y = \Delta C + \Delta I$, onda $\Delta I = \Delta Y - \Delta C$. Əgər biz bu ifadəni multiplikatorun düsturunda yerinə qoysaq, onda

$$K = \frac{\Delta Y}{\Delta Y - \Delta C}$$

bərabərliyi alınar. Göründüyü kimi, əgər bütün gəlir artımı məsrəf edilsəydi, onda kəsrin məxrəci sıfıra, multiplikator isə sonsuzluğa bərabər olmuş olardı, daha doğrusu, ilkin investisiya gəlirin sonsuz artımına gətirib çıxarmış olardı.

Keynsçilər belə hesab edirlər ki, heç də pul bazarı və onun tərkib ünsürlərindən olan faiz dərəcəsinin köməkliyi ilə əhalidə olan əmanətlərin hamısı investisiyalar şəklində iqtisadiyyata qayıtmır. Onların fikrincə, investorların planları ilə əhalinin (ev təsərrüfatlarının) əmanətlərlə bağlı planları üst-üstə düşməyə bilər. Məhz bunun nəticəsi olaraq, ola bilsin ki, pul bazarı və onun tərkib ünsürü olan faiz dərəcəsi əmanətləri tam olaraq investisiya kimi iqtisadiyyata yönəldə bilməsin. Keynsçilərin qənaətinə görə, investorlar və əmanətçilər öz fəaliyyətləri zamanı müxtəlif motivlərə əsaslanmaqla qərar qəbul edirlər və yığımın səviyyəsi faiz dərəcəsindən az asılıdır. Onların fikrincə, istər yığımın, istərsə də investisiyaların səviyyəsi milli gəlirdən asılı olaraq formalaşır. Məhz milli gəlirin səviyyəsindən asılı olaraq investorlar və əmanətçilər (əmanət subyektləri) qərar qəbul edirlər. Keynsçilər hesab edirlər ki, pul kapitalını əldə etmək üçün faiz dərəcəsi əsas amil olsa da, investisiya qoyuluşu üçün, o heç də əsas və yeganə amil sayıla bilməz.

Məcmu tələb nəzəriyyəsində investisiya tələblərinə yüksək əhəmiyyət verilir. Multiplikator səmərəsinin təsiri nəticəsində investisiyada tərəddüd istehsal və məşğulluqda böyük dəyişikliyə səbəb olur. Keyns iqtisadiyyatda investisiyanın səmərəsini müəyyən edən mühüm amillər içərisində faiz dərəcəsini ayırd edir. Bu, investisiya layihələrini müəyyənləşdirmək üçün alınmış kreditin dəyərini göstərir. Bərabər şərtlər daxilində faiz dərəcəsinin artımı planlaşdırılan investisiyanın səviyyəsini azaldacaq və nəticədə istehsal və məşğulluğun həcmi aşağı düşəcəkdir.

Funksional asılılıq zəncirini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar: pul kütləsinin artımı faiz dərəcəsinin aşağı düşməsinə səbəb olur, bu isə investisiyanın artımına, son nəticədə gəlir və məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Keyns faiz dərəcəsinin investisiya siyasətinə təsirinə pul

tədavülünün bütövlükdə iqtisadiyyata qarşılıqlı təsirinin vasitəsi kimi baxırdı. Məhz buna görə də pul bazarının təhlili (pula olan tələb və təklifin qarşılıqlı nisbətləri əsasında faiz dərəcəsinin müəyyənəlməsi) Keyns nəzəriyyəsinin mühüm tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Faiz dərəcəsinin dəyişməsi mexanizmini açaraq Keyns pula tələbin klassik miqdar nəzəriyyəsini rədd edərək özünün baxışlarını formalaşdırmışdır. Keynsə görə, pul sərvətin növlərindən biridir və təsərrüfat subyektlərinin öz aktivlərinin bir hissəsini pul formasında saxlaması arzusu, necə deyirlər, likvidliyə üstünlük verməsi ilə müəyyən edilir.

Valrasın ümumi iqtisadi tarazlıq modelinə görə, qiymətlər bütün bazarlarda bir-birilə əlaqədardır, bir-birini müəyyən edir və tənzimləyirlər. Belə hesab etmək olar ki, faiz dərəcəsinin aşağı olması kreditləri ucuzlaşdırdığı üçün əlverişli investisiya mühiti yaranacaqdır. Lakin Keyns hesab edirdi ki, investisiyaların rentabelliğini artırmaq məqsədilə faiz dərəcəsinin azaldılmasının öz həddi vardır. Əgər depozitlərin faiz dərəcəsi çox aşağı olarsa, pulları bankda saxlamaq sərfəli olmaz və qənaətlər investisiyaya çevrilə bilər. Analogi vəziyyət əhalinin gəlirlərinin aşağı səviyyədə olması zamanı da yaranır. Bu halda ödəməqabiliyyətli tələb aşağı olur.

İqtisadi tarazlığın istər klassik, istərsə də neoklassik modelində, ilk növbədə, qənaətlərin və investisiyaların makrosəviyyədə qarşılıqlı əlaqəsi nəzərdən keçirilir. Gəlirlərin artımı qənaətlərin çoxalmasını stimullaşdırır. Qənaətlərin investisiyaya çevrilməsi istehsalın həcmi və məşğulluğu artırır. Bunun nəticəsində yenidən gəlirlər artır, onlarla birlikdə ardıcıl olaraq qənaət və investisiyalar da çoxalır. Qənaətlərin investisiyaya transformasiya edilmədiyi halda, ümumi daxili məhsulun artımı ləngiyir, bununla da gəlirlər azalır, tələb məhdudlaşır. Onu da qeyd etmək ki, qənaətlər məcmu tələb və məcmu təklif arasındakı tarazlığı poza bilər. Əgər investisiyalar qənaətlərdən çoxdursa, inflyasiya təhlükəsi yaranacaq. Bunun əksinə olaraq, əgər investisiyalar qənaətlərdən geri qalırsa, onda ümumi daxili məhsulun artımı ləngiyir. Klassik iqtisadçılardan fərqli olaraq, Keyns əsaslandırmışdır ki, qənaətlər faizlərdən yox, gəlirlərdən asılı olaraq formalaşır. Hazırkı mərhələdə ölkəmizdə məcmu tələbin aşağı düşməsinin əsas amili əhalinin gəlirlərinin hələ də az olmasıdır. Fikrimizcə, gəlirlərin mərhələ-mərhələ artırılması ölkədə məcmu tələbi, eləcə də investisiyaları artacaqdır.

İqtisadi artımı sürətləndirmək üçün ümumi yığıcı artırmaq zəruridir. Lakin yığıcı fondunun müəyyən səviyyədə çox artırılması labüd olaraq sosial problemlərin həllinin dondurulmasına, son nəticədə istehsalın inkişafının ləngiməsinə gətirib çıxarır. Yığıcının müəyyən həddə qədər yüksəldilməsi iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə gətirir, bundan sonra isə onun istehsalın inkişafına əks təsiri baş verir. Səmərəlilik aşağı düşür ki, bu da nəticə etibarilə, gəlirliliyin azalmasının qanunauyğun nəticəsi kimi çıxış edir.

Yığıcı və istehlak fondları arasında qarşılıqlı əlaqənin nəzəri modelini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar.

1. Təkrar istehsal prosesinin son məqsədi istehlak olduğuna görə investisiya və yığım məhz bu məqsədə xidmət etməlidir. Əks halda, mənasız və səmərəsiz məsrəflər onun hesabına ödənilməli olan ağır yük halında cəmiyyət üzvlərinin üzərinə düşür. İqtisadi strukturun optimallaşdırılması, yığım və investisiyaların elə ilk vaxtlardan istər yaxın və istərsə də perspektivdə istehlak xarakteri daşmasını tələb edir.

2. İnvestisiyanın son məqsədi milli gəlirin, onun tərkibində isə yığım və istehlak fondlarının artımının təmin edilməsindən ibarətdir. Lakin bu artım elə həyata keçirilməlidir ki, kapital qoyuluşlarının hər bir əlavə vahidi ona çəkilən məsrəflərdən daha çox gəlir gətirmiş olsun. Onu da qeyd edək ki, hər bir anda investisiyanın artması onların veriminin aşağı düşməsi ilə müşayiət olunur, ona görə ki, xüsusi kapital məsrəfləri artan zaman xalis gəlir azalır. Optimal xalis gəlir və optimal investisiya məsrəflərinin mütənasibliyi istehsalın səmərəliliyini xarakterizə edir.

3. Səmərəli istehsal fəaliyyətinin qurulması həyata keçirilən investisiyaların sadəcə milli gəlirin artımını təmin etməsini deyil, həm də istehlak fondunun artımını şərtləndirdiyini nəzərdə tutur. Bu yığım normasının saxlandığı və ya onun aşağı düşdüyü şəraitdə əldə oluna bilər. Lakin bu aşağı düşmə, yığılan resursların resursveriminin yüksəldilməsi ilə kompensasiya olunur. Bu isə öz növbəsində elə bir investisiya siyasəti tələb edir ki, o yalnız sadəcə iqtisadi artıma təsir etməsin. İnvestisiya resurslarının iqtisadiyyat sahələri arasında elə optimal bölgüsü nəzərdə tutulmalıdır ki, bu zaman həm istehsal sahələrinin, həm də istehlak malları və xidmət sahələrinin artımı təmin edilmiş olsun.

İstifadə olunan investisiyaların səmərəsi yüksək olduqca, onlar daha sürətlə və tam şəkildə əsas fondlara daxil olur. Bununla da, həmin fondların texniki səviyyəsi yüksək və mütərəqqi olur, tikinti işlərinin keyfiyyəti yaxşılaşır, milli iqtisadiyyatda əmək məhsuldarlığı, istehsalın həcmi, milli gəlirin fiziki həcmi yüksəlir ki, nəticədə daha səmərəli istehsal metodunu yalnız bu və digər investisiya proqramının həyata keçirilməsi vasitəsilə seçmək mümkündür.

Bazar sistemi şəraitində dövlət müəssisələrin və şəxsi gəlirlərin vergisini artırma bilər. Sonra o, vergi ilə daxil olan vəsaitləri istehlak nemətlərinin və xidmətlərinin, investisiya resurslarının istehsalına yönəldəcək. Beləliklə, dövlət məqsədli olaraq ölkənin milli məhsul strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklər etmək məqsədilə resursları yenidən bölüşdürür. Hesab edirik ki, müəssisə və şirkətlərin mənfəətindən vergi tutulması iqtisadiyyatın bəzi prioritet sahələrində azaldılmalı və ya müəyyən dövr üçün təxirə salınmalıdır. Bu tədbir investisiyaların gözlənilən mənfəətliliyinin yüksəldilməsinə kömək edə və yeni texniki avadanlıqlara məsrəfləri stimullaşdırma bilər.

İstehsal yığımını normasının kifayət qədər yüksək səviyyədə saxlanılması üçün bir sıra ümumi zəruri şərtlərin yerinə yetirilməsi tələb olunur. Onların arasında ən mühümü yüksək və ya daim artan istehsal səmərəliliyinin

səviyyəsidir, başqa sözlə, istehsal xərclərinin məsrəf veriminin yüksəldilməsidir. Yalnız bu şəraitdə həmin məsrəfləri artırmağın əhəmiyyəti vardır. Ona görə də, müasir iqtisadi strategiyanın mühüm xüsusiyyəti yığım sərhədlərini genişləndirməyə, tənəzzülü və sonra istehsal yığımını normasını sabitləşdirməyə imkan verən investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi olmalıdır. Bu, müasir iqtisadi artım nəzəriyyəsinin əsasını təşkil edən başlıca müddəalardan biridir.

Fond və yığım norması istənilən halda elə səviyyədə qurulmalıdır ki, elmi-texniki tərəqqinin tətbiqi və cəmiyyətin onu səmərəli mənimsəməsi mümkün olsun. Səmərəli texniki yeniliklər olmadıqda isə yığım normasının artırılması da məqsədəuyğun olmur.

Yığım prosesi köhnəmiş texnika və texnologiyanın daim təkrar istehsalı ilə deyil, daha çox elmi-texniki tərəqqi ilə əlaqədar olmalıdır. Bundan başqa, yığım amortizasiya ayırmaları hesabına ödəmə fondundan həyata keçirilən mövcud avadanlıq və güclərin əsaslı təmirinə deyil, yeni avadanlıq və güclərin yaradılmasına yönəldilməlidir. Onu da qeyd edək ki, əsaslı təmirə olan məsrəfləri fondların qalıq dəyərinin faktiki xərclərin məbləği qədər artırırılar. Lakin bu zaman əhəmiyyətli modernləşdirmənin istisna hallarından başqa avadanlığın məhsuldarlığının yüksəldilməsi baş vermir.

İstehsal yığım norması-iqtisadi artım keyfiyyətini müəyyənləşdirən mühüm parametrlərdən biridir. Bu göstərici fond veriminin yüksəlməsi və istehsalın resurs tutumunun aşağı düşməsi ilə müşayiət olunan geniş təkrar istehsalın fond qoruyucu tipidir. İstehlak fondunun daim yüksək saxlandığı zaman istehlak yığımını normasının aşağı düşməsi milli gəlirin proporsional azalması ilə müşayiət olunursa, bu, faktiki olaraq milli gəlirin istehlakını bildirir. Beləliklə, yığım normasının aşağı düşməsi iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır, yəni istehsalın səmərəliliyinin müvafiq yüksəldilməsi ilə şərtləndirilməlidir. Yüksək yığım norması iqtisadiyyatın səmərəli inkişafının əsasıdır. Belə ki, yüksək fond verimi zamanı istehsal yığımını normasının aşağı salınması məqsədyönlü hesab olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə yığımın norması zəif inkişaf edən ölkələrdə olduğundan yüksək səviyyədə saxlanılır. Bunun nəticəsi olaraq, həmin ölkələrdə şəxsi istehlak səviyyəsi də yüksəkdir.

Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə yığım normasının aşağı düşməsi ilə deyil, əksinə, onun kifayət qədər yüksək səviyyəsində və milli gəlirin yüksək artım sürətində nail olunur. Lakin istehsal yığımını normasının kifayət qədər yüksək səviyyədə saxlanılması üçün münasib şərtlər, məsələn, istehsal məsrəfləri veriminin artımı olmalıdır. Başqa sözlə desək, hər bir təkrar istehsal tsikli daha yüksək texniki əsasda həyata keçirilməlidir. Yalnız bu şəraitdə investisiya məsrəflərini artırmaq məqsədəuyğundur. Ona görə də müasir investisiya strategiyasının başlıca xüsusiyyəti milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin elə yüksəlişi olmalıdır ki, o, yığım sərhədlərini genişləndirməyə imkan versin, tənəzzülü saxlasın, sonra isə istehsal yığımını normasını sabitləşdirsin.

Son illər müşahidə olunan istehsal yığımı normasının aşağı düşməsi fond veriminin azalmasından irəli gəlmişdir. Əgər istifadə edilən resursların resurs verimi (maksimum gəlir) azalırsa, onları yığmaq sərfəli olmur. Belə ki, məsrəflər, yəni kapital qoyuluşları bu qoyuluşdan alınan gəlirdən artıq olur, yəni verimi üstələyir. Bu, hər şeydən əvvəl, istehlak fondunun mütləq azalmasına gətirib çıxarır. Təəccüblü deyil ki, son dövrlərə qədər investisiya sahəsi həddən yüksək gərginlik içərisində olmuşdur. Qeyd olunan dövrdə vəsaitlər yalnız istehsalın texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün deyil, aşağı düşən səmərəliliyin kompensasiyası üçün xərclənmişdir. Nəticədə istehsal aparatının aşağı səviyyəli, geridə qalmış texniki-texnoloji əsasda həddən artıq yığımı baş verir.

Qeyri-sabit iqtisadi şəraitdə, inflyasiyanın yüksək səviyyəsi vəziyyətində istehsal sahəsinə intensiv investisiya qoyuluşları etmək, intensiv yığımı həyata keçirmək tamamilə mənasızdır. Xüsusən mövcud olan investisiya tsikli isə vaxt etibarilə uzadılmışdır. İstifadə olunan resurslardan bir qayda olaraq, 15-20 il səmərə verimi gözlənilir. Bu, həddən artıq gecdir. Müasir elmi-texniki tərəqqinin sürətini nəzərə alaraq, qoyulan vəsaitlərdən ümumiyyətlə heç bir səmərə almayıb, yalnız itkilər də vermək olar.

Bu cür şəraitdə yığım və istehlak arasında başlıca ziddiyyət həll olunmur: hazırkı dövrdə yığım müvafiq olaraq gələcəkdə istehlakın artırılması ilə reallaşdırılır.

Müasir elmi-texniki tərəqqi tələb edir ki, yığılan resurslar (yəni həyata keçirilən investisiyalar) 1,5-2 ildən sonra səmərə versinlər: yalnız bu müddətlərdə yığım və istehlak arasındakı ziddiyyət öz həllini tapır. Tikinti və istehsal obyektlərinin mənimsənilməsi müddətlərinin on ildən artıq uzadılması isə investisiya fəaliyyətini uzun illərin məsrəflər sahəsinə çevirir. Aydınır ki, bu şəraitdə yığım normasının kifayət qədər yüksək səviyyədə saxlanılması qeyri-mümkündür, çünki o, mövcud inflyasiyanı gücləndirir, iqtisadiyyatın “həddən artıq gərginləşməsinə” kömək edir. Ona görə də bu şəraitdə yalnız yığım strukturunun əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılması, başqa sözlə investisiyaların strukturunun yaxşılaşdırılması xalq təsərrüfatının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, daha sonra istehlakın səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə gətirib çıxarır.

Məlum olduğu kimi, son vaxtlara qədər yığım təkrar istehsalda öz rolunu yerinə yetirmirdi, məhz o, milli iqtisadiyyatın inkişafının əməli amili olmamışdır. Yığım da əsas yeri hərbi istehsala olan xərclər tuturdu və ümumiyyətlə, bütün iqtisadi inkişaf hərbi ehtiyaclara tabe idi. Şəxsi istehlak sonuncu yeri tuturdu. Bu vəziyyətə görə milli iqtisadiyyat lazımi surətdə yüksək yığım normasını mənimsəyə bilmirdi və bilməzdi də. Bu, xüsusilə aşağıdakılarda özünü göstərir: a) yığımın xarakterində; b) iqtisadiyyatın mülki (qeyri-hərbi) sektorunun son dərəcə aşağı texniki səviyyəsində; c) başa çatdırılmamış tikinti obyektlərinin çoxluğunda; ç) investisiya tikinti müddətinin

uzunluğunda; d) mənəvi cəhətdən köhnəlmiş layihələr üzrə obyektlərin tikintisində.

Müşahidələr göstərir ki, son illərdə respublika iqtisadiyyatında istehsal yığımı normalarının aşağı düşməsi iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmaz. Belə ki, insanların gündəlik tələbatlarını lazımi keyfiyyətlə ödəməyən, dünya bazarında heç bir rəqabətə davam gətirməyən mallar istehsal edən, mənəvi cəhətdən köhnəlmiş texnikanın çoxaldılmasının təyin edilməsi tamamilə mənasızdır. Bu halda maddi və maliyyə vəsaitlərini dayandırmaq, resursların səmərəsiz xərclənməsinin qarşısını almaq daha düzgündür.

Daha yüksək texniki-texnoloji əsasda istehsalı genişləndirmək yalnız iqtisadiyyatın əsas kapitalla investisiya istehsal edən sektorunun vaxtında yenidən qurulduğu zaman mümkündür. Əgər, məsələn, maşınqayırma yığımının yüksək normasını yalnız ənənəvi, köhnə və etibarsız avadanlığın buraxılışının artırılması yolu ilə təmin edərsə, onda tamamilə təbiidir ki, investisiya qoyuluşunun bu formasından imtina etmək lazım gələcəkdir.

Lakin daha mütləq yığım tipinə keçmək o qədər də asan deyil. Bunun üçün xeyli vəsait və başlıcası isə vaxt lazımdır. Buna görə də aşağıdakı nəticələri çıxarmaq olar:

- milli gəlirdə yığım fondunun payı həmişə elə səviyyədə qurulmalıdır ki, iqtisadiyyat onu səmərəli mənimsəyə bilsin;

- yığım fondu və norması hər bir anda elə səviyyədə qurulmalıdır ki, bu an üçün elmi-texniki tərəqqinin ən yüksək nailiyyətləri səviyyəsini mənimsəməyə imkan versin.

Əgər müvafiq səmərəli elmi-texniki yeniliklər yoxdursa, yığım da məqsəduyğun olmur. O, istehlakın müvafiq səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəlməsini təmin etməyəcək. Əgər bu innovasiyalar varsa, onda vəsaitlər də miqdarından asılı olmayaraq, öz xərclərini artıqlaması ilə ödəyəcəkdir.

Ona görə də yığım normasının yüksək və aşağı olması haqqında, onları nəzərə almadan, danışmaq mümkün deyil. Söhbət bu yığımın səviyyəsinin elmi-texniki yeniliklərlə nə dərəcədə təmin olunmasından və öz növbəsində, elmi-texniki inqilabın gələcək inkişafına, onun nəticələrinin istehsalat tətbiqindən və istehlakın həcmələrinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə kömək etməsindən getməlidir.

İstehlak və yığım arasındakı nisbət iqtisadiyyatın və onun səmərəliliyinin artım imkanlarını əks etdirir və təkrar istehsalın əsas və müəyyən edici şərti kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, ümumi yığımın xüsusi çəkisi nə qədər yüksək olarsa, iqtisadi artım sürəti də bir o qədər yüksək olar. Onu da qeyd etmək ki, iqtisadiyyatın struktur dəyişikliyi investisiya resurslarının məhdudiyyəti şəraitində həyata keçirilir. İnvestisiyanı azaltmaqla kapital qoyuluşunun iqtisadi səmərəliliyini yüksəltmək mümkündürsə, onda istehlakın həcmi genişləndirmək olar. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, investisiyanın məhdudlaşdırılması gələcəkdə iqtisadiyyatın ümumi dinamikasına mənfi təsir göstərə bilər.

Tədqiqatlar göstərir ki, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə yığım milli gəlirin 15-20 faizinə bərabərdir. Hətta Yaponiyada ayrı-ayrı illərdə yığım norması 30 faizdən də çox olmuşdur. Keçən əsrin 80-ci illərində Rusiyada mövcud olan ümumi yığım norması 30-40 faizdən əsrin sonuna doğru 20 faizə qədər aşağı düşmüşdür. Yüksək inkişaf sürətinə malik inkişaf etmiş ölkələrdə (Cənubi Koreya və Sinqapur) yığım norması 30-40 faiz həddində, orta və aşağı sürətlə inkişaf etmiş ölkələrdə (ABŞ, Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya, İtaliya) yığım norması 10-25 faiz həddində olmuşdur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə güclü iqtisadi artım dövründə yığım norması çox yüksək olmuşdur. Məsələn, keçən əsrin 50-60-cı illərində Almaniya yığım norması ÜDM-in 60%-ni təşkil etmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, keçmiş İttifaqda ümumi yığım norması ÜDM-in 30-40 faizi həddində olmuşdur.

Lakin təcrübə göstərir ki, yığım və istehlak arasındakı nisbət nə qədər yüksək olarsa, iqtisadi artım sürətinin yüksəkliyi bir o qədər təmin edilmiş olar. Keynsin məlum investisiya nəzəriyyəsinə görə, məhz investisiyanın həcmindəki dəyişmə iqtisadi artımın hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir. Əksər hallarda investisiyanın səviyyəsi xeyli dərəcədə əhalinin yığma meylliliyindən asılı olur. Lakin yığma meylliliyin güclü olması heç də həmişə yığımın real kapitalla yönəldilməsi ilə nəticələnmir. Azərbaycanda əhali yığma meylli olsa da o, istehlakdan artıq gəlirini əsas maliyyə aktivlərinə istiqamətləndirir. Maliyyə aktivləri isə, bir qayda olaraq, real kapitalla çevrilir.

1.2. İqtisadi münasibətlər sistemində investisiya potensialının formalaşması və səmərəli istifadəsində dövlətin rolu

Müxtəlif müəlliflər iqtisadi ədəbiyyatda investisiya potensialı anlayışına fərqli yanaşırlar. Məsələn, investisiya potensialı “yığım kapitalının o hissəsini təşkil edən investisiya resurslarının məcmusu kimi səciyyələndirilir ki, investisiya bazarında bu resurslar kapitalın təkrar istehsalının maddi, maliyyə və intellektual tələbatını ödəməyi təmin edən, real investisiya tələbinə çevrilmək imkanına qabil və malik olan potensial investisiya tələbi formasında təmsil olunur”. “İnvestisiya potensialı”nın digər elmi şərhə investisiyalaşmanın müxtəlif sferaları və obyektlərinin mövcudluğundan, onların iqtisadi sağlamlığından asılı olan “investisiya tutumluluğu” kimi səciyyələndirilir ki, bundan da dünya təcrübəsində ölkə regionlarının investisiya cəlbəediciliyinin illik reytinqini müəyyən edərkən istifadə olunur.

Rus professoru V.D.Adrianovun monoqrafiyasında investisiya potensialının parametrlərindən biri kimi işlənib hazırlanmış və işlənib hazırlanmaqda olan investisiya layihələrinin miqdarı götürülür. Alimin sözlərinə görə “...keçən əsrin 90-cı illərində Rusiyada işlənib hazırlanma mərhələsində 50 mlrd.

dollardan çox məbləğində 10 minə qədər investisiya layihələri yerləşirdi”. Digər müəlliflərin bir sıra işlərində də “investisiya potensialı” anlayışının izahı oxşardır. Müəllifin fikrincə, burada hər şeydən əvvəl, “investisiya tutumluluğu” anlayışını işlətmək lazım idi. Bəzi müəlliflər investisiya potensialını məhz investisiya resurslarının təklifi kimi qəbul edirlər. İ.M. Bratişşev investisiya potensialını kapital qoyuluşu formasında maksimal investisiya səviyyəsi kimi müəyyən edir. Bu yanaşma ilə razılaşmaq olmaz. Fikrimizcə, investisiya potensialı-yığım üçün nəzərdə tutulmuş və istifadəsi zamanı gözlənilən nəticənin əldə olunmasına imkan verən xüsusi resursların məcmusudur. Müəssisənin investisiya potensialı investisiya resurslarının xalq təsərrüfatında istifadəsi ilə bağlı iqtisadi münasibətlər sistemini ifadə edir. Bununla yanaşı, investisiya potensialı geniş təkrar istehsalın mənbəyi sayılır. Məlum olduğu kimi, geniş təkrar istehsal prosesində məhsuldar qüvvələrin, iqtisadi münasibətlərin inkişafı həyata keçirilir, məhsul istehsalı artırılır. İstehsal gücləri artdıqca investisiya potensialı da güclənir, xarici investorlar üçün müəssisənin, investisiya etibarlılığının və cəlbədiciliyinin yüksəldilməsi baş verir.

İnvestisiya potensialının formalaşması və istifadə edilməsi prosesində müəssisə investisiya fəaliyyətinin müxtəlif subyektləri ilə sosial-iqtisadi münasibətlərə girir. Bu cür münasibətlər müəssisə və dövlət arasında, müəssisələrin öz arasında, müəssisə daxilində işçilərlə mülkiyyətçilər arasında qurula bilər.

İnvestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində meydana çıxan münasibətin təhlilinə sistemli yanaşma bu prosesi müasir Azərbaycanda şərtləndirən bir sıra amilləri ayırmağa imkan vermişdir.

Dövlət və müəssisə arasında iqtisadi münasibətlər investisiya fəaliyyəti üçün ilkin şərtlərin formalaşması prosesində investisiya, pul-kredit, vergi və digər siyasətlərin aparılması yolu ilə meydana çıxır.

Müəssisələrin əksəriyyəti üçün investisiya potensialının reallaşdırılması imkanları kapital bazarlarının inkişaf etməməsi, uyğun hüquqi bazanın olmaması, şirkətin “qeyri-şəffaflığı” ilə, mülkiyyət hüquqlarının daim yenidən bölüşdürülməsi ilə, eləcə də Azərbaycan şirkətlərinin əksəriyyətində maliyyə menecmentinin pis səviyyəsi ilə xarakterizə olunur.

Azərbaycan iqtisadiyyatı zəif inkişaf etmiş emal sənayesinə malik və xammal xarakteri ilə ifadə olunur. Eyni zamanda idxalda yüksək texnoloji əmtəələrin payı onlara müəyyən edilən qiymət artımını üstələyir. Beləliklə, inkişaf etmiş ölkələrin daha çox varlanması ilə birlikdə “ikinci” dünya ölkələrinin daha da geri qalması baş verir. Milli təsərrüfatlar arasında sərhədlərin “silinməsi” transmilli kapitalın geridə qalmış ölkələrin resurslarının istismarına məhdudiyyətsiz olaraq nüfuz etməsinə gətirib çıxarır ki, bu da beynəlxalq (transmilli) kapitalla nəhəng miqdarda mənfəət toplamağa imkan verir.

Bununla yanaşı, neftə qiymətlərin hədsiz artması ölkəyə xeyli maliyyə resurslarının axıb gəlməsini və xarici borcun vaxtından qabaq qaytarılması

imkanını təmin edir. Bu, əmtəə və xidmətlərin bəzi növlərinin istehsal artımı, ümumi investisiya həcmələrinin yüksəlməsi ilə müşahidə olunur.

Lakin bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən dəyişiklikləri inkişafın investisiya tipi kimi səciyyələndirmək olmaz. Hətta son illər iqtisadi artım şəraitində belə, investisiyanın səviyyəsi ÜDM-in 30%-ni ötüb keçmir. Ümumən məlumdur ki, keçid dövrü şəraitində etibarlı iqtisadi artım investisiyanın ÜDM-də xüsusi çəkisinin 40-50% olması zamanı təmin edilə bilər. İqtisadiyyatda kapital qoyuluşunun təmərküzləşməsi zəruriliyi hələ sovet alimləri tərəfindən keçən əsrin 70-ci illərində əsaslandırılmışdır. Həmin alimlərin fikirlərinə görə, kapital qoyuluşlarının, səmərəsinin yüksəldilməsi ictimai istehsalın intensivləşdirilməsində mühüm rol oynayır ki, bu da onların təmərküzləşməsini mütləq şərt kimi nəzərdə tutur.

İnvestisiyanın əsas payı hasilat sənayesinin kapital tutumu sahələrinə istiqamətləndirilir. Əməli olaraq vəsaitlərin məhdud sahə dairəsində sənayenin emal sahələrinin və əsas fondların yeniləşməsi və yeni texnologiyaların tətbiqi üçün investisiyaların çatmadığı xidmət strukturunun xeyrinə yenidən bölüşdürülməsi baş vermir. Əsas kapitalın mövcud yaş və texnoloji strukturunda emal sənayesi sahələrində aşağı investisiya həcmələri iqtisadi artım templərini xeyli məhdudlaşdırır. Sona qədər maliyyələşdirmənin aparılmaması və bunun nəticəsində kifayət dərəcədə yeni əsas fondların daxil olmaması avadanlığın təkrar istehsal xarakterinə mənfi təsir göstərir. Keçən əsrdə ölkə sənayesinin demək olar ki 70-80% yüklənmiş əsas fondları sürətlə köhnəlir; sənayenin ayrı-ayrı sahələri üzrə aşınma dərəcəsi 60%-dən yuxarıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas sahələrinin istehsal bazasının müasir vəziyyəti üçün onun təbii və təkrar istehsal resurslarının ekstensiv istifadəsinə əsaslanan sənaye tipi səciyyəvidir. Milli iqtisadiyyatın bütövlükdə tarixən yığılıb toplanmış potensialı əslində getdikcə tənəzzülə uğrayır.

Fikrimizcə, dövlət investisiya fəaliyyətinin fəallaşdırılması təkcə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində dövlətin birbaşa iştirakında ifadə olunmur. İnvestisiyalaşma resurslarının toplanması tədiyə qabiliyyətli tələbin artmasının nəticəsi olmalıdır ki, bu da öz növbəsində Azərbaycanda istehsalçı müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətini gücləndirir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatın hər bir faiz artımı həm də investisiya qiymətinə malikdir. İqtisadi artım sürəti məcmu investisiyaların həcmindən asılıdır. Praktiki olaraq iqtisadi artımın bütün modellərində milli məhsulun artırılması intensiv və ekstensiv amillərin istifadəsi hesabına əldə edilə bilər. Məsələn, R.Solounun iqtisadi artım modelində məcmu tələb investisiyalarla və istehlakla müəyyən olunur. İstehsal funksiyası əmtəələr bazarında təklifi, kapital yığımı isə istehsal olunmuş məhsula tələbi ifadə edir. Buraxılış həcmnin dinamikası kapitalın həcmindən asılıdır. Kapitalın həcmi isə öz növbəsində investisiya və sıradan çıxmanın qarşılıqlı təsiri altında dəyişir: investisiyalar kapital ehtiyatını artırır, sıradançıxma (çıxdaş) isə azaldır. Əmanət (yığım) norması nə qədər yüksək olarsa, buraxılış səviyyəsi də

bir o qədər yüksək olacaqdır və dayanıqlı tarazlıq vəziyyətində kapital ehtiyatı əldə edilə bilər.

Lakin yığım normasının yüksəlməsi iqtisadiyyat yeni dayanıqlı tarazlıq nöqtəsinə gəlib çıxmayana qədər qısamüddətli dövrdə iqtisadi artımın sürətlənməsinə aparır. Göründüyü kimi, uzunmüddətli dövrdə iqtisadi artımın əsas amili texnika və texnologiyanın inkişafı sayıla bilər.

SSRİ-nin mövcudluğu dövründə iqtisadi artım elektrik enerjisi, metal istehsalı kimi qohum sahələrdə, kapital qoyuluşunun həyata keçirilməsində istehsalın eyni vaxtda genişləndirilməsi zamanı “kütləvi” resursların istifadəsi hesabına təmin edilirdi. Ölkənin keyfiyyət resurslarının daha böyük hissəsi mudafiə kompleksində cəmləşmişdir. Nəticədə keçən əsrin 80-ci illərinə doğru ölkə iqtisadiyyatı ayrı-ayrı sahə və müəssisələrin müxtəlif investisiya potensialı ilə dərin struktur nisbət pozulmalarına gəlib çıxdı. İqtisadçıların hesablamalarına görə SSRİ-də iqtisadi artımın illik sürəti 1951-1975-ci illər ərzində 6-8 faiz arasında olmuşdur. Məhz həmin illər ərzində ABŞ-ın iqtisadi artım sürəti 1,3- 2,8% arasında tərəddüd etmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının investisiya sferasındakı problemləri transformasiya iqtisadiyyatı şəraitində əhəmiyyətli dərəcədə dövlət idarəetməsi sisteminin zəifləməsi ilə, ölkənin inkişafında dövlətin iqtisadi rolunun əhəmiyyətinin aşağı düşməsi ilə əlaqədardır. Real sektorun təşəkkülünün təmin olunması üçün xarici və daxili pul axınlarının səmərəli bazar idarəetməsinin istisnalıq təşkil etməsi investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində dövlətin iştirak dərəcəsinin artırılması zəruriliyini müəyyən edir.

Ölkənin investisiya potensialının formalaşması və reallaşdırılmasında dövlətin rolu investisiya siyasəti vasitəsilə investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli imkan və şəraitin təmin edilməsindən ibarət olmalıdır. İnvestisiya siyasəti isə, öz növbəsində bütövlükdə ölkənin uğurlu iqtisadi fəaliyyətinin əsası sayılır. Lakin təəssüflər olsun ki, müstəqilliyin ilk illərində hazırda reallaşdırılan investisiya siyasəti ölkə iqtisadiyyatında mövcud olan reallıqları nəzərə almırdı. Belə ki, məsələn, monetar tənzimlənmənin geniş istifadə edilən alətləri investisiyalaşmanın fəallaşdırılması üçün təkə bir sıra makroiqtisadi ilkin zəminləri yaratmağa deyil, həm də problemləri aradan qaldırmağa imkan vermirdi. Dövlətin investisiya sferasında tutmalı olduğu mövqeni C.Vulferson Ümumdünya bankının illik məruzəsində belə qeyd etmişdir: “...inkişafın katalizator və köməkçi rolunu oynayan, özəl biznesin və ayrı-ayrı şəxslərin fəaliyyətini stimullaşdıran və tamamlayan səmərəli dövlətə ehtiyacı vardır. Səmərəli dövlət olmadan həm iqtisadi, həm də sosial nöqteyi-nəzərdən dayanıqlı inkişaf mümkün deyildir”.

İnvestisiya sferasında dövlətin rolunun gücləndirilməsi iqtisadi inkişafın müasir mərhələsinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla dövlətin və bazarın təsir metodlarının optimal olaraq uzlaşdırılmasının axtarışını nəzərdə tutur.

İqtisadi ədəbiyyatda investisiya prosesində dövlətin rolunun əsasən iki istiqaməti daha çox qiymətləndirilir:

1. Dövlət kapital qoyuluşu siyasətini həm mərkəzləşdirilmiş (müxtəlif səviyyəli büdcələr hesabına), həm də qeyri-mərkəzləşdirilmiş (dövlət müəssisələrinin öz xüsusi və borc vəsaitləri hesabına) formalarda reallaşdırır.

2. Dövlətin funksiyası çevik iqtisadi siyasət (vergi, kredit, amortizasiya, gömrük və s.) aparmaq yolu ilə investisiya prosesinin tənzimlənməsindən, kredit bazarında vəsaitlərin hərəkətinin tənzimlənməsindən, dövlət qiymətli kağızlar bazarının faiz dərəcəsinin idarə edilməsindən və s. ibarətdir.

Fikrimizcə, bu istiqamətlərdən başqa, həmçinin ölkənin sosial, iqtisadi və elmi-texniki inkişafına yönəldilmiş dövlət investisiya siyasəti də diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Dövlət investisiya fəaliyyətinin forma və metodları müxtəlif olmaqla investisiyalaşmanın istiqamət və məqsədlərindən asılıdır. Hər şeydən əvvəl, dövlət investisiyaya dövlət investisiya proqramları vasitəsilə, daha sonra isə dövlət investisiyalarının birbaşa idarə edilməsi yolu ilə tənzimləyici təsir göstərir. Tənzimlənmənin vacib rıçaqı vergi sistemi sayılır. Dövlət vergi dərəcələrini və güzəştlərini diferensiallaşdırmaqla vergilər sistemini tətbiq etmək yolu ilə təsir göstərir. Təcrübədə investisiyaya tənzimləyici təsir vasitəsi kimi dotasiya, subsidiya və büdcə ssudaları şəklində ayrı-ayrı regionların, sahə və müəssisələrin inkişafına maliyyə köməklisinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

İnvestisiyaya dövlətin təsiri həm də maliyyə və kredit siyasətinin, qiymətməmələgəlmə siyasətinin, amortizasiya siyasətinin aparılmasında ifadə olunur. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin forma və metodlarına antiinhisar tədbirlərini, dövlət mülkiyyətinin, o cümlədən bitməmiş tikintinin özəlləşdirilməsini aid etmək lazımdır. Şübhəsiz ki, dövlət idarəetməsi Azərbaycanın istehsal və potensialının struktur cəhətdən yenidən qurulmasının ən mühüm vasitəsi olaraq qalmalıdır.

Respublikamızda aparılan dövlətin investisiya siyasətinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, tələb edilən investisiyaların maliyyələşdirilməsi özəl qurumların, əsasən də xarici investisiyaların cəlb olunması yolu ilə həyata keçirilir. 2006-cı ildə xarici investisiyaların 90%-indən çoxu, daxili investisiyaların 60%-ə qədəri qeyri-dövlət investisiyaların payına düşür. Yürüdülmən investisiya siyasəti dövlət investisiyasının məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadi islahatların keçən dövəründə dövlət ölkə iqtisadiyyatına investisiyanı stimullaşdırmaq məqsədilə aşağıdakı istiqamətlədə tədbirlər həyata keçirilmişdir:

- dövlət büdcəsinə borcu olan özəlləşdirilmiş dövlət müəssisələrinin borclarının silinməsi və ya onların güzəştli ödənilməsi yolu ilə təsərrüfat subyektlərinin maliyyə cəhətdən sağlamlaşdırılması;

- özəlləşdirmə prosesində dövlət müəssisələrinin investisiya münasibətləri vasitəsilə satılması və uzunmüddətli idarəetməyə verilməsi;

- aqrar sahənin istehsalçılara və neft hasilatında işləyən xarici podratçılara vergi qanunvericiliyində güzəştlərin verilməsi.

Ölkədə investisiya fəallığını yüksəltmək məqsədilə dövlətin atdığı ən mühüm addımlar aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:

1. İnvestisiya fəaliyyəti üzrə hüquqi-normativ bazanı formalaşdırmaq məqsədilə 1992-ci ildə “Xarici investisiyanın qorunması haqqında” və 1995-ci ildə “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” qanunlar qəbul edilmişdir. Həmin qanunlarda ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların intensiv surətdə cəlb olunması mexanizmi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının bərabər müdafiəsi təsbit olunur.

2. Dövlətin vergi siyasətində neft sektorunun inkişafı məqsədilə xarici investorların cəlb edilməsi diqqət mərkəzində saxlanılır. Ölkə qanunvericiliyinə görə, respublikanın hüduqları daxilində neft müqavilələrində iştirak edən xarici subpodratçı təşkilatlar əldə etdikləri gəlirlərin qanunvericiliklə təsbit olunan 25%-ni deyil, yalnız 5-8%-i civarında mənfəət vergisi ödəyirlər. Xarici hüquqi şəxsin mənfəətindən vergi şərti üsulla hesablanarkən mənfəət vergisi üzrə müvafiq dövr üçün qanunvericiliklə nəzərdə tutulan güzəştlər verilir. Neft hasilatında çalışan xarici şirkətlər mənfəət vergisi istisna olmaqla, digər vergi ödənişlərindən azaddırlar.

3. Vergi dərəcələri müəyyən qədər azaldılmışdır. Hazırda mənfəət vergisinin dərəcəsi 22% və əlavə dəyər vergisi 18% səviyyəsində təsdiq edilib.

4. İnvestisiya fəallığını artırmaq məqsədilə yeni gömrük tarifləri müəyyən edilmişdir. Azərbaycanda istehsal olunmayan xammal və materiallar üzrə gömrük tarifləri ləğv edilmişdir. Respublika daxilində istehsal olunan bu cür materiallar üçün isə gömrük tarifləri 15%-dən yuxarı olmaqla, istehsalçıların daxili bazar tələbatını təmin edə bilmək qabiliyyətindən asılı olaraq diferensiallaşdırılmış həcmdə təyin edilir.

5. İnvestisiya prosesinin idarəedilməsi yenidən qurulmuşdur. Belə ki, yeni təşkilati-hüquqi formalar və iqtisadi mexanizmlər yaradılmışdır. Hazırda büdcə vəsaiti hesabına tikinti işləri dövlət tərəfindən keçirilən tenderlər vasitəsilə bölüşdürülür.

6. Aqrar sahə məhsullarını istehsal edən müəssisələrə dövlət tərəfindən əhəmiyyətli güzəştlər verilmişdir. Belə ki, həmin müəssisələr torpaq vergisi istisna olmaqla, 2009-cu ilə qədər bütün növ vergilərdən azad edilmişlər.

Azərbaycan iqtisadiyyatında formalaşan investisiyalaşma modeli maliyyə-kredit sisteminin difunksionallığı ilə xarakterizə olunur ki, bu da əmanətlərin toplanmasında və onların investisiyaya transformasiyasında nəzərə cəpacaq rol oynamır. Beləliklə, birinci dərəcəli vəzifə investisiya fəaliyyətinin baza təşkilati-iqtisadi ilkin şərtlərinin yaradılması sayılır. Buraya isə aşağıdakıları aid etmək lazımdır:

- özəl investisiyaların hüquqi müdafiə mexanizminin işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması, xarici investisiyaların dövlət zəmanəti ilə təmin edilməsi;

- kapitalın ölkədən kənara axmasının qarşısını almaq məqsədilə valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti sistemlərinin bərpası;

- irimiqyaslı investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət və özəl korporasiyaların və fondların sistemli şəkildə maliyyə investisiya bazasının yaradılması (bu isə maliyyə-kredit institutlarını da cəlb etməklə);

- ilk növbədə sənayenin baza (prioritet) sahələrində qabaqcıl texnologiyaların və “nou-hau”nun tətbiqi və istifadəsi;
- yerli sənaye müəssisələrinin maraqlarının və beynəlxalq bazarlara yönəldilmiş maraqların müdafiəsi üçün zəruri tədbirlərin təmin edilməsi;
- əhali əmanətlərinin investisiyalara transformasiyası mexanizminin işlənib hazırlanması və reallaşdırılması (məsələn, investisiya fondlarının köməyilə);
- kifayət miqdarda pul kütləsinin emissiyasını nəzərdə tutan adekvat pul-kredit siyasətinin işlənib hazırlanması (iqtisadiyyatın məqbul modernləşdirilməsinin təmin edilməsi);
- əsas kapitalın bərpasına yönəldilmiş məqsədyönlü amortizasiya sisteminin işlənib hazırlanması;
- elmi-innovasiya fəaliyyətinin sadələşdirilməsi və stimullaşdırılması məqsədilə vergitutma prinsiplərinə yenidən baxılması;
- orta əmək haqqının artırılması, habelə əhalinin varlı və kasıb hissələrinin gəlirlərində fərqin azaldılması hesabına məcmu tələbin yüksəldilməsi;
- indikativ planlaşdırmadan və proqramlaşdırmadan istifadə əsasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi.

Bundan başqa, aşağıdakı sahələrə birbaşa dövlət köməyinin həyata keçirilməsi zəruridir.

1) Kənd təsərrüfatına. Onun səmərəli fəaliyyəti kifayət miqdarda qida məhsullarının istehsalı və onların qiymət səviyyəsinin aşağı salınması hesabına cəmiyyətdə sosial narazılıq aşağı salır.

2) Tikintiyə və əhalinin yüksək məşğulluğunu təmin edən digər sahələrə.

3) Dövlət investisiya layihələrinə.

4) Elmi-innovasiya bölməsinə.

Hesab edirik ki, ölkədə investisiya potensialının formalaşması və səmərəli istifadəsində dövlətin nəzərdə tutduğu prioritet istiqamətlər aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- Azərbaycana zəruri həcmdə investisiyaların cəlb olunması, onların ölkə iqtisadiyyatı üçün səmərəli istifadəsi. Bu, ölkə iqtisadiyyatının struktur cəhətdən yenidən qurulması və innovasiya tipli inkişafa keçməsi üçün son dərəcə vacibdir:

- investisiya üçün potensial mənbələrin genişləndirilməsi;
- yığının investisiyaya çevrilməsini stimullaşdıran şəraitin yaradılması;
- büdcə vəsaitlərinin səmərəli istifadəsi üçün müxtəlif səviyyələrdə məqsədli proqramların tətbiqi;
- yerli təşəbbüslər əsasında dövlət regional investisiya siyasətinin köməyi ilə investisiyaların, bütün yerli şərait kompleksi nəzərə alınmaqla, hər şeydən əvvəl, regional iqtisadiyyatın prioritet sahələri sferasına cəlb olunması mexanizmlərinin formalaşdırılması;
- iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin bütün sferalarında rəqabət mühitinin yaradılması;

- korporasiyaların investisiya aktivliyinin fəallaşdırılmasına dövlətin köməklik göstərməsi və s.

Dövlətin investisiya potensialının formalaşması və səmərəli istifadəsində əsas vəzifələrini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

- inkişaf büdcəsinin və bütövlükdə iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə məqsədyönlü dövlət maliyyə-kredit köməyinin göstərilməsini təmin edən büdcənin formalaşdırılması;

- Azərbaycanın bütün ərazi-inzibati vahidlərində iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin müəssisələrinə maliyyə-kredit köməyinin göstərilməsini təmin edən zəruri və kifayət dərəcədə məqbul infrastrukturun yaradılması;

- şəraitin təmin edilməsi və əlverişli investisiya mühitinin yaradılması üzrə tədbirlərin fəallaşdırılması hesabına xarici investorların inamının bərpası;

- müəssisənin və əhalinin sərbəst vəsaitlərinin investisiya məqsədləri üçün səfərbər olunması;

- iqtisadiyyatın prioritet sahələrində investisiya layihələrinə dövlətin köməklik tədbirləri üzrə diferensiallaşdırılması sisteminin hazırlanması və tədqiqi;

- perspektiv investisiya layihələrinin reallaşması zamanı onların birgə investisiyalaşmasının yeni formalarının axtarışı;

- iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin məhsullarına tələbi artan şəraitin formalaşdırılması;

- iri investorların investisiyalarının həcmindən, investisiya layihəsinin ödəmə müddətindən, investisiya layihəsinin həyata keçirildiyi sahənin və regionun prioritetliyindən asılı olaraq vergi stimullaşdırılması və dövlət zəmanəti verilməsi siyasətinin aparılması;

- iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafına müxtəlif mənbələrdən yönəldilən investisiya, maddi və intellektual resursların təmərküzləşdirilməsi və onlardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi.

Hesab edirik ki, elmtutumlu, yüksək texnologiyaların tətbiqi sahələrinin inkişafına yönəldilən investisiyalar stimullaşdırılmalıdır:

- xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunması və onun milli iqtisadiyyatın neft-qaz sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektorlarına yönəldilməsi stimullaşdırılmalı və normal mühit yaradılmalıdır;

- yerli investisiyaların istehsal axını və bu zəmin əsasında yerli istehsalın inkişafı stimullaşdırılmalı, yerli istehsalçıların mənafeyi elə qorunmalıdır ki, onlar xarici istehsalçılarla rəqabətə girə bilsinlər və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etsinlər;

- ixrac potensialını artıran xarici bazarlara məhsul çıxaracaq müəssisələrə prioritet sahələr kimi investisiya qoyuluşu stimullaşdırılmalı (maliyyə-kredit köməkliyi, vergi-gömrük güzəştləri və s.), dövlət səviyyəsində tənzimlənə bilər;

- hüquqi-normativ, qanunvericilik aktların və qərarların qəbulu zamanı aqrar sahənin baza sahələrinin üstün sürətlə inkişafına nail olmaq üçün həmin sahələrin inkişaf etdirilməsinə yönəldilən investisiyalar stimullaşdırılmalıdır;

- milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində xarici birbaşa investisiyalar daha çox stimullaşdırılmalıdır. Belə ki, xarici borclar və kreditlərlə müqayisədə onlar yeni texnologiyaların, yeni idarəçilik metod və üsullarının tətbiqi üçün geniş imkanlar açır. Birbaşa investisiyalar xarici borcları artırmır, əksinə istehsalda mənfəətin artmasına, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadi sisteminə səmərəli integrasiyasına, istehsal və elmi-texniki əməkdaşlıq vasitəsilə xarici əlaqələrin genişləndirilməsinə şərait yaradır;

- investisiya qoyuluşunun səmərəliliyi bilavasitə intensiv tip qoyuluşlarla əlaqədar olduğundan, onlar daha çox stimullaşdırılmalıdır, belə ki, mütərəqqi texnika və texnologiya hesabına artan istehsal aparatı əmək məhsuldarlığını yüksəldir. Ona görə də bugünkü rifah xeyli dərəcədə dünənki investisiyaların nəticəsidir, bugünkü investisiyalar isə öz növbəsində sabahkı əmək məhsuldarlığının artmasının və deməli maddi rifahın yüksəlməsinin əsasını qoyur.

Yaxın perspektiv üçün dövlətin investisiyaları (daxili və xarici) stimullaşdırmanın əsas istiqamətləri:

- müəssisə, firma və şirkətlərin investisiya qoyuluşlarının həcmi mənfəət və amortizasiya ayırmaları hesabına artırılması;

- dövlətin iri infrastruktur obyektlərinin əsaslı tikintilərinin büdcə maliyyələşdirilməsi həcmələrinin artırılması vasitəsilə investisiya prosesinin fəallaşmasına təsirinin güclənməsi və investisiyaların büdcə maliyyələşdirilməsinin kredit əsaslarının işə salınması;

- dövlət və kommersiya banklarının uzunmüddətli kreditlərinin cəlb edilməsi üçün şəraitin yaradılması, investisiya və innovasiya fondlarının fəaliyyətinin qaydaya salınması;

- fond bazarında və əhəlinin əmanətləri hesabına formalaşan investisiya resurslarının stimullaşdırılması;

- yerli və xarici investisiya qoyuluşlarının risklərinin iqtisadi sığorta mexanizmlərinin tətbiqi;

- sənaye və bank kapitalının integrasiyası, iqtisadiyyatın prioritet sahələrində səmərəli investisiya layihələri üzrə vəsaitlərin səfərbər edilməsi üçün müvafiq institusional təşkilatların fəaliyyətinin gücləndirilməsi;

- təsərrüfat subyektləri arasında, yerli və respublika strukturları arasında mülkiyyətin dəqiq müəyyən edilməsi.

Ayrı-ayrı sahələrdə yığılan istehsal, kadr və elmi-texniki potensialı nəzərə alaraq, onların ölkə iqtisadiyyatının struktur dəyişikliklərinin aparılmasının kifayət qədər çoxsahəli təsərrüfat komplekslərinin yaradılmasına yönəldilməsi vacibdir. Lakin bu zaman, bu cür komplekslərin yaradılmasında məqsəd, son nəticədə istehlak olunan məhsulun bir çox növlərinin özünü təmin etməyə nail olması deyil, beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən və dünya iqtisadi strukturuna integrasiyanın dərinləşməsi üçün yeni perspektiv və rəqabətə davam gətirən istehsal sahələrinin inkişafına yönəldilməlidir. Bu, o deməkdir ki, yeni istehsal sahələrinin yaradılması, mövcud olanların inkişafı və diversifikasiyası, nəhayət, idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmi genişlənməsinə, çeşidin və keyfiyyətin yaxşılaşmasına səbəb olmalıdır.

Bu məqsədə nail olmaq üçün həll olunması zəruri olan aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- strateji resursların və malların idxaldan asılılığının azaldılması, rəqabət qabiliyyətli məhsul üzrə sahələrin prioritet inkişafı hesabına tədiyə balansının yaxşılaşdırılması, istehsalın resurs tutumunun aşağı düşməsinin stimullaşdırılması;

- yeni iş yerlərinin, rəqabət qabiliyyətli istehsal və sahələrin yaradılması yolu ilə işsizliyin qarşısının alınması;

- tədiyə qabiliyyətli tələbatın əmtəə ilə örtülməsinin artırılması, rəqabətə yardım və istehsalın inhisarsızlaşdırılması vasitəsilə inflyasiyanın struktur amillərinin təcrid edilməsi;

- istehsalda təbii resurslardan səmərəli istifadə üçün təşkilati-iqtisadi şəraitin yaradılması;

- milli gəlirdə istehsal yığımının payının artırılması, elmi-texniki tərəqqinin tələblərinin nəzərə alınması ilə iqtisadiyyatın yenidən strukturlaşdırılması.

Hazırda Azərbaycanda dövlətin formalaşan struktur-investisiya proqramları aşağıdakı əsas istiqamətlərdə stimullaşdırılmalıdır:

- xidmət sahəsinin, o cümlədən, ənənəvi, yeni informasiya, elmi-texniki kommunikasiya sahələrinin inkişafı;

- sosial infrastrukturun və tikinti bazasının müasir standartlara uyğun formalaşdırılması və inkişafı;

- aqrar-sənaye kompleksində və ona xidmət edən sahələrdə müasir tələblərə cavab verən yeni texnologiyaların tətbiqi və kadr hazırlığı, kənddə sosial infrastrukturun inkişafı;

- enerji və xammal bazasının inkişafı, istehsalın resurs tutumunun aşağı salınması;

- ixrac potensialının möhkəmləndirilməsi, rəqabət qabiliyyətli ixrac əvəz edən istehsal sahələrinin inkişafı, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinə əsaslanan texnologiyanın yaradılması və inkişafı;

- iqtisadi cəhətdən perspektivi olmayan və ekoloji cəhətdən ziyanlı istehsal sahələrinin fəaliyyətlərinin dayandırılması.

İstehsal proseslərinin fəallaşdırılmasının mühüm şərti iqtisadiyyatda əlverişli investisiya mühitinin formalaşması və onun stimullaşdırılmasına təsir edən aşağıdakı şərtlərin yerinə yetirilməsini zəruri edir:

- istehsal aparatının indiki rəqabət qabiliyyətli hissəsinə arxalanaraq istehsalın sabitləşməsi və sonrakı yüksəlişi;

- tədiyə intizamının normallaşdırılması üzrə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi. bu, əmanətləri pul formasında saxlamağa imkan verir;

- respublika və yerli büdcələrin məsuliyyət sahəsinin dəqiq məhdudlaşdırılması;

- bələdiyyə mülkiyyətində yerləşən ayrı-ayrı obyektlər üzrə dövlət büdcəsindən yalnız yerli büdcə hesabına nəzərdə tutulan vəsait buraxılışı həcmindən çox olmayaraq vəsaitlərin ayrılması;

- inflyasiyanın sürətinin və real bank faiz dərəcələrinin iqtisadiyyata kütləvi sürətdə investisiyaları stimullaşdıran səviyyəyə qədər aşağı salınması;
- fond bazarlarında sektorların maraqlarının şüurlu balansını təmin edən ölçüb-biçilmiş investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi;
- əsas kapitalın artırılmasına kömək edən əlverişli vergi rejiminin yaradılması;
- xüsusi investora dövlət üçün prioritet olan investisiya istiqamətlərində verilən dövlət təminatları sisteminin inkişafı hesabına investisiyaların iqtisadiyyatın real sektoruna stimullaşdırılması.

1.3. İqtisadi sistemlərdə innovasiya layihələrinin investisiya cəlbədiciliyinin qiymətləndirilməsinin nəzəri əsaslandırılması

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə investisiyaların qoyuluşu Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətli inkişafının zəruri şərtlərindən biri sayılır. İnvestisiya fəaliyyətinin inkişafı zamanı iqtisadiyyatın təşəkkülü və inkişafı təmin edilir, müəssisələr modernləşdirilir, yeni əmtəə və xidmətlərin istehsalının mənim-sənilməsi təmin edilir.

Lakin müasir investisiya prosesinin bütün müsbət cəhətlərinə baxmayaraq, bir çox mütəxəssislər tərəfindən Azərbaycanda investisiya mühitinin hələ də lazımi səviyyədə olmamasının əsas səbəbləri aşağıdakılar hesab edilir: investisiya qanunvericiliyinin nöqsanları, bank sisteminin qeyri-sabitliyi; mülkiyyətçilərin hüquqlarının müdafiə olunmaması; investisiya siyasətinin xarici investora yönümlüluğu; idarəetmə strukturlarının potensial yerli investoru maraqlandıрмаq arzusunda olmaması və ya bunu bacarmaması.

Son illər investisiya cəlbədiciliyinin təhlili fundamental elmi tədqiqatların obyektı sayılır. Elmi ədəbiyyatların və normativ sənədlərin əksəriyyətində “investisiya cəlbədiciyi” və “investisiya mühiti” anlayışlarını çox vaxt eyniləşdirirlər. “İnvestisiya cəlbədiciyi” anlayışının müəyyən edilməsində vahid fikir yoxdur. Belə ki, tədqiqatçıların çoxu hələ indiyə qədər onu müəssisənin maliyyə vəziyyəti ilə eyniləşdirirlər ki, investisiya cəlbədiciyi birbaşa olaraq müəssisənin həyat tsikli fazası ilə əlaqədardır.

Bir çox müəlliflərin fikrincə, investisiya cəlbədiciyi üç şərtdən: əlverişli investisiya situasiyasından, iqtisadi sistemlərdəki investisiya mühitindən, investora əlavə xeyir gətirən müəyyən üstünlüklərin mövcudluğundan asılıdır. Bizim fikrimizcə, investisiya cəlbədiciliyinin müəyyən edilməsinə son yanaşma daha aktual və dəqiq sayılır, çünki bu, investisiya layihəsinin innovasiya üstünlüklərini nəzərə almağa imkan verir. İnvestisiya cəlbədiciyi-investora əlavə mənfəət gətirən və investisiya qoyuluşu riskini azaldan əlverişli investisiya və innovasiya şərtlərinin və üstünlüklərinin məcmusudur.

Cədvəl 1.2-də təsərrüfatçılığın müxtəlif səviyyələrində investisiya prosesinin tərkibi verilmişdir. Cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, investisiyalaşmanın müxtəlif səviyyələrində sərmayəçilər adından özəl investorlar çıxış edə bilirlər ki, bu da onların investisiya fəallığının geniş əhatəsindən xəbər verir.

«İnvestisiya mühiti» anlayışı mürəkkəbliyi və kompleksliliyi ilə fərqlənir, ona həm makro, mikro, həm də mezo səviyyədə baxıla bilər.

Cədvəl 1.1

İqtisadi sistemlərin inkişafının investisiya prosesinin tərkib hissələri

Səviyələr	İnvestisiyalama obyektı	İnvestorlar	İnvestisiya cəlb ediciliyinin qiymətləndirilməsi
Mikrosəviyyə	- layihə - müəssisə - təşkilat	- fiziki şəxs - hüquqi şəxs	- investor
Sahəvi səviyyə	- sahə müəssisəsi - sahəvi layihələr - sahə	- fiziki şəxs - hüquqi şəxs - dövlət	- investor - sahə - dövlət
Mezosəviyyə	- regionun müəssisəsi - regional proqramlar	- dövlət hakimiyyətinin regional orqanları - maliyyə-kredit şirkətləri - özəl investorlar - dövlət	- investor - dövlət - dövlət hakimiyyətinin ərazi orqanları
Makrosəviyyə	- milli layihə - ümumdövlət layihəsi	- özəl investorlar - investisiya fondları - maliyyə-kredit şirkətləri - dövlət	- iri konsaltinq şirkətləri - ixtisaslaşmış dövlət müəssisələri

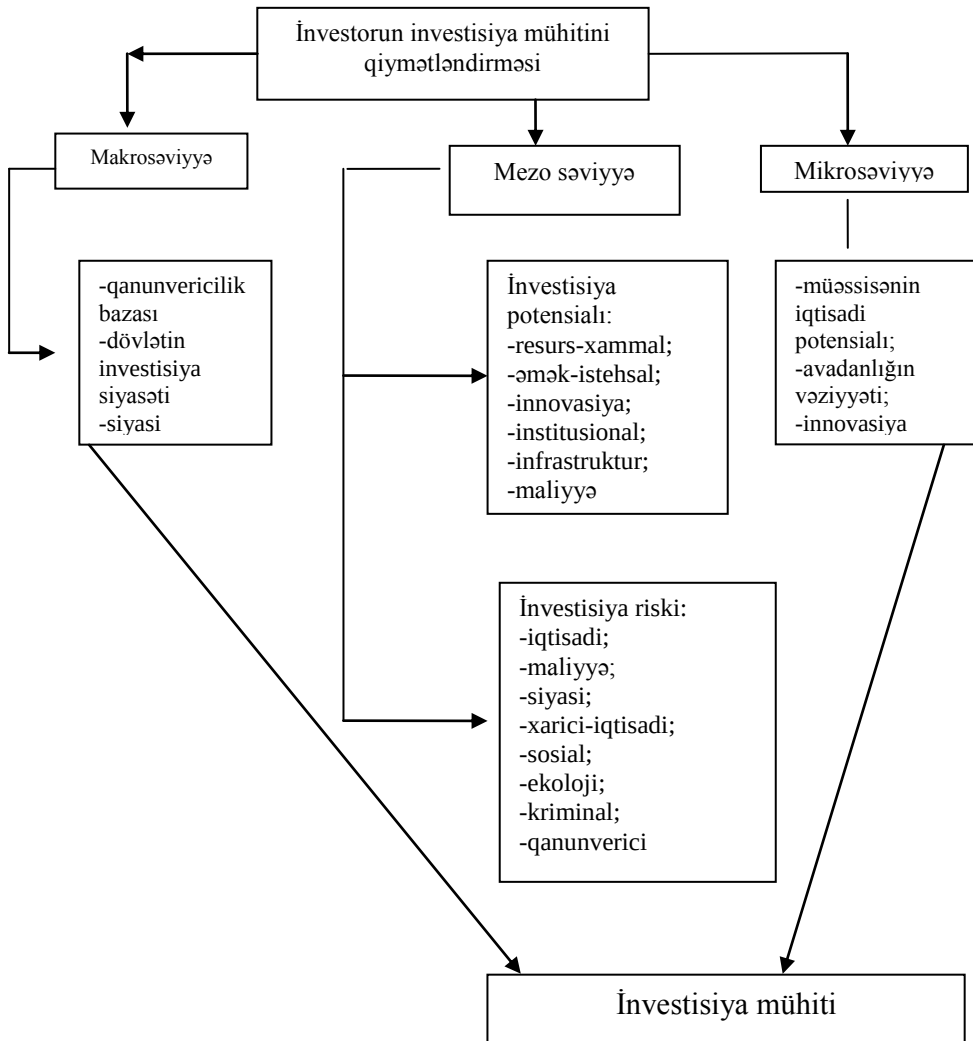
İnvestisiya mühiti anlayışı nəzərdən keçirilərkən investisiyalama prosesinin şərtlərinin mövcudluğu aşkara çıxır ki, onlar bu və ya digər investisiyalama obyektinin seçilməsində investorun üstünlük vermə qabiliyyətinə təsir edir. Makrosəviyyədə bu anlayış özündə investisiyalama prosesinin siyasi (qanunvericilik də daxil olmaqla), iqtisadi və sosial göstəricilərini birləşdirir ki, bu da bütün proses iştirakçıları üçün layihələrin investisiyalanması, ödəmə müddəti və reallaşma əlverişliliyi şərtləri üzrə potensial investorların, dövlətin və regional hakimiyyətin münasibətləri vasitəsilə meydana çıxır. Mikrosəviyyədə investisiya mühiti özünü investor və təsərrüfat subyektlərinin: malgöndərənlərin, müştərilərin, bankların, bank olmayan maliyyə strukturlarının, eləcə də müəssisələrin həmkarlar ittifaqlarının və əmək kollektivlərinin ikitərəfli münasibətləri vasitəsilə göstərir.

Makro və mikro səviyyədə investisiya mühiti anlayışı investorlar tərəfindən vahid tam kimi qəbul edilir, çünki hökumətin əlverişli investisiya mühitinin formalaşması üzrə qanunvericilik və hüquqi-normativ təsirləri yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən təcrid oluna bilər, yerli səviyyədə xarici investisiyalar üçün imtiyazlı təsərrüfat rejiminin yaradılması üzrə təsirləri çox vaxt ümumi iqtisadi dövlət tənzimlənməsinə bəzi düzəlişləri kompensasiya edə bilər. Son vaxtlar investor və dövlət arasında qarşılıqlı münasibətlərin məhz bu tərəfi həlledici sayılır.

Beləliklə, investisiya mühiti-investisiyalama obyektinin investisiya cəlbediciliyinə təsir göstərən müxtəlif makro, mezo və mikro xarakteristikaların məcmusudur. Burada investisiyalama obyekti kimi həm ayrıca investisiya-innovasiya layihəsi, həm də müəssisə, korporasiya, şəhər, region, sahə, dövlət, eləcə də iqtisadi sistemin, onun investisiya potensialını və investorların fəaliyyət şərtlərini xarakterizə edən investisiya fəaliyyətinin inkişafına və genişlənməsinə obyektiv imkanın inikası çıxış edir.

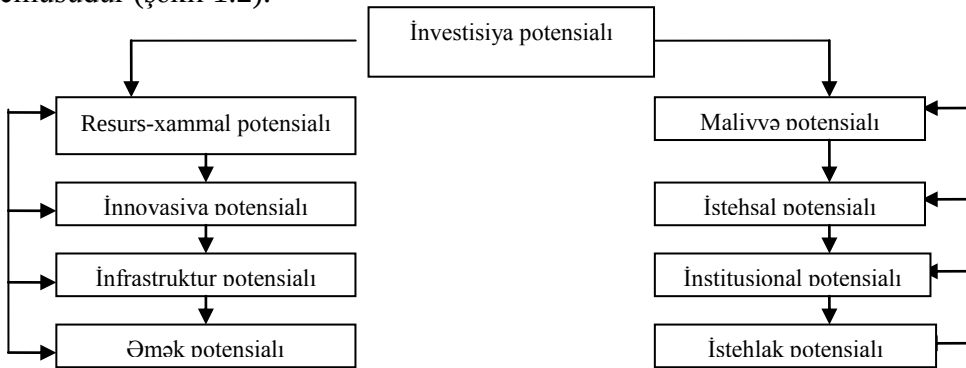
İnvestisiya mühiti dedikdə, investisiya fəaliyyətinin bir-birilə qarşılıqlı əlaqədar olan proseslərinin və şərtlər məcmusunun geniş dairəsinin təsiri altında formalaşan münasibətlər sistemi başa düşülür.

İqtisadi sistemin investisiya mühitinə təsir göstərən amillərini şəkil 1.1-də olduğu kimi ifadə etmək olar.

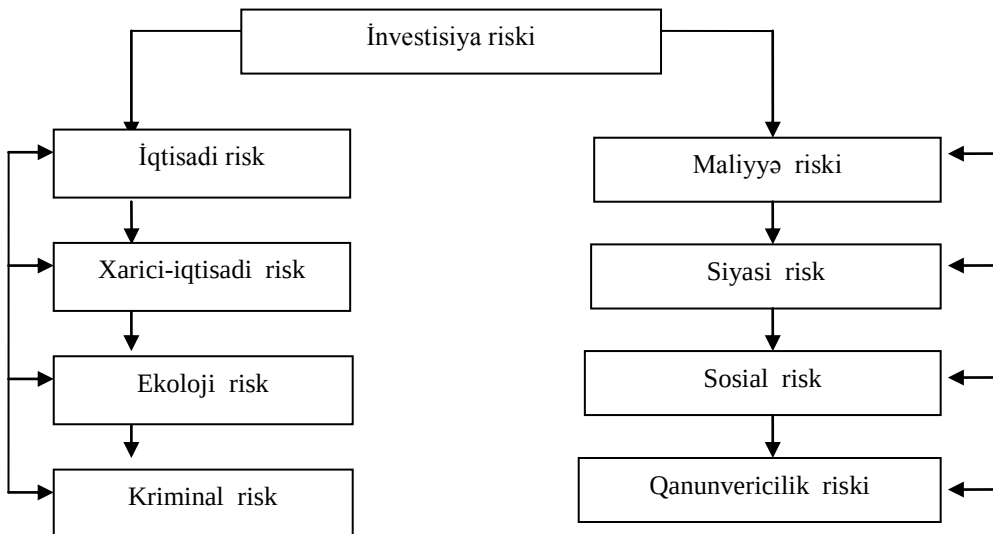
Şəkil 1.1. İqtisadi sistemin investisiya mühitinə təsir göstərən amilləri

İnvestisiya cəlbədiciliyinin digər tərkib hissəsi investisiya potensialı sayılır ki, bu da müxtəlif özəl potensiallardan: resurs-xammal, istehsal, innovasiya, institusional, infrastruktur, maliyyə, istehlak və əmək potensiallarından təşkil olunur. Başqa sözlə desək, investisiya potensialı-investisiya üçün və həmin investisiyaləşmə sferası və obyektlərinin mövcudluğu və müxtəlifliyindən, həm də iqtisadi sistemin inkişafından asılı olan obyektiv ilkin şərtlərin cəmi şəklində təsərrüfat subyektlərinin makroiqtisadi, mezo-iqtisadi və mikro-iqtisadi innovasiya imkanları nəzərə alınan özəl potensial göstəricilərin məcmusudur (şəkil 1.2).

Şəkil 1.2. İqtisadi sistemin investisiya potensialının tərkib hissələri

İnvestisiya cəlbədiciliyinin tərkib amillərindən biri investisiya riski sayılır (şəkil 1.3).

Şəkil 1.3. İnvestisiya riskinin tərkib hissələri

Fikrimizcə, investisiya cəlbediciliyi ölkəyə, sahəyə, regiona, konkret investisiya obyektinə tətbiq edilən anlayış olmaqla, yalnız bu və ya digər investisiya obyektinin nə dərəcədə müəyyən investorun məqsədlərinə uyğun gəlməsini ifadə edir. Bunlar eyni vaxtda investisiya cəlbediciliyi konkret investisiyalaşma obyektini əvvəlcə ideya formasında özündə, xüsusilə də reallaşma obyektinə investisiyaların idarə edilməsi üzrə yeni texnologiyaları birləşdirən biznes layihənin işlənməsi formasında xarakterizə edir.

İnvestisiya fəaliyyətinə daha böyük təsiri qanunvericilik təminatı göstərir. Azərbaycanda investisiya fəaliyyətini tənzimləyən əsas hüquqi aktlar sırasına “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında”, “Xarici investorların hüquqlarının qorunması haqqında” qanunlar, eləcə də regional normativ aktlar daxildir.

İnvestisiya cəlbediciliyinin idarə edilməsinə iki əsas yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşma zamanı investisiya cəlbediciliyinin idarə edilməsi yalnız müəssisə aktivlərinin formalaşması və istifadə edilməsi, eləcə də investisiya portfelinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqəndirilir. İkinci yanaşma fəaliyyət növləri üzrə əməliyyat, investisiya və maliyyə əməliyyatları üzrə: pul axınlarının idarə edilməsini nəzərdə tutur ki, bu da bütövlükdə investisiya cəlbediciliyinin formalaşmasına təsir göstərməyə imkan verir.

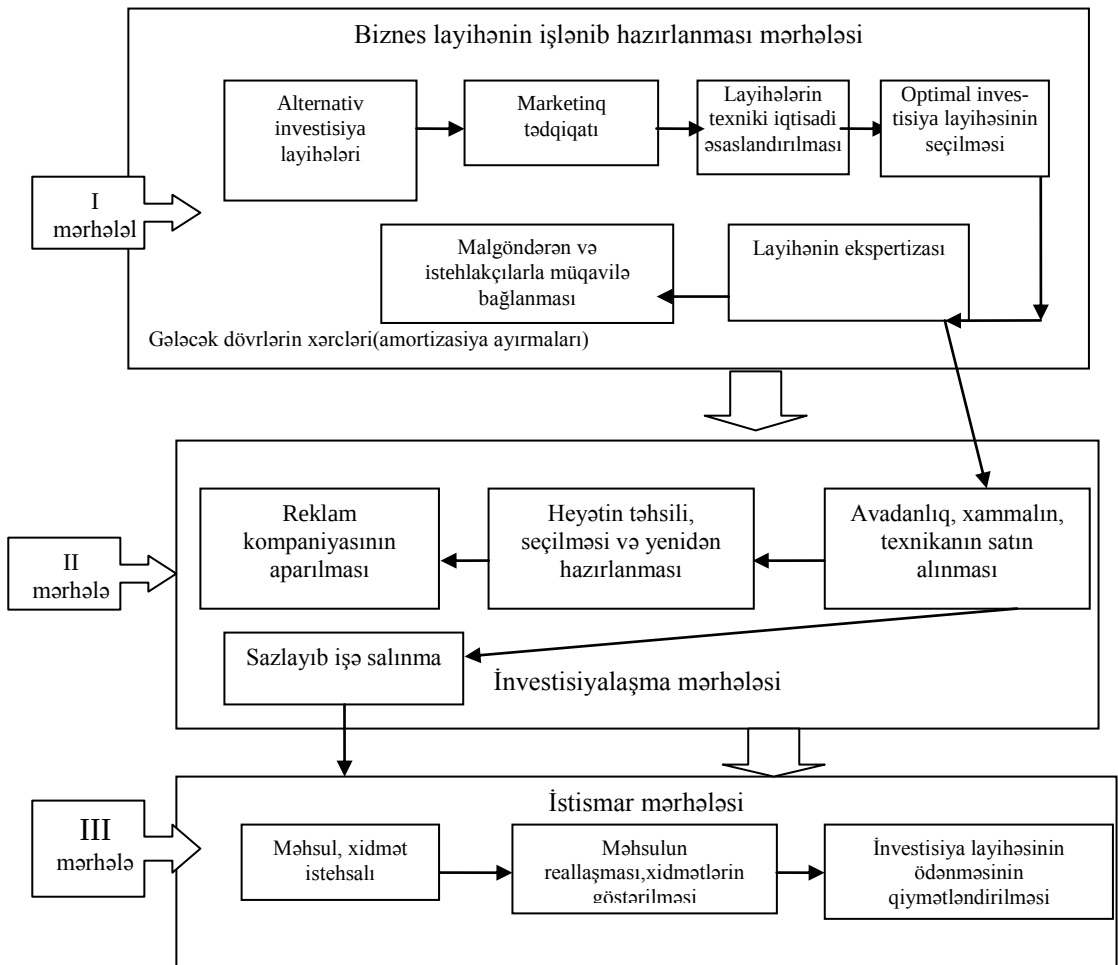
İnvestisiya cəlbediciliyinin idarə edilməsi tələb olunan investisiya həcmnin əldə edilməsinə yönəldilən tədbirlərin işlənilib hazırlanmasına gətirib çıxarmalıdır ki, bu da investisiya strukturunun, onun tənzimlənməsi üzrə tədbirlərin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur.

Son vaxtlar dövlət öz imkanlarını (qanunvericilik, maliyyə, institutional) investisiyanın məzmunlu xarakterində cəmləşdirərək, şüurlu surətdə onlara innovasiya əsası daxil edərək investisiyanın cəlb olunması prosesinin idarə edilməsindən innovasiya layihələrinin investisiya cəlbediciliyinin formalaşmasına keçmişdir. Belə yanaşma fondlar dövlət zamanəti hesabına investisiyalaşmanın innovasiya sferasına vəsait qoyuluşlarının risklərini minimumlaşdırmağa imkan verir. Lakin eləcə də investisiyalaşmanın qeyri-innovation cəlbediciliyinin idarəetmə səviyyəsini gücləndirmək də məqsədəuyğundur. Burada Azərbaycanın və onun regionlarının investisiya cəlbediciliyinin yüksəlməsinə kömək edən əlavə vergi güzəştləri, normativ aktlar nəzərdə tutulur ki, bu da ölkə iqtisadiyyatına potensial investorların vəsaitlərini cəlb etməyə imkan verir.

Hazırda investisiyalaşma obyektlərinin investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi metodikalarının çoxluğu mövcuddur. Onları üç əsas metodikaya ayırmaq olar: ərazinin investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi; müəssisənin investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi; konkret layihələrin investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi. İqtisadi sistemlərin investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi zamanı kredit reytingləri haqqında, regionun investisiya mühiti haqqında informasiya zəruridir ki, bu da öz növbəsində innovasiyaların istifadə imkanları ilə müəyyən edilir. Bundan sonra, real investisiya cəlbediciliyi haqqında nəticə çıxarmaq və investisiyalaşma obyektinə müəyyən investisiya rəqəmi vermək mümkün olur.

Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün investisiya cəlb ediciliyinin qiymətləndirilməsinin əsas metodları pul axınlarının diskontlaşdırılmasına (PAD) əsaslanan metodlar sayılır, investisiya təşkilatının fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsini isə onların dinamikasına görə həyata keçirmək lazımdır. Bunlardan əsasları aşağıdakılardır: xalis çevrilmiş dəyər metodu; annuitet metodu; təkrar olunan məbləğlərin müasir dəyərinin hesablanması üsulu; təkrar olunan məbləğlərin gələcək son dəyərinin hesablanması üsulu; son gələcək dəyər bölgüldürülməsi; rentabelliklik metodu; daxili mənfəət norması.

İnvestisiyalaşma prosesinin idarə olunmasının səmərəliliyi üçün investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi mərhələlərinin məzmununu konkretləşdirmək zəruridir (şəkil 1.4).

Şəkil 1.4. İnvestisiya layihəsinin qiymətləndirilməsi mərhələləri

Şəkildən görüldüyü kimi investisiya layihəsi 3 inkişaf mərhələsindən keçir:

- layihənin işlənib hazırlanması mərhələsi;
- investisiyalama mərhələsi;
- istismar mərhələsi.

İnvestisiya layihəsinin tətbiqi və reallaşmasının işlənib hazırlanmasına xərc məlumatlarının qiymətləndirilməsi nəticəsində investisiya cəlbədiciyi layihəsinin ödənməsi düsturunu çıxarmaq olar:

$$GDX + İQX + CX \leq G,$$

Burada, GDX-gələcək dövrün xərcləri;

İQX-istehsalqabağı xərclər;

CX-cari xərclər;

G-investisiya-innovasiya layihəsindən gəlirdir.

İnvestisiyanın iqtisadi artıma təsirinin mövcud konsepsiyalarının aparılmış müqayisəli təhlili bəzi xüsusiyyətlərin aşkar edilməsinə və aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan verdi:

1.İqtisadi artıma şərait yaratmaq üçün investisiya siyasətini üstün olaraq elmtutumlu sahələrə yönəltmək, innovasiyaların müəssisələrdə, texnoparklarda cəmləşdirilməsi, müstəqil innovasiya fəaliyyəti üçün şəraitin yaradılması istiqamətləri üzrə investisiya siyasətini təkmilləşdirmək zəruridir;

2.İnvestisiya strukturunun bütün ünsürləri bu və ya digər dərəcədə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Odur ki, iqtisadi artımın ilkin şərtlərinin formalaşması üçün hansısa ayrıca götürülmüş sahə üçün təkcə, məsələn, texnoloji strukturu istifadə etmək olmaz, onu müstəsna dərəcədə regionun, ölkənin bütün iqtisadiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqədə istifadə etmək lazımdır.

3.İqtisadi artım, ÜDM-in dəfələrlə artması kimi problemlərin həlli, yoxsulluq probleminin həlli və əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi xeyli dərəcədə investisiya fəaliyyətinin fəallaşdırılmasından asılıdır. Hesab edirik ki, müasir mərhələdə Azərbaycan Hökumətinin başlıca vəzifələrindən biri, hər şeydən əvvəl, ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün ardıcıl və balanslı iqtisadi siyasətin aparılması sayılır.

4.Cari dövrdə iqtisadi artımın mühüm xüsusiyyəti yerli istehsalçıların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi sayılır ki, bu da öz əksini son tələbin strukturunda xidmətlərin payının və məcmu ÜDM-də son məhsul istehsal edən sahələrin payının artmasında tapır.

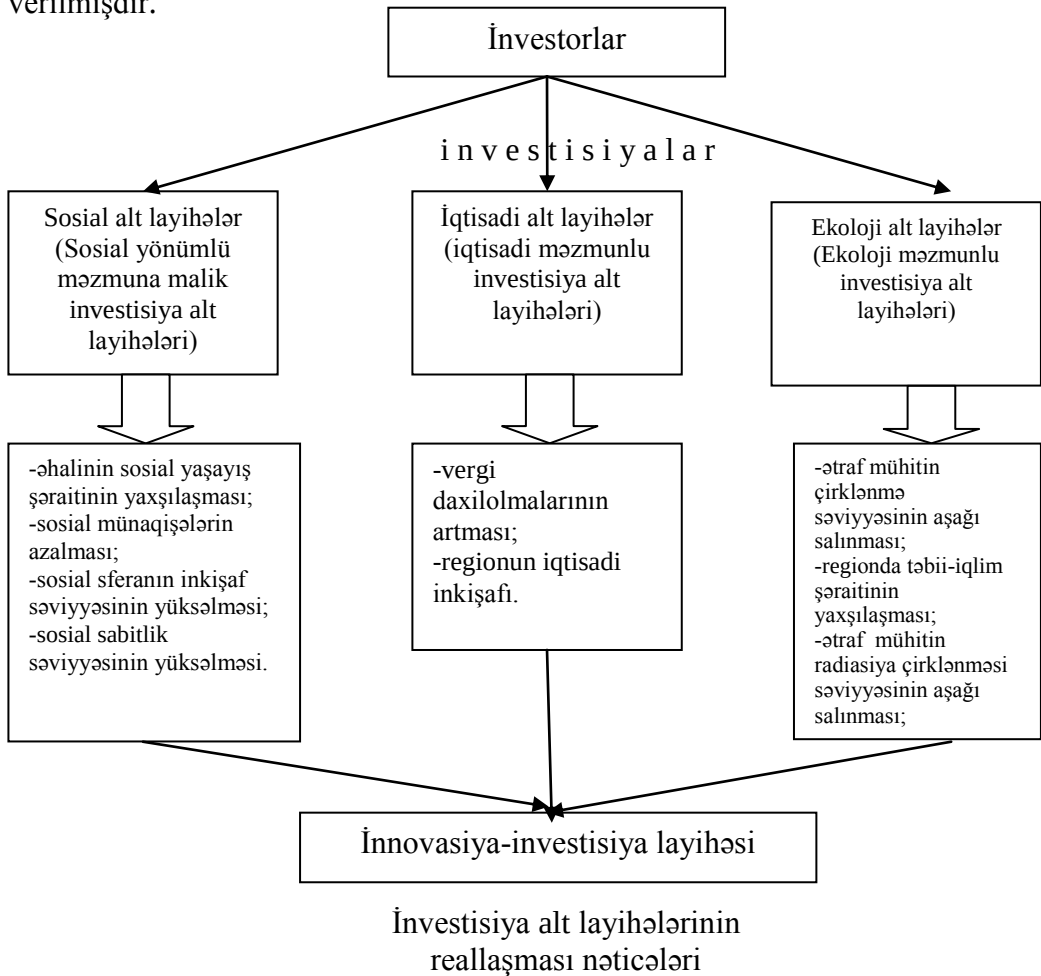
5.Manatın məzənnəsinin yüksəlməsi prosesində investisiya artımı güclənir. İnvestisiya resurslarının əsas mənbəyi kimi müəssisənin xüsusi vəsaitləri çıxış edir. Bu zaman dünya maliyyə bazarında aşağı faiz dərəcələri ilə iqtisadiyyata əlavə investisiya resursları cəlb etməklə ən iri şirkətlərin borc götürməsi üçün əlverişli şərait yaradılır. 2006-cı ildə 2005-ci ilə nisbətən Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların həcmi 9,3% azalsa da, onların məcmu kapital qoyuluşunda xüsusi çəkisi hələ də yüksək (53,5%) olaraq qalır.

Azərbaycanın investisiya potensialı son dərəcə yüksək olsa da, xüsusilə də xarici investorlarda investisiyalamanın perspektivləri haqqında formalaşmış rəy daha çox ehtiyatlı xarakter daşıyır.

İnvestisiya cəlb ediciliyinin qiymətləndirilməsi zamanı investor əsasən layihəni daha çox mənfəət almaq, qoyulmuş vəsaitlərin sürətli dövriyyəsi, kapital qoyuluşu riskinin minimumlaşdırılması məqsədilə qiymətləndirir. Lakin layihənin təşəbbüskarı üçün layihənin reallaşmasından mənfəət alınması başlıca məqsəd deyil. Fikrimizcə, layihənin təşəbbüskarının (ölkə, sahə, region, müəssisə) əsas məqsədi iqtisadi-sosial amillərin istifadəsi hesabına iqtisadi artımın yüksəldilməsindən ibarətdir. Təcrübədə bu cür artım daha çox kapital qoyuluşu tələb edən iri layihələr sayılır. Lakin iri innovasiya layihələrinə investorların axtarışı uzun vaxt tələb edir. Bu problemin həlli üçün bizim tərəfimizdən investisiya alt layihələrini əmələ gətirən “innovasiya layihələrinin investisiya cəlb ediciliyinin ən mühüm amilləri” anlayışı təklif olunur. Məhz bu amillərin mövcudluğu şəraitində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin daha optimal inkişafı baş verir.

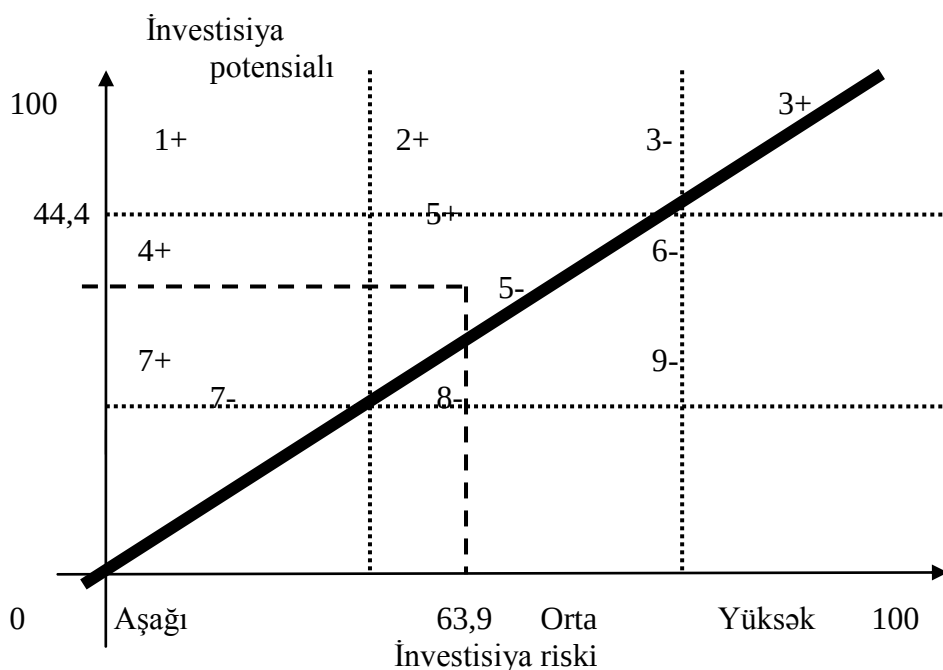
Həmin amilləri üç altlayihədə: iqtisadi altlayihə; sosial altlayihə və ekoloji altlayihədə qruplaşdırmaq və ümumiləşdirmək olar.

İnnovasiya-investisiya layihəsinin reallaşması modeli şəkil 1.5-də verilmişdir.

Şəkil 1.5. İnnovasiya-investisiya layihəsinin reallaşması modeli

Şəkil 1.6-da iki göstəricinin: investisiya potensialının və investisiya riskinin integrasiyasına əsaslanan iqtisadi sistemə investisiyalaşmanın prioritetliyi matrisi verilmişdir.

Şəkil 1.6. İqtisadi sistemə investisiyalaşma prioritetliyinin matrisi

Bu matris həmin prosesin cəlbədiciliyinin bir neçə amilini: gəlirlilik, vaxt laqı, böhranlı idarəetmə sistemin inkişafı amillərini birləşdirərək iqtisadi sistemə səmərəli investisiyalaşma strategiyasını formalaşdırmağa imkan verir (cədvəl 1.2).

Mənfi işarəli investisiyasız cəlbedici seqmentlərin investisiyalasdırılması iqtisadi sistemin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və inkişafı zərurəti meydana çıxdığı hallarda baş verə bilər.

Cədvəl 1.2

İnvestisiya siyasətinin seqmentləşdirilməsinin səciyyəsi

İnvestisiyalasma seqmentləri	Seqmentin xarakteristikası	Səmərəli investisiya siyasəti
1	2	3
1 ⁺	Yüksək potensial, riskin aşağı dərəcəsi	Qısamüddətli dövrdə gəlir almaq üçün mənfəətin maksimal investisiyalasdırılması və reinvestisiyalasdırılması
2 ⁺	Yüksək potensial, riskin orta dərəcəsi	Ortamüddətli dövrdə gəlir almaq üçün mənfəətin investisiyalasdırılması və maksimal reinvestisiyalasdırılması
3 ⁺	Yüksək potensial, riskin aşağı dərəcəsi	Gəlir çıxarılması üçün mənfəətin investisiyalasdırılması və reinvestisiyalasdırılması
4 ⁺	Orta potensial, riskin aşağı dərəcəsi	Gəlir əldə edilməsi və sistemin inkişafı üçün mənfəətin investisiyalasdırılması və reinvestisiyalasdırılması
5 ⁺	Orta potensial, riskin orta dərəcəsi	Ortamüddətli gəlir almaq üçün investisiyalasma
7 ⁺	Aşağı potensial, riskin aşağı dərəcəsi	Uzunmüddətli dövrdə gəlir almaq üçün investisiyalasma
3 ⁻	Yüksək potensial, riskin yüksək dərəcəsi	Uzunmüddətli dövrdə gəlir almaq üçün investisiyalasma
5 ⁻	Orta potensial, riskin yüksək dərəcəsi	Böhranın aradan qaldırılması üçün investisiyalasma
6 ⁻	Aşağı potensial, riskin yüksək dərəcəsi	Antiböhran idarəetmə zamanı investisiyalasma
7 ⁻	Aşağı potensial, riskin aşağı dərəcəsi	Sistemin inkişafı üçün investisiyalasma
8 ⁻	Aşağı potensial, riskin orta dərəcəsi	Antiböhran idarəetmə zamanı investisiyalasma
9 ⁻	Aşağı potensial, riskin yüksək dərəcəsi	Antiböhran idarəetmə zamanı investisiyalasma. Sıfır gəlir zamanı sosial layihələrin investisiyalasdırılması

Təhlil ekspert qiymətləndirmələri əsasında aparılır. Bu təhlil hər bir göstərici üzrə həyata keçirilir (cədvəl 1.3).

Ekspertlər tərəfindən investisiya potensialının qiymətləndirilməsi aşağıdakı parametrlər üzrə aparılır: 0-sıfır potensialı; 25-aşağı potensial; 50-orta potensial; 75-yüksək potensial; 100-çox yüksək potensial.

İnvestisiya cəlbediciliyinin investisiya potensialı üzrə hesablamaları aşağıdakı düstur əsasında aparılır:

$$J_n = \overline{Q}_{in} \times k_{in},$$

burada: C_n -investisiya potensialı;

$\overline{Q}_{in}$ -investisiya cəlbediciliyi göstəricilərinin orta qiymətləndirmə kəmiyyəti;

k_{in} -investisiya cəlbediciliyi göstəricisinin vacibliyidir.

Cədvəl 1.3

İqtisadi sistemin investisiya potensialının ekspert qiymətləndirilməsi

Investisiya potensialının göstəriciləri	Ekspertlərin qiymətləndirilməsi			Orta qiymətləndirmə kəmiyyəti, Q_{in}	Göstəricinin əhəmiyyətliyi i k_{in}	İnvestisiya cəlbediciliyi, $Q_{in} \times k_{in}$
	birinci	ikinci	üçüncü			
1	2	3	4	5	6	7
Resurs-xammal	25	35	40	33,3	0,1	3,33
Əmək	50	75	55	71,1	0,3	21,33
İstehsal	35	50	45	67	0,2	13,4
İnstitusional	25	15	20	42,3	0,1	4,23
İstehlak	50	45	60	65,8	0,08	5,3
Maliyyə	35	40	25	33,3	0,03	0,9
İnfrastruktur	50	60	70	71,1	0,1	7,1
İnnovasiya	70	65	75	93,7	0,09	8,4
Yekun						63,9

* Ekspertlər investor, müəssisə rəhbərləri və konsolting şirkətləri ola bilərlər.

Ekspertlər tərəfindən investisiya riskinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı parametrlər üzrə aparılır: 0-sıfır riski; 25-aşağı risk; 50-orta risk; 75-yüksək risk; 100- çox yüksək risk (cədvəl 1.4).

Cədvəl 1.4

İqtisadi sistemin investisiya riskinin ekspert qiymətləndirilməsi

Investisiya potensialının göstəriciləri	Ekspertlərin qiymətləndirilməsi			Orta qiymətləndirmə kəmiyyəti, Q_{in}	Göstəricinin vacibliyi, k_{in}	İnvestisiya cəlbediciliyi, $Q_{in} \times k_{in}$
	birinci	ikinci	üçüncü			
1	2	3	4	5	6	7
İqtisadi	50	65	65	60	0,3	18,27
Maliyyə	50	45	65	53,3	0,08	4,3
Siyasi	50	50	65	55	0,09	5,3
Sosial	35	65	45	48,3	0,1	4,83
Qanunverici	50	35	40	41,6	0,03	1,24
Kriminal	10	0	15	8,3	0,2	1,6
Ekoloji	25	35	25	28,3	0,1	2,83
Xarici-iqtisadi	50	65	65	60	0,1	2,83
Yekun						44,4

İnvestisiya riskinə görə investisiya cəlbediciliyi hesablamaları aşağıdakı düstur əsasında aparılır:

$$J_p = \bar{Q}_{ip} \times k_{ip},$$

burada J_p -investisiya riski; $\bar{Q}_{ip}$ -investisiya cəlbediciliyi göstəricilərinin ekspert qiymətləndirmələrinin orta kəmiyyəti; k_{ip} -investisiya cəlbediciliyi göstəricilərinin vacibliyi.

Nəticədə investisiya cəlbediciliyi funksiyası aşağıdakı şəkli alacaqdır:

$$J_{celbed}(J_n; J_p)$$

Aparılmış təhlil nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar əsasında iqtisadi sistemə investisiyalashmanın və mümkün investisiya siyasətinin məqsədəuyğunluğu haqqında nəticə çıxarıla bilər.

1.4. İnvestisiya layihələrinin işlənilib hazırlanması və qiymətləndirilməsinin metodiki məsələləri

İnvestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi haqqında qərarı müəssisə müstəqil olaraq müxtəlif investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi əsasında qəbul edir. Onu da qeyd edək ki, investisiya layihələri üzrə bütün yerli

metodikalar qərb iqtisad elmindən götürülmüş kifayət qədər geniş yayılan maliyyə qiymətləndirilməsinə əsaslanır. Pulun vaxta görə dəyərinin uçuotu prinsipinə əsaslanan bu göstəricilərin əksəriyyəti və hesablamalarda istifadə edilən diskontlaşdırma prinsipləri son bir neçə onilliklər ərzində inkişaf tapmışdır. Rusiyada keçən əsrin 90-cı illərinin sonlarında qərb iqtisad elminin metodikasına uyğunlaşdırılmış müvafiq metodiki tövsiyələr Azərbaycan iqtisadçıları tərəfindən də əsas kimi qəbul edilmişdir. Həmin metodiki tövsiyələrdə aşağıdakı vəzifələrin həll edilməsi nəzərdə tutulur:

- investisiya layihələrinin səmərəliliyinin və maliyyə reallaşdırılmasının qiymətləndirilməsi;
- təsərrüfat agentlərinin investisiya layihələrində iştirakının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;
- investisiya layihələrinə dövlət yardımının zəruriliyinin əsaslandırılması;
- alternativ(qarşılıqlı istisna edilən) investisiya layihələrinin müqayisəsi və onlardan birinin seçiminin iqtisadi nəticələrinin qiymətləndirilməsi;
- investisiya layihəsinin monitorinqinin həyata keçirilməsi.

Lakin fikrimizcə, yuxarıda qeyd edilən metodiki tövsiyələr heç də respublikamızın iqtisadiyyatının müasir vəziyyətinin xüsusiyyətlərini tam şəkildə əks etdirmir. Məsələn, bu sənəddə inflyasiya proseslərinin “inflyasion izafi mənfəətin” əmələ gəlməsinə təsiri göstərilməmişdir: inflyasiya şəraitində əsas vəsaitlərin dəyəri və iqtisadi potensial əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşür. Belə ki, alış qiymətləri ilə xammal və material xərclərinin silinməsi, eləcə də əhəmiyyətsiz amortizasiya ayırmaları inflyasion izafi mənfəətin yaranmasına və bununla da artırılmış mənfəət vergisinin ödənilməsinə gətirib çıxarır. Həmçinin, gətirmə tipli layihələrin təsnifləşdirmə metodikası açıqlanmamışdır. Bundan başqa, layihənin maliyyə göstəriciləri təkcə debitor və kreditor borclarının nisbətinə deyil, daxil olmuş resurslara və hazır məhsula qiymətin hansı valyutalarla təsbit olunmasına təsir göstərməsi qeyd edilməmişdir.

Müstəqillik qazandıqdan sonra ölkəmizdə milli sərvətin qiymətləndirilməsi üzrə işlər, ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin formalaşması xeyli inkişaf tapmışdır. Bazara keçid mühasibat və maliyyə hesabatı məqsədilə şirkət aktivlərinin bazar dəyərinin əks olunması, eləcə də özəlləşdirmə obyektlərinin dəyərinin müəyyən edilməsi sahəsində qiymətləndirmə fəaliyyətinin obyektiv zəruriliyini şərtləndirdi.

Azərbaycanda qiymətləndirmə fəaliyyətinin təşəkkülü və gələcək inkişafı “1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” 20 noyabr tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə başladı. Burada özəlləşdirilən müəssisənin kapitalının qiymətləndirilməsi zəruriliyi göstərilir və qeyd olunurdu ki, aparılacaq qiymətləndirmənin nəticələri alıcıların qiymət təklifləri, eləcə də özəlləşdirmə obyektinin sosial-iqtisadi əhəmiyyəti və onun sahəvi xüsusiyyətləri ilə yanaşı özəlləşdirmə komissiyası tərəfindən nəzərə alınmalıdır. Kapital dəyərinin keyfiyyət və kəmiyyət xarakteristikalarının tərkibini nəzərə almaq əsasında

özəlləşdirmə komissiyası hərracda müəssisənin ilkin satış qiymətini müəyyən etdi ki, bu da müəssisə aktivlərinin satışından potensial olaraq mümkün gəlir həllini əks etdirirdi. Özəlləşdirmə komissiyası həmçinin ehtimal olunan gəlirlilik üzrə müəssisənin qiymətləndirilməsinə əsaslanmaqla formalaşan səhmdar cəmiyyətin (müəssisənin saxlanması haqqında) nizamnamə kapitalının kəmiyyətinin müəyyən edilməsi üzrə məsləhətlər verirdi. Lakin təcrübənin olmaması üzündən özəlləşdirmə obyektləri açıq-aşkar düzgün qiymətləndirilməmiş və aşağı qiymətlərlə satılmışdır. Məhz bunun nəticəsində Azərbaycan büdcəsinə özəlləşdirmədən reallıqda olacağından xeyli az miqdarda pul vəsaitləri daxil olmuşdur.

Cari bazar dəyəri üzrə aktivlərin qiymətləndirilməsinə sonrakı tələbat müəssisənin və dövlətin aktiv investisiya fəaliyyəti şəraitində iqtisadiyyatın real sektoruna investisiya istiqamətində səmərəliliyin müəyyən edilməsi zamanı, daşınmaz əmlak girovu altında kreditlərin alınması, nizamnamə kapitalına əmlak əmanətlərinin aparılması, mövcud müəssisələrin (biznesin) dəyərinin müəyyən edilməsi zamanı meydana çıxır.

Qiymətləndirmə fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi tam və ya qismən dövlət mülkiyyətində, Azərbaycan Respublikası subyektlərinin və yaxud da bələdiyyə mülkiyyətində yerləşən aktivlərlə transaksiya zamanı aktivlərin qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsi zəruriliyini nəzərdə tutur. Bu, hər şeydən əvvəl, aşağıdakılara aid edilir:

- dövlət mülkiyyətinin etibarlı idarə edilməsi üzrə müqavilələrə əsaslanan sövdələşmələrə;
- dövlət mülkiyyəti obyektləri ilə icarə sövdələşmələrinə;
- qiymətləndirmə obyektlərinin girov predmeti kimi istifadəsinə;
- qiymətləndirmə obyektlərinin satışına və ya digər özgəninkiləşdirmələrə.

Beləliklə, qiymətləndirmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi sıx surətdə investisiyalardan vergitutmanın və onların idarə olunması mexanizminin təkmilləşdirilməsi də daxil olmaqla Azərbaycan iqtisadiyyatının struktur cəhətdən yenidən qurulması prosesləri ilə əlaqələndirilir.

Bazar və ya digər dəyərlərin qiymətləndirilməsi obyektini meydana çıxaran qiymətləndirmə fəaliyyəti üzrə Azərbaycan qanunvericiliyinin və təcrübəsinin təhlili onun tətbiq sferasının genişlənməsini sübut edir. Ölkə qanunvericiliyinə görə, kredit təşkilatlarının restrukturizasiyası üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsində, borclunun əmlakının inventarlaşdırılmasında, istehsal müسابiqəsinin gedişində, daşınmaz əmlakın girov qoyulması (ipoteka), yenidən yaradılmış səhmdar cəmiyyətə səhmin ödənilməsi və s. bu kimi hallarda müstəqil qiymətləndiricilərdən istifadə olunması nəzərdə tutulur. Burada qiymətləndirmə fəaliyyətinin müvafiq infrastrukturunun formalaşmasına meyl qeyd olunur ki, bunun da inkişafından ictimai təkrar istehsal proseslərinin və o cümlədən xalq təsərrüfatında istehsalın inteqrasiyası və mərkəzləşdirilməsi proseslərinin həyata keçirilməsi səmərəliliyi asılıdır.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda qiymətləndirmə fəaliyyəti təcrübəsi əsasən respublika hökumətinin qərarı ilə həyata keçirilən müəssisələrin özəlləşdirilməsi və əsas fondların yenidən qiymətləndirilməsi prosesində toplanmışdır. Ona görə də şirkətlərin kompleks qiymətləndirilməsi üzrə xarici ölkələrin təcrübəsində geniş yayılmış müasir metodlarından kifayət qədər istifadə olunmamışdır. Bundan əlavə, Azərbaycanda qüvvədə olan normativ aktlar şirkətin qiymətləndirilməsi zamanı bu və ya digər metodların istifadəsində hər hansı nizamlanmanı nəzərdə tutmur. Qiymətləndirmə fəaliyyəti subyektləri tərəfindən tətbiqi zəruri hesab edilən qiymətləndirmə standartları işlənib hazırlanmamışdır. Eyni zamanda integrasiya proseslərinin xüsusiyyətləri şirkətin qiymətləndirilməsinin həm əənəvi, həm də yeni metodlarının istifadəsində onların nəzərə alınması zəruriyyətini şərtləndirir.

Minoritar səhmdarlar səhmdar cəmiyyətin restrukturizasiyası ilə razılaşmadığı halda onların bu haqda direktorlar şurasında bəyanat vermə və ondan bunlara aid səhmləri cari bazar dəyəri üzrə almağı tələb etmək hüququna malikdirlər. Lakin dövlət tənzimlənməsi sistemi ilə müəyyən edilmiş məhdudiyyətlər direktorlar şurası tərəfindən səhmdar kapitalın bazar dəyərinin müstəqil qiymətləndirmə nəticələrinin təsdiq olunması, eləcə də cəmiyyətin xalis aktivlərinin dəyərindən 10%-dən artıq olmayan səviyyədə səhm alışı həcmnin müəyyən edilməsi qaydalarını nəzərdə tutur. Son məhdudiyyət minoritar səhmdarlarla müqayisədə nəzarət səhm paketi sahiblərini imtiyazlı vəziyyətdə saxlayır. Çünki səhmin bazar qiyməti bir qayda olaraq onların payına düşən xalis aktivlərin dəyərini ötüb keçir. İkincisi isə 25% səhmdarların yenidən təşkili haqqında qərarla razılıq almadığı halda onlar səhmdar cəmiyyətin xalis aktivlərinin dəyərindən 10%-dən çox olmayan hissəsini almaq hüququna malikdirlər.

Qiymətli kağız şəklində aktivin real bazar dəyərinin müəyyən edilməsi istənilən investorun və qiymətli kağız bazarının peşəkar iştirakçısının fəaliyyətinin ayrılmaz elementinə çevrilir, qiymətləndirmənin özü isə şirkətin perspektiv fəaliyyətinin proqnozlaşdırılmasına yönəldilən fundamental təhlilin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Burada belə bir fikri qeyd etmək yerinə düşərdi ki, investisiya layihəsinin əldə edilməsi üzrə bazar dəyəri məcburi iflas dəyərinə bərabər ola bilər, səhmin cari məcmu dəyəri isə onun aktivləri üzrə hesablanmış real biznes dəyərinə uyğun gələ bilər. Lakin bu üst-üstə düşmə qanunauyğunluqdan çox təsadüfi xarakter daşıyır, çünki biznes dəyərinin axtarılan cəmiyyəti qoyulmuş qiymətləndirmə məqsədilə korrelyasiya olunur ki, bunun da fərqi müxtəlif dəyər növünün axtarışını nəzərdə tutur.

Sövdələşmələrin aparılması aktivliyinin səviyyəsi ölkənin fond bazasının yetkinlik dərəcəsini əks etdirir ki, bu da səhmdar cəmiyyətin bazar mövqelərinin indikatoru kimi çıxış edir. Şirkətin əldə olunan real bazar dəyərinin müəyyən edilməsi bilavasitə investorlar üçün və yaxud birbaşa və portfel investisiyalarına bölüşmək yolu ilə investisiyaların diversifikasiyası ilə məşğul olan peşəkar vasitəçilərə lazımdır. Bu zaman iqtisadiyyatın maliyyə və

real sektorları arasında uzunmüddətli münasibətlərin qurulması üçün fond bazarında stabilliyin qorunub saxlanması və riskin minimuma endirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu şəraitdə fond bazarı alətlərinin istifadəsi zamanı Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən həyata keçirilən pul-kredit tənzimlənməsi siyasətinin sərtlilik meyarları nəzərə alınmalıdır və Milli Banka qiymətli kağızlar bazarı stabilliyinin müəyyən dərəcədə təminatçısı kimi baxılmalıdır. Müasir iqtisadiyyatda qiymətli kağızlar mahiyyət etibarilə getdircə pul substitutuna çevrildikcə Mərkəzi Bank bu aktivlərə, o cümlədən səhm və istiqrazlara qiymətlərin formalaşması proseslərini, xüsusilə də onların stabilliyini diqqət mərkəzində saxlamağa məcburdur. Formalaşması prosesində məlum tərkib hissələri ilə yanaşı səhm və istiqraz məzənnələri nəzərə alınan qiymət indeksinin dinamikası ilə pul əqreqləri arasında qarşılıqlı əlaqə Amerika iqtisadçısı İrvinq Fişer və Cozef Karsonun tədqiqatları ilə müəyyən olunmuşdur. Bu tədqiqatlara əsasən adı çəkilən indeksin kəskin artması dövlətin monetar siyasətinin sərtləşdirilməsi zəruriyyətini şərtləndirir. Çünki səhm və istiqrazların qiymətinin indeksin strukturunda tutduğu xüsusi çəkinin hətta ən aşağı səviyyəsində o, fond tərkibləri hesabına daha yüksək templərlə artmağa qabildir. Bu zaman fond aktivlərinin inflyasiyası qiymətlər indeksinə indeks səbətinin digər tərkib elementləri üzrə inflyasiyanın törətdiyi oxşar neqativ nəticələr kimi təsir göstərir.

Fond aktivlərinin inflyasiyası dövründə qiymətləndirmənin aparılması bir tərəfdən bu aktivlərin real cari dəyərinin müəyyən edilməsinin əsaslandırılmış metod və metodikalarının seçilməsini, digər tərəfdən isə dövlət tərəfindən pul siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı obyektiv şəkildə nəzərə alınmasını tələb edir. Belə olduğu halda, inflyasiya dövründə daha çox üstünlük diskontlaşdırılmış pul axını metodlarına və şirkət aktivlərinin balans dəyəri əsasında qiymətləndirilməsi metodlarına verilməlidir. Ona görə ki, r/e (ratio) əmsallarının tətbiqinə əsaslanan oxşar şirkətlərin metodu inflyasion metod sayılır. Bundan başqa diskontlaşdırılmış pul axını metodu şirkətin səhmlərinə qiymət dəyişmələrini lazımi dərəcədə nəzərə almağa, eləcə də bazar hesablaşma qiymətləri arasında kəskin fərqləri aradan qaldırmağa qabildir.

Dünya təcrübəsində biznesin qiymətləndirilməsinin bu və ya digər metodunun: xərc, müqayisə və gəlir yanaşması metodlarının istifadə prioritetliyi barədə baxışların vahidliyi mövcud deyildir. Lakin qeyd etmək olar ki, son illər ərzində müqayisə (bazar) yanaşması metodlarının istifadə edilməsində bəzi müsbət dəyişikliklər baş vermiş və üstün olaraq qiymətləndirilən biznesin retrospektiv və perspektiv təhlili ilə bağlı yanaşmaların, qismən də gəlir yanaşması metodlarının əhəmiyyəti artmağa başlamışdır. Birmənalı olaraq qeyd etmək olar ki, qiymətləndirmə metodologiyası fasiləsiz olaraq inkişaf edir və hazırda geniş vəzifələr dairəsini həll etməyə imkan verən alətləri özündə birləşdirir. Bu vəzifələr isə, əsasən iqtisadiyyatın kooperativ sektorunda mülkiyyət payı həddinin müəyyən edilməsindən başlayaraq səhmdar kapitalda

autsayderlərin aktivlərinin və mülkiyyət payının qiymətləndirilməsinə qədər olan məsələləri əhatə edir.

Ayındır ki, investisiya üçün biznesin dəyərinin qiymətləndirilməsi, hər şeydən əvvəl, bu biznesin gələcək inkişafının perspektivlərindən asılıdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, mülkiyyət münasibətləri burada prinsipial əhəmiyyətə malikdir, çünki məhz kapitalın mülkiyyətçisi dəyər qiymətləndirilməsinə risk dərəcəsinin təsir göstərdiyi bu gəlirləri alır. Qiymətləndirmənin gəlir metodu belə bir ehtimala əsaslanır ki, potensial investor biznesə görə, bu biznesin gələcək gəlirlərinin cari dəyərindən çox məbləğ ödəməz, onun mülkiyyətçisi isə öz biznesini proqnozlaşdırılan gələcək gəlirlərin cari dəyərindən aşağı qiymətlə satmaz. Ona görə də nəticədə sövdələşmənin hər iki tərəfi şirkətin gələcək gəlirlərinin cari dəyərinə bərabər bazar qiyməti haqqında razılaşmaya nail olacaqlar.

Şübhəsiz ki, biznesin dəyərinin qiymətləndirilməsinin gəlir metodu investisiya motivləri baxımından daha çox qəbul edilən sayılır. Fəaliyyət göstərən müəssisəyə qoyuluşları həyata keçirən investor bina, qurğu, maşın, digər avadanlıq, qeyri-maddi aktivlər və sair əmlak ünsürlərindən ibarət aktivlər dəsti deyil, cari gəlirlər axını əldə edir ki, bu da ona sərf etdiyi investisiyaları vaxtında ötməyə, eləcə də mənfəət almağa və öz həyatı tələbatını ödəməyə imkan verir.

Qiymətləndirmə metodologiyasında pul daxilolmaları və ödəmələri arasındakı kənarlaşmanın aradan qaldırılmasına müxtəlif cür statik və ya dinamik metodlar vasitəsilə nail olunur.

Statik metodlar oxşar müəssisələrə bazar qiymətlərindən istifadə əsasında pul axınlarının müqayisəsinə (qiymətləndirmənin müqayisə metodu) və yaxud müəssisə aktivlərinin yaradılması üzrə xərclər nəzərə alınmaqla məcmu aktivləri təşkil edən ayrı-ayrı ünsürlərinə (xərc metodu) yönəldilmişdir. Dinamik metodlar vaxta görə ayrılan pul daxilolmalarını və bu daxilolmaların ehtimallılıq dərəcəsinə əks etdirən bir və ya bir neçə amilin vahid məxrəcə gətirilməsinə imkan verirlər.

Əsaslandırılmış bazar dəyəri nəzərdə tutur ki, onun müəyyən edilməsi zamanı qiymətləndirmə tarixinə üstünlük təşkil edən iqtisadi və konjunktur şərtləri nəzərə alınmır və konkret alıcı və ya satıcının məqsədinin uçuğunu nəzərdə tutmur. Burada vacib aspekt o sayılır ki, dəyər reallaşdırılmayan qiymətli kağızların pulla qiymətləndirilməsi ilə əlaqədə pul ekvivalentlərdə ifadə oluna bilməz. İnvestorların konkret investisiya məqsədlərinin uçuğu investora konkret investisiya qərarlarının qəbuluna kömək etməyə səbəb olan investisiya dəyərinin müəyyən edilməsi zamanı aparılır.

Daxili və ya fundamental dəyər yuxarıda qeyd olunan dəyərdən onunla fərqlənir ki, o, səhmin cari bazar məzənnəsindən fərqli səhmdar kapitalın dəyərinin aşkara çıxarılmış amillərinə əsaslanan analitik mühakimələrin nəticəsi kimi çıxış edir. Bu zaman şirkətin daxili dəyərinin kəmiyyətinə konkret investorun məqsədləri təsir göstərmir. Adi səhmlərin daxili dəyərinin

müəyyən edilməsi üçün analitik öz xüsusi biliyindən, təcrübəsindən, peşəkar ustalıqdan istifadə etməsi zəruridir və ona görədir ki, bir qayda olaraq, onun qiymətləndirilməsi nəticələri müxtəlif analitiklərdə müxtəlif ola bilər.

Səhmin daxili dəyərinin kəmiyyətinə təsir edən və onun qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınan əsas amillər arasında şirkət aktivlərinin dəyərini, proqnoz mənfəətini, ehtimal olunan gələcək dividendləri, artımın qiymətləndirilən templərini ayırmaq lazımdır. Tərkibində hər bir ünsürü müəyyən bazar dəyərinə malik şirkət aktivləri müəssisənin ləğvi məqsədinin əldə edilməsi şəraitində daxili dəyər amili kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Mövcud müəssisə səhminin qiymətləndirilməsi zamanı bu amil mühüm əhəmiyyət kəsb etmir, çünki biznes aktivlərin məcmusu kimi deyil, bütövlükdə qiymətləndirilir.

Digər tərəfdən, şirkətin gözlənilən gələcək mənfəəti adi səhmlərin daxili dəyərinə təsir göstərən daha əsaslı vahid amil kimi çıxış edir. Şirkət mənfəətdən dividendlər formasında istifadə edə bilər və yaxud onu fəaliyyətin genişlənməsi məqsədinə investisiya kimi yönəldə bilər. Dividend siyasətindən asılı olaraq şirkətin daxili dəyəri əhəmiyyətli dərəcədə dəyişə bilər. Şirkətin daxili dəyərinə heç də az əhəmiyyətli təsir etməyən şirkət fəaliyyətinin inkişaf perspektivləridir ki, bu da investor üçün xeyli maraq kəsb edir.

Əgər şirkətin bazar dəyəri onun analitik tərəfindən müəyyən olunan daxili dəyər səviyyəsindən aşağıdırsa, onda hesab edilir ki, bu cəmiyyətin səhminin əldə edilməsi buna əks olan meylin aldığı vəziyyətə nisbətən daha əlverişlidir.

Həmçinin onu da qeyd etmək vacibdir ki, mövcud müəssisənin dəyərinin müəyyən edilməsi müəssisənin vəziyyətinə aid ehtimal kimi çıxış edir. O göstərir ki, şirkət və ya fəaliyyət növü öz xüsusi aktivlərinə, daimi işçi qüvvəsinə malik fəaliyyət göstərən təsərrüfat vahidi kimi qiymətləndirilir. Bu təsərrüfat vahidi isə zəruri işgüzar əməliyyatlar aparır və öz fəaliyyətinin kəsilməsi təhlükəsi altında yerləşmir.

Ləğvetmə dəyəri mövcud müəssisənin dəyərinin birbaşa əks vəziyyətini ifadə edir. O, mülkiyyətçinin şirkətin ləğvi və onun ayrı-ayrı aktivlərinin satışı zamanı alacağını təxmin etdiyi pul ödənişini ifadə edir. Bu zaman vaxt amili müxtəlif ola bilər. Lakin məhz qaydaya salınmış ləğvetmə şəraitində ehtimal olunur ki, hər bir aktivə görə ən yüksək pul ödənişinin alınması məqsədilə aktivlərin satışı ağılabatan vaxt dövrü ərzində aparılır. Məcburi ləğvetmə şəraitində isə aktivlər eyni bir vaxtda və bir qayda olaraq, bir hərracda satılır. Bu da onun mümkün qədər tez reallaşdırılmasını təmin edir.

Səhmdar kapitalın ləğvetmə dəyəri hesablanarkən zəruri olaraq komission ödəmələri, şirkətin işinə dəstəkdən başlamış onun ləğvinin başa çatdırılmasına qədər bütün inzibati xərcləri, vergiləri, eləcə də yardımçı hüquqi və mühasibat xidmətlərinin ödənilməsi ilə bağlı məsrəfləri də nəzərə alır. Aktivlərin satışından gözlənilən xalis gəlirlərin bununla bağlı riski nəzərə alan faiz üzrə diskontlaşdırılması xalis gəlirin alınması gözlənilən andan qiymətləndirmə

tarixinə qədər həyata keçirilə bilər. Bu cür yanaşma bütöv əmlak kompleksi kimi şirkətin ləğvetmə dəyərini müəyyən etməyə imkan verir, lakin onun istifadəsi şirkət aktivlərinin satışından gəlirlərin məbləği üzrə dəyərin qiymətləndirilməsinə nisbətən daha aşağı nəticələrə gətirib çıxarır.

Beləliklə, müasir şəraitdə qovuşma və udulma proseslərinin idarə edilməsi üçün makroiqtisadiyyatda, eləcə də regionlararası və sahələrarası səviyyələrdə maddi və dəyər proporsiyalarının vəhdətini əks etdirən dəyər göstəricilərindən daha fəal istifadə etmək zəruridir.

Ölkəmizdə dəyər göstəricilərinin işlənilib hazırlanması və istifadəsi üzrə toplanmış tarixi təcrübə, eləcə də bazar iqtisadiyyatının formalaşmaqda olan tələbatı xalq təsərrüfatında qiymətləndirmə fəaliyyəti institutunun təşəkkülü və inkişafı üçün obyektiv əsaslar yaradır. Cari bazar dəyəri üzrə səhmdar kapitalı aktivlərinin qiymətləndirilməsinə tələbat getdikcə özəlləşdirmə deyil, həm də şirkətin tranaksiyaları ilə bağlı bir çox təsərrüfat vəzifələrinin həllində meydana çıxır. Nəticədə qiymətləndirmə fəaliyyətinin keçirilməsi sıx şəkildə Azərbaycan iqtisadiyyatının struktur cəhətdən yenidən qurulması ilə əlaqələndirilir.

Lakin üstün olaraq özəlləşdirmənin gedişində qiymətləndirmə fəaliyyətində topladığımız təcrübə adi şirkət səhmlərinin kompleks qiymətləndirilməsinin müasir metodikalarından hələ qeyri-kifayət dərəcədə istifadəni də özünə daxil edir. Mövcud normativ qovuşma və udulma sahəsində qiymətləndirmə fəaliyyəti metodlarının istifadəsi və bu fəaliyyətin standartlaşdırılması üzrə lazımı nizamlamanı təmin etmir.

Dövlət tərəfindən antiinhisar tənzimlənmə və AR Milli Bankı tərəfindən pul-kredit tənzimlənməsi qovuşma və udulma proseslərinə birbaşa və dolayı təsir göstərir ki, bu da bütövlüyə və tamlığa malik olmadığına görə bazar iqtisadiyyatının adekvat tələblərinə cavab vermir. Normativ bazanın kifayət qədər işlənilib hazırlandığı şəraitdə, eləcə də iqtisadi səbəblər üzündən maliyyə-sənaye qruplarının mülkiyyət həddinə can atmaları güclənir ki, bu da çox vaxt minoritar səhmdarların maraqlarının pozulmasına gətirib çıxarır. Sadalanan hallar xarici təcrübənin qovuşma və udulma proseslərinin həyata keçirilməsi, eləcə də onların qiymətləndirilməsi sahəsinə adaptasiyası müəyyən çətinliklər yaradır.

Eyni zamanda ölkədə mülkiyyət münasibətləri möhkəmləndikcə və fond bazarının yetkinlik dərəcəsi artdıqca qiymətləndirmə fəaliyyəti institutunun tədricən genişlənməsini qeyd etmək olar. Tədqiqat göstərdi ki, fundamental təhlilə əsaslanan səhmdar kapitalın bazar dəyərinin müəyyən edilməsi qarşıya qoyulan qiymətləndirmə məqsədləri ilə qarşılıqlı korrelyasiya əlaqəsindədir. Həmin məqsədləri qiymətləndirmə fəaliyyəti subyektlərindən asılı olmaqla da təsnifləşdirmək olar.

Fond aktivlərinin inflyasiyası şirkətin qiymətləndirilməsi üzrə əsaslandırılmış metod və metodikaların seçilməsinə müəyyən təsir göstərir. Inflyasiya şəraitində pul axınlarının diskontlaşdırılması metodu daha əlverişli sayılır, çünki o, şirkətin səhminə qiymətlərdə vaxta görə dəyişmələrin uçuğu əsasında

qurulmuş və dinamik yanaşma keyfiyyətini özündə ehtiva etməklə pul daxilolmaları və ödəmələri arasında vaxt fərqlərinin aradan qaldırılmasına yönəldilmişdir.

Biznesin qiymətləndirilməsi metodologiyasının inkişafı qovuşma və udulma üzrə geniş investisiya məsələlərinin həllini təmin edən alətlərə malik olmağa imkan verir. Bu zaman mövcud müəssisənin qiymətləndirilməsi üçün gəlir metodu müqayisə və xərc metodlarına nisbətən prioritet mövqeyə malikdir. Şirkətin ləğvetmə dəyərinin müəyyən edilməsi şəraitində isə aktivlərin satışına əsaslanan yanaşmadan istifadə olunmasını daha məqsədəuyğun sayırıq.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, qeyri-sabit iqtisadi və sosial sistemlərdə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi iqtisadi agentlərin davranışı üzrə baza prinsiplərinin təshihini, eləcə də iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi üzrə istifadə olunan metodların əlavə adaptasiyasını tələb edir. Axı risklər nəzəriyyəsində istifadə edilən təhlil metodlarının əksəriyyəti bazar sisteminin nisbi sabitlik şəraitində tətbiqi üçün işlənib hazırlanmışdır, müvafiq olaraq, keçid dövrü şəraitində istifadə zamanı onların səmərəliliyi əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşür.

Bununla əlaqədar olaraq, investisiya risklərinin aşkara çıxarılmasına və aşağı salınmasına yönəldilmiş tədbirlərin aşağıdakı ardıcılıqla aparılmasını məqsədəuyğun sayırıq: 1) İnvestisiya risklərinin aşağı salınması məqsədinin müəyyən edilməsi; 2) İnvestisiya risklərinin keyfiyyət və kəmiyyət təhlili; 3) Risklərin aşağı salınması metodlarının seçilməsi; 4) Alınmış nəticələrin təhlili.

Məqsədin qoyuluşu mərhələsi iqtisadi konyukturanın təhlili və proqnozlaşdırılması metodlarının istifadəsi ilə, subyektlərin imkan və ehtiyaclarının aşkara çıxarılması ilə xarakterizə olunur.

Riskin təhlili mərhələsində keyfiyyət və kəmiyyət təhlilinin müxtəlif metodlarından istifadə edilir: etibarlı informasiyaların, işləmələrin, toplanmış informasiyaların yığılması metodları, statistik və ehtimal metodları, iqtisadi riskin funksional asılılıqlarının nəzəri modelləşdirilməsi və s.

Növbəti mərhələdə iqtisadi risklərin aşağı salınmasının müxtəlif metodlarının səmərəliliyinin müqayisəsini aparmaq məqsədəuyğundur: layihənin iştirakçıları arasında riskin bölüşdürülməsi (riskin bir hissəsinin həmicraçılara verilməsi), layihə parametrlərinin və iqtisadi normativlərin təshihə, qabaqcadan görünməyən məsrəflərin örtülməsinə vəsaitlərin ehtiyatda saxlanması və sığortası.

Yekunda nəticə, qəbul edilən qərarları təhlil etməyə və zərurət daxilində əvvəllər istifadə olunmuş təhlil metodlarına yenidən baxılmasına imkan verən risk haqqında yeni bilik olmalıdır.

Təklif edilən sxemdə baza elementi riskin nəzəri-metodoloji təhlil mərhələsi sayılır. Belə ki, investisiya riskinin keyfiyyət təhlilinin həyata keçirilməsi zamanı riskin səviyyəsinin dəyişməsinə əhəmiyyətli təsir göstərməyə qabil amilləri müəyyən etmək zəruridir:

- iqtisadi qanunvericiliyin və cari iqtisadi vəziyyətin, investisiyalaşma və mənfəətdən istifadə şərtlərinin dəyişməsi;
- xarici iqtisadi fəaliyyətə: ticarətə və göndərişlərə, sərhədlərin bağlanmasına məhdudiyyətlər qoyulmasının mümkünlüyü;
- ölkədə və ya regionda siyasi vəziyyətin qeyri-müəyyənliyi, əlverişsiz sosial-siyasi dəyişikliklər;
- bazar konyunkturunun, qiymətlərin, valyuta məzənnələrinin və s. təbəddüdləri;
- təbii iqlim şəraitinin qeyri-müəyyənliyi, təbii fəlakətlərin mümkünlüyü;
- istehsal-texnoloji itkilər (qəzalar, istehsal zayırları və s.)

Riskin keyfiyyət təhlilinin nəticələri də öz növbəsində riskin kəmiyyət təhlilinin aparılması üçün ilkin informasiya kimi çıxış edir. Riskin kəmiyyət təhlili mərhələsində risk hadisələrinin başlanması ehtimalının və buna səbəb olan mümkün itki həcmının miqdar kəmiyyətləri hesablanır.

Riskin kəmiyyət təhlilinin bütün məcmu metodlarını (imitasiya modelləşdirilməsi, həssaslığın təhlili, etibarlı ekvivalentlər metodu və s.) təhlil etməklə bu qənaətə gəlmək olar ki, konkret analitik metodun tətbiqi aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- risklərin təhlili üçün ilkin məlumatların həcmi və keyfiyyəti əhəmiyyətli rol oynayır. Belə ki, əgər risk əmələgətirən amillərin dinamikası üzrə xeyli məlumatlar bazası varsa, imitasiya modelləşdirilməsi metodlarının tətbiqi məqsədəuyğun sayılır. Əks halda ekspert qiymətləndirmə metodlarının tətbiqi təklif olunur;

- risklərin təhlili zamanı riskin səviyyəsinə təsir göstərən göstəricilərin dinamikasını nəzərə almaq prinsipə vacibdir. Məsələn, şok vəziyyətindəki bazarlarda risklərin təhlili halında bir sıra metodların sadəcə tətbiqi mümkün deyildir;

- təhlil metodlarının seçilməsi zamanı təkcə riskin səviyyəsinə təsir göstərən hesablama məlumatlarının dərinliyinə deyil, həm də müvafiq göstəricilərin proqnozlaşdırılması həddlərinə diqqət yetirmək lazımdır;

- riskin təhlili metodlarının tətbiqinin səmərəliliyi riskin formalaşması zamanı iqtisadi agentlərin fəaliyyətinin nəticələrinə onun təsirinin riyazi modelləşdirilməsi məqsədilə yüksəlir.

Bütün yuxarıda qeyd edilənlər belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, qeyri-müəyyənlik şəraitində iqtisadi münasibətlər sistemində bütün risk formalarının səmərəli təhlili üçün bütöv vasitə və metodlar kompleksini tətbiq etmək lazımdır.

Konkret hallarda riskin aşağı salınması vasitələrinin seçimi onun proqnozlaşdırılması mümkünliyündən asılıdır. Belə ki, tez-tez rast gəlinən risklər xüsusi olaraq işlənilib hazırlanmış qoruyucu tədbirlərin köməyi ilə aşağı salına bilər. Məsələn, qabaqcadan görünən, lakin pis nəzarət edilən risklər istehsalın diversifikasiyası və resursların ehtiyat göndəriş sistemindən istifadə hesabına azaldıla bilər.

Xarici ölkələrin təcrübəsində investisiya qoyuluşunun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsini, daha doğrusu, investisiya kapitalının geri qaytarılmasını xarakterizə edən göstərici ilk növbədə pul daxilolmalarıdır. Bunlar isə öz növbəsində xalis gəlir və investisiya layihəsi dövründə amortizasiya ayırımlarından ibarətdir ki, ikincisinin də bura daxil edilməsi bir qədər mübahisəli məsələdir. İkinci xarakterik xüsusiyyət həm kapital qoyuluşunu, həm də pul daxilolmalarını cari qiymətə çevirməkdən ibarətdir. Üçüncü xüsusiyyət müxtəlif investisiya layihələri üçün pul daxilolmalarını diskontlaşdırmaq məqsədilə faiz normasını (diskont normasını) seçməkdən irəli gəlir. İnvestisiyadan daxil olan gəlirin miqdarına dörd amil təsir göstərir: orta real depozit, inflyasiya, risk və aşağı nağdlaşdırma norması (faizi). Odur ki, dünya təcrübəsində riski böyük olan layihəyə yüksək diskont norması tətbiq olunur. Qeyd edilənlər uzunmüddətli investisiya qoyuluşu tələb edən layihələrə də aid olunur. Dördüncü xüsusiyyət qiymətləndirmənin məqsədindən asılı olaraq diskontlaşdırma üçün istifadə edilən faiz normasının tərəddüd etməsidir. Bu isə o deməkdir ki, investisiya qoyuluşunun müxtəlif səmərəlilik göstəriciləri üçün faiz norması kimi orta kredit və ya depozit norması, inflyasiyanı, riski və nağdlaşdırma səviyyəsini nəzərə almaqla fərdi gəlirlilik norması, digər mümkün investisiyalar üzrə alternativ gəlirlilik norması və s. istifadə oluna bilər.

İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı beynəlxalq təcrübədə əsasən aşağıdakı dörd səmərəlilik göstəricisindən istifadə olunur:

1. Xalis diskontlaşdırılmış qiymət (XDQ). İqtisadi ədəbiyyatı nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, investisiya qoyuluşunun iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması metodikasının əsasını xalis diskontlaşdırılmış qiymətlə real investisiya qoyuluşunun (İQ) müqayisəsi təşkil edir. $XDQ > İQ$ olduğu halda nəzərdə tutulan layihə qəbul oluna bilər. $XDQ = İQ$ olduqda layihə nə gəlirli, nə də ziyanlıdır. $XDQ < İQ$ olduqda isə layihə qəbul olunmazdır.

2. İnvestisiyanın gəlirlilik indeksi. Bu göstərici aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$İGİ = \frac{DPD}{DİQ}$$

Burada, İGİ – investisiyanın gəlirlilik indeksi;

DPD – diskontlaşdırılmış pul daxilolmaları;

DİQ – diskontlaşdırılmış investisiya qoyuluşudur.

3. Daxili gəlirlilik norması (DGN). Bu göstəricini başqa sözlə, investisiyanın rentabellik norması da adlandırmaq olar. Daxili gəlirlilik norması dedikdə, diskont normasının elə bir qiyməti nəzərdə tutulur ki, XDQ sıfıra bərabər olur:

$$XDQ = f(DGN) = 0$$

Rentabellik norması investorun kapitalının şərti qiymətindən, məsələn, uzunmüddətli bank kreditinin faizindən yüksək olmalıdır ki, layihə cəlbedici

olsun (44). Bu zaman rentabelliğin bank kreditinin faizindən bir qədər artıq olmasına çalışırlar ki, bunun vasitəsilə layihənin riskini də kompensasiya etmək mümkün olsun.

4. İnvestisiyanın ödəmə müddəti. İnvestisiya qoyuluşunun ödəmə müddəti dedikdə, qoyulmuş investisiyanın məhsulun satışından və ya göstərilən xidmət növündən əldə olunan gəlirlə geri qayıtması nəzərdə tutulur. Bu göstəricini hesablamaq üçün illik və ya orta illik gəlirin investisiya qoyuluşuna nisbətini tapmaq lazımdır.

Ukrayna iqtisadçılarının (V.P.Savçuk, S.İ.Prilipko, Y.Q.Veliçko) fikrincə, kapital qoyuluşunun səmərəlilik göstəricilərinə diskontlaşdırılmış ödəmə müddəti (DPV), investisiya layihəsinin xalis müasir kəmiyyəti (NRV), daxili mənfəət norması (gəlirlilik, rentabellik) (YRR) aiddir. Alimlər bu göstəricilərin və onlara uyğun gələn metodların iki variantda istifadə olunduğunu qeyd edirlər: təklif olunan müstəqil investisiya layihələrinin səmərəliliyinin (mütləq səmərəliliyin) müəyyən edilməsi üçün (bu, layihənin qəbul edilib-edilməməsi haqqında nəticə çıxararkən edilir); qarşılıqlı istisna edilən layihələrin səmərəliliyinin (nisbi səmərəliliyin) müəyyən edilməsi üçün (bir neçə alternativ layihələrdən hansısa birini qəbul etmək haqda nəticə çıxararkən).

İnvestisiya səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin beynəlxalq təcrübəsi pulun vaxt dəyəri konsepsiyasına söykənməklə aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

1. İnvestisiya olunan kapitalın istifadəsinin səmərəliliyi pul axınının müqayisəsi yolu ilə qiymətləndirilir ki, bu da investisiya layihəsinin və ilkin investisiyanın reallaşdırılması prosesində formalaşır. Layihə o vaxt səmərəli sayılır ki, ilkin investisiya məbləğinin qayıdışı və kapital qoyan investorlar üçün tələb olunan gəlirlilik təmin edilsin.

2. İnvestisiya olunan kapital pul axınına bərabər olmaqla indiki zamana və ya müəyyən hesabat ilinə gətirilir.

3. Kapital qoyuluşlarının və pul axınlarının diskontlaşdırılması prosesi müxtəlif diskont dərəcələri üzrə həyata keçirilir ki, bu da investisiya layihələrinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müəyyən edilir. Diskont dərəcəsini müəyyən edərkən investisiyanın strukturu və kapitalın ayrı-ayrı tərkib üsürlərinin dəyəri nəzərə alınır.

Dünya təcrübəsində investisiya layihəsinin qiymətləndirilməsi, bir qayda olaraq, özündə alternativlərdən seçimi əks etdirir. Amerika iqtisadçısı Maykl Bromviçin “Kapital qoyuluşunun iqtisadi səmərəliliyinin təhlili” kitabında təklif olunan qərarın təhlili və qəbulu prosesinin ümumi modeli investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin bəzi problemləri haqqında təsəvvür verir. Bu problemlərin həlli, məsələn, Qərb təcrübəsində aşağıdakı üsullərdən ibarətdir:

1. Alternativ dəst (mövcud layihələrin səmərəliliyinin təhlili ilə).

2. Hər bir layihə ilə əlaqədar nəticə və üstünlüklər dəsti (hər bir layihədən xalis mənfəət). Nəticələr müəyyən edilmiş ola bilər, daha doğrusu, istənilən

alternativin seçilməsi vahid konkret nəticəyə gətirib çıxarır. Nəticələr həmçinin qeyri-müəyyən də ola bilər, yəni istənilən konkret qərar bir neçə nəticələrlə bağlı ola bilər.

3. Ətraf işgüzar mühitin bəzi parametrləri (məsələn, inflyasiya və tənəzzülün səviyyəsi) də alternativ qərarların seçilməsi zamanı nəzərə alınmalıdır.

İnvestisiya xarakterli idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi prosesinin əsasında ehtimal olunan investisiya həcmlərinin və gələcək pul daxilolmalarının qiymətləndirilməsi və müqayisəsi durur. Formalaşdırılmış meyarlardan istifadə əsasında təhlilin ümumi məntiqi, prinsip etibarilə kifayət qədər aydındır: tələb olunan investisiyaların kəmiyyətini proqnozlaşdırılan gəlirlərlə müqayisə etmək zəruridir. Müqayisə olunan göstəricilər müxtəlif vaxt anlarına aid olduğuna görə, burada ən mühüm problem onların müqayisə edilməsi sayılır. Mövcud obyektiv və subyektiv şəraitdən, məsələn, inflyasiya tempindən, investisiya həcmindən, proqnozlaşdırma müddətindən, analitikin təsnifləşdirmə səviyyəsindən və s. asılı olaraq ona müxtəlif cür yanaşmaq mümkündür.

Fərdi layihənin qiymətləndirilməsi və ya kapital qoyuluşu büdcəsinin tərtibi prosesində böhranlı anlara aşağıdakılar aid edilir:

- məhsula mümkün tələb nəzərə alınmaqla reallaşma həcmlərinin proqnozlaşdırılması (çünki layihələrin çoxu əlavə məhsul buraxılışı ilə bağlıdır);

- pul vəsaitlərinin illər üzrə axınının qiymətləndirilməsi;

- tələb olunan maliyyələşdirmə mənbələrinin mümkünlüyünün qiymətləndirilməsi;

- xüsusilə də diskontlaşdırma əmsalı kimi istifadə olunan kapitalın qəbul edilən kəmiyyətinin qiymətləndirilməsi.

Məhsul satışı bazarının mümkün tutumluğunun təhlili, daha doğrusu, reallaşdırma həcmi proqnozlaşdırılması daha əhəmiyyətlidir, çünki onun qiymətləndirilməməsi satış bazarının müəyyən payının itkisinə gətirib çıxara bilər, onun yenidən qiymətləndirilməsi isə layihə üzrə işə salınmış istehsal güclərinin qeyri-səmərəli istifadəsinə, daha doğrusu, həyata keçirilmiş kapital qoyuluşlarının səmərəsizliyinə səbəb ola bilər.

İnvestisiya layihələrinin əsaslandırılması zamanı dünya təcrübəsində istifadə olunan prinsiplər aşağıdakılardan ibarətdir:

- pul vəsaitlərinin, mal və ehtiyatların axınının modelləşdirilməsi;

- müəssisənin maliyyə vəziyyətinin, reallaşdırılmağa tövsiyə olunan layihələrin, onların ətraf mühitə təsirinin nəzərə alınması;

- investisiyanın tələb olunan gəlirlilik normasına çatdırılmasına yönəldilmiş xərclərin inteqral nəticələrini müqayisə etmək vasitəsilə səmərənin müəyyən edilməsi;

- müxtəlif dövrlərdəki xərc və gəlirlərin layihələndirmənin ilk dövrünə gətirilməsinin təmin edilməsi;

- informasiyaların, ödənişlərin gecikməsinin və digər amillərin istifadə olunmuş vəsaitlərin qiymətinə təsirinin nəzərə alınması;
- layihənin həyata keçirilməsi zamanı qeyri-müəyyənliyin və riskin nəzərə alınması.

Beynəlxalq təcrübədə investisiya layihələrinin səmərəliliyi aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

1. Kommersiya (maliyyə) səmərəliliyi. Səmərəliliyin bu növü maliyyə baxımından layihənin reallaşdırılmasının nəticəsini onun iştirakçıları üçün şərh edir. Kommersiya səmərəliliyi iki qrupa bölünür: müəssisənin istehsal fəaliyyətinin, eləcə də cari və perspektiv maliyyə vəziyyətinin səmərəliliyi; investisiyanın səmərəliliyi. Birinci qrup göstəriciləri hesablamaq üçün balans hesabatından, gəlir və ziyanı əks etdirən hesabatdan, ikinci qrup göstəricilərin hesablanması üçün pul daxilolmaları haqqında hesabatdan istifadə olunur.

2. Büdcə səmərəliliyi. Səmərəliliyin bu növü mütləq, həm də nisbi olub yerli hakimiyyətin maliyyə vəziyyətini əks etdirir. Başqa sözlə desək, büdcə səmərəliliyi gələcəkdə yaradılan, genişləndirilən və s. müəssisələrdən büdcəyə daxil olan vergiləri xarakterizə edir.

3. İqtisadi səmərəlilik. Səmərəliliyin bu növündə layihənin reallaşdırılması ilə əlaqədar onun iştirakçılarının maliyyə maraqlarından kənara çıxan və dəyərlə ölçülən xərc və nəticələr nəzərə alınır. İri və dövlət miqyaslı layihələrin əsaslandırılması zamanı səmərəliliyin bu növündən istifadə olunması xüsusilə vacibdir.

4. Sosial səmərəlilik. Səmərəliliyin bu növü mənzil-məişət və əmək şəraitinin dəyişməsinə, istehsal işçilərinin strukturunu, işçilərin və əhəlinin sağlamlığını, asudə vaxtın səmərəli təşkilini, əhəlinin məşğulluğunu və s. əks etdirir.

5. Ekoloji səmərəlilik. Səmərəliliyin bu növü ətraf mühitin çirklənməsinə, onun qorunmasına çəkilən xərcləri ifadə edir.

İnvestisiya layihələrində səmərəlilik müəyyən olunarkən gələcək xərc və nəticələrin qiymətləndirilməsi aşağıdakılar nəzərə alınmaqla həyata keçirilir:

- obyektin yaradılması, istismarı və ləğv edilməsi müddəti;
- əsas texnoloji avadanlıqların orta çəkili xidmət müddəti;
- gəlirin nəzərdə tutulan xarakteristikasına nail olmaq;
- investorların tələbi və s.

Milli mənafe baxımından investisiya layihələrinin işlənməsində və müqayisəli qiymətləndirmədə məhsulun satışının və ya göstərilən xidmətin həcmnin bazardakı qiymətə və istifadə olunan ehtiyatların qiymətinə təsiri nəzərə alınmalıdır. Layihələrin səmərəliliyi hesablandıqda müxtəlif dövrlərdə çəkilməmiş xərclərin və gəlirin müqayisə oluna bilinən olması üçün diskontlaşdırma tətbiq edilən, investor üçün gəlirin sərfəli normasına uyğun gələn diskont norması (DN) əsasında təyin edilən diskont vuruğu (DV) belə hesablanır:

$$DV_t = \frac{1}{(1 + DN)^t}$$

Burada, DN – diskont norması;

DV_t – diskont vuruğu;

t – layihənin davam etdiyi illərin sayı.

Gəlirlilik mövqeyindən yanaşdıqda investisiya layihəsi obyektini iki metodla qiymətləndirilə bilər:

- gəlirlərin kapitallaşdırılması metodu;

- pul axınlarının diskontlaşdırılması metodu.

Bu metodlar investisiya layihəsi obyektinin gələcəkdə pul gəlirləri axınını təmin etmək qabiliyyəti əsasında qiymətləndirilməsinə istinad edir. Hər iki metodda gələcəkdə əldə edilməsi gözlənilən pul gəlirləri axınlarının investisiya layihəsi obyektinin cari dəyərində çevrilməsi baş verir. Metodlar arasındakı fərq yalnız pul gəlirləri axınlarının investisiya layihəsi obyektinin cari dəyərində çevrilməsi üsullarındadır. Bu metodlardan istifadə edərkən aşağıdakı cəhətlər nəzərə alınmalıdır:

1. Vaxtın ölçülməsinin əsas vahidi kimi adətən 1 il, müstəsna hallarda isə nisbətən qısa müddət (rüb, ay, dekada, həftə və gün) qəbul olunur.

2. Faiz dərəcəsi qəbul edilmiş vaxt ölçüsü ilə əlaqədərdir və bu müddət başa çatdıqdan sonra toplanmış pul vəsaitlərinin kapitallaşması baş verir (məsələn, bank depozitinə faizlər hesablanır). Pul vəsaitləri iki variant üzrə kapitallaşdırıla bilər:

a) yalnız ilkin kapitalın məbləğinin kapitallaşdırılması (sadə kapitallaşma);

b) ilkin kapitalın və müəyyən dövr ərzində ona hesablanmış faizlərin kapitallaşdırılması (mürəkkəb kapitallaşma).

3. Təhlil edilən dövr ərzində ödənişlər birdəfəyə (dövrün əvvəlində və yaxud sonunda) və ya hissələrlə yerinə yetirilə bilər.

Gəlirlərin kapitallaşdırılması metodundan istifadə edildikdə investisiya layihəsi obyektindən il ərzində əldə olunacaq pul gəlirlərinin məbləği müvafiq gəlirlilik normasına bölünməklə və yaxud müvafiq gəlirlilik əmsalına hasil edilməklə obyektin cari dəyərində çevrilir. Metodun başlıca müddəaları aşağıdakılardan ibarətdir:

- gəlirlərin daxil olacağı müddət sonsuzdur;

- gəlirlərin məbləği sabitdir;

- qoyulmuş kapitalın və kapital üzrə gəlirlərin uçotu birgə aparılır;

- dəyər hesablanarkən ilkin investisiyaların həcmi nəzərə alınmır.

Pul axınlarının diskontlaşdırılması metodu tətbiq olunduqda gələcək pul daxilolmalarının ayrı-ayrı axınları onlardan hər birinə müvafiq olan diskontlaşdırma norması üzrə diskontlaşdırılmaqla investisiya layihəsi obyektinin cari dəyərində çevrilir.

İnvestisiya layihəsi obyektinin qiymətləndirilməsinə gəlirlilik mövqeyindən yanaşan qiymətləndirici bu metodlar arasında seçimi aşağıdakı meyarlar əsasında aparır:

- potensial alıcının (investorun) niyyətlərinin əks olunma səviyyəsi;
- təhlil ediləcək məlumatların tipi, keyfiyyəti və həcmi;
- bazarda baş verən dəyişikliklərin nəzərə alınması;
- obyektin dəyərinə təsir göstərən fərdi xüsusiyyətlərin (ərazidə yerləşməsi, ölçüləri, gəlir potensialı və s.) nəzərə alınması.

Bu zaman investisiya layihəsi obyektinin qiymətləndirilməsi iki mərhələdən keçməlidir:

- gələcək pul gəlirləri axınlarının proqnozlaşdırılması;
- gələcək pul gəlirləri axınlarının investisiya layihəsi obyektinin cari dəyərinə çevrilməsi.

Gələcək pul gəlirləri axınlarının proqnozlaşdırılması üçün ilk növbədə aşağıdakı məsələlərə aydınlıq gətirilməlidir:

- xalis əməliyyat gəlirinin məbləği nə qədərdir?
- pul gəlirləri axınları nə vaxt başlanacaq?
- obyekt hansı müddət ərzində gəlir gətirəcək?
- gələcək gəlirlərin əldə olunması ehtimalı hansı səviyyədədir?
- obyekt üzərində sahiblik dövrü başa çatdıqdan sonra onun satılmasından nə qədər pul əldə oluna bilər?

Proqnozlar tərtib olunarkən, bazarın inkişaf meylləri, obyektin keyfiyyəti və ərazidə yerləşməsi, müvafiq qanunvericilikdə ehtimal edilən dəyişikliklər, mülkiyyətin idarə edilməsinin keyfiyyəti, iqtisadiyyatın ümumi səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilər və s. nəzərə alınmalıdır.

İnvestisiya layihəsi obyektinin qiymətləndirilməsi zamanı obyektin inşa olunması mərhələsində gəlir axınları yoxdur və bu gəlirləri əldə etmək niyyətində olan investor kapital qoyuluşlarını həyata keçirir. Bu prosesin nə qədər davam edəcəyini aydınlaşdırmaq üçün işlərin yerinə yetirilməsi qrafikləri nəzərdən keçirilməli, kapital qoyuluşlarının mənbələri, borc vəsaitləri üzrə faiz dərəcələri, ödəniləcək faizlərin ümumi məbləği müəyyən edilməlidir.

Gəlir axınlarının başlanması müddəti müəyyən olunduqdan sonra bu prosesin nə qədər davam edəcəyi proqnozlaşdırılmalıdır. Bunun üçün obyektin təyinatı və müvafiq tip obyektlərin bazara təklif olunma ehtimalı, investorun işgüzarlığı, tipik icarə müqavilələrinin qüvvədə olan müddətləri və s. aydınlaşdırılmalıdır.

Ən mühüm məsələlərdən biri də gələcək pul gəlirləri axınlarının gözlənilən həcmnin təmin olunması ehtimalıdır. Məlum olduğu kimi, istənilən proqnozun qeyri-müəyyənlik elementləri vardır və bunların məcmusu risk anlayışı ilə ifadə olunur. Çox vaxt bu anlayış itkilərlə əlaqələndirilsə də, risk həcmnin gəlirlərin proqnozlaşdırıldığından artıq olmasını da ifadə edir.

İnvestisiya layihəsi obyektı üzərində sahiblik dövrü başa çatdıqdan sonra onun satılmasından əldə oluna biləcək pulun məbləği hesablanarkən aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır:

- obyektin yerləşdiyi ərazidə torpağın qiymətinin artması və yaxud azalması ehtimalı;
- alqı-satqı anında obyektin fiziki və funksional köhnəlməsi;
- satıldığı zaman obyektin öhdəliklərlə yüklüliyü;
- aqtı-saqtı müqaviləsinin bağlanması və həyata keçirilməsinə görə vasitəçilərə ödəniləcək mükafatların məbləği;
- iqtisadiyyatda baş verə biləcək inflyasiya səviyyəsi barədə proqnozlar.

II FƏSİL

İNVESTİSIYA POTENSIALINDAN İSTİFADƏNİN TƏHLİLİ VƏ ÖLKƏ İQTİSADİYYATINA İNVESTİSIYALARIN CƏLB OLUNMASI PROBLEMLƏRİ

2.1. İnvestisiyanın təkrar istehsalın intensivləşdirilməsinin strateji meyarı kimi xüsusiyyətləri

“İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə, investisiya dedikdə, gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək üçün sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaiti, habelə maddi və intellektual sərvətlər başa düşülür.

Həmin vəsait və sərvətlərə aşağıdakılar daxil edilir:

- pul vəsaiti, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və digər qiymətli kağızlar;

- daşınar və daşınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıq və s. maddi sərvətlər);

- müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və s. intellektual sərvətlər;

- bu və ya digər istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan, texniki sənədləşdirmə, vərdiş və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş, lakin patentləşdirilməmiş texniki, texnoloji, kommersiya və s. biliklərin məcmusu (“nou-hau”);

- torpaqdan, sudan və s. ehtiyatlardan, binalardan, qurğu və avadanlıqdan istifadə hüquqları, eləcə də müəlliflik hüququndan irəli gələn və digər əmlak hüquqları;

- başqa sərvətlər.

Qanunvericilikdə verilmiş tərifdən göründüyü kimi, kapitalın artımının əsas mənbəyi və investisiyanın həyata keçirilməsinin hərəkətverici motivi mənfəət (gəlir) sayılır. İnvestisiya gəlir əldə etmək məqsədilə həyata keçirilir və o, gəlir gətirmirsə, onda faydasız sayılır. Lakin burada, həm də investisiyanın heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən ikinci bir tərəfi də meydana çıxır: tələb olunan gəlirin alınması üçün resursların qoyuluşu.

“İnvestisiya” anlayışının daha bir neçə tərifinə baxaq. “İnvestisiya-gəlir və ya mənfəətin əldə edilməsi üçün pul vəsaitlərinin qoyuluşudur; gəlir və ya mənfəətin çıxarılması üçün əldə edilmiş mülkiyyətdir”.

Mamillanın lüğətində investisiya “bilavasitə istehlak üçün deyil, istehsal üçün nəzərdə tutulan mənfəətlərin axını” kimi müəyyən edilir.

Oksford izahlı lüğətində isə investisiyanın aşağıdakı şərhı verilir:

«İnvestisiya müəssisə üçün gələcək tələbat mallarını istehsal etmək məqsədilə maşın və avadanlıq kimi istehsal vasitələrinin əldə edilməsidir». Adətən bu cür əldə etmə «kapital qoyuluşu» və «maliyyə qoyuluşu»na ayrılmışdır.

İ. Bernar və C.Kolminin izahlı lüğətində investisiyaya daha qısa formada oxşar tərif verilmişdir. Burada investisiya dedikdə: “istehsal vasitələrinin əldə edilməsi” başa düşülür. Onların fikrincə: “investisiya daha geniş mənada gəlir almaq məqsədilə kapitalın əldə edilməsidir”. Ümumişlək formada isə qiymətli kağızlara sərmayədir.

Sonuncu tərif kapitəlyaradıcı (real) investisiyalarla maliyyə investisiyaları arasında vacib bir sərhəd çəkir. Əgər real investisiyalar son nəticədə yeni istehsal vasitələrinin istismara verilməsinə gətirib çıxarırsa, maliyyə investisiyaları artıq mövcud əmlaka mülkiyyət hüququnun dəyişməsinə səbəb olur.

Bundan başqa, makro və mikroiktisadiyyat kurslarında “investisiya” anlayışının digər təriflərinə də rast gəlinir:

«İnvestisiya - iqtisadi sistemdə fəaliyyət göstərən kapitalın həcmünün artırılmasıdır, daha doğrusu, insanlar tərəfindən yaradılan istehsal vasitələrindən təklif olunan miqdarıdır».

Uzunmüddətli investisiya qoyuluşları riskli olur və onların qaytarılması daha çox vaxt tələb edir. Burada istehsalə yönəldilən investisiyaların artım sürəti də mühüm rol oynayır. İnvestisiyanın artım sürəti bir sıra amillərdən asılıdır. Hər şeydən əvvəl, investisiyanın həcmi əldə edilmiş gəlirin istehlaka və yığma bölünməsindən asılıdır. Ölkə vətəndaşlarının gəlirinin artması onun əmanətlərə yönəldilən payının çoxalmasına səbəb olur. Deməli, ümumi gəlirdə yığımın (əmanətlərin) payının artması investisiyanın həcmünün artmasına gətirib çıxarır.

İnvestisiyanın həcminə gözlənilən mənfəət norması da təsir göstərir. Belə ki, mənfəət investorlar üçün əsas sövqedici amildir. Gözlənilən mənfəət norması nə qədər yüksəkdirsə, investisiyanın həcmi bir o qədər çox olur. İnvestisiyanın həcminə xeyli dərəcədə borc faizinin dərəcəsi də təsir göstərir. Belə ki, investisiyalaşma prosesində nəinki xüsusi və həm də borc alınmış vəsaitlərdən də istifadə olunur. Əgər gözlənilən xalis mənfəət norması borc faizinin orta dərəcəsindən yüksək olarsa, onda bu cür qoyuluş investor üçün sərfəlidir.

İqtisadiyyatda həmçinin aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti obyektlərinə investisiya müxtəlif formada həyata keçirilir. Onlar xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirilir. Belə ki, pul vəsaitinin qoyulması obyekti üzrə investisiya- portfel (maliyyə) və real investisiyaya bölünür. Portfel (maliyyə) investisiya – vəsaitin səhmlərə, istiqrazlara və başqa qiymətli kağızlara, digər müəssisələrin aktivlərinə yerləşdirilən qoyuluşlar hesab olunur. Portfel investisiya həyata keçirilərkən investor dividend, yəni qiymətli kağızlara gəlir əldə etməklə öz maliyyə kapitalını artırır. Real investisiya material və qeyri-material aktivlərə pulun avans edilməsidir. Real investisiya, yəni müəssisələrin yaradılmasına, fəaliyyətdə olan müəssisələrin yenidən qurulmasına, texnika ilə yenidən

təchizatına qoyuluşlardır. Bu zaman investor müəssisəyə vəsait qoymaqla öz istehsal fondlarını və onların fəaliyyəti üçün zəruri olan dövrüyyə vəsaitini artırır. İnvestisiya qoyuluşu aşağıdakı amillərə müvafiq olaraq təsnifləşdirilir: sahə strukturuna (sənaye, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı); təkrar istehsal strukturu (yeni tikinti, genişləndirmə, yenidənqurma – fəaliyyətdə olan müəssisələrin genişləndirilməsi); texnoloji struktura (tikinti quraşdırma işləri, avadanlıq alanması, sair kapital məsrəfləri).

Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyində «kapital qoyuluşu» anlayışı aşağıdakı kimi verilir: «Əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, habelə maddi istehsalın digər formada inkişafına investisiya yönəldilməsi, kapital qoyuluşları şəklində həyata keçirilir». Başqa sözlə, kapital qoyuluşu əsas kapitalla (əsas vasitə), o cümlədən yeni tikintiyə, fəaliyyətdə olan müəssisələrin genişləndirilməsinə, yenidən qurulmasına və texnika ilə silahlanmasına, maşın, avadanlıq, alət, inventar alınmasına, layihə – axtarış işlərinə və digər məsrəflərə qoyulan investisiyadır. Bu tərif əsas götürülsə, onda dövrüyyə vəsaitinə qoyulmuş investisiya kapital qoyuluşu hesab edilə bilməz. Kapital qoyuluşu dedikdə, bina və qurğular ucaldıldığı zaman tikinti-quraşdırma işlərinə, maşın və avadanlıqların alınması, quraşdırılması və sazlanmasına, layihə axtarış işlərinə, torpaq sahələrinin ayrılmasına və tikinti ilə əlaqədar olan köçürmələrə sərf olunan məsrəflər başa düşülür. Odur ki, investisiya qoyuluşu daha geniş mənə kəsb edir və təsərrüfatların, müəssisələrin inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsində səmərəliliyin yüksəldilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bazar iqtisadiyyatı yolu tutan Azərbaycan Respublikasında istehsalın təşkili və aparılmasına, onun sferasının genişləndirilməsinə, yeni texnika və texnologiyanın tətbiqinə böyük məbləğdə investisiyalar tələb olunur. Bu tələbatın ödənilməsi, ölkə iqtisadiyyatının sahələrinə, xüsusilə aqrar bölməyə xarici investisiyaların cəlb edilməsi dövlətin həyata keçirdiyi investisiya siyasətindən bilavasitə asılıdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiya siyasəti aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilməlidir:

- investisiya prosesinin ardıcıl olaraq mərkəzləşdirilməsi, kapital qoyuluşlarının ümumi həcmində müəssisələrin şəxsi vəsaitlərinin, paylarının artırılması, investisiyaların maliyyələşdirmə mənbələrindən biri kimi amortizasiya ayırmalarının rolunun artırılması;
- dövlət investisiyalarının müsabiqə əsasında istehsal məqsədlərinə yerləşdirilməsi;
- mərkəzləşdirilmiş kapital qoyuluşlarının qaytarılması;
- layihələrin birgə dövlət kommersiya maliyyələşdirilməsi praktikasının genişləndirilməsi;
- investisiyalara yönəldilmiş dövlət büdcə vəsaitlərinin məqsədli xərclənməsinə dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi;
- dövlət tərəfindən himayə edilən investisiya layihələrinin sığortalanma və təminat praktikasının genişləndirilməsi;

- xarici investisiyaların stimullaşdırılması.

Normal təkrar istehsal prosesini həyata keçirmək üçün müəssisələrin investisiya potensialının bərpa edilməsi tələb olunur. Bunun üçün onların öz mənbələrinin amortizasiyalarının və mənfəətin rolunun artırılması zəruridir.

İqtisadi artımı sürətləndirmək üçün ümumi yığıcı artırmaq zəruridir. Lakin yığıcı fondunun müəyyən səviyyədə çox artırılması labüd olaraq sosial problemlərin həllinin dondurulmasına, son nəticədə istehsalın inkişafının ləngiməsinə gətirib çıxarır. Yığıcının müəyyən həddə qədər yüksəldilməsi iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə gətirir, bundan sonra isə onun istehsalın inkişafına əks təsiri baş verir. Səmərəlilik aşağı düşür ki, bu da nəticə etibarilə, gəlirliliyin azalmasının qanunauyğun nəticəsi kimi çıxış edir.

Bütün bu qeyd edilənlər ölkənin iqtisadi inkişafı üçün investisiyanın mühüm rol oynadığını və iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsinin həm xarici, həm də daxili mənbələri arasında optimal nisbətin gözlənilməsinin vacib olduğunu sübut edir.

İnvestisiya iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsinin və perspektiv inkişafının əsas vasitələrindən biri kimi çıxış etməklə real ümumi kapitalın artırılmasında, iqtisadi səmərəliliyin stimullaşdırılmasında, bir sözlə, rəqabət qabiliyyətli milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Onun istifadə nəticəliyinin və yığıcı səviyyəsinin yüksəldilməsi real istehsalın canlandırılmasının və iqtisadiyyatın yeni sektorlarının yaradılması və inkişafının əsas təməli olmaqla böhranlı hadisələrin aradan qaldırılmasına və ölkənin milli sərvətinin artırılmasına zəmin yaradır.

Hazırda yerli müəssisələrə xarici iqtisadi əlaqələrin bərabər hüquqlu iştirakçısı və tərəfdaşı olmaq ixtiyarı verilmişdir. Məhz bu imkandan istifadə edərək ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində xarici tərəfdaşlarla faydalı iqtisadi əlaqələr yaradılır. Bu zaman hər bir müəssisə xarici iqtisadi əlaqələr amilinin üstünlüklərindən yararlanmağa can atır. Çox vaxt bunu ölkə iqtisadiyyatında gedən proseslərlə, xüsusilə də istehsalın bərpası və genişləndirilməsi üçün maddi-texniki təminatın, investisiya mənbələrinin və maliyyə vəsaitlərinin məhdudluğu ilə izah edirlər. Odur ki, dövlət və özəl sektorun mülkiyyətçiləri xarici iqtisadi əlaqələr yaradaraq ayrı-ayrı sahələrin, istehsal və qeyri-istehsal müəssisələrinin inkişaf yoluna qaytarılması məqsədilə investisiya cəlb etməyə çalışırlar. Bu istiqamətdə aparılan işlər artıq öz nəticəsini yanacaq-enerji kompleksinin, habelə ölkə iqtisadiyyatının əsas sahəsi olan neft və qaz hasilatı sahəsində vermişdir. Hazırda respublikamıza xarici investisiya axını davam edir və onun tətbiq dairəsi tədricən genişlənərək emal, tikinti və xidmət sahələrini əhatə etməkdədir.

Mövcud şəraitdə maliyyə-kredit bazarında kredit faizlərinin yüksək olması müxtəlif ölkələrin firmalarını iri həcmli investisiya layihələrini həyata keçirən zaman elmi-texniki potensialın və maliyyə ehtiyatlarının birləşdirilməsinə vadar edir. Həm xarici, həm də yerli şirkətlər üçün iqtisadi əlaqələrə girməklə mühüm investisiya layihələrini birgə həyata keçirmək daha faydalı

olur. Bununla da tərəflər iri həcmli layihələrin həyata keçirilməsində riskin payını bölüşməklə onlara deyə biləcək zərərin müəyyən hissəsindən özlərini sığortalamış olurlar. Bu zaman həm investorların, həm investisiya alanların, həm də dövlətin maraqlarının nəzərə alınması daha vacibdir. Daha doğrusu, investisiya bazarının təşkilində iştirakçı olan bütün tərəflərin maraqlarının təmin olunmasına çalışmaq lazımdır. Belə ki, əgər investorları maksimum gəlir götürmək və satış bazarına yiyələnmək maraqlandırarsa, investisiya alanları istehsal modernizasiya etmək, ilkin kapital əldə etmək və kapital dövriyyəsinə artırmaq daha çox maraqlandırır. Göstərilən tərəflərin maraqları çərçivəsində dövlətin marağı daha önəmlidir və o, investisiya prosesinin tənzimlənməsi, iqtisadiyyatın səmərəli olması və sosial yönümlü layihələrin tətbiqinə daha çox üstünlük verir. Odur ki, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinin strateji istiqaməti kimi lazımi investisiyanın cəlb olunması hesabına qısa müddətdə milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin gələcək inkişafı üçün vacib olan valyuta axınını təmin etmək lazımdır. Şübhəsiz ki, qeyd edilən strateji xəttin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi qarşıya çıxan problemlərin dövlət səviyyəsində həlli və investisiya axını üçün mühüm olan iqtisadi şəraitin yaradılması son nəticədə ölkənin iqtisadi tərəqqisini təmin edəcəkdir.

İqtisadi kateqoriya kimi investisiya bir sıra mühüm funksiyaları yerinə yetirir. Bu funksiyalarsız hər hansı bir dövlətin normal inkişafı mümkün deyil.

İqtisadiyyatın müxtəlif səviyyələrində investisiya aşağıdakılar üçün əsas hesab edilir:

- geniş təkrar istehsal siyasətinin həyata keçirilməsi;
- elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi, ölkə məhsullarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və onların rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi;
- ictimai istehsalın strukturunun yenidən qurulması və aqrar-sənaye sahələrinin, həmçinin iqtisadiyyatın başqa sahələrinin proporsional inkişafının təmin edilməsi;
- sənayenin zəruri xammal bazasının yaradılması;
- istehsal və sosial infrastruktur sahələrinin inkişafının təmin edilməsi;
- məşğulluq probleminin qismən və ya tamamilə yumşaldılması məsələlərinin həll edilməsi;
- ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunması. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikanın aqrar bölməsinə investisiya qoyuluşunun təmin edilməsi böhranlı vəziyyətin aradan qaldırılmasına, onun tədricən sabitləşməsinə və inkişafına əlverişli şərait yarada bilər.

Araşdırmalar və inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, investisiya iqtisadiyyatın inkişafını müəyyən edən əsas amildir. Cəmiyyətin real kapitalının artması iqtisadiyyatın istehsal potensialını yüksəldir, istehsala, yeni texnologiyaya investisiya qoyuluşu kəskin rəqabət mübarizəsində fəaliyyət göstərməyə yardım edir, öz məhsullarına qiymətin daha çevik tənzimlənməsinə imkan verir.

Təhlil göstərir ki, 2004-2007-ci illərdə bütün maliyyələşmə mənbələri hesabına ölkə iqtisadiyyatına və sosial sahənin inkişafı üçün 23702,0 milyon manat həcmində vəsait qoyulmuşdur. Bu vəsaitin 16592,6 milyon manatı (70,0%) sənaye sahələrinə, 352,7 milyon manatı (1,5%) kənd təsərrüfatı sahələrinə, 80,1 milyon manatı (0,3%) tikintiyə, 2727,4 milyon manatı (11,5%) nəqliyyat və rabitə sahələrinə, 3944,2 milyon manatı (16,7%) digər sahələrə yönəldilmişdir.

Nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, qeyri-neft sektorunun müəssisələrində zəruri həcmdə yığımın olmaması və irimiqyaslı investisiya risklərinin mövcudluğu əslində aqrar sferada mövcud olan istehsal-maliyyə böhranının əsas səbəbləri kimi çıxış edir. Araşdırmalar göstərir ki, ölkəmizin qeyri-neft sektorunun investisiya mühitinin pisləşməsinə doğuran əsas səbəblər aşağıdakılardan ibarətdir:

- buraya maliyyə resursları axınının zəifləməsi;
- bazarda idxal məhsullarının xüsusi çəkisinin yüksəkliyi və yerli məhsul satışının məhdudluğu üzündən yerli istehsalçıların gəlirləri həcmnin azalması;
- büdcə münasibətlərində bütün sferaların qısa müddət ərzində köklü surətdə yenidən qurulması, qeyri-neft sektorunun dövlət tənzimlənməsinin yeni mexanizmi əsasında ərzaq istehsalçılarının maliyyə itkilərinin uyğun kompensasiyası olmadan buraya dövlət yardımının mövcud formalarından imtina edilməsi.

Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də respublikamızın regionlarında sahibkarlığın inkişafıdır. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli «Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafı Dövlət Proqramı»nda sahibkarlığın regional inkişafının sürətləndirilməsi, qeyri – neft sektorunun inkişafına investisiyaların yönəldilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Proqramda əsas məqsəd regionlara, o cümlədən kənd yaşayış məntəqələrinə investisiyaların cəlb edilməsinə nail olmaqdan ibarətdir.

Azərbaycanın qeyri-neft sektoru məhsullarının istehsalı və emalının inkişaf etdirilməsi sahəsində geniş imkanlarının olması heç kimdə şübhə doğurmamalıdır. Respublikanın münbit torpaqlarında pambıq, üzüm, taxıl, tütün, çay, meyvə-tərəvəz, kartof, sitrus bitkiləri və s. yetişdirilir ki, bu sahəyə də investisiyaların cəlb edilməsi ilə buraxılan məhsulların məhsuldarlığını xeyli artırmaq olar. Bununla da həm ölkənin daxili ehtiyaclarını tam ödəmək, eləcə də həmin məhsulların ixracına nail olmaq mümkündür. Həmçinin ölkəmizin təbii-iqlim şəraiti və istirahət-müalicə zonalarının mövcudluğu imkan verir ki, bu sahələrin inkişafına xarici investisiyalar cəlb olunsun. Ona görə də hesab edirik ki, qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilən investisiyaların bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən məcmu investisiyalarda xüsusi çəkisinin artırılmasına, əmək məhsuldarlığının yüksəlməsini təmin etməklə ölkə iqtisadiyyatının

sadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması və qeyd olunan sahələrin inkişafı məqsədilə sahəvi proqramların hazırlanmasına xüsusi diqqət verilməlidir.

Son vaxtlar xarici kapitalın ölkə iqtisadiyyatına axını xarici investisiyalara marağı artırır. Bu, hər şeydən əvvəl, Azərbaycanın zəngin təbii ehtiyatlarının, xammal resurslarının olması ilə yanaşı, kifayət qədər ucuz işçi qüvvəsinin olması, habelə ixtisaslı elmi-texniki kadr potensialının mövcudluğu, Azərbaycanın malik olduğu coğrafi mövqeyi, nəqliyyat əlaqələri və onun məhsullarının dünya bazarına çıxara bilməsi üçün əlverişli şəraitin olması ilə bağlıdır. Hazırda ölkəmiz dünya miqyasında xammal resurslarını və ilkin xammal məhsullarını ixrac edən və ilk növbədə istehlak tələbatını ödəmək məqsədilə nəzərdə tutulmuş xarici yüksək texnoloji məhsul və xidmətləri idxal edən ölkə kimi çıxış edir. Respublikamız emal sənayesinin müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün kifayət qədər xammal bazasına malikdir. Eyni zamanda, həmin xammal resurslarının və onların emalına əsaslanan müəssisə və istehsalların çoxu ən gəlirli və tez xərcini ödəyən hesab olunur. Bundan başqa, Azərbaycanda xarici investorların hüquqlarının qorunması üçün zəruri olan bütün normativ-hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur. İstər daxili, istərsə də xarici investisiyaların kompleks proqramlarının stimullaşdırılmasının reallaşdırılmasında investisiya fəaliyyətinin qanunvericilik bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi üzrə zəruri təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmin tədbirlər sırasında investisiyaların maliyyə, valyuta, vergi, gömrük, tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsi haqqında qanunvericilik aktlarının və digər normativ sənədlərin sabitliyi; hüquqi-normativ sənədlərdə vaxtaşırı nəzərdə tutulan dəyişikliklər haqqında informasiyanın mövcudluğu; investisiyaların idarəetmə orqanlarının müfəssəl idarəçilik sistemi və mexanizmlərinin olması kimi tədbirlər xüsusi seçilir.

Hesab edirik ki, ölkə iqtisadiyyatının sabit inkişafının təmin edilməsi, bütün sahələrə xarici investisiyaların cəlb olunması üçün güzəştli vergiqoyma, ikiqat vergiqoymadan azad etməklə, xarici investorlara öz investisiyalarını respublika iqtisadiyyatına qoymalarına stimulu gücləndirmək olar. Eyni zamanda, xarici investorların axınını gücləndirmək məqsədilə onların vahid dövlət orqanı tərəfindən idarə olunması və müvafiq sahələrə yönəldilməsi məqsədəuyğun sayılır.

İnvestisiyanın iqtisadiyyata təsir mexanizmi investisiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsi istiqamətləri haqqında da müxtəlif fikirlər mövcuddur. İnvestisiya iqtisadi artımın başlıca hərəkətverici qüvvəsidir. Ölkə nə qədər çox “yığarsa” onun iqtisadiyyatının artım tempi bir o qədər yüksək olar. Digər tərəfdən də səbəb-nəticə əlaqələrinin zənciri əks tərəfə istiqamətlənir. Belə ki, yüksək tələb istehsalın artımına gətirib çıxarır ki, bu firmaları investisiya qoyuluşuna məcbur edir. Gəlirlər nə qədər çox olarsa, ölkə bir o qədər çox əmanət əldə edir və nəticədə daha çox investisiya qoyur. Bu iki yanaşma dövlətin iqtisadiyyatda kapital yığımına necə təsir göstərdiyi haqqındakı tövsiyələrilə də bir-birindən fərqlənir. Birinci yanaşmanın tərəfdarları əmanətin hər cür mükafatlandırılmasını və istehlakın məhdudlaşdırılmasını, ikincilər isə,

əksinə hər cür tələbin, o cümlədən istehlak tələbinin artırılmasına kömək göstərilməsini irəli sürürlər. Hər iki yanaşmanın arqumentlərinin iqtisadi məntiqini aydınlaşdırmaq üçün investisiyanın qiymətləndirilməsini və onların dinamikasını hansı makroiqtisadi amillərin müəyyən etdiyini düzgün başa düşmək lazımdır.

Bütövlükdə, iqtisadiyyat səviyyəsində ümumi investisiya şəxsi istehlak, dövlət istehlakı və xalis ixracla yanaşı məcmu tələbin bir hissəsi kimi çıxış edir. Makrosəviyyədə investisiyanın maliyyələşdirilməsinin mənbələri daxili əmanətdir. İl ərzində yığılmış əmanət ya daxili investisiyanın maliyyələşdirilməsinə, ya da digər ölkələrdə investisiyanın maliyyələşdirilməsinə (kapital kimi ölkədən çıxması) yönəldildə bilər. Onu da qeyd edək ki, investisiya haqqındakı qərarı, iki tip müxtəlif iqtisadi subyekt-firmalar və ev təsərrüfatları qəbul edir. Bundan başqa, investisiyanın bir hissəsi dövlət tərəfindən də həyata keçirilə bilər.

İnvestisiyaya tələb və əmanət təklifi müxtəlif amillərlə müəyyən edilir. Şəxsi investisiyanın kəmiyyətini müəyyən edən mühüm amillərdən biri faiz dərəcəsidir. Bütövlükdə əsas kapitalla tələbin şəraitini mənzilə (demoqrafik vəziyyət və gəlirlərin səviyyəsi), ehtiyatlara (istehsalın həcmi) gələcəkdə gözlənilən tələb müəyyən edir. Şəxsi əmanətə gəlirlərin səviyyəsi (həm cari, həm də gələcəkdə gözlənilən) və əhalinin yaş tərkibi mühüm təsir göstərir. Deməli, əmanət və investisiya daha çox subyektiv amildən asılıdır. Ona görə də investisiya məcmu tələbin daha çox qeyri-sabit və güclü tsikli tərəddüdlərə məruz qalan tərkib hissələrindən biri kimi çıxış edir.

İnvestisiyanı artırıb sabit iqtisadi artıma nail olmaq olar kimi birmənalı nəticə çıxarmaq düzgün deyildir. Aydındır ki, sadəcə investisiyanın səviyyəsi deyil, onun keyfiyyəti və səmərəli yerləşdirilməsi də vacibdir. Bu, investisiya üçün əlverişli mühitin yaradılmasını təmin edir. Eyni zamanda onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatında investisiyanın roluna makroiqtisadi deyil, həm də mikroiqtisadi baxımdan yanaşmaq lazımdır. İqtisadiyyatın uzunmüddətli sabit inkişafını təmin edən optimal yığım norması mövcuddur. Real yığım norması, bu göstəricidən aşağı və yuxarı ola bilər. Ona görə də cari və uzunmüddətli məqsədlərə nail olmaq üçün iqtisadiyyata nə qədər və hansı investisiyanın lazım olduğu haqqında dəqiq təsəvvürə malik olmaq lazımdır.

Dövlət siyasətinin formalarından biri investisiya siyasətidir. O, investisiya proseslərinin bütün tərəflərini – həcmi, quruluşunu, mənbələrini, səmərəliliyini və s. tənzimləyir.

Bazar iqtisadiyyatında investisiyanı müəyyən edən birbaşa amillər xalis mənfəətin gözlənilən norması və real faiz dərəcəsidir. Əgər xalis mənfəətin gözlənilən norması faiz dərəcəsinə ötərsə onda investisiya mənfəətli olur. Ümumiyyətlə, investisiya qərarlarına təsir edən vasitələri şərti olaraq üç qrupa – makroiqtisadi, mikroiqtisadi və institusionala – bölmək olar. Makroiqtisadi vasitələrə investisiyanın ümumi iqtisadi mühitini müəyyən edən və məhz faiz dərəcəsinə, iqtisadi artım tempinə və xarici ticarət rejiminə təsir edən vasitələr aid edilir. Mikroiqtisadi vasitələrə investisiyanın tərkib hissələrinə, yaxud ayrı-ayrı sahələrə – vergi dərəcəsi, amortizasiya qaydası, güzəştli kreditlərə təsir göstərən

tədbirlər aiddir. İnstitusional vasitələr, xüsusi investorların investisiya proqramlarını əlaqələndirməyə imkan verir və özünə investisiya siyasətini həyata keçirən dövlət orqanlarını, sahibkar təşkilatlarını, informasiya sistemlərini daxil edir.

İnvestisiyanın iki mühüm makroiqtisadi parametri – real faiz dərəcəsi və iqtisadiyyatın artım tempi – büdcə-vergi (büdcə kəsirinin səviyyəsi və onun maliyyələşdirilməsi üsulları) və pul – kredit siyasətinin (inflasiya və nominal faiz dərəcəsi) kompleks tədbirləri ilə müəyyən edilir. Tədiyə balansının rejimi faiz dərəcəsinin səviyyəsinə və xarici investorlar üçün ölkənin cəlbediciliyinə birbaşa təsir göstərir. Digər tərəfdən də özü-özlüyündə aşağı faiz dərəcəsi hələ yüksək investisiyaya təminat vermir.

İnvestisiyanın tənzimlənməsinin mikroiqtisadi vasitələri arasında birinci yerdə firmaların sərəncamında qalan fondların həcminə birbaşa təsir göstərən tədbirlər durur. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsinə istiqamətlənən potensial vəsaitlər amortizasiya fondlarından və bölüşdürülməyən mənfəətdən ibarətdir. Müxtəlif növlü kapital aktivlərinə amortizasiya ayırmaları dövlətin vergi rejimi ilə müəyyən olunur. Ona görə ki, bu vəsaitlər müəyyən vergi tutulan mənfəətdən hesablanır. Deməli, əgər firma mənfəətinin nə qədər böyük hissəsini amortizasiyaya ayırırsa, bir o qədər az vergi ödəyər və investisiya layihələrini maliyyələşdirmək üçün onda çox vəsait qalar. Firma üçün sürətləndirilmiş amortizasiya rejimi daha əlverişlidir. Amortizasiya siyasəti yalnız potensial investisiyanın maliyyələşdirilməsinə zəmin və mənbə yaradır. Lakin müəssisənin bunu həyata keçirməsi mütləq deyildir.

İnvestisiyanı həyata keçirmək üçün kompaniyanın sərəncamında qalan mənfəətin kəmiyyəti səhmdarın mənfəətinin hansı hissəsinin dividend kimi bölgüsü müəyyən edir. Bu qərar daha çox birbaşa mənfəət vergisinin dərəcəsi, dolayısı ilə dividendlərə və faiz gəlirlərinə vergiqoyma rejimini müəyyən edir. Kapitalı inkişaf etmiş bir çox ölkələr ona cəhd göstərirlər ki, kapitalın ümumi vergi yükü beynəlxalq normalardan ciddi fərqlənməsin. Əgər vergilərin cəm səmərəsi kapital qoyuluşuna real xərclərin 1% artmasına gətirib çıxarsa onda bu normal hesab edilir. Bir qayda olaraq, firmalar investisiya kreditləri üzrə faizlərin məbləğində vergi ödəmirlər. Buna baxmayaraq investisiya layihələrinin əlverişliliyi nəticəsində kompaniyanın mənfəətinin artması onun vergi ödəmələrinin artımına gətirib çıxarır.

Xarici investisiyanın cəlb edilməsi siyasətinə adətən böyük diqqət yetirilir. Lakin xarici investisiyanın real iqtisadi rolu yalnız kiçik iqtisadiyyatda əhəmiyyətli ola bilər. Ölkələr arasında istehsalın təşkili metodlarının və qabaqcıl texnologiyaların mübadiləsi kimi çıxış edən investisiyanın texnoloji rolu olduqca mühümdür. Ona görə də, hətta investisiya üçün daxili ehtiyatları kifayət qədər olan ölkələr qabaqcıl sahələrə investisiya cəlb edilməsinə gedirlər.

Vergilərlə yanaşı kreditin stimullaşdırılması da mühüm rol oynayır.

Nəhayət, şəxsi investisiyanın mükafatlandırılmasının xüsusi vasitələrindən biri layihələrin maliyyələşdirilməsini həyata keçirən maliyyə idarələrinə dövlət tərəfindən təminat verilməsidir.

İnvestisiya siyasətinin institusional vasitələri bir qayda olaraq özəl kompaniyaların özü və dövlət investisiya proqramları arasında investisiya qərarların əlaqələndirmə mexanizminin yaradılmasından ibarətdir. Bu cür mexanizmlərin konkret formalarının dairəsi çox genişdir. Hökumətlə işgüzar dairələr arasında informasiyanın və məsləhətləşmələrin vaxtında və keyfiyyətli yayılması böyük rol oynayır. Bank sistemində maliyyə intizamının, bank üzərində nəzarətin və uzunmüddətli müqavilə öhdəliklərinə inamın möhkəmləndirilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi hesabat və auditin tam sisteminin yaradılmasını tələb edir.

İnvestisiya siyasətinin üç modelini bir-birindən fərqləndirirlər. Bu modellərin əsasında investisiyanın bu və ya digər tərəflərinin stimullaşdırılması prinsipi durur.

Birinci modeldə əsas diqqət özəl investisiyanın vergi stimullaşdırılmasına yönəldilir. Başqa sözlə desək, dövlət investisiya siyasətində mühüm rol vergi vasitələrinə verilir. Bundan başqa bazar vasitələrinin köməyi ilə qiymət və faiz dərəcəsinin sabitləşdirilməsinə istiqamətlənən ardıcıl liberal makroiqtisadi siyasət həyata keçirilir. Bu sistem çərçivəsində banklara tabeçilik rolu verilir. İnvestisiya resurslarının səmərəli bölgüsü üzərində mühüm nəzarət mexanizmi fond birjasıdır. Məhz qiymətli kağızlar bazarının inkişafı bu modelin uğurla reallaşdırılmasının zəruri şərtidir. Dövlət iqtisadiyyatın vəziyyəti və inkişafı proqnozu haqqında keyfiyyətli iqtisadi informasiyanın yığılması, təhlili və yayılması yolu ilə əlaqələndirmə probleminə kömək edir. Zəruri zəminin mövcudluğu şəraitində model investisiya resurslarının səmərəli bölgüsünü təmin edir. Modelin çatışmazlığına əmanətə xüsusi stimulun və yığının kəskin artırılması imkanının olmamasını aid etmək olar.

İkinci modeldə əsasən üstünlük xüsusi layihələrin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsinə verilir. Burada dövlətlə xüsusi investorlar fəal əməkdaşlıq edir. Dövlət bank sferası üzərində nəzarətdən istifadə edir, əhalinin əmanətlərini sərbəst səfərbər edir və bu vasitələri əməkdaşlıqla mübadilə edərək korporasiyalara güzəştli şərtlərlə verir.

Üçüncü modeldə əsasən xüsusi investorların qərarlarının uzlaşdırılması üçün mexanizmlərin yaradılması və əlaqələndirilməsi sahəsindəki çatışmazlığın aradan qaldırılmasına diqqət yetirilir. Dövlət yalnız zəruri infrastruktur yaradır və insan kapitalına investisiyanı stimullaşdırır. Bu modeldə başlıca məsələ dövlət tərəfindən investisiya qərarlarının əlaqələndirilməsinin xüsusi mexanizmlərinin yaradılmasıdır. Deməli, investisiya siyasətinin səmərəli modelinin reallaşdırılması üçün əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasında zəruri olan bir sıra institutların formalaşdırılması vacibdir. Eyni zamanda istənilən uğurlu fəaliyyət göstərən model milli iqtisadiyyatın güclü tərəflərində daha tam şəkildə istifadə edilən bazar sisteminə əsaslanır.

İnvestisiya ümumiləşdirici makroiqtisadi göstərici kimi çıxış edir. Ölkə iqtisadiyyatında investisiyanın rolu ondan ibarətdir ki, o, istehsalın genişləndirilməsinə şərait yaradır.

Mühüm makroiqtisadi problem ümumi yığının ÜDM-də optimal payının müəyyən edilməsidir. Məsələ ondadır ki, istifadə edilən ÜDM-in quruluşuna ev

təsərrüfatlarının son istehlak xərcləri, dövlət idarəetmə orqanlarının son istehlak xərcləri, ümumi yığım, mal və xidmətlərin xalis ixracı daxildir. Görünür ki, iqtisadi artımı sürətləndirmək üçün ümumi yığımı artırmaq zəruridir. Lakin yığım fondunun müəyyən səviyyədən çox artırılması labüd olaraq sosial problemlərin həllinin dondurulmasına, son nəticədə istehsalın inkişafının ləngiməsinə gətirib çıxarır. Yığımın müəyyən həddə qədər yüksəldilməsi iqtisadiyyatın inkişafının sürətləndirilməsinə gətirir, ondan sonra isə onun istehsalın inkişafına əks təsiri baş verir. Səmərəlilik aşağı düşür ki, bu da gəlirliliyin azalması qanunun nəticəsidir.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin hesablamalarına görə, Azərbaycanda ümumi yığım norması 1995-2001-ci illərdəki 21-24 faiz olmuşdursa, 2002-ci ildə 34,6%-ə, 2003-cü ildə 53,2%-ə, 2004-cü ildə isə 58,0%-ə qalxmışdır (cədvəl 2.1). 2005-2007-ci illərdə ÜDM-in çox yüksək artım dinamikası nəticəsində ümumi yığım norması həmin illərdə müvafiq olaraq 41,5%-ə, 30,0%-ə və 21,3%-ə qədər aşağı düşmüşdür. Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, istehlakla yığım arasındakı nisbət 2000-ci ildəki 3,8-dən, 2001-ci ildə 3,6-ya, 2002-ci ildə isə 2,2-yə qədər azalmış, 2003-2007-ci illərdə isə 1,2-2,0 həddində qərarlaşmışdır.

Cədvəl 2.1

1995-2007-ci illərdə Azərbaycanda ümumi yığım və son istehlak normalarının inkişaf dinamikası

Göstəricilər	Ölçü vahidi	İ L L Ə R								
		1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1.Ümumi daxili məhsul	mln. manat	2133,8	4718,1	5315,6	6062,5	7146,5	8530,2	12522,5	746,2	26815,1
2.Son istehlak	mln. manat	2072,8	3753,8	3994,2	4565,3	5170,9	5861,3	6579,7	8556,3	11216,0
3.Ümumi yığım	mln. manat	507,4	975,4	1099,1	2096,2	3799,8	4946,7	5201,2	5597,5	5704,6
4.Son istehlak norması	%	97,1	79,6	75,1	75,3	72,4	68,7	52,5	45,6	41,8
5.Ümumi yığım norması	%	23,8	20,7	20,7	34,6	53,2	58,0	41,5	30,0	21,3
6.İstehlakla yığım arasındakı nisbət	əmsal	4,1	3,8	3,6	2,2	1,4	1,2	1,3	1,5	2,0

Mənbə:Cədvəl müəllif tərəfindən "Azərbaycan Statistik Göstəriciləri 2007" Bakı, "Səda", 2007, səh.34-37 əsasında hazırlanmışdır.

Bütün bu qeyd edilənlər ölkənin iqtisadi inkişafı üçün investisiyanın mühüm rol oynadığını və iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsinin həm xarici, həm də daxili mənbələri arasında optimal nisbətənl gözlənilməsinin vacib olduğunu göstərir.

İnvestisiya iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsinin və perspektiv inkişafının əsas vasitələrindən biri kimi çıxış etməklə real ümumi kapitalın artırılmasında, iqtisadi səmərəliliyin stimullaşdırılmasında, bir sözlə rəqəbatqabiliyyətli milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Onun istifadə nəticəliliyinin və yığım səviyyəsinin yüksəldilməsi real istehsalın canlandırılmasının və iqtisadiyyatın yeni sektorlarının yaradılması və inkişafının əsas təməli olmaqla böhranlı hadisələrin aradan qaldırılmasına və ölkənin milli sərvətinin artırılmasına zəmin yaradır.

Azərbaycanın ictimai həyatında nail olunan sabitlik ölkədə geniş miqyaslı sosial-iqtisadi dəyişikliklərin dinamik və uğurla həyata keçirilməsinə və bununla da investisiya qoyuluşu sahəsində müsbət nəticələrin əldə edilməsinə imkan vermişdir. Müstəqilliyin ilk illərinin böhranlı durumu düzgün dəyərləndirilərək mütərəqqi və bazar təsərrüfatçılığının tələblərinə uyğun texnologiya əsasında iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin yeganə yolunun investisiya fəallığının yüksəldilməsi olduğu əsaslandırılmışdır. Burada söhbət yalnız maliyyə investisiyasından getmir. İqtisadi inkişaf üçün əhalinin geniş təbəqələrinin sahibkarlıq qabiliyyəti və təşəbbüskarlığının, yaradıcı ruhunun, əməksevərliyinin iqtisadiyyata yönəldilməsi çox vacib idi.

İqtisadi inkişafı təmin edən başlıca şərtlərdən biri ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasıdır. Məlumdur ki, bazar investisiya mühiti yarada bilməz. Bu, dövlətin qaydasıdır. Deməli, investisiya fəaliyyətinin canlandırılması və səmərəli investisiya siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətin xüsusi rolu vardır. İqtisadiyyatın transformasiyası dövründə bu xüsusilə zəruridir. Ölkə iqtisadiyyatına investorları cəlb etmək üçün Azərbaycan hökumətinin bu sahədə fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri sabit investisiya qanunvericiliyi bazasının formalaşdırılması olmuşdur. İnvestisiya qanunvericiliyi əlverişli investisiya mühitini müəyyən edən əsas amillərdən biri olmaqla investorların maraqlarının etibarlı müdafiəsinə xidmət edir. Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, investisiya qanunvericiyini işləyib hazırlayarkən yol verilən səhvlər potensial investorların uzun müddət dövlətə inamının itirilməsinə gətirib çıxarır. Dövlətin bu məsələyə diqqətlə yanaşması nəticəsində ölkədə investisiya mənasibətlərinin inkişafı və tənzimlənməsinin daha səmərəli rejimini formalaşdırmağa imkan verən mükəmməl qanunvericilik bazası və onların çevik və işlək mexanizmi hazırlanmışdır. Bununla yanaşı, əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması məqsədilə infrastrukturun yenidən qurulması, sosial mühitin sağlamlaşdırılması, vergi və gömrük sisteminin optimallaşdırılması, milli valyutanın sabitliyinə nail olunması da əsas fəaliyyət istiqamətləri kimi seçilmişdir. Hökumətin bu sahədəki siyasəti həm kapitalın dəyərinə və daxil olma mənbələrinə, həm də onun yerləşdirilməsi həyata keçirilən bazara əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Beləliklə, ölkədə bərqərar olmuş ictimai-siyasi sabitlik nəticəsində genişmiqyaslı sosial-iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi mümkün olmuşdur. Artıq 1995-ci ildən başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatı sabit inkişaf yoluna qədəm qoymuş və onun bir sıra iqtisadi göstəricilərində, xüsusilə investisiya prosesində artım meylləri müşahidə olunmuşdur. Bu isə ölkədə investisiya fəallığının yüksəldilməsinin potensial imkanlarını xeyli artırmış və onun iqtisadiyyatın real sektorlarına transformasiya olunmasına zəmin yaratmışdır. Sabit iqtisadi artımın zəruri şərti kimi ölkədə investisiya fəaliyyətinin canlandırılmasında nəzərəcarpacaq meyl xarici investisiyanın ölkə iqtisadiyyatına axınıdır. Təcrübə göstərir ki, birbaşa xarici investisiyanı qəbul edən ölkə ondan real fayda əldə edir. Belə ki, ölkənin investisiya resurslarını artırır, ölkə daxilində müasir texnologiyanın genişlənməsini, sahibkarlığın və idarəetmənin yeni qaydalarının və mədəniyyətinin formalaşmasını stimullaşdırır, habelə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin güclü amilinə çevrilir. Birbaşa xarici investisiyanın mühüm əhəmiyyətini qəbul etməklə yanaşı, onun neqativ nəticələri də unudulmamalıdır. Məlumdur ki, özünün iqtisadi inkişafının əsas dayaqlarını tədricən formalaşdıran gənc dövlət üçün bazar strukturlarının kifayət qədər inkişaf etməməsi, institusional infrastrukturun və dövlətin tənzimləyici rolunun zəif olması qaçılmaz reallıqlardır. Məhz belə şəraitdə xarici investisiyanı cəlb etməklə ölkə daxilində iqtisadi resurslardan səmərəli istifadəni təmin edərək bütün problemlərin avtomatik həll olunacağını birmənalı qəbul etmək düzgün olmazdı. Odur ki, Azərbaycan dövləti xarici investisiyanın mümkün neqativ nəticələrindən özünü qorumaq üçün investisiya siyasətində daxili mənbələri prioritet istiqamət kimi qəbul etməlidir. İqtisadi inkişafın başlanğıc mərhələsində Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi düşünülmüş və məqsədyönlü sosial-iqtisadi siyasəti perspektivdə investisiyanın maliyyələşdirilməsində daxili mənbələrin aparıcı rol oynamasının potensial imkanlarını formalaşdırmışdır. Onu da qeyd edək ki, səmərəli və rəqabət qabiliyyətli Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşdırılması daim irəliləyən bir hədəfdir. Odur ki, sosial-iqtisadi islahatları dinamik və uğurla həyata keçirən Azərbaycan hökuməti bu hədəfə doğru daha inamla getməsi üçün növbəti mərhələdəki investisiya siyasətində qeyd edilən daxili potensial imkanlarının reallaşdırılmasına nail olmalıdır. Başqa sözlə desək, daha böyük uğurlar əldə etmək üçün həyata keçiriləcək investisiya siyasətinə sistemlilik və konseptuallıq xarakteri verməklə onun maliyyələşdirilməsi mənbələri arasında optimal nisbətin formalaşdırılması olduqca vacibdir.

2.2. Azərbaycanın davamlı iqtisadi inkişafına investisiya fəallığının təsiri

İnvestisiya fəallığı və onun nəticəsi olaraq iqtisadiyyatın artan sürətlə inkişafı üçün zəruri olan ilkin şərtlər olmalı və bütövlükdə əlverişli mühit formalaşdırılmalıdır. Yalnız tələb olunan şəraiti yaratmaqla qarşıya qoyulan məqsədlər reallaşdırıla bilər.

Sahibkarlığın inkişafı şəraitində investisiya fəallığına təsir edən amillərin öyrənilməsi vacib şərtlərdən biridir. İnvestisiya fəallığı xərclərin səviyyəsi ilə əlaqədardır. Həmin amillərdən ikisi: 1) investisiya xərcləri sayəsində sahibkarın əldə edə biləcəyi xalis mənfəətin norması; 2) faiz dərəcəsi daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində hər bir sahibkarı investisiya xərclərinə sövq edən amil kimi əldə ediləcəyi gözlənilən mənfəət çıxış edir. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hər bir şəxs əsas fondlara investisiya qoyuluşunu o zaman həyata keçirir ki, həmin fondun (istehsal vasitəsinin) istismarı zamanı kifayət qədər mənfəət əldə edə bilsin.

İnvestisiya xərclərinin səviyyəsini şərtləndirən ikinci mühüm amil götürülən kreditə görə ödənilən real faiz dərəcəsidir. Məlumdur ki, real kapitalın cəlb edilməsi üçün heç də həmişə təsərrüfatlarda kifayət qədər maliyyə vəsaiti olmur. Bu zaman kənardan borc alınmasına ehtiyac yaranır və həmin vəsaitə görə ödənilən faizin məbləği investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinə birbaşa təsir göstərir. Əgər, investisiya qoyuluşundan gözlənilən gəlir kreditə görə ödənilən faiz dərəcəsini aşarsa, onda obyektə, investisiya qoyuluşu səmərəli hesab olunur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətləri şəraitində məhz götürülən kreditə görə ödənilən real faiz dərəcəsi investisiya qoyuluşuna dair qərar qəbulu zamanı həlledici rol oynayır.

İnvestisiya qoyuluşlarının məbləği ilə faiz dərəcəsi arasında tərs mütənəsbib asılılıq var. Faiz dərəcəsi azaldıqca investisiya qoyuluşlarının həcmi artır və əksinə. Verilən kreditlərə görə ödənilən faiz dərəcələrinin səviyyəsi elə olmalıdır ki, ölkədə investisiya fəallığı təmin olunsun. Bunun üçün Milli Bank tərəfindən istehsalın canlandırılmasına güclü təkan verə biləcək pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi tələb olunur.

Milli Bank əlverişli pul-kredit siyasəti həyata keçirməklə yanaşı həm də pul tədarükünü sabitləşdirməli, iqtisadiyyatın inflyasiyasız inkişafına şərait yaratmalı, bu yolla investisiya qoyuluşları üçün əlverişli mühit formalaşdırılmalıdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, investisiya qoyuluşunu şərtləndirən başlıca amil kimi gözlənilən mənfəətin həcmi, həmçinin borc alınmış vəsaitə görə ödənilən faiz dərəcəsi çıxış edir. Göstərilən amillərlə yanaşı, bir sıra amillər mövcuddur ki, həmin amillər investisiya kimi qoyulan vəsaitin həcmindən asılı deyil, lakin investisiya qoyuluşlarına tələbatı müəyyənləşdirir. Həmin amillərə aşağıdakılar aiddir: 1) avadanlıqların (əsas fondların) əldə

edilməsinə, istismarına, həmçinin onlara xidmət göstərilməsinə çəkilən xərclər; 2) sahibkarlar tərəfindən ödənilən vergilər; 3) texnoloji dəyişikliklər; 4) mövcud olan əsas kapital; 5) sahibkarların ümidləri.

Avadanlıqların (əsas fondların) əldə edilməsi, istismarı və onlara xidmət göstərilməsi ilə bağlı xərclərin artımı investisiya qoyuluşundan gözlənilən xalis mənfəətin həcmnin azalmasına gətirib çıxarır və əksinə.

Təəssüflər olsun ki, hazırda dünyanın inkişaf etmiş firmaları tərəfindən təklif olunan texniki resursların-əsas fondların qiymətləri özünün formalaşma dövrünü keçirən yerli istehsalçılar üçün çox yüksəkdir; ölkəmizdə isə həmin texniki resursları istehsal edən infrastruktur bölmələri inkişaf etməmişdir.

Respublikamızda qiymətlər sərbəstləşdirildikdən sonra qeyri-neft sektoru məhsullarının qiymətləri ilə bu sektorda istifadə olunan sənaye məhsuli istehsal vasitələrinin qiymətləri arasında formalaşmış uyğunsuzluq əsas fondlara investisiya qoyuluşunu daha da çətinləşdirmişdir. Ayrı-ayrı sahə məhsullarının qiymətlərinin artımı sənaye məhsuli istehsal vasitələrinin qiymətlərinin artımından dəfələrlə geridə qalması məhsul istehsalçılarının maliyyə vəziyyətini daha da ağırlaşdırılmış və istehsalın zərərlə başa gəlməsini şərtləndirən mühüm amilə çevrilmişdir. Deməli, istehsalçının öz vəsaiti, maliyyə resursu hesabına investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək imkanları əslində olmur. Borc alınmış və cəlb olunmuş vəsaitlər hesabına isə əsas fondlarla bağlı bütöv problemləri həll etmək mümkün deyildir.

İnvestisiyaya dair qərar qəbuluna təsir göstərən amillər içərisində sahibkarlardan, məhsul istehsalçılarından tutulan vergilərin növü, sayı və onların dərəcəsi çox mühüm rol oynayır. Vergilərin sayının çox olması və vergi dərəcələrinin yüksəkliyi sahibkarların geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək imkanlarını məhdudlaşdırır və əksinə, vergilərin əsaslandırılmış şəkildə qoyuluşu, onların dərəcələrinin optimallığı cəmiyyət üzvlərinin maddi rifahlarının yüksəlişinə və ayrı-ayrı təbəqələrin gəlirlərinin nisbətən bərabərləşməsinə və ən nəhayət, büdcədən maliyyələşdirilən investisiya qoyuluşlarının reallaşdırılmasına imkan yaradır.

Hazırda respublikamızda yerli məhsul istehsalçılarından 9 müxtəlif adda vergi və ödəmələr tutulur ki, bu da onların maliyyə nəticələrinə kəskin mənfi təsir göstərməklə istehsalın zərərlə başa gəlməsini şərtləndirən başlıca amil kimi çıxış edir. Əslində, indiyə qədər yerli istehsalçılar üçün tətbiq olunan vergilər istehsalı tənzimləmə və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri arasında mütənasib inkişafı təmin edən vəsaitdən daha çox büdcəni doldurmağa xidmət etmişdir. Bu isə yerli məhsul istehsalına çəkilən xərclərin artımına səbəb olmaqla, istehsalçıların öz vəsaitləri hesabına investisiya qoyuluşlarını həyata keçirməkdə ciddi maneəyə çevrilmişdir.

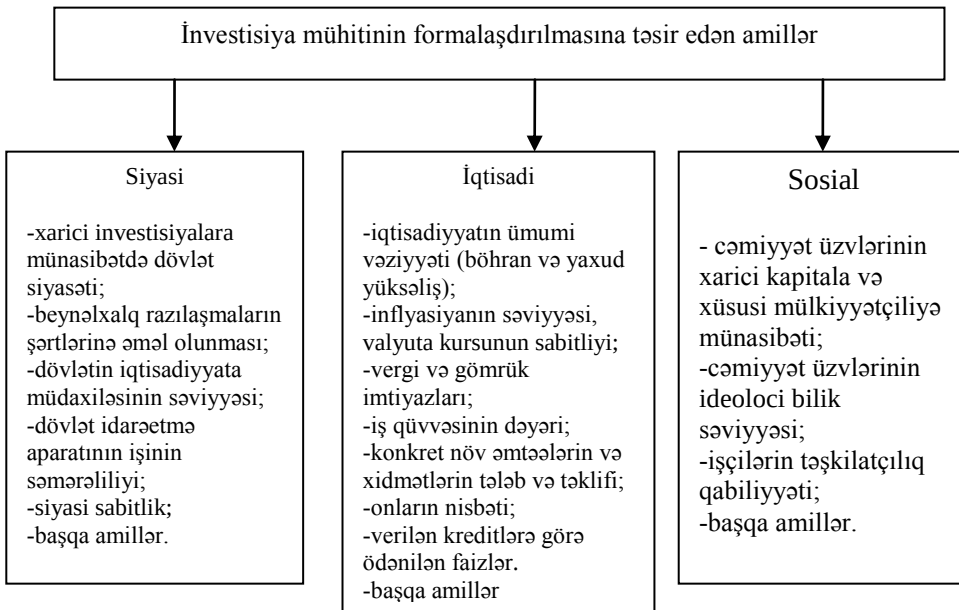
Azərbaycanın yerli təsərrüfat subyektlərinə tətbiq olunan vergilərin beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması, həmçinin qeyri-neft sektoru üzrə məhsul istehsalçıları üçün nəzərdə tutulmuş güzəştlər investisiya fəallığına güclü təsir göstərməklə istehsalı daha da stimullaşdıracaqdır.

İnvestisiya fəallığını stimullaşdıran amillər sırasına texnoloji dəyişikliklər də aiddir. Məlumdur ki, daha məhsuldar əsas kapitalın tətbiqi istehsal

xərclərini azaltmağa, beləliklə də, həmin əsas kapitalla investisiya qoyulduğundan daha çox xalis gəlir əldə etməyə imkan verir. Ümumiyyətlə, tətbiq olunduğu istehsal sahəsindən asılı olmayaraq texniki tərəqqinin nailiyyətləri investisiya fəallığının genişlənməsinə gətirib çıxarır.

Əsas kapitalın mövcudluğunun özü də investisiya fəallığını şərtləndirən amillər sırasındadır. Müəssisə daxilində, yaxud bu və ya digər istehsal sahəsində zəruri tərkibdə və nisbətdə əsas fondların mövcudluğu həmin müəssisədə və ya istehsal sahəsində əsas fondlara investisiya qoyuluşunu ləngidir və əksinə.

İnvestisiya fəaliyyətinə daxili siyasi faktorlar, beynəlxalq aləmdəki mənzərə, həmçinin fond birjaları və s. ciddi təsir göstərən amillərdəndir. Daxili və xarici iqtisadi və siyasi amilləri qruplaşdırmışıq. Həmin amilləri: siyasi, iqtisadi və sosial amillər kimi üç böyük qrupa ayırmaq olar (sxem 2.1).

Sxem 2.1. İnvestisiya mühitinin formalaşdırılmasına təsir göstərən amillər

Qeyd etmək lazımdır ki, əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılmasına təsir göstərən amillər içərisində siyasi amillər daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Çünki ölkə iqtisadiyyatının investisiya tələbatının ödənilməsi xarici kapitalın cəlb olunmasını tələb edir ki, bu da ilk növbədə ölkədə siyasi sabitliyin olması ilə bağlıdır. Artıq respublikamızda bu sahədə xeyli nailiyyətlər əldə edilmiş, xarici investisiyalara münasibətdə ölkəmizin mövqeyi aydınlaşmış, xarici kapitalın cəlb olunması təmin olunmuşdur. Lakin hələlik cəlb olunan investisiyaların böyük əksəriyyəti yanacaq-enerji kompleksinə qoyulmuşdur. Hazırda qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşu tələb olunan səviyyədə deyil və ləng gedir. Odur ki, həmin sahələrin də həyati əhəmiyyətə malik

olması nəzərə alınmaqla, bu sahələrə investisiya axını bütün mümkün iqtisadi vasitələrdən istifadə olunmaqla stimullaşdırılmalıdır.

Xarici investisiyaların emal sənaye sahələrində əsas fondların modernləşdirilməsinə və yeniləşdirilməsinə investisiya qoyuluşu qısa müddət ərzində hasilat sənayesi arasında balanslaşdırılmış inkişafa nail olmağa və vəsait qoyuluşunun özünü ödəməsinə imkan verə bilər.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq dövlətin iqtisadi proseslərə məhdud müdaxiləsi, yalnız zəruri hallarda tənzimləmə tədbirləri istisna olmaqla, maliyyə sabitliyinin təmin olunması, həmçinin beynəlxalq razılaşmaların şərtlərinə əməl olunmasına təminat verilməsi, başlıcası isə investisiya fəaliyyəti haqqında zəruri qanunvericilik bazasının yaradılması ilə investisiya mühitinin formalaşdırılmasını təmin etmişdir. Lakin bu mühitin daha da yaxşılaşdırılması üçün yenə də məqsədyönlü şəkildə işlərin davam etdirilməsi vacibdir. Bu işlərə: investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi, işçilərin (sahibkarların) təşkilatçılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi, verilən kreditlərə görə əlverişli faiz dərəcələrinin müəyyənəşdirilməsi və s. aid ola bilər.

Ölkədə formalaşdırılmış əlverişli investisiya mühiti investisiya fəallığının artmasına, bu isə öz növbəsində iqtisadiyyatın davamlı inkişafına gətirib çıxarır.

Təhlil göstərir ki, əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların həcmi 1991-1995-ci illərdə 356,6 mln. manat, 1996-2000-ci illərdə 4553,5 mln. manat təşkil edirdisə, 2001-2005-ci illərdə bu rəqəm xeyli artaraq 17756,8 mln. manat olmuşdur. Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların strukturunda istehsal təyinatlı investisiyaların xüsusi çəkisi 1991-1995-ci ildə 64,9%, 1996-2000-ci illərdə 82%, 2001-2005-ci illərdə 89,3%, 2006-2007-ci illərdə isə 81,7% təşkil etmişdir (cədvəl 2.2). 2.2 sayılı cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, 1991-1995-ci illərdə istifadəyə verilmiş əsas fondların dəyəri 624,9 mln. manat olmuşdursa, 1996-2000-ci illərdə bu rəqəm 2152,9 mln. manat, 2001-2005-ci illərdə 12189,7 mln. manat, 2006-2007-ci ildə isə 10859,0 mln. manat təşkil etmiş, istifadəyə verilən istehsal təyinatlı fondların xüsusi çəkisi ilə müvafiq olaraq 84,3%, 73,5%, 89% və 86,3% təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.2

1991-2007-ci illərdə əsas kapitala investisiyaların və istifadəyə verilmiş əsas fondların strukturu

İnvestisiyalar	1991-1995		1996-2000		2001-2005		2006-2007	
	mln. manat	yekuna görə, %-lə	mln. manat	yekuna görə, %-lə	mln. manat	yekuna görə, %-lə	mln. manat	yekuna görə, %-lə
1.Əsas kapitala investisiyalar, cəmi	356,6	100,0	4553,5	100,0	17756,8	100,0	13009,3	100,0
o cümlədən -istehsal təyinatlı	231,4	64,9	3736,3	82,0	15860,2	89,3	10625,2	81,7

qeyri-istehsal təyinatlı	125,2	35,1	817,2	18,0	1896,6	10,7	2384,1	18,3
2. Əsas fondların istifadəyə verilməsi, cəmi	624,9	100,0	2152,9	100,0	12189,7	100,0	10859,0	100,0
o cümlədən -istehsal təyinatlı	527,0	84,3	1582,0	73,5	10852,9	89,0	9368,9	86,3
-qeyri-istehsal təyinatlı	97,9	15,7	570,9	26,5	1336,8	11,0	1490,1	13,7

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri, 2006, Bakı, “Səda” 2006, s.576, 592; Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. Bakı, Səda, 2007, s.473, 479; AR DSK, Sosial, iqtisadi inkişaf, 2007 yanvar-dekabr, Bakı, 2008.

Lakin təhlil göstərir ki, 2003-cü ildən sonrakı illərdə istehsal təyinatlı obyektlər üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların bütövlükdə ölkə üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalarda xüsusi çəkisi tədriclə azalaraq 2003-cü ildəki 91,9%-dən 2007-ci ildə 78,3%-ə enmişdir (cədvəl 2.3). Bununla belə, bütövlükdə əsas kapitalla investisiyaların 80%-nə qədərini çoxunun istehsal təyinatlı olması, hər şeydən əvvəl, neft-qaz sektoruna yönəldilən investisiyanın sürətlə artması və böyük həcmə malik olması ilə izah edilir.

Cədvəl 2.3

1995-2007-ci illərdə Azərbaycanda istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı obyektlər üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar (faizlə)

İ l l ə r	Cəmi	o cümlədən obyektlər üzrə	
		istehsal təyinatlı	qeyri-istehsal təyinatlı
1995	100,0	54,7	45,3
2000	100,0	81,8	18,2
2001	100,0	88,0	12,0
2002	100,0	89,2	10,8
2003	100,0	91,9	8,1
2004	100,0	90,5	9,5
2005	100,0	86,9	13,1
2006	100,0	85,3	14,7
2007	100,0	78,3	21,7

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. 2007. Bakı, “Səda”, 2008, s.473; AR DSK, Sosial, iqtisadi inkişaf, 2007 yanvar-dekabr, Bakı, 2008.

Milli iqtisadiyyatın iri bloklara ayrılması aspektində əsas istehsalın, istehsal və sosial infrastrukturun struktur təhlili investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsinə imkan verir, çünki iqtisadi strukturun təkmilləşdirilməsinə tələbat labüd olaraq həyata keçirilən köklü

iqtisadi dəyişikliklərin başlıca amili və vasitəsi kimi investisiyaların strukturunun da təkmilləşdirilməsini şərtləndirir.

İnvestisiyaların sahəvi strukturunun tədqiqi, mahiyyət etibarilə onların iqtisadiyyatdakı struktur dəyişikliklərə təsirini müəyyən edir. Bununla belə, əgər əvvəllər diqqət makroiqtisadi strukturda cəmləşirdisə, hazırda sahə səviyyəsində makroiqtisadi proporsiyaların öyrənilməsi vurğulanır. İnvestisiyaların sahəvi bölgüsü yalnız bütün iqtisadi proporsiyaların formalaşmasına deyil, həm də bütövlükdə iqtisadi artımın templərinə həlledici təsir göstərir.

İnvestisiyaların sahəvi strukturu xalq təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına yönəldilmiş maliyyə resursları arasında nisbəti əks etdirir. Məlum olduğu kimi, sahəvi proporsiyalar özü-özünə formalaşmır. Onlar bu və ya digər sahələrin inkişafına yönəldilən vəsaitlərdən asılıdır. Ona görə də, investisiyaların sahəvi strukturunun təkmilləşdirilməsi-bütövlükdə milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsinin mühüm vasitəsidir.

Azərbaycanın təsərrüfat strukturunda xammal sahələri, həmçinin ara məhsul istehsalının yüksək xüsusi çəkisi vardır. Hazırkı dövrdə əsas məsələ bu ara məhsulundan daha çox hazır əmək vasitələri və istehlak predmetləri istehsal etməkdən ibarətdir.

İstehsal predmetləri, istehsal edən sahələrin inkişafının sürətləndirilməsi, qoyuluşların səmərəliliyinin yüksəlməsi deməkdir. Əgər investisiya prosesi yeni texniki əsasda həyata keçirilirsə, onda daha az maddi istehsal xərcləri ilə sabit təkrar istehsal templərinin saxlanması üçün real imkanlar yaranır. Yeni texnikanın səmərəliliyi məhz onun yeni məhsul, o cümlədən istehlak predmetləri istehsalına köməyindən ibarətdir. İstehsal vasitələrinin zəruri artımı ilə müqayisədə hazır məhsulun üstün artım templəri onu göstərir ki, yeni müəssisələrin texniki rekonstruksiyası və tikintisi zamanı istehsal vasitələrinin kəmiyyətcə artımındansa, bütövlükdə ümumi məhsulun və milli gəlirin artım templərini qorumağa imkan verən yeni texnika almaq zəruridir.

İqtisadi struktur, bir qayda olaraq, iqtisadi dinamikanın daha sabit elementidir. Azərbaycanın konkret şəraitində ağır sənaye və hərbi sənaye kompleksindən maliyyə və maddi resursların istehlak malları və xidmətləri istehsal edən sahələrə köçürülməsi, yüksək texnologiyalı sahələrin, həmçinin tikinti kompleksinin prioritetliyinin təmin edilməsi, ixrac və idxalı əvəz edən istehsalların yüksək texnologiyalı malları istehsal edən sektorunun yaradılması çox mühüm problemdir. Maliyyə-kredit və qiymət siyasəti, son təyinatlı məhsul buraxılışının dövlət tənzimlənməsi sistemi buna tabe olmalıdır.

Respublikada son illərdə əsas istehsal sahələri arasında investisiyaların bölüşdürülməsi aşağıdakı kimi olmuşdur (cədvəl 2.4).

Cədvəl 2.4

Sahələr üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar(faizlə)

İllər	Cəmi investisiya qoyuluşu	O cümlədən:				
		Sənaye	Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsnifatı	Tikinti	Nəqliyyat,anbar təsərrüfatı və rabitə	Digər sahələr
1995	100,0	46,4	1,9	0,3	5,3	46,1
1996	100,0	72,0	1,5	0,2	3,4	22,9
1997	100,0	71,0	0,5	0,5	4,2	23,8
1998	100,0	75,0	0,6	0,6	6,6	17,2
1999	100,0	61,7	1,2	1,1	14,3	21,7
2000	100,0	68,2	0,7	0,3	9,2	21,6
2001	100,0	70,5	0,7	1,1	11,2	16,5
2002	100,0	77,3	0,8	1,9	6,6	13,4
2003	100,0	79,4	0,9	0,3	10,4	9,0
2004	100,0	79,6	0,7	0,4	8,7	10,6
2005	100,0	72,3	0,7	0,8	11,6	14,6
2006	100,0	68,9	0,9	0,2	13,5	16,5
2007	100,0	62,2	3,3	0,1	11,7	22,7

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri, 2007, Bakı, "Səda", 2007, s.243-475. ARDSK, Sosial-iqtisadi inkişaf, 2007, yanvar-dekabr, Bakı, 2008

Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların ümumi həcmnin dəfələrlə artmasına baxmayaraq, kənd təsərrüfatının, tikintinin, təhsilin, səhiyyənin, elmin və digər xidmət sahələrinin maddi-texniki bazasının yenidən qurulmasına və genişləndirilməsinə çox az investisiya yönəldilir. Təhlil göstərir ki, 2000-2007-cı illər ərzində ümumi investisiyanın yalnız 0,7-3,3%-i aqrar sektorda, 0,3-2%-i tikintidə, 0,3-4%-i təhsil sektorunda istifadə edilmişdir.

İnkişaf edən iqtisadi şəraitdə investisiyaların sahəvi strukturu elə dəyişməlidir ki, onda daha çox kapital verimi olan sahələrin payı yüksəlsin. Əgər cədvəlin məlumatlarına nəzər salsaq, belə nəticə çıxarmaq olar ki, hazırkı dövrdə investisiya siyasətinin prioritet istiqamətləri kapital qoyuluşlarının iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına yönəldilməlidir. Lakin bu, ancaq ümumi nəticədir, çünki hər bir sahənin daxilində öz yarım sahələri və eyni istehsal səmərəliliyi olmayan müxtəlif müəssisələr vardır. Ona görə də, bunlardan ən mütərəqqi olanların prioritet inkişafı bütövlükdə həmin sahədə iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına həlledici təsir göstərə bilər.

Əsas istehsala investisiya qoyuluşu həm də ona xidmət edən sahələr üçün xarakterikdir. Bu da həmçinin investisiyaların xeyli azalması və yaranan milli gəlirin ümumi miqdarının müvafiq olaraq aşağı düşməsi ilə müşahidə olunur. Əsas istehsal sahələrində olduğu kimi, bu proseslər kapital veriminin azalması ilə müşayiət olunur. Azərbaycanda istehsala xidmət strukturu sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdən xeyli fərqlənir, onun inkişafı isə beynəlxalq əmək bölgüsünün dinamikasından geri qalır. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş

dünya ilə müqayisədə respublikada yüksək texnoloji və elm tutumlu, xüsusilə telekommunikasiya, rabitə və maliyyə fəaliyyətində zəruri olan xidmətlər ləng inkişaf edir. Xidmət strukturunda sadə, əmək tələb edən fəaliyyət növləri daha geniş yayılmışdır, hərçənd ki, son zamanlar məlumat, elmi-texniki, kommunikasiya, nəqliyyat və maliyyə xidmətlərinin geniş spektri inkişaf etməyə başlayır. Xidmətin ənənəvi növlərinin çoxu haqqı az ödənilən və az məhsuldar fəaliyyət sahəsinə aiddir. Müasir xidmət növlərinin, elmi-texniki innovasiyaların imkanlarını məhdudlaşdırmayan dövlət sektoru və eləcə də özəl sektor da inkişaf etdirilməlidir.

Hazırda struktur-investisiya siyasəti iqtisadi fəaliyyətin birinci bölməsindən ikinci bölməsinə istiqamətləndirilməyə, yəni emal sənayesinə, oradan yüksək səmərəli və sosial istiqamətli iqtisadiyyat yaratmaq üçün üçüncü emal tutumlu istehsallara, xidmətlərə, informasiya, istehsal və sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsinə yönəldilməlidir.

Son 5 ildə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyanın texnoloji strukturunda da xeyli dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, əsas fondların aktiv hissəsinə (maşın və avadanlıqlara) yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisi 2001-ci ildəki 15,9%-dən 2002-ci ildə 30,4%-ə, 2003-cü ildə 31,7%-ə qədər qalxmış, 2004-2005-ci illərdə 23-24 faiz civarına ensə də, 2006-2007-ci illərdə yenidən 30-31%-ə qədər yüksəlmişdir (cədvəl 2.5). Eyni qayda ilə tikinti-quraşdırma işlərinə yönəldilən investisiyaların da payı yüksəlməyə doğru meyl etməklə 2001-ci ildəki 33,0%-dən 2005-ci ildə 53,9%-ə qədər qalxmış, 2006-cı ildə isə bir qədər azalaraq 50,7% təşkil etmiş, 2007-ci ildə isə yenidən qalxaraq 53,3% olmuşdur. Ümumiyyətlə, tikinti-quraşdırma işlərinə investisiyaların xüsusi çəkisinin yüksək olması sahə strukturunda baş verən dəyişikliklə, daha doğrusu, neft sektoruna investisiyanın üstünlüyü ilə izah edilir.

Cədvəl 2.5

2000-2007-ci illərdə Azərbaycanda əsas kapitala yönəldilmiş investisiyanın texnoloji quruluşu (faizlə)

İllər	Cəmi investisiyalar	o cümlədən:		
		tikinti-quraşdırma işləri	maşın,avadanlıq,alət və inventarlar	sair işlər
2000	100	42,6	23,5	33,9
2001	100	33,0	15,9	51,1
2002	100	44,1	30,4	25,5
2003	100	44,6	31,7	23,7
2004	100	50,5	23,9	25,6
2005	100	53,9	23,4	22,7
2006	100	50,7	30,0	19,3
2007	100	53,3	30,7	16,0

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. 2007, Bakı, "Səda", 2007, s.479.

Müqayisə üçün qeyd edək ki, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi 2007-ci ildə 2000-ci ilə nisbətən 7,0 dəfə artmışdısa, neft sektoruna yönəldilən investisiyaların bütövlükdə əsas kapitalla yönəldilən investisiyalarda xüsusi çəkisi 1995-ci ildə 40,6%-dən 2000-ci ildə 51,9%-ə, 2005-ci ildə 65,2%-ə qalxmış, 2007-ci ildə isə 14,1 faiz bəndi azalaraq 51,1% təşkil etmişdir (cədvəl 2.6.).

Cədvəl 2.6

1995-2007-ci illərdə Azərbaycanın neft sektoru və qeyri-neft sektoru üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların dinamikası və strukturu

Göstəricilər	1995-ci il		2000-ci il		2005-ci il		2007-ci il		2007-ci il, %-lə	
	cəmi, mln man	xüsusi çəkisi, %-lə	cəmi, mln man	xüsusi çəkisi, %-lə	cəmi, mln man	xüsusi çəkisi, %-lə	cəmi, mln man	xüsusi çəkisi, %-lə	1995-ci ilə nisbətən	2000-ci ilə nisbətən
Bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar	228,0	100,0	967,8	100,0	5769,9	100,0	6774,8	100,0	29,7 dəfə	7,0 dəfə
O cümlədən -neft sektoru	92,5	40,6	501,9	51,9	3756,2	65,2	3465,1	51,1	37,5 dəfə	6,9 dəfə
-qeyri-neft sektoru	135,5	59,4	465,9	48,1	2013,7	34,8	3309,7	48,9	24,4 dəfə	7,1 dəfə

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri, 2007. Bakı, "Səda", 2008, s.476

Azərbaycan iqtisadiyyatı üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş daxili investisiyaların strukturunda da sənaye hökmran mövqeyə malikdir. Belə ki, əgər 2005-ci ildə əsas kapitalla yönəldilmiş daxili investisiyaların strukturunda sənayenin xüsusi çəkisi 2005-ci ildə 39% idisə, 2007-ci ildə bu rəqəm 4,1 faiz bəndi artmaqla, 43,1% təşkil etmişdir (cədvəl 2.7).

2.7 sayılı cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, əsas kapitalla yönəldilmiş daxili investisiyanın sahəvi strukturunda sənayedən sonrakı yeri kənd təsərrüfatı, tikinti, nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə (20-21% civarında) tutur.

Cədvəl 2.7

2005-2007-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş daxili investisiyalar (faktiki qiymətlərlə mln. manat)

Sahələr	2005		2007		2007-ci il 2005-ci ilə nisbətən,%- lə
	məbləğ	xüsusi çəkisi,%-lə	məbləğ	xüsusi çəkisi,%-lə	
Cəmi:	2104,9	100,0	4626,7	100,0	219,8
o cümlədən Sənaye	820,1	39,0	1994,1	43,1	243,2
Kənd təsərrüfatı	24,5	1,2	92,5	2,0	377,6
Tikinti	2,6	0,1	9,3	0,2	357,7
Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	433,6	20,6	925,3	20,0	213,4
Digər sahələr	824,1	39,1	1605,5	34,7	194,8

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. 2007. Bakı, "Səda", 2007, s.491-493.

Ölkə iqtisadiyyatının sahələri üzrə istifadəyə verilmiş əsas fondların strukturunda da əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, əgər bütövlükdə respublika üzrə istifadəyə verilən əsas fondların strukturunda sənayenin payı 2004-cü ildə 82,3% və 2005-ci ildə 77,5% təşkil edirdisə, 2007-ci ildə bu göstərici birdən-birə (1,3 faiz bəndi) azalaraq 76,2%-ə bərabər olmuşdur (cədvəl 2.8). Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitədə istifadəyə verilən əsas fondların xüsusi çəkisi göstərilən dövrdə 7,8%-dən 6,8%-ə enmişdir.

Cədvəl 2.8

2004-2007-ci illərdə iqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas fondların istifadəyə verilməsi (faktiki qiymətlərlə)

Sahələr	İ L L Ə R					
	2004		2005		2007	
	mln. manat	xüsusi çəkisi, %-lə	mln. manat	xüsusi çəkisi, %-lə	mln. manat	Xüsusi çəkisi, %-lə
Cəmi:	3415,7	100,0	4780,7	100,0	6035,2	100,0
o cümlədən Sənaye	2810,8	82,3	3706,1	77,5	4601,5	76,2
Kənd təsər- rüfatı, ovçu- luq və meşə təsərrüfatı	8,0	0,2	47,8	1,0	116,4	1,9

Tikinti	6,5	0,2	2,5	0,1	1,8	0,0
Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	267,7	7,8	411,7	8,6	409,4	6,8
Digər sahələr	322,7	9,5	612,6	12,8	906,1	15,1

Mənbə: Azərbaycan Statistik Göstəriciləri, 2006. Bakı, "Səda", 2006, s.593-595; Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2007. Bakı, "Səda", 2007, s.480-482; Azərbaycan Statistik Göstəriciləri, 2008. Bakı, "Səda", 2008, s.513-515;

Azərbaycanda iri və orta müəssisələr tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların strukturunda sənayenin payı 2005-ci ildəki 77,3%-dən 2007-ci ildə 63,8%-ə enib, onun bu baxımdan mövqeyi digər sahələrlə müqayisədə xeyli üstündür (cədvəl 2.9.). Kiçik müəssisələr tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların strukturunda isə sənayenin payı 2005-ci ildəki 13,2%-dən 2007-ci ildə 20,2%-ə qədər yüksəlmişdir ki, bunun da əsas səbəbi təhlil olunan dövrdə bu sahəyə yönəldilən investisiyaların həcmnin 2,5 dəfəyə yaxın artması olmuşdur (cədvəl 2.9.).

Cədvəl 2.9

2005-2007-ci illərdə Azərbaycanda iqtisadiyyatın sahələri üzrə iri və orta müəssisələr tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların dinamikası və strukturu

Sahələr	İ L L Ə R				2007-ci il 2005-ci ilə nisbətən %-lə
	2005		2007		
	mln. Manat	Xüsusi çəkisi %-lə	mln. manat	Xüsusi çəkisi %-lə	
Cəmi	5363,5	100,0	7022,9	100,0	130,9
o cümlədən: Sənaye	4146,0	77,3	4481,3	63,8	108,1
Kənd təsərrüfatı	40,4	0,8	239,4	3,4	592,6
Tikinti	44,3	0,8	2,7	0,0	6,1
Nəqliyyat,anbar təsərrüfatı və rabitə	655,7	12,2	889,0	12,7	135,6
Digər sahələr	477,1	8,9	1410,5	20,1	295,6

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri, 2007, Bakı, "Səda", 2007, s.477; Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri, 2008, Bakı, "Səda", s.510.

Cədvəl 2.10

2005-2007-ci illərdə Azərbaycanda iqtisadiyyatın sahələri üzrə kiçik müəssisələr tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların dinamikası və strukturu

Sahələr	İ L L Ə R				2007-ci il 2005-ci ilə nisbətən %- lə
	2005		2007		
	mln. Manat	Xüsusi çəkisi %-lə	mln. manat	Xüsusi çəkisi %-lə	
Cəmi	179,2	100,0	289,4	100,0	161,5
o cümlədən: Sənaye	23,7	13,2	58,6	20,2	247,3
Kənd təsərrüfatı	0,2	0,1	3,9	1,4	19,5 dəfə
Tikinti	1,8	1,0	1,5	0,5	83,3
Nəqliyyat,anbar təsərrüfatı və rabitə	13,5	7,6	26,7	9,2	197,8
Digər sahələr	140,0	78,1	198,7	68,7	141,9

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. 2007, Bakı, "Səda", 2007, s.478; Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. 2008, Bakı, "Səda", 2008, s.511.

Respublikamızda son illər istifadəyə verilmiş əsas fondların formaları üzrə strukturunu nəzərdən keçirsək görürük ki, 1995-ci ildə istifadəyə verilmiş əsas fondların dövlətə məxsus olan hissəsi 74,5%-dən 2000-ci ildə 63,3%-ə, 2005-ci ildə 12,2%-ə enmiş, 2007-ci ildə isə xeyli qalxaraq 28,6% təşkil etmişdir (cədvəl 2.11). Daxili investisiyalarda dövlətin payı 50%-dən çox, xarici investisiyalarda isə cəmi 10% həcmində proqnozlaşdırılır. 2005-2007-ci illərdə istər daxili və istərsə də xarici investisiyalarda qeyri-dövlət investisiyalarının xüsusi çəkisi xeyli artmışdır. Daxili və xarici investisiyaların sahə strukturu da bir-birindən xeyli fərqlidir. Daxili investisiyada neft sənayesi, nəqliyyat, rabitə və mənzil tikintisi üstünlük təşkil edir. Xarici investisiyaların sahəvi strukturu isə əsasən neft sənayesi ilə bağlıdır. 2007-ci ildə əsas kapitalla bank kreditinin məbləği 2000-ci illə müqayisədə 3,0 dəfə artmış, 2005-ci ilə nisbətən isə 7,0% artaraq, onun ümumi investisiyada xüsusi çəkisi 2000-ci ildəki 13,6%-dən, 2007-ci ildə 5,3%-ə qədər azalmışdır (cədvəl 2.12).

Cədvəl 2.11

1995-2007-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının dövlət və qeyri-dövlət sektorları üzrə əsas fondların istifadəyə verilməsi

Göstəri- cilər	İ L L Ə R								2007-cı il, faizlə	
	1995		2000		2005		2007			
	mln. ma- nat	xüsusi çəkisi, %-lə	mln. manat	xüsusi çəki- si, %- lə	mln. ma-nat	xüsu-si çəkisi, %-lə	mln. manat	xüsusi çəkisi, %-lə	1995- ci ilə nisbət ən	2000- ci ilə nisbət ən
Cəmi	75,6	100,0	666,9	100,0	4780,7	100,0	6035,2	100,0	79,8 dəfə	9,1 dəfə
o cüm- lədən	56,3	74,5	422,4	63,3	582,6	12,2	1723,4	28,6	30,6 dəfə	408,0
1.Dövlət sektoru										
2.Qeyri- dövlət sektoru	19,3	25,5	244,5	36,7	4918,1	87,8	4311,7	71,4	223,4 dəfə	17,6 dəfə
ondan: -xüsusi	-	25,5	108,4	16,3	651,0	13,6	468,6	7,8	-	432,3
-xarici və müştərək müəssisə- lər	-	-	136,1	20,4	3540,9	74,1	3834,0	63,5	-	28,2 dəfə
-bələdiyyə	-	-	-	-	6,2	0,1	9,1	0,1	-	-

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. 2007, Bakı, "Səda", 2007, s.479; Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. 2008, Bakı, "Səda", 2008, s.512

Cədvəl 2.12

2000-2007-ci illərdə Azərbaycanda əsas kapitala yönəldilmiş investisiyadan maliyyə mənbələri üzrə istifadə edilməsi

Maliyyə mənbələri	2000-ci il		2002-ci il		2005-ci il		2007-ci il		2007-ci il %-lə	
	mln. manat	%-lə	mln. manat	%-lə	mln. manat	%-lə	mln. manat	%-lə	2000-ci ilə nisbətən	2005-ci ilə nisbətən
Əsas kapitala investisiyalar, cəmi	967,8	100,0	2107,0	100,0	5769,9	100,0	7471,2	100,0	772,0	129,5
o cümlədən: -müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri	689,2	71,2	1746,9	82,9	4767,0	82,6	4470,7	59,8	648,7	93,8

-əhalinin xüsusi vəsaiti	45,3	4,7	86,9	4,1	331,8	5,7	254,4	3,4	561,5	76,7
-bank kreditləri	131,8	13,6	165,2	7,8	372,1	6,4	398,0	5,3	302,0	107,0
-büdcə vəsaitləri	28,4	2,9	47,4	2,3	193,5	3,4	1852,4	24,8	65,2 dəfə	9,6 dəfə
-başqa təşkilatların borc vəsaitləri	12,3	1,3	-	-	-	-	-	-		-
-büdcə-dənkənar fondların vəsaitləri	8,3	0,9	44,2	2,1	72,7	1,3	476,3	6,4	57,4 dəfə	6,5 dəfə
-sair vəsaitlər	52,6	5,4	16,3	0,8	32,8	0,6	19,3	0,3	35,2	56,4

Mənbə:Cədvəl müəllif tərəfindən AR DSK-nın məlumatları əsasında tərtib edilmişdir."Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri" Bakı, 2003, s.551, Bakı, 2006, Bakı, 2007, s.472; Bakı, 2008, s. 505

İnvestorların hansı ölkədə işləmələri adətən bu ölkənin investisiya bazarında mövcud olan investisiya iqlimindən və bu ölkədə həyata keçirilən investisiya siyasətindən asılı olur.

Ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyanın cəlb edilməsi xalq istehlakı malları istehsalının və xidmətlərinin genişlənməsinə, yeni texnologiyalara, idarəetmənin qabaqcıl üsullarına yiyələnməyə, real bazar münasibətlərinə uyğun infrastruktur yaradılmasına imkan verir. Bundan başqa, xarici ölkələrdən alınan borc və kreditlərdən fərqli olaraq xarici investisiya xarici borca əlavə ağırlıq gətirmir.

Xarici investorları ölkəmizin iqtisadiyyatına sərmayə qoymağa sövq edən başlıca səbəblər aşağıdakılardan ibarətdir:

- respublikamızın zəngin mineral-xammal resurslarına malik olması;
- yüksək ixtisaslı kadr potensialının mövcudluğu;
- xarici investisiyaların qorunmasına dair dövlət tərəfindən zəmanət verilməsi;
- hüquqi-normativ bazanın və qanunvericilik aktlarının mükəmməl olması.

Yeni iqtisadi şəraitdə respublika hökuməti tərəfindən milli investisiya siyasəti həyata keçirilərkən, əmək bölgüsündə ölkəmizin yeri müəyyən edilməlidir. Heç kimə sirr deyildir ki, hazırda dünyanın inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələri Azərbaycanı təbii ehtiyatlar mənbəyi kimi tanıyır. Əgər 2002-2007-ci illərdə xarici investisiyaların sahələr üzrə strukturuna nəzər yetirsək, görürük ki, investisiyaların təxminən 80-85%-i neft və qaz sahələrinə yönəldilmişdir.

Təcrübə göstərir ki, hər hansı bir ölkəyə xaricdən birbaşa investisiyaların gətirilməsi yalnız iqtisadi və siyasi sabitlikdən asılıdır. Bundan başqa, dövlət

ölkədə sahibkarlıq hüququnun qorunmasına təminat verməli, ədalətli rəqabət şəraiti yaratmalı, idxal və ixracdakı qanun pozuntularının qarşısını almalıdır. Eyni zamanda, dünya bazarlarında reklam fəaliyyətinin artırılması, kommunikasiya sisteminin yaxşılaşdırılması və beynəlxalq maliyyə institutları ilə əlaqələrin yaxşılaşdırılması da vacib sayılır.

İnvestisiya qoyuluşları ilə gəlir əldə etməyin etibarlılığı arasında tərs mütənəsb asılılığın mövcudluğu heç kimdə şübhə doğurmur. Məsələn, Avropanın inkişaf etmiş bazar ölkələri MDB ölkələrinə nisbətən investisiya qoyuluşu üçün xeyli etibarlı ölkələrdir. Buradan da məntiqi olaraq belə bir qənaətə gəlmək olar ki, investorların Azərbaycanda neft hasilatından bir il ərzində əldə etdikləri gəliri, Böyük Britaniyada 8-10 il müddətində qazanırlar.

Odur ki, son illər respublika iqtisadiyyatının inkişafı üçün investorların sayı və eləcə də qoyulan investisiyaların həcmi artmışdır. Belə ki, bütün maliyyə mənbələri hesabına respublika iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların həcmi 2000-ci ildə 1289,8 mln. manatdan 2006-cı ildə 7415,6 mln. manatadək və ya 5,7 dəfə, o cümlədən daxili investisiyalar uyğun olaraq 460,3 mln. manatdan 2901,4 mln. manatadək və ya 6,3 dəfə, xarici investisiyalar isə 829,5 mln. manatdan 4514,2 mln. manatadək və ya 5,4 dəfə artmışdır.

Qeyd etməyi vacib bilirik ki, milli iqtisadiyyatımıza xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesi 1994-cü ilin 20 sentyabrında “Əsrin müqaviləsi” adını almış ARDNŞ ilə bir sıra nəhəng xarici neft şirkətləri arasında bağlanmış neft kontraktlarından sonra başlanmış və bu proses tədricən geniş miqyas almışdır.

Hazırda ölkəmizdə çoxlu investisiya layihələri reallaşdırılmaqdadır. Bunların içərisində neft sənayesinə qoyulan xarici investisiyalar böyük xüsusi çəkiyə malikdir. Belə ki, 2006-cı il neft sənayesinə qoyulan xarici investisiyalar 2,8 mlrd. manatadək artmaqla ümumi xarici investisiyalarda xüsusi çəkisi 84%-ə bərabər olmuşdur.

Onu da qeyd edək ki, neft və qaz hasilatı üzrə bağlanmış müqavilələr 30 il müddətinə nəzərdə tutulur ki, bunun da nəticəsində respublikamıza yatırılan xarici investisiya qoyuluşlarının məbləği 60 mlrd. ABŞ dollarına yaxın olacaqdır.

Əsas kapitala yönəldilən xarici investisiyalarda əsas yeri Böyük-Britaniya, ABŞ, Yaponiya, Norveç və Türkiyə tutur. 2007-ci ildə həmin ölkələrin əsas kapitala yönəldilmiş xarici investisiyalarda payı müvafiq olaraq 42,4%, 23,9%, 12,5%, 7,8% və 6,2% təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.13

**2003-2007-ci illərdə xarici ölkələr üzrə
əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyalar**

Ölkələr	2003		2004		2005		2006		2007	
	mln. manat	yekun a görə %-lə	mln. Manat	yekuna görə %-lə	mln. manat	yekuna görə %-lə	mln. manat	yekun a görə %-lə	mln. manat	yekun a görə %-lə
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Cəmi	2848,0	100,0	3598,8	100,0	3665,0	100,0	3333,1	100,0	2736,1	100,
O cümlədən										
1.Böyük Britaniya	1253,4	44,0	1788,9	49,7	1884,7	51,4	1547,7	46,4	1161,6	42,4
2.ABŞ	561,0	19,7	737,7	20,5	651,3	17,8	574,6	17,2	653,7	23,9
3.Yaponiya	121,4	4,3	406,2	11,3	365,9	10,0	325,6	9,8	342,1	12,5
4.Norveç	198,9	7,0	230,2	6,4	256,8	7,0	225,3	6,5	213,6	7,8
5.Türkiyə	373,7	13,1	187,7	5,2	210,6	5,8	215,3	6,5	168,6	6,2
6.Almaniya	12,9	0,5	14,4	0,4	88,6	2,4	214,4	6,4	9,9	0,4
7.Səudiyyə Ərəbistanı	56,4	2,0	67,8	1,9	81,9	2,2	69,1	2,1	3,7	0,1
8.İsrail	1,4	0,0	1,0	0,0	-	-	41,5	1,3	-	-
9.Fransa	10,9	0,4	13,3	0,4	17,1	0,5	19,6	0,6	12,8	0,5
10.Çexiya Respublikası	-	-	-	-	-	-	17,8	0,5	22,2	0,8
11.İran	0,7	0,0	0,03	0,0	12,2	0,3	16,5	0,5	35,6	1,3
12.BƏƏ	0,2	0,0	62,5	1,7	8,8	0,2	14,2	0,4	2,7	0,1
13.İtaliya	-	-	-	-	17,1	0,5	11,8	0,4	2,5	0,1
14.Qazaxıstan	-	-	-	-	-	-	1,0	0,0	0,7	0,0
15.Sinqapur	0,4	0,0	1,8	0,1	1,9	0,1	1,0	0,0	0,7	0,0
16.Rusiya	209,2	7,3	14,2	0,4	0,6	0,0	0,5	0,0	1,5	0,1
17.İsveçrə	0,06	0,0	0,1	0,0	1,0	0,0	0,1	0,0	3,1	0,1
18.Lüksemburq	0,03	0,0	0,03	0,0	0,03	0,0	0,1	0,0	0,02	0,0
19.Avstriya	0,2	0,0	-	-	-	-	0,1	0,0	1,0	0,0
20.Yunanıstan	9,3	0,3	18,4	0,5	17,8	0,5	-	-	-	-
21.Çin	-	-	19,3	0,5	11,1	0,3	-	-	-	-
22.Əfqanıstan	-	-	-	-	0,03	0,0	-	-	-	-
23.Niderland	2,0	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-
24.Latviya	0,1	0,0	-	-	-	-	-	-	-	-
25.Hindistan	0,1	0,0	-	-	-	-	-	-	-	-

26.Ukrayna	0,04	0,0	-	-	-	-	-	-	-	-
27.Dünya Bankı	-	-	-	-	-	-	21,3	0,6	32,0	1,2
28.AYİB	-	-	-	-	-	-	11,1	0,3	33,5	1,2
29.Digər beynəlxalq təşkilatlar	24,9	0,9	36,3	1,0	37,4	1,0	5,6	0,2	34,7	1,3

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri, 2007. Bakı "Səda", 2007, s.494-495.; AR DSK, Sosial, iqtisadi inkişaf, Bakı., 2008, s.38-39.

Bundan başqa, ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların axınını stimullaşdırmaq, zəngin neft-qaz yataqlarının mənimsənilməsini sürətləndirmək məqsədilə respublikamızın ərazisində hasilatın pay bölgüsü üzrə sazişlər əsasında karbohidrogen fəaliyyətini həyata keçirən xarici şirkətlər üçün müvafiq protokollarla tənzimlənən, Vergi Məcəlləsindən fərqli üstünlüklərə malik olan xüsusi rejimli vergitutma mexanizmi nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, respublikamızda karbohidrogen fəaliyyətini həyata keçirən xarici subpodratçı şirkətlər gördükləri iş və xidmətlərə görə əldə etdikləri gəlirdən yalnız 5-8% dərəcəsi ilə ödəniş mənbəyində tutulan mənfəət vergisinin ödəyiciləri olmaqla digər vergilərdən azaddırlar. Eyni zamanda, neft sazişləri üzrə podratçı tərəf sayılan xarici şirkətlərin karbohidrogen fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirləri isə həmin sazişlərlə müəyyən olunan dərəcələrlə yalnız mənfəət vergisinə cəlb olunur.

Kapitalın investisiyalasdırılmasının birbaşa forması emitentin aktivlərinin maliyyə etibarlılığından asılıdır. Fond bazarında səhmlərin əldə edilməsi formasında borc kapitalın təqdim edilməsini təkrar fond bazarının inkişaf etməməsi və səhmin bazar dəyərinin kəskinləşməsinin olmaması xeyli çətinləşdirir. İstər regionlar, istərsə də ölkə səviyyəsində investisiyalasdırmanın daxili mənbələri hələ ki lazımı sürətlə inkişaf etmir. İnvestisiyanın fəallaşdırılmasında üstünlük əhalinin əmanətlərinin və təsərrüfat subyektlərinin yığımının cəlb edilməsi və reinvestisiyalasdırılmasında bank mexanizminin inkişafına verilir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə investisiya prosesinin fəallaşmasının bu cür real zəminin ortaya çıxmasının obyektiv zəruriliyi dövlətin pul – kredit, büdcə – vergi və qiymət siyasəti ilə qarşılıqlı uzlaşdırılan makroiqtisadi amillərə uyğun olaraq səhmdar mülkiyyət formalarının imkanlarından istifadə olunması və fond bazarından investisiyanın cəlb edilməsi ilə şərtlənir.

İnvestisiya axınlarının və daxili yığımın daralması investisiyanın faydalılığını əhəmiyyətli şəkildə aşağı salmışdır. Bununla yanaşı, istehsalın real sektorlarında investisiya fəallığının zəifləməsi aşağıdakılarla şərtlənir:

1. Sənaye istehsalının azalma meyli potensial investorlar üçün onun investisiya cəlbəediciliyini aşağı salmışdır;

2. Əhalinin əmanətinin və toplanmış xüsusi kapitalın cəlb etmə mexanizminin zəifliyi və iqtisadiyyatın real sektorlarının inkişafında onlardan kifayət qədər istifadə olunmaması;

3. Maliyyə institutlarının və maliyyə vasitəçilərinin maliyyə sabitliyinin istənilən səviyyədə olmaması ev təsərrüfatlarının və təsərrüfat subyektləri kimi potensial investorların onlara inamının itirilməsinə gətirib çıxarmışdır;

4. Bank likvidliyinin idarəedilməsi mexanizminin işlənilib hazırlanmaması bank kapitalının yığılma tempini aşağı salır, bank aktivlərinin real sektorlara investisiya prosesini ləngidir;

5. Maliyyə və fond bazarının ayrı-ayrı segmentlərinin və vasitələrinin inkişaf etməməsi əmanətin və portfel investisiyanın sığortalanmasının və təminatlılığının yüksəldilməsini tələb edir;

6. İqtisadiyyatın kapital tutumlu prioritet sektorlarının inkişafı üzrə uzunmüddətli investisiya layihələrinin olmaması bu məqsədlər üçün bank aktivlərinin fəal cəlb edilməsini ləngidir.

Bank sisteminin investisiya potensialının artırılması dərəcəsi kapitallaşmanın çatışmazlığı ilə məhdudlanır və bank sektorunun likvidlik probleminin həll edilməməsi, bankların ardıcıl restuktruzasiyasına səbəb olmuşdur.

Bankların kapitallaşmasının yüksəlməsi və onların investisiya imkanlarının genişlənməsi inkişafın qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı meyilləri ilə izah olunur:

1. Əlavə aktivlərin cəlb edilməsi ilə bank sferasında rəqabətin artması;

2. Bank aktivlərinin az riskli spekulyativ maliyyə vasitələrinə yerdəyişməsinə cəhd göstərilməsi;

3. Fəaliyyətin daim kapitallaşdırılması və konsolidasiyası zəruriliyi;

4. Maliyyə risklərinin yüksəlməsi və likvidliyin təhlükə altında olması;

5. Milli Bank tərəfindən maliyyə sabitliyi standartlarına nəzarətin güclənməsi.

Bankda pul axınlarının səmərəli idarəedilməsinin, düzgün maliyyə menecmentinin pul vəsaitlərinin daxili yığılma, iqtisadi artımı və istehlakın genişləndirilməsi üçün birinci dərəcəli əhəmiyyəti vardır. Maliyyə institutlarından kənarda pul dövriyyəsinin, kapital ixracının mövcudluğu, maliyyə vasitəçilərinin investisiya potensialı, pul vəsaitlərinin dövriyyəsi sürətini və iqtisadiyyatın investisiya imkanlarını aşağı salır. Eyni zamanda pul və kapital bazarının vəziyyəti, maliyyə institutlarının və vasitələrinin inkişafı ümumi makroiqtisadi göstəricilərə və vəziyyətə əhəmiyyətli təsir göstərir.

İnvestisiya yığımının bir hissəsi kimi borc bazarının iqtisadi artım və yüksəliş üçün sabit inkişafı bank institutlarının səmərəli inkişafını, bankların kapitallaşma səviyyəsini yüksəltmək məqsədilə hər bir bank daxilində pul tədavi sistemi yüksək gəlirlə idarəedilməsini və bütün bank sisteminin möhkəmləndirilməsini müəyyən edir.

Bankların maliyyə sabitliyinin idarəedilməsi gəlirliliyin və bütün mümkün risklərin idarəedilməsi ilə sıx bağlıdır. Perspektivdə ölkənin iqtisadi

artımının maliyyələşdirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə daxili əmanətin və investisiyanın vəziyyətindən asılı olacaqdır. Milli əmanətin yüksək norması iqtisadiyyatın real sektorlarının qısamüddətli və uzunmüddətli kreditləşdirilməsini təmin edəcəkdir. Bu isə əhəmiyyətli şəkildə bankların maliyyə sabitliyi ilə şərtlənir.

Rəqabət şəraitində təşkilati-hüquqi formalı istənilən təsərrüfat subyektinin uğurlu inkişafı daha çox onun investisiya fəallığının dərəcəsindən asılıdır. Bunu bazar iqtisadiyyatının aksioması da adlandırmaq olar.

İnvestisiyanın sabitliyi, onların maliyyələşdirilməsi məsələlərinin həll edilməsi müəssisələrin və bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin mühüm amilləridir. Bütün bunlar bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiya layihələrinin hazırlanması, maliyyələşdirilməsi və reallaşdırılması təcrübəsinin öyrənilməsini aktual edir. Bu məsələlər içərisində diqqəti cəlb edənlər investisiya proseslərinə dövlət dəstəyinin təşkili, layihələrin həyat qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi metodikası, investisiya layihələrinin risklərinin idarə edilməsi, investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üsulları və metodlarıdır. Sadalananların sonuncusu çərçivəsində layihəli maliyyələşdirmə problemi xüsusi ilə maraqlıdır. Cəmiyyət inkişaf etdikcə investisiyaya tələbatlar maliyyələşdirmənin ənənəvi vasitələri ilə tam şəkildə təmin edilə bilməz. Bu problemi maliyyə vasitələrinin yeni formalarından istifadə edərək həll etmək olar. Araşdırma göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının bank sistemi dünya təcrübəsində geniş yayılmış mövcud istehsalın genişləndirilməsi və yeniləşdirilməsi layihələrinin maliyyələşdirilməsinin bütün mümkün üsullarından hələ ki istifadə etmir.

Bunlara əsaslanaraq yerli bank təcrübəsində kredit əməliyyatlarının yeni növlərinin, necə deyirlər, investisiya fəaliyyətinin layihəli maliyyələşdirilməsinin tətbiqi faydalı ola bilər. Layihəli kreditləşdirmə artıq dünya təcrübəsində geniş yayılmış iqtisadiyyatın real sektorların layihəli investisiyanın təşkili formalarından biridir.

Rəqabətqabiliyyətli yeni istehsalın yaradılmasının və texniki təchizatın büdcə tərəfindən maliyyələşdirilməsinin fasiləsiz azaldığı şəraitdə investisiya layihələrinin reallaşdırılmasında bank kreditləşdirməsinin inkişafı daha aktualıq kəsb edir. Burada söhbət Azərbaycanın gənc kommersiya bankları üçün vacib və perspektivli olan orta və uzunmüddətli kreditləşdirmədən gedir.

Fikrimizcə, ölkədə layihəli kreditləşdirmənin geniş inkişafına bir sıra konkret problemlər mane olur. Bunlara aiddir: iri investisiya layihələrini reallaşdıra bilən kredit qabiliyyətli müəssisələrin az olması; bizim banklarda bu cür layihələrin kreditləşdirilməsinin müasir etibarlı mexanizmlərini, kefiyyətli təhlili həyata keçirən mütəxəssislərin, təcrübənin olmaması; müəssisə və banklarda keyfiyyətli investisiya layihələrinin və biznes planlarını işləyib hazırlayan yaradıcı mütəxəssislərin, layihəli risklərin idarə edilməsi təcrübəsinin olmaması. Buraya layihəli kreditləşdirmə metodu ilə investisiyanın

maliyyələşdirilməsinin mahiyyəti haqqında təsəvvürün olmamasını da aid etmək olar.

Bunlarla əlaqədar olaraq yerli bank təcrübəsində yeni texnologiyaların tətbiqini, layihəli risklərin və kreditləşdirmənin idarə edilməsinin müasir vasitələrini və metodlarını bacaran mütəxəssislərin hazırlanması olduqca vacibdir.

Bazar iqtisadiyyatı investisiyalaşdırmanın bütün mexanizmini köklü surətdə dəyişir. Yığım fondu və kapital qoyuluşu mərkəzdən formalaşdırılan və müəyyən edilən mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyatdan fərqli olaraq, indi təkrar istehsalın genişləndirilməsinin əsas mənbələri – xüsusi maliyyə resursları və borc vəsaitləridir, başlıca stimullaşdırıcı mexanizmləri isə bazar və rəqabətdir. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadiyyatın investisiyaya tələbatı onun gələcək inkişafı üçün həlledici amil kimi çıxış edir.

İnvestisiya yeni kapitalın yaradılması prosesidir. Başqa sözlə desək, investisiyalaşdırma - faydalı səmərə və gəlir əldə etmək məqsədilə investisiyanın, investisiya fəaliyyətinin konkret obyektlərinə transformasiya prosesidir.

Elmi ədəbiyyatda investisiya layihələri haqqında çoxlu sayda ən müxtəlif baxışlara rast gəlmək olar. İnvestisiya layihələri dedikdə investisiyanın konkret vəzifəsinin həll edilməsinə istiqamətlənən uzlaşdırılmış, qarşılıqlı əlaqədə olan tədbirlər kompleksi başa düşülür.

«Layihəli kreditləşdirmə» (bəzən «layihəli maliyyələşdirmə») anlayışı XX əsrin 70-ci illərində neft böhranı ilə əlaqədar olaraq yaranmışdır.

İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinin bu metodu ənənəvi metodlardan ilk növbədə onunla fərqlənir ki, burada kreditorlar kimi müxtəlif subyektlər və kreditin bütün formaları (kommersiya, dövlət, ipoteka, maliyyə lizinqi və s.) çıxış edə bilər.

Ənənəvi metodlardan fərqli olaraq layihəli kreditləşdirmə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün verilən uzunmüddətli kreditlərin təmin edilməsinin xüsusi üsulları ilə xarakterizə olunur. Banklar və digər kreditorlar qarşısında uzunmüddətli öhdəliklərin təmin edilməsinin əsas mənbəyi investisiya layihəsinin özünün həyat qabiliyyətliliyi, başqa sözlə desək, yeni yaradılan və texniki cəhətdən modernləşdirilən müəssisənin gələcəkdə gəlir gətirməsidir.

Təcrübədə qarışıq təminatla tez-tez rast gəlinir. Bununla layihəli kreditləşmənin yeni bir xüsusiyyəti üzə çıxır. Belə ki, o, adətən kreditin iri həcminə, verilmiş borcun və ona görə faizlərin qaytarılmamasına görə artan risklə bağlıdır. Bu zaman layihəli təhlilə, biznes planın və texniki-iqtisadi əsasların real qiymətləndirilməsinə, həmçinin investisiya layihələrini reallaşdırarkən riskin aşağı salınmasına xüsusi fikir verilir. Layihəli kreditləşmənin mühüm xüsusiyyətlərindən biri layihəli risklərin idarə edilməsinin onu reallaşdıran iştirakçılar arasında bölgüsündən ibarət olmasıdır.

2.3. İnvestisiya potensialından səmərəli istifadənin hüquqi-institusional aspektləri

“İnvestisiya fondları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə İnvestisiya fondu— səhmləri buraxılması və açıq yerləşdirilməsi vasitəsilə cəlb edilən pul vəsaitini qiymətli kağızlara investisiya edən, habelə qiymətli kağızların alqı - satqısı üzrə fəaliyyəti həyata keçirən və diversifikasiya edilmiş investisiya portfelinə sahib olan açıq tipli səhmdar cəmiyyətidir.

İnvestisiya fondu qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada açıq tipli səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılır. Qanunvericilikdə göstərilən məhdudiyyətlər istisna olmaqla istənilən hüquqi və fiziki şəxs investisiya fondunun səhmdarı ola bilər. Səhmdarlarla qarşılıqlı münasibətlərdən asılı olaraq investisiya fondları aşağıdakı növlərə bölünür: açıq investisiya fondu— buraxdığı səhmləri fondun səhmdarlarından müəyyən edilmiş qaydada geri satın almağa öhdəliyi olan investisiya fondu; qapalı investisiya fondu— buraxdığı səhmləri fondun səhmdarlarından geri satın almağa öhdəliyi olmayan investisiya fondu .

İnvestisiya fondunun nizamnaməsində investisiya fondunun növü (açıq yaxud qapalı) göstərməlidir. Bu fond Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq filiallar və nümayəndəliklər yarada bilər .

İnvestisiya bəyannaməsi - investisiya fondunun təsis yığıncağı tərəfindən hazırlanır və təsdiq olunur. Açıq investisiya fondunun investisiya bəyannaməsində investisiya portfelinin likvidliyi üzrə tələblər də göstərməlidir. Ölkə qanunvericiliyinə görə, investisiya bəyannaməsi investisiya fondunun nizamnaməsində göstərməlidir. O, investisiya portfelini formalaşdırdıqda investisiya bəyannaməsinin tələblərini gözləməlidir .

İnvestisiya fondunun malik olduğu aşağıda göstərilən tələblərə cavab verən investisiyaların məcmusu investisiya portfelini adlanır:

1. Açıq investisiya fondu üçün xalis aktivlərinin dəyərinin 15 faizə qədər, qapalı investisiya fondu üçün isə xalis aktivlərinin dəyərinin 25 faizə qədər bir emitentin qiymətli kağızları olan emissiya qiymətli kağızlarına investisiya oluna bilər.

2.Dövlət, yaxud bələdiyyə orqanları tərəfindən buraxılan qiymətli kağızlara açıq investisiya fondunun xalis aktivlərinin 25 faizə qədər , qapalı investisiya fondunun xalis aktivlərinin isə 35 faizə qədər investisiya oluna bilər;

3. Açıq investisiya fondu bir emitentin qiymətli kağızlarının qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatda alınmış ümumi məbləğinin 15 faizə qədərini, qapalı investisiya fondu isə 25 faizə qədərini ala bilər.

Ölkə qanunvericiliyinə görə, investisiya fondunun nizamnamə kapitalının minimum məbləğini və onun formalaşdırılmasının xüsusiyyətlərini müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir. Nizamnamə kapitalı artırıldıqda

səhmdarların yeni emissiya edilən səhmlərin alınmasında üstün hüquqları yoxdur .

İnvestisiya fondunun əmlakına pul vəsaiti; qiymətli kağızlar; investisiya fondunun əmlakının dəyərinin 20 faizindən artıq olmamaq şərtlə, investisiya fondunun fəaliyyəti üçün zəruri olan digər daşınar və daşınmaz əmlak aiddir.

İnvestisiya fondunun ala biləcəyi qiymətli kağızların növləri, habelə investisiya portfelinin likvidliyi üzrə tələblər müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir. Qanunvericilikdə qeyd olunduğu kimi, investisiya fondunun səhmləri adi səhmlərdir. Onu da qeyd edək ki, hər bir səhm onun sahibinə investisiya fondunun səhmdarlarının bütün yığıncaqlarında bir səs hüququ verir. Səhmdarların onlara məxsus səhmlərin sayına mütənasib olaraq dividend, habelə investisiya fondu ləğv edildikdə onun əmlakının müvafiq hissəsini almaq hüququ var.

İnvestisiya fondunun afilə edilmiş şəxsləri aşağıdakılardır: a) onun müdiriyyəti (müdiri) və müdiriyyətin (müdirin) afilə edilmiş şəxsləri; b) investisiya fondunun vəzifəli şəxsləri; c) investisiya fondunun bütün səhmlərinin 5 faizindən artıq hissəsinə sahib olan fondun səhmdarları; ç) nizamnamə kapitalında investisiya fondunun payı 5 faizdən artıq olan səhmdar cəmiyyətləri.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, fondun müdiriyyətinin (müdirinin) afilə edilmiş şəxsləri onun müdiriyyətinin vəzifəli şəxsləri və iştirakçılarıdır, habelə qiymətli kağızların idarə edilməsi üzrə fəaliyyət göstərdiyi digər subyektlərdir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən, investisiya fondunun müşahidə şurası investisiya fondunun adından depozitari ilə müqavilə bağlayır. Bu müqavilənin əsasında investisiya fondu müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydaya uyğun olaraq investisiya fonduna məxsus olan qiymətli kağızları depozitariyə verir . İnvestisiya fondunun yalnız bir depozitarisi ola bilər. İnvestisiya fondunun afilə edilmiş şəxsi onun depozitarisi ola bilməz.

İnvestisiya fondunun səhmdarlarının reyestrinin aparılması funksiya-sının investisiya fondunun depozitarisi və ya reyestr saxlayıcısı həyata keçirir. Fondun afilə edilmiş şəxsi onun reyestr saxlayıcısı ola bilməz .

Açıq investisiya fondunun buraxdığı səhmləri geri satın alması nizamnamə kapitalının elan olunmuş məbləği tam ödənildikdən sonra aparılır. Bu qayda nizamnamə kapitalı artırıldığı hallarda açıq investisiya fondunun səhmlərinin əvvəlki emissiyalarına şamil edilir. Qanunvericiliyə görə, səhmlərin geri satın alınması açıq investisiya fondunun xalis aktivlərinin dəyərinin hesablanması əsasında müəyyən olunan qiymətlərlə aparılır. Açıq investisiya fondunun buraxdığı səhmlərin dəyərinin hesablanması açıq investisiya fondunun xalis aktivlərinin dəyərinin və həmin anda onun dövrüyyədə olan səhmlərinin ümumi sayının nisbətinin müəyyən edilməsinə əsaslanır. Açıq investisiya fondunun xalis aktivlərinin dəyərinin hesablanması metodikası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir .

Açıq investisiya fondunun buraxdığı səhmləri geri satın alması həmin fondun səhmdarları tərəfindən səhmlərin geri satın alınmasına sifarişlərin verilməsi əsasında aparılır. O, öz səhmlərini geri satın alınmaya sifarişin verildiyi ana müəyyən olunan qiymət üzrə geri satın almalıdır. Açıq investisiya fondunun səhmdarı həmin fondun ona məxsus olan səhmlərinin geri satın alınmasına əvvəl verdiyi sifarişindən imtina edə bilməz. Qanunvericiliyə görə, fondun buraxdığı səhmlərin geri satın alınması və satılması üçün müəyyən olunmuş qiymət bir gün ərzində dəyişdirilə bilməz. Səhmlərin geri satın alınması yalnız açıq investisiya fondunun özünün pul vəsaiti hesabına, səhmlərin geri satın alınması üçün sifarişin verildiyi andan etibarən 10 gündən gec olmayaraq aparılmalıdır.

Qanunvericilikdə göstəriləni kimi, açıq investisiya fondunun buraxdığı səhmləri geri satın alması prosesində açıq investisiya fondunun xalis aktivlərinin məbləği onun nizamnamə kapitalının ilkin qeydə alınan həcmindən az ola bilməz. Fondun səhmlərinin satılması zamanı onların qiyməti sərbəst müəyyən edilə bilər. Bu zaman müşahidə şurası fondun potensial investorlarına açıq investisiya fondunun səhmlərinin qiymətinin tərkib hissələri haqqında məlumat verməlidir.

Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində həyata keçirilən layihələrin xarici investorların iştirakı ilə müştərək maliyyələşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Dövlət İnvestisiya Şirkəti tərəfindən müvafiq əməkdaşlıq modelləri işlənir. Belə modellərdən biri birgə investisiya fondlarının yaradılmasıdır.

İnkişaf tempinə görə dünya ölkələri arasında ön sıralara çıxmış Azərbaycanda 2007-ci ildə ümumi daxili məhsulun artımı 25,0 faiz, onun adambaşına düşən həcmi 2981 manat təşkil etmiş, ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi 84 faizə çatmışdır. Bununla yanaşı, qeyri-neft sahələrinin artım tempi 11,3 faizədək yüksəlmiş, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində müəyyən uğurlar əldə edilmiş, investisiya qoyuluşunun həcmi 17,8 faiz artmışdır.

Hazırkı mərhələdə yüksək tempə inkişaf edən Azərbaycanda qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri neft-qaz sənayesi ilə yanaşı, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin olunmasıdır. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 30 mart 2006-cı il tarixli "İnvestisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında" sərəncamı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsinə xidmət edən "Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti məhz həmin sərəncamla yaradılmışdır. Ötən dövr ərzində görülmüş işlər ölkənin investisiya sektorunda keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanması kimi qiymətləndirilməlidir.

Özəl sektorun inkişaf etdirilməsi və nəticə etibarilə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məsələləri Azərbaycan hökumətinin daim diqqət mərkəzindədir. İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu vasitəsi ilə sahibkarlıq sahəsində həyata

keçirilən layihələrə dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyi göstərilir. Odur ki, Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin təsis edilməsi ilə ölkə təcrübəsi üçün yeni olan maliyyələşdirmə mexanizminin tətbiqini bu istiqamətdə aparılan ardıcıl dövlət siyasətinin növbəti addımı kimi qiymətləndirmək olar. Hazırda şirkət investisiya qoyuluşlarını təşkilatlarda iştirak payının (səhmlərin) əldə edilməsi yolu ilə həyata keçirir. Belə ki, şirkət digər iştirakçılar kimi müəssisənin idarə edilməsində iştirak hüququ əldə edib, onun mənfəətlə işləməsinə və inkişafını təmin edir. Bununla yanaşı, investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsində Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin məqsədləri sırasına layihələrin maliyyələşdirilməsində xarici investorların da iştirakının cəlb edilməsi, müəssisələrdə istehsal olunan məhsulların və göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması, layihələr çərçivəsində qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi və müəssisələrin müstəqil surətdə investisiya cəlb etməsinə dəstəyin göstərilməsi daxildir. Onu da qeyd edək ki, şirkətin fəaliyyəti müvafiq beynəlxalq təcrübə və standartlara uyğun qurulmuş və nəticə etibarilə investisiyaların təşviqi, o cümlədən xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoruna cəlb edilməsi sahəsində müsbət nəticələr qazanılmışdır. Keçən dövr ərzində, şirkət tərəfindən 50-dən artıq layihələrdə iştirak imkanlarına baxılmışdır. AİŞ tərəfindən icrasına hazırlıq işləri başlamış ilk layihə Azərbaycanda neft-kimya məhsullarını istehsal edən zavodun inşası ilə bağlıdır. Bu layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, onun inkişaf perspektivlərinin araşdırılması və investorların cəlb edilməsi məqsədi ilə məsləhətçi qismində ABŞ-ın müvafiq sahədə böyük təcrübəyə malik "Allied Investment House" şirkəti cəlb olunmuşdur.

AİŞ-in ilk investisiya qoyuluşu ölkədə süd və süd məhsullarının, təbii şirələrin istehsalının, habelə ixracının genişləndirilməsi ilə bağlıdır. Burada investisiya qoyuluşunun obyektini kimi müvafiq sahə üzrə ölkədə aparıcı mövqelərdən birini tutan "Milk-Pro" Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti çıxış edir. Layihəyə görə, müəssisənin Bakıda yeni süd zavodunun inşası və Göyçayda yerləşən süd zavodunda beynəlxalq standartlara cavab verən məhsul istehsalının təmin edilməsi üçün zəruri olan yenidənqurma işlərinin aparılması, eləcə də Gürcüstanda süd və süd məhsulları istehsalının təmin olunması nəzərdə tutulmuşdur. Layihənin icrası inşa olunacaq zavod üçün təbii südün məhz fermer təsərrüfatlarından alınmasına imkan verəcəkdir.

Qida sənayesində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan başqa bir layihə çərçivəsində isə "Azersun Holding" Şirkətlər Qrupunun iştirakı ilə gündəlik istehsal gücü 100 tondan çox olan yodlaşdırılmış və rafinasiya olunmuş duzun istehsalı üzrə zavodun inşası planlaşdırılır. Bu layihə əsasən onunla bağlıdır ki, UNICEF təşkilatının donor dəstəyi ilə keçirilmiş "Universal duz yodlaşdırılması (UDY) və yod defisiti problemi (YDP)" layihəsinin nəticələri yodlaşdırılmış duz çatışmazlığının sosial problemlərdən birinə çevrildiyini bir daha göstərmişdir. Mütəxəssislərin fikrincə, adıçəkilən zavodun inşası və onun

fəaliyyətinin təmin edilməsi həmin problemin tezliklə aradan qaldırılmasına, habelə duz ixracının təmin olunmasına gətirib çıxaracaqdır.

Ölkədə aparılan geniş quruculuq işləri nəticəsində sementə artan tələbatın ödənilməsi, onun satış qiymətinin bazar rəqabəti şəraitində formalaşması və eyni zamanda, ekoloji duruma zərər vurmada istehsalın təmin edilməsi baxımından yeni sement zavodunun inşası, habelə "Qaradağ-Sement" ASC-də ekoloji cəhətdən daha təmiz olan və ətraf mühitə zərər vurmada sement istehsalının həyata keçirilməsinə imkan verən yeni texnologiyaların tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrdəndir. Yeni sement zavodunun inşası ilə bağlı Fransanın "Lafarge" şirkəti ilə anlaşma memorandumu imzalanmışdır. Bu sahədə dünyada aparıcı şirkətlərdən sayılan "Lafarge"-nin əməkdaşları tərəfindən sementin istehsalı üçün zəruri olan xammal yataqlarının yerləşdiyi ərazilərə baxış keçirilmiş və hazırda layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılması başa çatdırılır.

Daşımalar sahəsində isə "Qafqaz Trans Service" şirkəti ilə yanaşı, Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin də iştirak etdiyi layihə Qaradağ rayonu ərazisində neft terminalının inşasını nəzərdə tutur. Həmin terminal dəmir yolu daşımaları ilə Qara dəniz sahilində yerləşən terminallara və Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas boru kəməri ilə Ceyhan limanına daşınacaq xam nefti Qazaxıstan və Türkmənistandan qəbul edəcək. Bununla yanaşı, terminala Azərbaycan xam neftinin də ötürülməsi nəzərdə tutulub. Hazırda Böyük Britaniyanın "Nexant Limited" şirkəti tərəfindən bu layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılması üzrə işlər aparılır.

Sadalanan layihələrlə yanaşı, Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti tərəfindən ərzaçılıq, kənd təsərrüfatı, kimya sənayesi, daşımalar və digər sahələrdə də investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə işlər aparılır.

İqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru üzrə həyata keçirilən layihələrin maliyyələşdirilməsi ilə yanaşı, AİŞ həmin sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin institusional inkişafına, onların müstəqil surətdə investisiya cəlb etmək imkanlarının artırılmasına və nəticədə ölkədə mütəşəkkil kapital bazarının inkişafına da böyük diqqət yetirir. Beynəlxalq korporativ idarəetmə prinsiplərinin geniş tətbiqi istiqamətində "Azərbaycanda korporativ idarəetmə" layihəsinin icraçısı olan Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK) ilə əməkdaşlıq buna konkret misaldır. Tərəflər arasında bağlanmış anlaşma memorandumuna uyğun olaraq, bu layihənin ekspertləri ilə şirkət tərəfindən aparılan işlər nəticəsində investisiya cəlb etmək niyyətində olan müəssisələrdə tətbiq edilməsi üçün nümunəvi korporativ idarəetmə məcəlləsi hazırlanacaq. Belə məcəllənin tətbiqi və onun tələblərinə lazımi səviyyədə riayət müəssisələrin idarə olunmasının beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsinə, onların fəaliyyətlərinin şəffaflığının təmin edilməsinə və nəticə etibarilə müəssisələrin rəqabətədavamlılığının artırılmasına xidmət edəcək. Bu isə öz növbəsində müəssisələrin investisiya cəlb etmək imkanlarının artırılmasına öz müsbət təsirini göstərəcək..

Bütövlükdə AİŞ-in investisiya fəaliyyətinin qayəsini, əsasən, ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində fəaliyyət göstərən səhmdar cəmiyyətlərinin və digər kommersiya təşkilatlarının nizamnamə kapitalındakı iştirak payını, o cümlədən səhmlərini almaqla müddətli investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi təşkil edir və aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- Şirkətin fəaliyyət göstərən və ya yeni təsis edilən kommersiya təşkilatlarının nizamnamə kapitalına investisiya qoyuluşu barədə qərarı iştirak payı təklif edilən təşkilatın fəaliyyətinin kommersiya səmərəliliyini əks etdirən biznes-planlarının təhlili və həmin təşkilatın təsisçilərinin, habelə digər iştirakçılarının sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində malik olduğu təcrübə və əldə etdiyi nailiyyətlərin nəzərə alınması əsasında qəbul edilir;

- Şirkət investisiya qoyduğu kommersiya təşkilatının nizamnamə kapitalında üstün iştiraka malik olmamalıdır;

- Kommersiya təşkilatının nizamnamə kapitalına qoyulan investisiya üçün şirkətin ali idarəetmə orqanının müəyyən etdiyi müddət bitdikdə Şirkət əldə etdiyi iştirak payını bazar qiymətləri ilə sataraq, kommersiya təşkilatındakı iştirakına xitam verir.

- Şirkət fəaliyyətinin genişləndirilməsini və investisiyaların həcmnin artırılmasını əlavə səhm, istiqrazlar buraxmaq və ya kreditlər cəlb etməklə təmin edə bilər.

Hesab edirik ki, Azərbaycanda AİŞ yaradılarkən məhz Qazaxıstanın təcrübəsi əsas götürülüb. QİF 2003-cü ildə yaradılıb. İlk nizamnamə kapitalının həcmi sonrakı mərhələdə artırılmaqla 37,9 milyard təngə və ya 296 milyon dollar təşkil edib. Fondun yaradılmasının əsas məqsədi qeyri-xammal sektorunda rəqabətə davamlı məhsul istehsalı sahəsində özəl sektorun təşəbbüslərinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsidir. Bu dəstək mövcud və ya yenidən yaradılmış müəssisələrin nizamnamə kapitalında iştirakı vasitəsilə həyata keçirilir. Fond qarşısında qoyulan əsas vəzifələr sırasında özəl sektorun iqtisadiyyatın qeyri-xammal sahəsinə stimullaşdırılması ilə yanaşı, Qazaxıstan şirkətlərinin ölkədən kənardakı layihələrini birgə maliyyələşdirmə yolu ilə onlarla xarici şirkətlər arasında istehsal yönümlü kooperasiyaların yaranmasını stimullaşdırmaq da var. Fond layihələrdə səhmlərin 49 faizə qədərini birbaşa əldə edilməsi yolu ilə iştirak edir. Seçim zamanı üstünlük strateji investoru və ya isnvestorlar qrupu olan müəssisələrin nizamnamə kapitalındakı iştiraka verilir.

Fond üçün dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilmiş prioritet sahələrin sıralamasında birinci yerdə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı gəlir. Ondan sonra tikinti materialları sənayesi, şüşə sənayesi, kimya və neftkimya sənayesi, metallurgiya, maşınqayırma, meşə və ağac emalı sənayesi, balıqçılıq sənayesi və nəhayət, infrastruktur (enerji və nəqliyyat) gəlir. Fondun indiyə qədər maliyyələşdirdiyi layihələrin təhlili göstərir ki, bu prioritetlərə tam əməl olunur. Belə ki, indiyədək maliyyələşdirilən 29 layihədən 8-i Qazaxıstanın müxtəlif ərazilərində kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq məhsullarının istehsalı

(yüksək məhsuldarlığı olan damazlıq təsərrüfatlarının yaradılması), emalı və rəqabətədavamlı son məhsulun (şirələr, konserv məhsulları, onların qablaşdırılması üçün tara) əldə olunmasına qədərki mərhələləri əhatə edən klasterlərin, 2-si isə balıq məhsulları istehsalı komplekslərinin yaradılması istiqamətliidir. Daha 8 layihə Qazaxıstanda son iki ildə müşahidə olunan tikinti bumunun tələbatını ödəməyə yönəlib. Bura şüşə məhsullarının istehsalından tutmuş, ağac emalı, yeksək keyfiyyətli mebel, sement, beton, kərpic, daş və beton üzlüklər, taxta məmulatları, həmçinin tikinti üçün vacib olan digər məhsulların istehsalının təşkilini nəzərdə tutan layihələr aiddir. Burada diqqəti xüsusilə cəlb edən məqam istisnasız olaraq bütün layihələrdə rəqabətədavamlı ixracəyönümlü məhsul istehsalı prinsipinin əsas gətürülməsidir. Bu, bilavasitə Qazaxıstan hökumətinin bir neçə il əvvəl qarşısına qoyduğu dünyanın inkişaf etmiş ilk 50 ölkəsi sırasına çatmaq planından irəli gələn bir addımdır. Planın icrası həm də ölkənin neftg-qaz sektorundan asılılığının minimuma endirilməsini nəzərdə tutur.

Buna görədir ki, dörd illik fəaliyyəti dövründə QİF neft-qaz sektoru üçün avadanlıq istehsalını nəzərdə tutan cəmi iki layihədə iştirak qərarı verib. Bu, hökumətin ölkənin neft-qaz sektorundan asılılığını azaltmağa, sektorlararası disbalansı aradan qaldırmağa yönəlmiş və xeyli uğur qazanmış real siyasətinin olmasından xəbər verir. Təsədüfi deyil ki, hazırda Qazaxıstan büdcəsinin üçdə biri neft-qaz sektorunun hesabına formalaşır. Bu sektorun Ümumi Daxili Məhsulda xüsusi çəkisi isə 28-30 faizdən yuxarı deyil. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu göstəricilər Azərbaycanda 60 faiz və 54,3 faiz təşkil edir. Hesab edirik ki, belə bir şəraitdə İnvestisiya Şirkətinin fəaliyyətinin başlanğıcındaca ən böyük layihələri məhz qeyri-neft sektoru ilə bağlı olmalı idi.

Doğrudan da neft sektoruna bağlı irihəcmli yatırımlar fonunda süd məhsulları istehsalına sərf olunacaq 5 milyon 375 min dollar çox kiçik görünür.

Hesab edirik ki, ölkədə pambıqçılığın inkişafı və keyfiyyətli tekstil məmulatları istehsalı kompleksinin yaradılması prioritetlərdən biri ola bilər. Bu kompleksdə istehsal olunacaq rəqabətqabiliyyətli malların Rusiya, Gürcüstan, Belarus, Ukrayna və digər ölkələrin bazarlarına çıxarılması istiqamətində heç bir çətinlik olmayacaq. Çünki hazırda bu ölkələr də keyfiyyətsiz Çin toxuculuq mallarından istifadəyə məcburdular. Təsədüfi deyil ki, həmin ölkələrdə işləyən yüz minlərlə Azərbaycan vətəndaşı toxuculuq malları ilə bağlı bütün tələbatlarını buradakı Türkiyə malları hesabına ödəyirlər – onların işlədikləri ölkələrdə keyfiyyətli və əlverişli qiymətli malların qıtlığı var.

İnvestisiya şirkəti üçün digər prioritet heyvandarlığın inkişafı ola bilər. Bu zaman uzun illərdən bəri tənəzzül yaşayan damazlıq təsərrüfatlarının dirçəldilməsindən tutmuş, rəqabətədavamlı heyvandarlıq məhsullarının istehsalına kimi bütün mərhələləri əhatə edən kompleksin yaradılmasının məqsəd olaraq gətürülməsi mümkündür. Prioritet olaraq hazırda xaos yaşayan balıqçılığın, ərzaq təhlükəsizliyi baxımından zəruri olan taxılçılığın, sitrus

bitkiləri istehsalının və digər istiqamətlərin də seçilməsi mümkündür. Hər bir halda, konkret məqsədlərin seçilməsi vacibdir. Rusiyada bir neçə investisiya fondu var: Rusiya İnformasiya-Kommunikasiya Texnologiyaları İnvestisiya Fondu, Rusiya Vençur Fondu, Yaşayış İpoteka Kreditləşməsi Agentliyi (YİKA), Rusiya İnkişaf Korporasiyası və nəhayət, Rusiya İnvestisiya Fondu. 2006-cı ildən fəaliyyətə başlayan Fondun vəsaitləri ilk növbədə ümumi dövlət əhəmiyyətli infrastrukturun inkişafına, Rusiya innovasiya sistemi elementlərinin yaradılması və inkişafına hesablanmış, institusional formalaşmanın təmin olunmasını nəzərdə tutan layihələrin dəstəklənməsinə yönəldilir. Yəni Fondun məqsədləri konkret müəyyənləşdirilib və maliyyələşmə barədə qərarı ümumdövlət əhəmiyyətli investisiya layihələri üzrə hökumət komissiyası verir. 2006-cı ildən etibarən fonda daxil olan müraciətlərin əksəriyyəti nəqliyyat sektoruna aid olub. Əsas üstünlük ayrı-ayrı regionların inkişafı üçün prinsipial əhəmiyyətə malik infrastruktur obyektlərinə və ya belə obyektlərlə bağlı olan iri istehsal klasterlərinə verilir. Fond vəsaitləri hesabına yaradılan federal infrastruktur obyektləri özəl sektordan irihəcmli investisiyaları stimullaşdırır. 2006-cı ildə fond hesabına investisiyalaşmanın həcmi 95 milyard rubl (təxminən 3,7 milyard dollar) olub, 2007-2009-cu illər üzrə perspektiv maliyyə planına əsasən bu vəsaitlərin həcmnin 378 milyard rubl (təxminən 138 milyard dollara yaxın) olması nəzərdə tutulur. Maliyyələşmə üçün qəbul edilən layihələrdə fond vasitəsilə dövlət maliyyələşməsi 13-60 faiz arasında dəyişir. Layihələrin həcmi nə qədər böyükdürsə, oradakı dövlət payı bir o qədər aşağıdır. Ötən il maliyyələşmə qərarı verilən layihələrin həcminə nəzər yetirdikdə aydın olur ki, Fondun 2006-cı il büdcəsi bütünlüklə xərclənməyib. Bu, hökumətin dövlət xərclərinin artırılması kimi korrupsiya və qeyri-şəffaflıq doğuran bir məsələyə çox ehtiyatlı yanaşmasının göstəricisidir: neft gəlirlərinin RİF vasitəsilə infrastrukturun inkişafına yönəldilməsi prosesi vahid bir mərkəzdən və ciddi nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi yolu ilə həyata keçirilir.

Nizamnamə kapitalı 90 milyon manat olan Dövlət İnvestisiya Fondunun hesabına iri layihələrin maliyyələşdirilməsi mümkün deyil. Bu səbəbdən 2008-ci ildən bu fondun qiymətli kağızları satışa buraxılmalıdır.

Mütəxəssislərin fikrincə, Türkiyədəki «Petkim» neft-kimya kompleksinə yatırılan investisiyalar 2 mlrd. dollardan artıq ola bilər. Əgər Dövlət Neft Şirkətinin Türkiyənin ən böyük neft-kimya kompleksinin özəlləşdirilməsi üzrə tenderdə birinci yeri tutduğunu nəzərə alsaq, indi «Petkim» neft-kimya kompleksi ARDNŞ-in mülkiyyətinə çevriləcək. Bu, iri investisiyalar tələb edən layihədir. Təkcə həmin iri kompleksin əldə edilməsi üçün 2 mlrd. dollar lazımdır, daha böyük vəsaitin tələb olunacağı da mümkündür. Bu vəsaitlər kredit şəklində təmin ediləcək. Beləliklə, həm Türkiyədə, həm də Azərbaycanda iri neft-kimya komplekslərinin fəaliyyət göstərməsi ölkəmizə böyük fayda verəcək. Göründüyü kimi, Azərbaycan artıq xarici ölkələrə investisiyalarını yönəldir. Bunun bariz nümunəsi isə «Petkim»in özəlləşdirilməsidir. Ekspertlərin fikrincə, Azərbaycanın hüdudlarından kənarda bu cür iri neft-kimya

kompleksinin əldə edilməsi ARDNŞ-in imicinə olduqca müsbət təsir göstərəcək. Gələcəkdə ARDNŞ-in Azərbaycan ərazisində neft-qaz müqavilələrinin həyata keçirilməsi hesabına artacaq maliyyə axınlarını artıq xaricdəki layihələrdə iştirakına da yönəldilməsi mümkün olacaq. Rusiyanın «LUKOİL» və «Qazprom» kimi şirkətlərinin beynəlxalq layihələrdə iştirakı buna yaxşı nümunə ola bilər.

Gələcəkdə Azərbaycan tədricən mümkün olan yerdə xalis neft ixracından imtina edəcək və son təyinat məntəqəsində öz neftinin emalı və neft məhsullarının ixracına keçəcək. Bu o deməkdir ki, təkcə xammal satışından pul qazanılmayacaq, həm də neft məhsullarının, özü də əsas istehlak bazarlarının yaxınlığında istehsal edilən neft məhsullarının satışından gəlir əldə etmək mümkün olacaq. Xam neftin ixracı neft məhsullarının ixracından daha ucuz başa gəlir. Azərbaycandan neft məhsulları ixrac etmək baha başa gəlir, çünki bu, dəmir yolu vasitəsilə həyata keçirilir. Boru kəmərlərindən fərqli olaraq, dəmir yolunun imkanları daha məhduddur və burada vaxt itkisi də daha yüksəkdir. Bu səbəbdən neftin bilavasitə satış bazarları yaxınlığında emal edilməsi daha sərfəlidir. Həmin planların həyata keçirilməsi isə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin hesabına gerçəkləşəcək.

Azərbaycan 2008-ci ildə investisiya layihələrinin icrasına 800 mln. dollaradək həcmində xaricdən kredit cəlb edəcək. Azərbaycan hökuməti 2008-ci il ərzində Dövlət İnvestisiya Proqramında nəzərdə tutulmuş layihə və tədbirlərin həyata keçirilməsinə ümumilikdə 4 044 mln. manat həcmində vəsait yönəltmək niyyətindədir. Bu vəsaitin 3 374 mln. manatı və ya 83,4%-i daxili resurslar hesabına maliyyələşdiriləcək. Belə ki, daxili resursların strukturunda dövlət büdcəsinin payına 2 841 mln. manat (70,2%), Dövlət Neft Fondunun payına isə 533 mln. manat (13,2%) düşür.

Bununla yanaşı, 2008-ci ildə investisiya layihələrinin icrasına xarici kreditlər hesabına 670 mln. manatın (təqribən 800 mln. ABŞ dolları) cəlb edilməsi planlaşdırılır ki, bu kateqoriyaya aid resursların ümumi həcmdə xüsusi çəkisi 16,6% təşkil edir.

Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti 2008-ci ildə daha iki investisiya layihəsində iştirak edəcəkdir.

Bu layihələrdən biri İslam İnkişaf Korporasiyası ilə müştərək investisiya şirkətinin yaradılmasını nəzərdə tutur. AİŞ-in sözügedən layihədə iştirakını və müştərək investisiya şirkətinin nizamnamə kapitalına 2 il ərzində yeni yaradılacaq şirkətin səhmlərinin 25%-i müqabilində 14 mln. ABŞ dolları investisiya qoyuluşu nəzərdə tutulur. Yaradılacaq müştərək investisiya şirkəti, şəriət prinsiplərinə zidd fəaliyyət göstərən müəssisələr (spirtli içkilərin, donuz əti məhsullarının istehsalı), habelə ənənəvi maliyyələşdirmə və sığorta xidmətlərini göstərən banklar və sığorta təşkilatları istisna olmaqla, Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorundakı müəssisələrə investisiya qoymaq hüququna malik olacaq. Müştərək investisiya şirkətinin nizamnamə kapitalının yekun miqdarı 2 il ərzində 70 mln. ABŞ dolları təşkil edəcək. Eyni zamanda

layihəyə bir sıra ərəb ölkələrinin özəl investisiya şirkətlərinin vəsaitlərinin də cəlb edilməsi planlaşdırılır.

İkinci layihə AİŞ tərəfindən «Dəvəçi-Broyler» ASC-nin nizamnamə kapitalında 25%-lik iştirak payının əldə olunması müqabilində 12 mln. manat investisiya qoyuluşunu nəzərdə tutur. AİŞ tərəfindən qoyulacaq investisiya 14 fermanın təmirinə və yeni avadanlıqlarla təchizatına, 8 fermanın istehsalat texnologiyasının dəyişdirilməsinə, mövcud kəsim sexlərinin gücünün artırılmasına və yeni istehsalat həcminə uyğunlaşdırılmasına, toyuq ətindən yarımfabrikatların istehsalının təşkilinə və son olaraq Azərbaycanda inkubator yumurtalarının istehsalı ilə məşğul olan yeni birgə müəssisənin nizamnamə kapitalında iştirakına yönələcək.

2.4. Xarici kapitalın cəlb olunması problemləri

Hər hansı şirkətin xaricdə kapital qoyması haqqında qərar qəbul etməsi xarici investisiyanın səmərəliliyi ilə bağlıdır. Eyni zamanda, bütövlükdə milli iqtisadiyyata xarici kapitalın investisiya olunması məsələsi də ondan səmərəli istifadənin səviyyəsi ilə əlaqədardır. Bununla yanaşı, xarici investisiyanın ölkədən kənara çıxarılmasının həmin ölkənin iqtisadiyyatına necə təsir etməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edən məqsədlərdəndir. Xarici investisiyalardan səmərəli istifadə olunması əslində onların üstün olaraq hansı sahələrə yönəldilməsindən ibarətdir.

Xarici investisiyaların üstün olaraq hansı sahələrə yönəldilməsini müəyyən edərkən, ilk növbədə, milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətləri, keçid dövrünün real şərtləri, eləcə də beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmalıdır. Azərbaycanda xarici investisiyaların yanacaq-energetika sahəsinə cəlb edilməsi sahəsində xeyli iş görülmüş və bu sahənin yüksək inkişafına nail olunmuşdur. Lakin qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunması sahəsində mövcud problemlər hələ də öz həllini tapmamış və xarici kapitalın səmərəsiz istifadəsini formalaşdırmışdır. Əksər hallarda qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaları cəlb etmək məqsədilə nəzərdə tutulan dövlət proqramını işləyib hazırlayarkən onun ayrı-ayrı qeyri-neft sektorları üzrə tərtib olunmasına üstünlük verilir ki, bu da problemə kompleks yanaşma baxımından düzgün deyildir. Ona görə də hesab edirik ki, qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunması sistemli işlənməli, bu sahənin müxtəlif bölmələri arasında müvafiq mütənasiblik gözlənilməlidir. Hazırda neft sektorundan əldə edilən gəlirlər Neft Fondunda cəmləşdirilsə də, həmin vəsaitlərin qeyri-neft sahələrinin inkişafına yönəldilməsi üçün kompleks proqram hazırlanmamışdır. Hesab edirik ki, qeyri-neft sektorunda vəsaitlərin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə bu sahəyə aid investisiya layihələrinin işlənməsi istiqamətində zəruri elmi-təcrübi tədqiqatlarının aparılmasına ehtiyac vardır.

İqtisadi inkişafın sahələrarası prioritetlərini araşdırarkən struktur-investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi prosesində balanslaşdırılmış yanaşmaya üstünlük vermək lazımdır. Respublikamızın hazırkı şəraitində xarici kapitalı cəlb edəndə həm ağır sənaye sahələrini, həm də yüngül sənaye sahələrini nəzərə almaq lazımdır. Ona görə ki, xarici kapitalın birtərəfli cəlb olunması mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Xarici kapitalın sahələrarası prioritetlərinin işlənməsi prosesində müvafiq sənaye sahələrinin ixrac potensialının qiymətləndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Respublikamızın yüngül və yeyinti sənayesində rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı üçün müvafiq amillərin mövcudluğu bu sahəyə xarici investisiyaların cəlb olunmasını tələb edir. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, ölkənin ağır sənaye sahələrinə investisiya siyasətində prioritet istiqamət kimi baxılır. Məsələn burasındadır ki, yüngül və yeyinti sənayesinə xarici kapitalın stimullaşdırılması digər sahələrə nisbətən ilkin məqsədlər kimi qarşıya qoyulur.

Azərbaycan Respublikasında investorların investisiyalarının məhsulun pay bölgüsü haqqında konsessiyalar və sazişlər əsasında cəlb edilməsi öz inkişafını tapmamışdır. Bu forma başqa ölkələrdə, ilk növbədə xarici investisiya qoyuluşlarını yeraltı sərvətlərin, meşə və su resurslarının işlənməsi, dövlət torpaqlarının istifadəsində tətbiq edilir. Xarici investorlar arasında artıq konsession əsaslarda bir sıra Azərbaycan yataqlarının mənimsənilməsi üçün tenderlər keçirilməsinə baxmayaraq, artıq cəlb olunmuş birbaşa investisiyaların strukturunun təhlili ilk növbədə onların dar sahədə istiqamətinə dəlalət edir. Bu investisiyaların böyük bir hissəsi ya ixrac istiqamətli sahələrə - yanacaq energetika kompleksinə (YEK), ya qısa müddətə ödənilən yüksək gəlirli və kiçik fond tutumlu layihələrə yönəldilir (ticarət, telekommunikasiya, ictimai iaşə, iri şəhərlərdə idarə və mehmanxana binalarının tikintisi, yeyinti sənayesi, maliyyə xidmətləri və s.).

1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycanda qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa əsaslanan "açıq qapı" siyasətinin həyata keçirilməsi, xarici investisiyaların qorunmasına təminatın verilməsi və sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli mühitin yaradılması nəticəsində respublikanın milli iqtisadiyyatına qoyulan xarici investisiyaların həcmi ildən-ilə sürətlə artmaqdadır. "Əsrin müqaviləsi" adlanan neft müqavilələrinin bağlanması ilə 20 sentyabr 1994-cü ildən start götürən və ölkəmizə xarici sərmayə axınının neft sektoruna yönələn hissəsi 1995-ci ildə xarici investisiyaların 37%-i, 1996-cı ildə 70%-i, 1997-ci ildə 64%-i, 1998-ci ildə 61%-nə bərabər idisə, 2005-ci ildə onun xüsusi çəkisi 87,6%, 2007-ci ildə isə 90,5% təşkil etmiş, yalnız az bir hissəsi iqtisadiyyatın digər sahələrinə yönəldilmişdir (cədvəl 2.14). Göründüyü kimi, xarici kapitalın respublika iqtisadiyyatına axını, xarici investorlarda marağı getdikcə artırır. Bu bilavasitə Azərbaycanın zəngin təbii ehtiyatlarının, xammal resurslarının olması ilə yanaşı, kifayət qədər ucuz işçi qüvvəsinin olması, eyni zamanda ixtisaslı, elmi-texniki kadr potensialının mövcudluğu, Azərbaycanın tutduğu

coğrafi mövqeyi, nəqliyyat əlaqələri və onun məhsullarını dünya bazarına çıxara bilməsi üçün əlverişli şəraitin olması ilə əlaqədardır.

Cədvəl 2.14

**2005-2007-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının sahələri üzrə əsas
kapitala yönəldilmiş xarici investisiyalar**

Sahələr	2005-ci il		2007-ci il		2007-ci il, 2005-ci ilə nisbətən %-lə
	mln. manat	xüsusi çəkisi, %-lə	mln. manat	xüsusi çəkisi, %-lə	
Cəmi:	3665,0	100,0	2844,5	100,0	77,6
O cümlədən:					
Sənaye	3349,6	91,4	2675,9	94,1	79,9
O cümlədən neft sektoru	3209,6	87,6	2573,3	90,5	80,2
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı	16,2	0,4	28,0	1,0	172,8
Tikinti	43,5	1,2	2,2	0,1	5,1
Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	23,5	6,4	125,1	4,4	532,3
Digər sahələr	20,1	0,6	13,3	0,4	108,5

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2006, Bakı, "Səda", 2006, s.619-620; Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri, 2007, Bakı, "Səda", 2007, s.496-497; Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2008, Bakı, "Səda", 2008, s.532-533

Beynəlxalq əmək bölgüsündə bu amillər Azərbaycan Respublikasının bugünkü vəziyyətini əhəmiyyətli dərəcədə real ifadə edir. İndi ölkəmiz dünya iqtisadiyyatı sahəsində xammal resurslarının və ilkin xammal məhsulları ixrac edən və ilk növbədə istehlak tələbatını ödəmək məqsədi ilə nəzərdə tutulmuş xarici yüksək texnoloji məhsul və xidmətləri idxal edən ölkə kimi çıxış edir. Bu, hər şeydən əvvəl, aşağıdakı amillərlə bağlıdır:

- Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşlarına maraq göstərən investorların ölkəmizin təbii resursları və daxili bazarın genişliyi ilə səciyyələnən əlverişli investisiya mühitinin olması;

- xarici investorlar üçün Azərbaycan Respublikasına investisiyalar qoyuluşu qlobal uzunmüddətli investisiya strategiyasının nisbətən böyük olmayan hissəsidir ki, bu da onları yüksək risklə və qoyuluşların müvəqqəti az rentabelli olması ilə barışmağa sövq edir;

- Azərbaycan iqtisadiyyatına yüksək rentabellik və ayrı-ayrı layihələrin sürətlə ödənilməsinə, hər şeydən əvvəl, ticarətdə, tikintidə və xidmət sahəsində

cəlb edilən orta və xırda xarici kapitalı aid etmək olar. Bu üstünlüklər xarici investorların nəzərlərinə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşuna stimullarını gücləndirir.

Xarici investisiya qoyuluşlarının böyük bir hissəsi ya inkişaf etmiş ticarət, nəqliyyat (ilk növbədə xarici ticarət) və məlumat infrastrukturu və yüksək istehlak tələbatı olan regionlara, ya da yanacaq Enerji Kompleksi müəssisələrinin yüksək ixrac istiqamətli sıxlığı olan regionlarına qoyulur. Bu disproporsiyanın aşağı düşmə meylinin olmaması xarakterikdir.

Birbaşa xarici investisiya qoyuluşunun qeyri-bərabər sahə strukturu və qeyri-bərabər ərazi bölgüsünə yuxarıda göstərilən meyli özünün bütövlükdə iqtisadiyyat üçün böyük olmayan həcmi ilə birlikdə çağdaş Azərbaycan Respublikasında birbaşa xarici investisiyaların praktiki əhəmiyyətli rolu haqqında nəticə çıxarmağa imkan verir.

Xarici kapital bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişafına o qədər də köklü təsir göstərməyərək, yalnız istehsalın, ilk növbədə isə xarici tələbatə yönəldilmiş bir neçə dar bölmələrində artım “katalizatoru” rolunu oynayır. Bu meylin inkişafı (hətta xarici investisiyaların kəmiyyətə artımında) Azərbaycan iqtisadiyyatının respublika daxili tələbatının ödənilməsinə yönəldilməsi istehsalın strukturunun pozulmasına gətirib çıxara bilər ki, bu zaman əhəmiyyətli dərəcədə xarici kapitalın nəzarət etdiyi qabaqcıl ixrac istiqamətli sahələr arasında əlaqələrin pozulması və dərin texnoloji ayrılıq (YEK, neft kimyası, maşınqayırma, metallurgiya və bu sahələrə) başqa primitiv, aşağı məhsuldarlığı olan istehsal sahələrinin inkişafını ləngidir.

Bu meylə yol verməyərək və ölkə iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artırmağa, xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə kompleks dövlət proqramının işlənməsi yolu ilə nail olmaq mümkündür. Bir sıra ölkələrin təcrübəsini nəzərə alaraq, bu istiqamətdə Azərbaycan üçün zəruri olan tədbirlər sırasına ümumi siyasi və makro-iqtisadi vəziyyətlə yanaşı, aşağıdakılar da daxil olmalıdır:

- təsərrüfat subyektləri arasında, həmçinin respublika və yerli hakimiyyət strukturları arasında mülkiyyətin dəqiq müəyyən edilməsi;
- konsessiyalar və məhsul bölgüsü üzrə normativ baza da daxil edilməklə, sabit iqtisadi və xarici ticarət qanunvericiliyinin yaradılması;
- xarici investisiyaların sığorta mexanizmlərinin yaradılması.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda adları çəkilən tədbirlərin reallaşdırılması bir qədər gələcəyin işidir. Xarici investorların cəlb edilməsində dünyanın başqa ölkələri tərəfindən yüksək rəqabət şəraitində bu amil Azərbaycan Respublikasına yaxın gələcəkdə birbaşa xarici investisiya qoyuluşunun xeyli kəmiyyət artımını və strukturunun dəyişdirilməsini gözləməyə imkan verir və müəyyən proporsional artım müşahidə olunur.

Xarici portfel investisiyaların cəlb edilməsi, həmçinin Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətlidir. Xarici portfel investorlarının köməyi ilə aşağıdakı iqtisadi vəzifələrin yerinə yetirilməsi mümkündür:

- Azərbaycan müəssisələrinin uzunmüddətli inkişafı məqsədilə xarici portfel investorların arasında respublika səhmdar cəmiyyətlərinin səhmlərinin yerləşdirilməsi yolu ilə xüsusi kapitalının artırılması;

- Azərbaycan Respublikasının xarici borcunun, onun dövlət istiqrazlarına konversiya və bunun ardınca xarici investorlar arasında paylanması yolu ilə səmərəli struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi.

Xarici kapitalın Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrinə düzgün istiqamətləndirilməsində əsas məqsəd milli iqtisadiyyatın inkişafına təkan verməkdir.

İqtisadi islahatların keçən dövəründə ölkədə həyata keçirilən əhəmiyyətli bazar islahatları xarici investorların Azərbaycana marağını xeyli artırmışdır. Daxili investisiya imkanlarının məhdudluğu və iqtisadiyyatın real və baza sektorlarında kapital çatışmazlığı şəraitində bu çox zəruri idi. AR DSK-nın məlumatlarına görə, əsas maliyyə mənbələri üzrə kapital qoyuluşunun strukturunda xarici investorların vəsaitlərinin xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 52,4%, 2003-cü ildə 75,2%, 2005-ci ildə 63,5%, 2007-ci ildə isə 40,4% təşkil etmişdir.

Son illər ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların həcmində və strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir (cədvəl 2.15).

Cədvəl 2.15

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların həcmində və strukturunda inkişaf dinamikası

Göstəricilər	İ L L Ə R						2007-ci il faizlə	
	1995		2000		2007		1995-ci ilə nisbətən	2000-ci ilə nisbətən
	mln. ABŞ dolları	yekunə görə %-lə	mln. ABŞ dolları	yekunə görə %-lə	mln. ABŞ dolları	yekunə görə %-lə		
Cəmi xarici investisiya	375,1	100,0	927,0	100,0	6674,3	100,0	1779,3	420,0
o cümlədən:								
1. Maliyyə kreditləri	220,4	58,8	262,9	28,4	1576,6	23,6	720,0	599,7
2. Neft sənayesinə	139,8	37,2	546,1	58,9	4003,3	60,0	2863,6	733,1
3. Birgə müəssisələr	14,9	4,0	118,0	12,7	439,1	6,6	2947,0	372,1
4. İnvestisiyalar	-	-	-	-	655,3	9,8	-	-

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri, 2006, Bakı "Səda", 2006, s.352; Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri, 2008, Bakı "Səda", 2008, s.380

2.15 sayılı cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların həcmi 2007-ci ildə 1995-ci ilə nisbətən 17,8 dəfə, 2000-ci ilə nisbətən isə 7,2 dəfə artmışdır. Neft sənayesinə yönəldilən xarici investisiyaların həcmi 2007-ci ildə 1995-ci ilə nisbətən 28,6 dəfə, 2000-ci ilə nisbətən 7,3 dəfəyə yaxın artmış, bununla da onun xarici investisiyalarda xüsusi çəkisi 1995-ci ildəki 37,2%-dən 2000-ci ildə 58,9%-ə, 2007-ci ildə isə 60%-ə çatmışdır.

Xarici investisiyalarda, nisbətən yüksək artım surətinə baxmayaraq, maliyyə kreditlərinin xüsusi çəkisi 1995-ci ildəki 58,8%-dən 2000-ci ildə 28,4%-ə, 2007-ci ildə isə 23,5%-ə enmişdir.

Bütövlükdə isə, 1995-2005-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilən xarici investisiyanın ümumi həcmi 29,1 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bunun 3,9 mlrd. dollarını (13,4%-i) maliyyə kreditləri, 20,0 mlrd. dollarını (68,7%-i) neft sənayesinə yönəldilən vəsaitlər, 5,2 mlrd. dollarını (17,9%-i) isə birgə müəssisələrin və xarici firmaların xətti ilə iqtisadiyyata yönəldilən vəsaitlər təşkil etmişdir. Azərbaycan hökumətinin beynəlxalq kredit institutları ilə (BVF, UB, İİB və s.) fəal əməkdaşlıq nəticəsində əldə edilən maliyyə kreditləri ölkənin milli valyuta kursunun sabitliyinin və tədiyə balansının saxlanılmasına, kiçik və orta biznesin xüsusi müəssisələrinin işləyib hazırladığı investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə, habelə istehsal-texniki və sosial xarakterli problemlərin həllinə yönəldilmişdir.

Məlumdur ki, hər hansı bir ölkənin nüfuzlu maliyyə təşkilatları ilə birgə fəaliyyəti həmin ölkələrə xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Respublika hökuməti indiyə kimi (2005-ci ilə kimi) BVF ilə əməkdaşlıq çərçivəsində 6 iqtisadi proqram hazırlamış və həmin proqramların həyata keçirilməsinə görə 546,7 mln. ABŞ dolları həcmində kredit almışdır. 2004-2005-ci illərdə müxtəlif beynəlxalq maliyyə və kredit təşkilatları ilə, eləcə də donor ölkələr ilə respublikamıza investisiyaların cəlb olunması sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün xeyli işlər görülmüşdür. Belə ki, həmin illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən müxtəlif layihələri maliyyələşdirmək məqsədilə 1425 mln. ABŞ dolları məbləğində 30 kredit sazişi imzalanmışdır. Müxtəlif beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları tərəfindən ayrılan kreditlərin strukturu 2.16 sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 2.16

**2004-2007-ci illərdə müxtəlif beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları
tərəfindən ayrılan kreditlərin həcmi
(mln. ABŞ dolları) və strukturu (%-lə)**

Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatının adı	2004		2005		2007	
	Həcmi, mln. ABŞ dolları	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, %-lə	Həcmi, mln. ABŞ Dolları	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, %-lə	Həcmi, mln. ABŞ Dolları	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, %-lə
Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları üzrə bütövlükdə:	123,7	100,0	1301,3	100	767,2	100,0
O cümlədən:						
1.Beynəlxalq Valyuta Fondu (növbəti tranşı)	19,7	15,9	16,7	1,3	-	-
2. Koreyanın “Şinhan” Bankı	-	-	-	-	180,0	23,5
3.Dünya Bankı	25,0	20,2	99,8	7,7	260,0	33,9
4.Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı	41,0	33,1	100,0	7,7	92,0	12,0
5.İslam İnkişaf Bankı	22,0	17,8	62,4	4,8	80,0	10,4
6.OPEK Beynəlxalq İnkişaf Fondu	6,0	4,9	-	-	-	-
7.Çexiya İxrac Bankı	-	-	180,0	13,8	-	-
8. ABN AMRO Bank	-	-	111,4	8,6	100,2	13,1
9. Kənd təsərrüfatının inkişafı üzrə Beynəlxalq Fond(İFAD)	-	-	12,6	1,0	-	-
10.Bayeriçe Landesbank, BNP	-	-	354,4	27,2	-	-
11.Almaniya Hökuməti	-	-	18,0	1,4	42,0	5,5
12.Fransa Hökuməti	-	-	42,0	3,2	-	-
13. Asiya İnkişaf Bankı	-	-	30	2,3	-	-
14.Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Bankı	-	-	274,0	21,0	-	-
15. Abu-Dabi İnkişaf Fondu	10,0	8,1	-	-	-	-
16. Səudiyyə İnkişaf Fondu	-	-	-	-	13,0	1,7

Mənbə:1)ARNK-nın 2004-cü ildə fəaliyyəti haqqında hesabat, Bakı, ARNK, 2005;
2) ARNK-nın 2005-ci ildə fəaliyyəti haqqında hesabat Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2006, s.124; 3) ARNK-nın 2007-ci ildə fəaliyyəti haqqında hesabat. 2008. s.197

2.16 sayılı cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, 2004-cü ildə beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları tərəfindən ayrılan kreditlərin 33,1%-i (41,0 mln. ABŞ dolları) AYİB-in, 20,2%-i (25 mln. ABŞ dolları) Dünya Bankının, 17,8%-i (22,0 mln. ABŞ dolları) İslam İnkişaf Bankının, 15,9%-i (19,7 mln. ABŞ dolları) Beynəlxalq Valyuta Fondunun və s. payına düşür. Ayrılmış kreditlər əsasən respublika iqtisadiyyatının prioritet sahələrinin, infrastrukturunun bərpasına, yenidən qurulmasına və inkişafına yönəldilmişdir.

2005-ci ildə ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən müxtəlif layihələri maliyyələşdirmək məqsədilə 1,3 mlrd. dollar məbləğində 23 kredit sazişi imzalanmışdır. Bu məqsədlə ayrılan kreditin 27,2%-i (354,4 mln. dolları) Bayeriše Landesbankın, BNP Paribas Bankın, Societe Generale Bankın, 21,0%-i (274 mln. dollar) Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Bankının, 13,8%-i (180,0 mln. dollar) Çexiya İxrac Bankının və s. payına düşür.

2007-ci ildə ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyəti olan müxtəlif layihələri maliyyələşdirmək məqsədilə 767,2 mln. ABŞ dolları məbləğində 8 kredit sazişi imzalanmışdır. Bu məqsədlə ayrılan kreditin 33,9%-i (260,0 mln. ABŞ dolları), 23,5%-i (180 mln. ABŞ dolları) Koreyanın “Şinhan” Bankının, 13,1%-i (100,2 mln. ABŞ dolları) ABN AMRO Bankın, 12,0%-i (92,0 mln. ABŞ dolları) AYİB-in, 10,4%-i (80,0 mln. ABŞ dolları) və s. payına düşür.

Azərbaycan Respublikası İqtisad İnkişaf Nazirliyinin məlumatına görə, ölkəmizdə iqtisadi islahatların dəstəklənməsi və investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün Beynəlxalq Maliyyə qurumları və xarici dövlətlər tərəfindən güzəştli şərtlərlə ayrılmış kreditlərin məbləği 2005-ci ilə qədər 2375 mln. dollarından və ya 81,7%-indən istifadə olunmuşdur. Bu məqsədlə ayrılmış kreditin ümumi məbləğində Dünya Bankının xüsusi çəkisi 26,5% (628,55 mln. ABŞ dolları), Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Bankının-19,6% (465,38 mln. ABŞ dolları), AYİB-in xüsusi çəkisi isə 6,2% (148 mln. ABŞ dolları) təşkil edir.

Xarici dövlət borcunun ÜDM-də xüsusi çəkisi Tacikistanda 92%, Türkmənistanda 75%, Moldovada 55,6%, Qırğızistanda 55,5%, Ermənistanda 48,3%-ə, bərabər olduğu halda, Azərbaycan Respublikasında bu göstərici 2005-ci ildə təxminən 12,8%-ə bərabər olmuşdur. Müqayisə üçün deyək ki, 2004-cü ildə Azərbaycanda bu göstərici 18,6% təşkil edib. 2008-ci ilin əvvəlinə bu göstərici bir qədər də azalaraq 9,5%-ə bərabər olmuşdur.

Ölkənin iqtisadi böhrandan çıxması və inkişafı prosesində birbaşa xarici investisiyanın stimullaşdırıcı rolu danılmazdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, xarici investisiya milli sənayenin inkişafına kömək edir, yeni iş yerləri yaradaraq qismən işsizlik problemini həll edir, daxili bazarda təsərrüfat subyektlərini istehsal etdikləri mal və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsini stimullaşdıraraq onları beynəlxalq standartlara uyğun fəaliyyət göstərməyə məcbur edir. Azərbaycanda birbaşa xarici investisiyanın əsas formalarından biri xarici və müştərək müəssisələrin fəaliyyətidir. Dövlət xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı, birbaşa xarici investisiyanın ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi işinin güc-

ləndirilməsi və dünya təcrübəsindən istifadə olunması üçün məqsədyönlü tədbirlər görür. Sabitlik əldə edilən dövrdən bu günə qədər ölkəmizdə dünyanın 65-dən artıq dövləti ilə qurulmuş 800-ə qədər birgə müəssisə qeydə alınmışdır. 1995-ci ildən başlayaraq, birgə müəssisələrin və xarici firmaların xətti ilə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyanın həcmi davamlı olaraq artmışdır. Belə ki, 1995-ci ildə bu cür xarici investisiyanın həcmi 14,9 milyon dollar, 1996-cı ildə 102,8 milyon dollar, 2000-cü ildə isə 118,0 milyon dollar təşkil etmişdir. 2005-ci ildə isə bir qədər azalaraq 87,1 milyon dollar olmuş, 2007-ci ildə isə 2005-ci illə müqayisədə 4,2 dəfə artaraq 368,4 mln. dollar təşkil etmişdir.

Birgə müəssisələrin yaradılması yolu ilə xarici investisiyanın cəlb edilməsi ölkə iqtisadiyyatında nəzərə çarpacaq rol oynamasa da artıq onun inkişaf etdirilməsinin möhkəm əsasları formalaşdırılmışdır. Xarici və müştərək müəssisələrin sahəvi strukturunun təhlili göstərir ki, onların fəaliyyət istiqaməti daha çox topdan və pərakəndə satış və daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və kommersiya fəaliyyəti sahəsinə istiqamətlənmişdir. 2006-cı ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici və müştərək müəssisələrdə 63,1 min nəfər çalışmış, onların istehsal etdiyi məhsulun (işlərin və xidmətlərin) həcmi 12,1 mlrd. manat olmuşdur ki, bu da ÜDM-in 67,2%-ni təşkil edir. Bu müəssisələrdə orta aylıq əmək haqqı 746,8 manat təşkil etmişdir.

2007-ci ildə birgə müəssisələrin və xarici firmaların xətti ilə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyanın 42,4%-i Böyük Britaniyanın, 23,9%-i ABŞ-ın, 12,5%-i Yaponiyanın, 6,2%-i Türkiyənin, 7,8%-i Norveçin və digər ölkələrin payına düşür.

Göründüyü kimi, təhlilini apardığımız dövrdə ölkədə bərqərar olmuş ictimai-siyasi sabitlik nəticəsində geniş miqyaslı sosial-iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi mümkün olmuşdur. Artıq 1995-ci ildən başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatı sabit inkişaf yoluna qədəm qoymuş və onun bir sıra iqtisadi göstəriciləri üzrə, xüsusilə də investisiya prosesini xarakterizə edən əsas parametrlər üzrə irəliləyişlər, artım meylləri müşahidə olunmuşdur. Bu isə ölkədə investisiya fəallığının yüksəldilməsinin potensial imkanlarını xeyli artırmış və onun iqtisadiyyatın real sektorlarına transformasiya olunmasına zəmin yaratmışdır. Davamlı iqtisadi artımın zəruri şərti kimi ölkədə investisiya fəaliyyətinin canlandırılmasında nəzərə çarpacaq meyl xarici investisiyanın ölkə iqtisadiyyatına axınıdır. Təcrübə göstərir ki, birbaşa xarici investisiyanı qəbul edən ölkə ondan real fayda əldə edir. Belə ki, ölkənin investisiya resurslarını artırır, ölkə daxilində müasir texnologiyanın genişlənməsini, sahibkarlığın və idarəetmənin yeni qaydalarının və mədəniyyətinin formalaşmasını stimullaşdırır, habelə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin güclü amilinə çevrilir.

Müştərək və ya qarışıq, birbaşa xarici investisiyalar dünya iqtisadiyyatında geniş yayılmışdır. Sənaye əməkdaşlığının və istehsal kommersiyasının forması kimi onlara aşağıdakı iqtisadi fərqlər xasdır:

- onların birləşdirdiyi mülkiyyət bazasında əmtəələrin istehsalı;
- istehsalın birgə idarə edilməsi;
- müəssisənin istehsal və kommersiya riskinin partnyorlar tərəfindən bölgüsü və müəssisə mənfəətinin razılaşdırılmış bölgüsü.

Xarici investorlar öz kapitallarını qoymaqla aşağıdakı üstünlüklərin əldə edilməsinə can atırlar:

- mineral və xammal resurslarına yolun tapılması;
- xüsusilə də idxal baxımından potensial cəhətcə tutumlu, lakin məhdud qabiliyyətli bazara daxil olma;

- nisbətən aşağı xərclərlə müəyyən qədər ixtisaslı iş qüvvəsinin təkrar istehsalına resursların istifadə olunması.

- dünya bazarında yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik yeni əmtəə növlərinin yaradılması üçün tədqiqat və texniki işləmə nəticələrinin tətbiqi.

Milli partnyor, öz növbəsində, birbaşa xarici investisiyalara xarici kapitalı cəlb etməklə milli iqtisadiyyatın balanslaşdırılmasını yaxşılaşdırmaq üçün aşağıdakı məqsədlərə nail olmağa çalışır:

- xarici qabaqcıl texnologiyaya yolun tapılması;
- daxili yığım mənbələrini tamamlamaq;
- xarici idarəetmə təcrübəsini istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün istifadə etmək;

- özünü doğrultmayan idxalı azaltmaq və sərbəst dönerli valyutaya xərcləri ixtisar etmək;

- xüsusilə də hazır sənaye məhsulunun ixracını genişləndirmək.

İqtisadiyyatın real sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi məsələlərini həll etmək üçün aşağıdakıları zəruri sayırıq:

- iqtisadiyyatın real sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunmasını stimullaşdıran kompleks dövlət proqramının qəbul edilməsi;

- fiktiv və real xarici kapital axınlarına sərt nəzarətin həyata keçirilməsi;

- əsaslı tikintiye yönəldilən birbaşa kapital idxalının stimullaşdırılması;

- xarici firmaların əməkdaşlığının mümkün sərhədlərini (dövlətin maraqlarına uyğun) nəzərə alan siyasətin aparılması;

- kapitalın sərbəst hərəkəti üzrə ölkənin bütün təsərrüfat subyektlərinə hökumət tərəfindən zəmanət verilməsi;

- xarici investorlara investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün daha əlverişli şərait rejiminin yaradılması. Bu, əsasən, ölkədə mümkün ola biləcək əlverişsiz investisiya mühitinin müvazinətləşdirilməsi üçün vacibdir;

- payçı iştirakı əsasında xarici investorlara məqsədli investisiya layihələrini maliyyələşdirmək hüququnun verilməsi. Xarici investorların proqram tədbirlərinin reallaşdırılmasına cəlb olunması xarici investisiyalar haqqında qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilməlidir;

- məqsədli investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi investisiya və konvensiya kreditlərinin, eləcə də dövlət zəmanəti altında məqsədli bank kreditlərinin cəlb olunması. Proqram tədbirlərinin konkret

obyektləri altında kommersiya bankları tərəfindən kreditin verilməsinə dövlət zəmanətinin rəsmiləşdirilməsinin təqdim edilməsini Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi həyata keçirməlidir.

Investorların öz gücləri hesabına olduğu kimi, xüsusi beşəlxalq təşkilat və birliklərin hesabına da investisiya iqliminin yaxşılaşdırılmasının və risklərin aşağı salınmasının müxtəlif üsulları mövcuddur. Kəmiyyətə investisiya riskinin dərəcəsindən asılı olan layihə dəyərinə “riskə görə mükafat” əlavə edilməsi, eləcə də xaricdə investisiya fəaliyyətindən mümkün itkilərin sığortası məqsədilə şirkətin ehtiyat fondunun yaradılması kimi üsullar kifayət qədər geniş yayılmış hesab olunur. Bütün mümkün dövlət və özəl şirkətlər vasitəsilə siyasi riskdən sığortalanma aparılır. Məsələn, ABŞ-da bu, ixrac-idxal bankı (EXİM Bank) və Xarici özəl investisiya Korporasiyası (OPİK) vasitəsilə həyata keçirilir.

Mütəxəssislərin fikrincə, Azərbaycanda xarici investisiyalı müəssisələrin güzəştli kreditləşmə və dövlət sığortası sisteminin yaradılması məqsədilə Dövlət investisiya bankının və müvafiq sığorta şirkətinin açılması lazımdır. Bu zaman Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun, eləcə də beşəlxalq təşkilatların maliyyə və texniki kömək təcrübəsindən yararlanmaq məqsəduyğun sayılır. İdxalçı ölkə üçün yeni yüksək texnologiyaların tətbiqi, firmanın xarici aktivlərini yerləşdirməklə riskin diversifikasiyası və s. hesabına investisiya layihələrinin cəlb ediciliyini yüksəltməklə bağlı olan risklərin aşağı salınmasının digər metodları da mümkündür.

Azərbaycanın investisiya cəlb ediciliyinin yüksəldilməsi vergi siyasətini təkmilləşdirmədən mümkün deyildir. Ölkə iqtisadçılarının fikrincə, vergiləri aşağı salmaqla xarici investisiyaların stimullaşdırılmasına birmənalı yanaşmanı qəbul etmək olmaz. Bəzi iqtisadçılar isə, investisiyanın stimullaşdırılmasına vergi güzəştlərinin həddən artıq düz xətlə və qeyri-diferensial tətbiqini səmərəsiz sayırlar. İngilis iqtisadçısı C.M.Mints yazır ki, aşağı vergi dərəcələri rentabelli bir qədər yüksəlsələr də, bundan əsasən o müəssisələr udurlar ki, onlar artıq rentabellidirlər, buna görə də güzəştlərə ehtiyacları yoxdur. Elə bir əsaslı sübut da yoxdur ki, vergi güzəştləri uzunmüddətli perspektivdə xarici investisiyaların axınını stimullaşdırsın. Əlbəttə, məhz bu mülahizələrdən irəli gəlməklə qeyd etmək olar ki, bəzi postsosialist ölkələri, məsələn, Macarıstan və Çexiya vergi güzəştlərindən imtina etsələr də, bu həmin ölkələrə xarici investisiya axınının azalmasına səbəb olmamışdır. Azərbaycana gəldikdə isə, fikrimizcə, investisiyalaşmanı ləngidən bir çox amillərin mövcudluğunu və kapital qoyuluşlarına çox böyük ehtiyacları nəzərə almaqla, vergi güzəştlərinin və hətta “vergi təvillərinin” tətbiqi zəruridir. Bununla yanaşı, xarici investisiyaların vergi stimullaşdırılmasının xarakteri, hər şeydən əvvəl, onun diferensiallaşdırılması və ünvanlı olması baxımından yenidən nəzərdən keçirilməlidir. Xarici investisiyalara verilən güzəştlər rəqabət qabiliyyətliliyi, yüksək texnoloji, ekoloji və s. səviyyəliliyi nöqtəy-nəzərindən müəyyən tələblərlə şərtlənməlidir. Vergilərin, tarif və güzəştlərin səviyyəsini müəyyən edərkən

rəqib ölkələrində mövcud olan investisiyalaşma şərtləri araşdırılmalı, Azərbaycanın əsas tərəfdaş ölkələrlə və potensial investor ölkələri ilə vergi və digər müqavilələr bağlaması təmin edilməlidir.

Birbaşa xarici investisiyanın mühüm əhəmiyyətini qəbul etməklə yanaşı onun neqativ nəticələri də unudulmamalıdır. Məlumdur ki, özünün iqtisadi inkişafının əsas dayaqlarını tədricən formalaşdıran gənc dövlət üçün bazar strukturlarının kifayət qədər inkişaf etməməsi, institusional infrastrukturun və dövlətin tənzimləyici rolunun zəif olması qaçılmaz reallıqlardır. Məhz belə şəraitdə xarici investisiyanı cəlb etməklə ölkə daxilində iqtisadi resurslardan səmərəli istifadəni təmin edərək bütün problemlərin avtomatik həll olunacağını birmənalı qəbul etmək düzgün olmazdı. Odur ki, Azərbaycan dövləti xarici investisiyanın mümkün neqativ nəticələrindən özünü qorumaq üçün investisiya siyasətində daxili mənbələri prioritet istiqamət kimi qəbul etməlidir. İqtisadi inkişafın başlanğıc mərhələsində Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi düşünülmüş və məqsədyönlü sosial-iqtisadi siyasəti perspektivdə investisiyanın maliyyələşdirilməsində daxili mənbələrin aparıcı rol oynamasının potensial imkanlarını formalaşdırmışdır. Onu da qeyd edək ki, səmərəli və rəqabət qabiliyyətli Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşdırılması daim irəliləyən bir hədəfdir. Odur ki, sosial-iqtisadi islahatları dinamik və uğurla həyata keçirən Azərbaycan hökumətinin bu hədəfə doğru daha inamla getməsi üçün növbəti mərhələdəki investisiya siyasətində qeyd edilən daxili potensial imkanların reallaşdırılmasına artıq nail olmaqdadır. Başqa sözlə desək, daha böyük uğurlar əldə etmək üçün həyata keçiriləcək investisiya siyasətinə sistemlilik və konseptuallıq xarakteri verməklə onun maliyyələşdirilməsi mənbələri arasında optimal nisbətin formalaşdırılması günün vacib məsələlərindən biridir.

Azərbaycan Respublikası Milli Bankının “2007-ci il üçün pul siyasətinin əsas istiqamətləri barədə bəyənəti”ndə qeyd olunduğu kimi, 2006-cı ildə daxili mənbələrdən maliyyələşən investisiyaların həcmində artım 47,6% olmuş, onun cəmi investisiyalarda payı 42,7%-ə yüksəlmişdir. Eyni zamanda, bank kreditləri hesabına maliyyələşən investisiyaların daxili investisiyalarda payı 15% təşkil etmişdir. Daxili investisiyaların təxminən 90 faizi qeyri-neft sektoruna yönəldilmişdir. Dövlət büdcəsində investisiya xərclərinin sürətlə artması ölkədə investisiya fəallığının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, büdcə hesabına maliyyələşən daxili investisiyaların 4,4 dəfə artması nəticəsində bu investisiyaların ümumi həcmdə payı 11%-dən 31%-ə yüksəlmişdir. Dövlət xətti ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu və Dövlət İnvestisiya Şirkətlərinin hər birinə 2007-ci ildə 100 milyon dollar həcmində kredit ayrıldığını nəzərə alsaq, ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, aydın olar ki, Azərbaycana qoyulan investisiyaların 40%-ni təşkil edən daxili investisiyalar məhz bu kimi mənbələr hesabına gələcəkdə də artacaqdır.

Eyni zamanda, hasiledici sənaye sahəsi ilə emaledici sahə arasında optimal nisbətin yaradılmasına səy göstərməlidir. Xarici investisiyalar vasitəsi ilə hasil olunan xammalın böyük əksəriyyəti respublikada emal olunmalı və son hazır məhsul kimi xarici bazarlara çıxarılmasına istiqamət götürülməlidir. Bununla yanaşı, xarici investisiyalar ən çox (neft sənayesindən sonra) maşınqayırma kompleksinin inkişaf etdirilməsinə, neft-qaz sektoru üçün neft-mədən avadanlıqlarının istehsalını təşkil etməyə, onların keyfiyyət göstəricilərini dünya standartları səviyyəsinə qaldırmağa, neft konsersiumuna daxil olan şirkətlərinin neft-mədən avadanlıqlarına olan tələbatını respublika maşınqayırma müəssisələrinin istehsalı hesabına ödənilməlidir.

III FƏSİL

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA RESURSLARI BAZARININ TƏNZİMLƏNMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

3.1. Ölkədə investisiya mühitinin formalaşması və iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb olunması imkanlarının təhlili

Dünya təsərrüfatının inkişafının əsas meyillərindən və səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri xarici investisiyaların məcmuu həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə artması, onların artım templərinin sürətləndirilməsi sayılır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, birbaşa xarici investisiyaların (BXİ) illik axını 1982-ci ildə 28 mlrd. dollar, 1990-cı ildə 242 mlrd. dollar, 1995-ci ildə 330 mlrd. dollar, 2002-ci ildə 651,2 mlrd. dollar təşkil edirdisə, 2006-cı ildə isə bu rəqəm 1 trilyon dollardan çox olmuşdur. Təhlil göstərir ki, son onilliklər ərzində onlar beynəlxalq ticarətə və ÜDM-ə nisbətən daha sürətlə artır. Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin başlıca səbəbləri öz ifadəsini həm klassik və neokeynsçilərin, həm də müasir xarici investisiya nəzəriyyələrində tapmışdır. C.S.Mil ilk dəfə olaraq XIX əsrdə ölkələr arasında kapitalın hərəkətinin səbəblərini təhlil edərək xarici ticarətdə müqayisəli üstünlüklər haqqında Rikardo müddəasına əsaslandı. O, Rikardonun ideyasına söykənməklə ölkələr arasında kapitalın hərəkətinin zəruriliyini əsaslandırdı.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin müasir nəzəriyyələri keçən əsrdə investisiyaların yerdəyişməsinin müxtəlif formalı dəyişikliklərinə uyğun reallığı əks etdirməklə onun səbəblərinin təhlilinə daha böyük diqqət yetirir. Kapitalın birbaşa və portfel investisiyalara (dövlətlərarası borclar və bank depozitləri) funksional bölgüsü daha böyük maraq kəsb edir. Əsas birbaşa investorlar sayılan transmilli korporasiyalar (TMK) dünya iqtisadiyyatının beynəlmilləşməsi və qloballaşması prosesində möhkəm mövqe tutdular, müxtəlif ölkələr arasında təsərrüfat baxımından qarşılıqlı asılılığın möhkəmlənməsinin vacib mexanizminə çevrildilər. Portfel investisiyaların yerdəyişməsinin əsas səbəbi bu kapitalın o ölkələrdə və elə qiymətli kağızlarda yerləşdirilməsidir ki, onlar maksimum mənfəəti təmin etmiş olsunlar, portfel investisiyaların beynəlxalq bazarı həcminə görə birbaşa xarici investisiyaları xeyli ötüb keçsinlər. Lakin o, inkişaf etmiş dövlətlər qrupunun portfel investisiyalarının məcmu daxili bazarından xeyli azdır.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin bütün müxtəlif formalarında və onların qarşılıqlı nisbətlərində müasir mərhələdə birbaşa investisiyalar prioritet əhəmiyyətini indi də saxlamaqda davam edir. Buna uyğun olaraq TMK

konsepsiyası çərçivəsində birbaşa investisiyaların bir çox modelləri mövcuddur. İnhisarçılıq üstünlükləri konsepsiyasına (S.Xaymer, Ç.P.Kindelberger və b.), E.Çemberlinin inhisar rəqabəti modelinə uyğun olaraq nəzərdə tutulur ki, nə qədər ki, xarici investor yerli investora nisbətən bir qədər əlverişsiz vəziyyətdədir (əlavə nəqliyyat xərcləri daşıyır, risklərdən daha çox əziyyət çəkir və s.), bir o qədər onun yerli rəqib qarşısında əlavə, inhisarçı üstünlüklər adlandırılan üstünlüklərə ehtiyacı olur.

İnhisarçı üstünlüklərin əldə edilməsi imkanı bir sıra əlverişli şərtlərin hesabına yaradılır. Xarici investor mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi, daha böyük miqyasda məhsul buraxılışı, daha yeni bazarları cəlb etmək hesabına hökmrənlik edə bilər. C.Danninqin ekletik modelində isə birbaşa investisiyaların üstünlüyü aşağıdakı ilkin şərtlərlə izah olunur:

- idxalçı ölkədə xarici şirkətin (mülkiyyətçi kimi) üstünlüyünün yaradılması;
- beynəlmilləşmədən faydalılıq əldə olunması;
- investorun öz ölkəsinə nisbətən daha səmərəliliklə istifadə etdiyi istehsal resurslarının yerləşdiyi yerin üstünlüyü.

“Kapitalın qaçışı” adlandırılan başqa nəzəriyyəyə görə isə, kapitalın bir ölkədən başqa bir yerə hərəkəti ən çox həmin ölkədə əlverişsiz investisiya iqliminin mövcudluğu ilə izah olunur. Professor Ş.H.Hacıyevin fikrincə, Azərbaycandan, eləcə də MDB-dən kapitalın qaçışının xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Kapitalın leqal qaçışı kommersiya banklarının üstün olaraq xarici aktivləri artırmaqla və xarici qiymətli kağızları almaqla aparılır.

2. Kapitalın qaçışının qeyri-leqal formaları xaricdən köçürülməmiş ixrac gəlirlərindən və daxil olmamış idxalın qabaqcadan ödənişindən, qaçaqmalçı ixracdan, eləcə də barter əməliyyatlarından formal olaraq itirilmiş mənfəətdən ibarətdir.

Alimin fikrincə, kapitalın Azərbaycandan qeyri-sivil formada ixracı problemini yalnız inzibati yolla həll etmək olmaz. Bazar təsərrüfatı şərtlərinin yaxşılaşdırılmasını ifadə edən bütöv iqtisadi tədbirlər kompleksi, o cümlədən iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, vergi yükünün aşağı salınması, əlverişli investisiya iqliminin yaradılması təklif olunur.

Xarici kapitalın cəlb olunmasına Azərbaycanda vaxtilə yaranmış mövcud vəziyyətdən çıxmaq məqsədilə vacib amil kimi baxılırdı. Çünki bunsuz ölkə iqtisadiyyatının bərpası və inkişafı bütöv onilliklər boyu uzana bilərdi. Keçid dövründə Azərbaycanda getdikcə azalan milli gəlirdə yığının payının azalması, təkrar istehsal imkanlarının və kapital qoyuluşları stimullarının aşağı düşməsi iqtisadiyyata yerli investisiyaların kəskin ixtisarına gətirib çıxardı. Bu isə o vaxt baş vermişdi ki, ölkənin fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş əsas kapitalın təzələnməsinə, dağılmış infrastrukturunun bərpasına və təkmilləşməsinə ehtiyacı var idi. Yeni texniki əsasda dünyada kapitalın intensiv təzələnməsinin və genişlənməsinin baş verdiyi şəraitdə investisiya fəallığının uzunillik

tənəzzülü Azərbaycanın texnoloji gələcəyinə görə ciddi narahatçılığa səbəb olmaya bilməzdi.

Odur ki, ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların maksimum əlverişli axınını təmin edəcək xarici iqtisadi siyasətin aparılması birinci dərəcəli əhəmiyyətli vəzifə sayılır.

İqtisadi ədəbiyyatda xarici iş adamlarının ölkədə fəaliyyət göstərməsi və öz kapitalını orada yerləşdirməsi üçün aşağıdakı amillərin nəzərdə tutulması tövsiyə olunur:

1. Sərmayə, kapital qoymaq üçün həmin ölkədə nə kimi potensial imkanlar var, yəni hansı sərvətlər, obyektlər, xammal mənbələri, əlverişli iş sahələri və s.

2. O, başqa ölkədə sərmayədar olduqda vəsaitinin batmaması, optimal mənfəətin əldə etməsi üçün arxayınlığı, təhlükəsizliyi, etibarlı zamanəti də hökmən nəzərdə tutur. Deməli, ölkədə tam sabitlik, toxunulmazlıq, qanunçuluq, hüquqi təminat hökm sürməlidir.

3. Dövlət xarici sərmayədarların, iş adamlarının cəlb olunmasına etibarlı dəstək olmalıdır.

Beynəlxalq təcrübə sübut edir ki, əgər müharibədən sonrakı ilk onilliklərdə birbaşa xarici investisiyalara münasibətdə əsas siyasət vektoru, hər şeydən əvvəl, məhdudiyyətlərlə və nəzarət tədbirləri ilə müəyyən edilirdisə, indi hazırda investorların cəlb edilməsi praktiki olaraq bütün hökumətlərin diqqət mərkəzindədir. Keçən əsrin 90-cı illərində birbaşa xarici investisiyaların dövlət tənzimlənməsinin magistrat meyli onların liberallaşdırılması olmuşdur. İnvestisiya mühiti yaxşılaşdırılır, əvvəlki məhdudiyyətlər ləğv edilir, bazar rəqabəti genişləndirilir. Birbaşa xarici investisiyaların liberallaşdırılması, stimullaşdırılması və müdafiəsi vəzifələri bu proseslərin ayrı-ayrı dövlətlər çərçivəsində tənzimlənməsindən regional və çoxtərəfli səviyyələrə çıxarılmasını tələb etdi. Hazırda bu investisiyaların milli norma və qaydalarının konvergensiyası (eyniləşdirilməsi) prosesi baş verir. Bütün iştirakçıların maraqlarının tanınmasına əsaslanan və qarşılıqlı faydanın təmin olunmasına yönəldilən bu yanaşma, son nəticədə, daha səmərəli yanaşma sayılır.

Dünya səviyyəsində investisiya fəaliyyətinin çoxtərəfli koordinasiya-sının gələcək inkişafı yollarının axtarışı davam etdirilir. Beynəlxalq əməkdaşlığı daha da möhkəmləndirmək çərçivəsində artıq dünya ölkələri arasında belə bir məsələ qaldırılır ki, yerli və xarici investorlar arasında hər cür ayrışikliyə aradan götürülsün. Məhsuldar kapital üçün daha yüksək liberallaşdırma və müdafiə standartlarını təmin etməklə onun transsərhəd axınları, eləcə də mübahisələrin həlli üzrə səmərəli vasitələri daha da intensivləşdirmək istiqamətində işlər aparılır.

Azərbaycan bazarının mənimsənilməsi üçün Qərbin birbaşa investisiyalarından istifadəyə başlanılması iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif sferalarını təmsil edən və müəyyən riskə gedən sahibkarlıq strukturlarının çoxluğunu cəlb etdi. Xarici investorlar öz fəaliyyətlərində adətən alternativ variantlarla

müqayisədə hər bir investisiya üçün qayıdış səviyyəsinin hesablamalarını aparırlar. Sərmayə qoyuluşundan qayıdış səviyyəsi risk dərəcəsinin kəmiyyətindən asılı olaraq müəyyənləşdirilir.

İnvestisiyalaşmanın uğurla həyata keçirilməsi halında riskin artması ilə kapitalın qayıdışının tələb olunan səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə artır.

Amerika şirkətlərinin qiymətləndirmələrinə görə, hər cür riskin yoxluğu və uğur qazanılması üçün bütün imkanların mövcud olduğu şəraitdə kapitalın tələb olunan qayıdış səviyyəsi dörd il ərzində təxminən 20% təşkil etməlidir. Riskin mötədil dərəcəsi və uğur qazanmaq şanslarının 80 faizlik ehtimalı çərçivəsində qayıdışın zəruri səviyyəsi 32% təşkil edə bilər. Ən yüksək risk dərəcəsinə (50%) qayıdış səviyyəsi 67%-ə qədər artır. Layihə riskliliyinin həddindən artıq yüksək səviyyəsi halında və uğur qazanmaq şansının hətta 20%-dən də aşağı olduğu şəraitdə, investisiyanın qayıdış səviyyəsi, demək olar ki, 90% kəmiyyətinə çatmalıdır. Onu da qeyd edək ki, regionlarda, eləcə də MDB ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda siyasi, iqtisadi (inflyasiya, mübadilə məzənnəsi və s. daxil olmaqla), hüquqi, sahibkarlıq və s. şərt və amillər üzündən riskin səviyyəsi müxtəlif dövrlərdə fərqli olmuşdur. Əgər müstəqilliyin ilk dövrlərində bu cür risklərin səviyyəsi xeyli yüksək idisə, hazırda Azərbaycanda əlverişli investisiya mühiti formalaşdığına görə qeyd edilən risklərin səviyyəsi minimuma endirilmişdir. Bakıda 2007-ci ilin iyunun 5-də keçirilmiş “Xəzər neft, qaz, neftayırma və neft kimyası - 2007” XIV beynəlxalq sərgi və konfransının açılış mərasimində ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, son 13 il ərzində Azərbaycanın neft-qaz sektoruna 30 milyard dollar xarici sərmayənin gətirilməsinə nail olunmuşdur. Cənab Prezidentin sözlərinə görə, bu, Azərbaycanda çox gözəl investisiya iqliminin varlığına dəlalət edir. 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi” imzalanarkən əsas məqsədin Azərbaycanın milli maraqlarının maksimum dərəcədə təmin olunması ilə yanaşı, xarici şirkətlər üçün də gözəl şəraitin yaradılmasından ibarət olduğunu qeyd edən ölkə başçısı bütün xarici investorları əmin edir ki, qoyulan hər bir vəsait burada dövlət tərəfindən qorunur və dövlət bu məsələdə öz funksiyasını yerinə yetirməyə hazırdır.

Yerli istehsalın inkişafına investorların cəlb edilməsində Azərbaycan hökumətinin fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri sabit investisiya qanunvericiliyi bazasının formalaşdırılması olmuşdur. Dövlətin bu məsələyə diqqətlə yanaşması nəticəsində ölkədə investisiya münasibətlərinin inkişafı və tənzimlənməsinin daha səmərəli rejimini formalaşdırmağa imkan verən mükəmməl qanunvericilik bazası və onların çevik və işlək mexanizmi hazırlanmışdır. Bununla yanaşı, əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması məqsədilə infrastrukturun yenidən qurulması, sosial mühitin sağlamlaşdırılması, vergi və gömrük sisteminin optimallaşdırılması, milli valyutanın sabitliyinə nail olunması da əsas fəaliyyət istiqamətləri kimi seçilmişdir. Hökumətin bu sahədəki siyasəti həm kapitalın dəyərində və daxil olma mənbələrinə, həm də onun yerləşdirilməsi həyata keçirilən bazara əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Ölkədə aparılan ardıcıl və məqsədyönlü siyasət nəticəsində geniş miqyaslı, sistemli sosial-iqtisadi islahatların faktiki başlanğıcı hesab olunan 1995-ci ildən etibarən Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiya qoyuluşunda xeyli müsbət meyillər müşahidə olunmağa başlanılmışdır. Belə ki, 1995-ci ildə əsas kapitalların ümumi yığımının həcmi 1994-cü illə müqayisədə 82% təşkil edirdisə, 1997-ci ildə bu göstərici 139%, 2001-ci ildə 121%, 2005-ci ildə 112,1%, 2006-cı ildə isə 109,9% səviyyəsində qərarlaşmışdır. Sosial-iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi nəticəsində əsas kapitalların ümumi yığımının dinamik olaraq artması ölkə iqtisadiyyatının çoxsahəli və tarazlaşdırılmış inkişafına zəmin yaratmışdır. Azərbaycan Respublikasında əsas kapitalla yönəldilən investisiyanın ÜDM-də xüsusi çəkisi 1995-ci ildə 10,7%, 2000-ci ildə 20,5%, 2005-ci ildə 33,6%, 2007-ci ildə 26,9% təşkil etmişdir. 1995-ci ildə investisiya qoyuluşunun 54,7%-i istehsal təyinatlı obyektlərə, 45,3%-i isə qeyri – istehsal təyinatlı obyektlərə yönəldilmişdirsə, 2005-ci ildə bu nisbət müvafiq olaraq 84,5% və 15,5%, 2007-ci ildə isə 78,3% və 21,7% təşkil etmişdir. Təhlildən göründüyü kimi istehsal yönümlü kapital qoyuluşu davamlı olaraq artmışdır. Bütün maliyyə mənbələri üzrə əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar 1995-ci illə müqayisədə 2007-ci ildə təxminən 30 dəfəyə yaxın artmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün xarici investisiyaların cəlb olunması onunla əlaqədardır ki, Azərbaycanın zəngin təbii sərvətləri və onun mənimsənilməsi mövcud texnika və texnologiyalarla işlənməsi imkanından xaricdir. Mütəxəssislərin fikrincə, zəngin yerli təbii resursların ənənəvi texnologiyalarla mənimsənilməsi mümkündür.

Son vaxtlar ölkədə qeyri-neft sektorunun, xüsusilə də aparıcı ixrac potensialının və valyuta gəlirlərinin artırılmasının kəskin zərurəti yaranır ki, bunlar da yalnız xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinə daha geniş cəlb olunması ilə mümkündür.

Qanunvericilik və hüquqi-normativ aktlar Azərbaycanda əlverişli investisiya şəraitinin formalaşması, əsas fondlara amortizasiya ayırmalarından öz təyinatına görə istifadəsi, gəlirin kapitallaşdırılmasına görə vergi stimulları, qiymətli kağızlar bazarının inkişafı, sığorta işi və təminatlar, ipoteka, itkilərin qarşısının alınması və yerli kapitalın xaricdən qaytarılmasının stimullaşdırılması, xarici investorların cəlb olunması kimi strateji istiqamətlərin reallaşdırılmasını təsbit edir. Yerli və xarici investisiyaların stimullaşdırılması proqramının təşkilati-hüquqi təminatı qanunvericilik və normativ aktların qəbul edilməsinin mövcud sistemi çərçivəsində formalaşmalıdır. Kapitalın xarici ixracında məhdudiyyətlər və xarici banklarda Azərbaycanın hüquqi və fiziki şəxslərinin hesablarında aşağı salınmış qiymətlər üzrə ixrac olunan və qaldırılmış qiymətlərlə idxal olunan mal və xidmətlərin qiymət fərqi saxlamağın mümkünlüyü zəruridir.

Xarici investorlara vergi güzəştlərinin verilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən vergi qanunvericiliyinə və normativ sənədlərə əlavələr etmək, vergi verənin müdafiəsi üçün apellyasiyalara baxılması qaydasını təsis etmək

zəruridir. Vergi yoxlamaları zamanı prosessual münasibətləri tənzimləyən mexanizm vergi məcəlləsində nəzərə alınmalıdır. Belə ki, müasir tənzimləmə praktikası vergi orqanları tərəfindən sanksiyaların əsaslandırılması və predmetləri haqqında mübahisələrə gətirib çıxarır. Hesab edirik ki, beynəlxalq investisiya əməkdaşlığı sahəsində başlıca qanunlar, o cümlədən, “Azərbaycan Respublikasında xarici investisiyalar haqqında”, “Azad iqtisadi zonalar haqqında”, “Azərbaycan və xarici investorla bağlanan kossession müqavilələr haqqında”, “Məhsulun bölgüsü haqqında sazişlər” və s. qanunlar bir-biri ilə uzlaşmalıdır. Həmin qanunlarda təkmilləşmələr və ya onların əlaqələndirilməsi aparılarkən aşağıdakı prinsiplərə əməl olunmasını məqsəduyğun sayırıq: iqtisadiyyatın sabit inkişafının əsas amili kimi investisiya prosesinin fəallaşmasının zəruriliyi; Azərbaycan iqtisadiyyatının istehsal xarakterli investisiya əməkdaşlığı vasitəsilə dünya təsərrüfat sisteminə daxil olmasına kömək; müsabiqə və hərracların nəticələri üzrə yerli və xarici investorla konsesiyaaların təqdim edilməsi; xarici investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunmasında milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi.

Respublikamızda yerli və xarici investorların əmək maraqlarının sığorta müdafiəsi problemi öz aktuallığını saxlayır. İnvestisiyaların sığorta olunmasının aşağıdakı ümumi prinsiplərini müəyyənləşdirmək olar:

- qaytarılması mümkün olmayan hallar doğuran səbəblərdən asılı olaraq sığorta olunmuş məqsədli vəsaitlərin qaytarılması hallarında sığorta edən idarə və təşkilatlar tərəfindən investorun maraqlarına dəyən zərərin ödənilməsi;

- sığorta olunan əmlakın və sığorta haqqının dəyəri;

- sığorta müqavilələrinin bağlanması qaydası;

- müqavilənin bağlandığı anda onun qüvvədə olduğu vaxta kimi tərəflərin hüquq və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi. Sığorta idarələrinin fəaliyyətində dövlətin də iştirakı nəzərə alınmalıdır.

Beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq, xarici kapitalı qəbul edən ölkə kimi xarici investisiyaların Azərbaycan ərazisində yerləşdirilməsi zamanı məhdudiyyətlər də müəyyənləşdirilməlidir. Xarici investisiyalar üçün bağlı olan və ya onların fəaliyyəti məhdudlaşdırılan sahə və regionların siyahısının işlənib hazırlanması və bunun qanunvericilik qaydaları ilə təsdiq edilməsi zəruridir.

Xarici investisiyaləşmə prosesinin formalaşması və inkişafı qanunların daha ətraflı izahı və şərhini verən müəyyən hüquqi-normativ sənədlərin qəbul edilməsini aktuallaşdırır. Bunun üçün bir sıra təşkilati-metodiki materialları hazırlamaq və təsdiq etmək zəruridir.

Bağlanmış və imzalanması nəzərdə tutulan beynəlxalq müqavilələrin Azərbaycana xarici investisiyaların cəlb edilməsinə aid hissəsində nəzərdə tutulan şərtlərin yerinə yetirməsi məcburi olmalıdır. Buraya Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tarifləri haqqında saziş və onunla əlaqədar investisiya tədbirlərinin ticarət aspektlərinə aid sənədlər partnyorluq və əməkdaşlıq haqqında Avropa Birliyi ilə sazişlər, kapital qoyuluşlarının həvəsləndirilməsi və qarşılıqlı müdafiəsi haqqında sazişlər, ikiqat vergiqoymaya yol verilməməsi

haqqında sazişlər və s. aiddir. Hesab edirik ki, Azərbaycanda xarici investisiya qoyuluşları üçün hüquqi-normativ baza yaradılmış olsa da, onların daha geniş miqyasda cəlb olunması sahəsində bir sıra hüquqi normaların müəyyən düzəlişlərə ehtiyacı vardır, yəni qanunvericilik bazasının müasir iqtisadi tələblərə cavab verəcək dərəcədə təzələnməsi vacibdir. Respublikamızda investisiya sahəsində yaranmış hazırkı vəziyyət xarici investisiyalar üzrə qanunvericiliyin təzələnməsi yollarının axtarışı üçün şərait yaradır.

Respublikamız iqtisadi müstəqillik əldə etdikdən sonra 1992-ci ildə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında xarici investisiyalar haqqında” Qanunu bu gün də ölkədə xarici investorların fəaliyyətini tənzimləyən mühüm qanunvericilik aktı hesab edilir. Həmin qanunun qəbul edilməsinin əsas nəticəsi xarici investisiyalı müəssisələrə milli rejimin verilməsi olmuşdur ki, bu zaman belə müəssisələr ölkə ərazisində bərabər hüquqlardan istifadə edərək, sırf yerli müəssisələr ilə bərabər vəzifələr daşıyırlar. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda göstərilir ki, qanun investisiyanın ölkə iqtisadiyyatına intensiv cəlb olunmasına, ondan milli sosial-iqtisadi bazanın, habelə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və integrasiyanın inkişafı üçün səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmişdir. Bu qanun mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının bərabər müdafiəsinə təminat verir.

Azərbaycan Respublikasında “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Qanunun qəbul edilməsi ilə xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsinə, ölkəyə xarici kapitalın axınının sürətləndirilməsinə, istehsal və infrastruktur sahələrinin müasir texnologiya əsasında yenidən qurulmasına nail olunmuşdur. Həm də, bu qanunda birgə müəssisələrin yaradılması və fəaliyyətinin hüquqi-təşkilati formaları, xarici investisiyalı müəssisələr-səhmdar cəmiyyətləri, məhdud məsuliyyətli müəssisələr, digər təsərrüfat cəmiyyətləri və ortaqlıqları şəklində yaradılması, Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici investorların pay iştirakı ilə müəssisələr (xarici müəssisələr), xarici hüquqi şəxslərin nümayəndəliklərinin yaradılması və fəaliyyət göstərə bilməsi qanunla təsbit edilmişdir.

“Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun əsas müddəalarından biri də Azərbaycanda milli rejimin yaradılmasından, yəni, hər şeydən əvvəl, Azərbaycan və xarici investorlar üçün bərabər investisiya mühitinin yaradılmasından, yerli və xarici investorlar üçün eyni vergi, gömrük mexanizminin tətbiqindən ibarətdir. Həmin qanunun əsas müddəalarından digəri isə xarici investorların hüquqi mühiti qaydasıdır ki, burada deyilir: “Xarici investorların hüquqi mühiti onların mülkiyyətə olan hüququ, xarici investorlar üçün yaradılmış şərait yerli hüquqi və fiziki şəxslərin şəraitindən pis (əlverişsiz) ola bilməz”. Bundan başqa, qanunda Azərbaycanın mühüm iqtisadi sahələrinə öz investisiyalarını qoymuş xarici investorlar üçün müəyyən əlavə güzəştlərin verilməsi də nəzərdə tutulur.

Qanunda xarici investorlara dövlət təminatları məsələlərinə mühüm yer verilir. Belə ki, “Xarici investorların hüquqi müdafiəsi” adlı maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investorların hüququ tamamilə və şərtsiz müdafiə olunur.

Xarici investorlar üçün iqtisadi sistemin transformasiyasını həyata keçirən ölkələrin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının şəraitində bu ölkələrin qanunçuluğunun dəyişməsi ilə əlaqədar təminatlar son dərəcə mühüm yer tutur.

Bu məsələyə həsr olunmuş xüsusi maddədə qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikası qanunçuluğunda sonrakı dəyişikliklər ilkin qəbul edilmiş şərtlərlə xarici investorların qoyuluşlarına 10 il ərzində təsir edə bilməz.

“Xarici investisiyanın qorunması haqqında” AR Qanunu məhsulun ixracı və idxalı zamanı xarici investorlara bir sıra imtiyazlar verir. Bir sıra güzəştlər xarici investorlara “Mənfəətdən vergi haqqında” AR Qanunu ilə verilir.

Lakin biz yuxarıda sözügedən qanunun əhəmiyyətini qeyd etməklə yanaşı, deməyi də lazım bilir ki, bu qanun bir çox cəhətdən təkmil deyildir, bəzi hallarda ikimənalılığa, ifadələrin mürəkkəbliliyinə rast gəlinir. Fikrimizcə, bu qanun köhnəlmiş və onu təkmilləşdirməyə ehtiyac vardır. Qanunda portfel investisiyaları kimi investisiya fəaliyyəti məsələsinə baxılmır. Eyni zamanda, mənfəət və kapitalın ölkəyə qaytarılmasına zəmanət verilsə də, onun valyuta nəzarəti rejimindən asılılığı təsbit olunmur. Hesab edirik ki, bütün bu məsələlər qanunda öz həllini tapmalıdır. Bundan başqa, ölkədə maksimum əlverişli investisiya mühitinin yaradılması üçün investisiyalar haqqında müddələrin dəqiqliyi və birmənalılığı təmin edilməlidir, çünki xarici investorlar əvvəlcədən bilmək istəyirlər ki, qanunvericiliyi qəbul edən ölkələrdə müvafiq yeni qanun onların investisiyalarına nəzərən hansı səviyyədədir. Mövcud normaların ikimənalılığı zamanı və yaxud bir çox məmurlardan çoxsaylı icazələrin alınması mövcuddursa, onda xarici investisiyalar üçün yüksək cəlbedicilik gözləmək olmaz.

Xarici investisiyalar haqqında qanunvericilikdə əlavə riski azaltmağa imkan verən dayanıqlığa nail olmaq lazımdır.

“Azərbaycan Respublikası dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında” və 1995-1999-cü illərdə Azərbaycan Respublikası dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı xarici investorların respublikada özəlləşdirmə prosesində iştirakına geniş imkanlar nəzərdə tutulmuşdur. Xarici investorların özəlləşdirmə prosesində iştirakı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş şərtlərə və qaydalara əsasən həyata keçirilir.

Əlverişli investisiya mühitinin təmin edilməsində yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə Azərbaycan Respublikası subyektlərinin, icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası subyektlərinin dövlət orqanları sərgilərin təşkili və investisiya layihələrinin beynəlxalq sərgilərində iştirakı ilə, çap nəşrlərində reklam-informasiya kampaniyasının həyata keçirilməsi vasitəsilə regionların əlverişli investisiya mühitini formalaşdırırlar. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi maraqlı olan dövlət strukturları orqanları ilə birlikdə ölkə regionlarının iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə tədbirlər planı işləyib hazırlamışlar. Həmin sənəd regional investisiya siyasətinin bütün istiqamətlərini əhatə edir və Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsinə yönəldilmiş konkret tədbirləri nəzərdə tutur.

Yaxın və uzaq xarici ölkələrlə əməkdaşlıq hər bir ölkənin iqtisadiyyatının gələcək inkişafının sabitləşməsi üçün əsas amillərdən biridir. Məhz bu amillər respublika üçün zəruri olan məhsul növlərinin ixtisaslaşmasını, kooperasiyasını nəzərə alan razılaşdırılmış iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsini zəruri edir.

MDB-nin iştirakçı-dövlətlərindən kapitalın cəlb olunması investisiya layihələrinin birgə dövlət kommersiya maliyyələşdirilməsi, beynəlxalq maliyyə lizinqi, investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün konsersium tipli müqaviləsi birgə təşkilatların yaradılması yolu ilə həyata keçirilməlidir. Eləcə də yerli investorların məhsullarında marağı olan MDB dövlətlərin investisiyalarının cəlb olunması üçün şərait yaratmaq vacibdir. Bununla əlaqədar olaraq, Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri ilə birgə investisiya əməkdaşlığı mexanizmini və birgə maliyyə təminatına keçidi işləyib hazırlamaq məqsəduyğundur.

İqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə işin fəallaşdırılması bu sahədə işlərin ardıcıl aparılması Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün yerli və xarici investisiyaların stimullaşdırılmasına dair dövlət proqramı işlənib hazırlanmalı və mütəmadi olaraq həyata keçirilməlidir.

Son zamanlara qədər xarici kapitalın birbaşa investisiyalar şəklində iştirakının əsas forması birgə müəssisələrin yaradılması olmuşdur. Azərbaycanda belə müəssisələrin yaradılmasına 1993-cü ildən başlanılmış və bu proses ilbəil artan xətt üzrə inkişaf etdirilmişdir. Birgə müəssisələrin nizamnamə kapitallarında Azərbaycan investorlarının payının müəyyənləşdirilməsi üsullarını təkmilləşdirmək, xarici investorlarla yerli təşkilatların nizamnamə fondlarının Azərbaycan hissəsi kimi qoyulan binaların, tikililərin, avadanlıqların, torpağın qiymətləndirilməsi metodikasını işləyib hazırlamaq zəruridir.

Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya axınının mühüm amili xarici banklarda olan Azərbaycan kapitalının qayıtmasının stimullaşdırılması və gələcəkdə ölkədən kapital axınının qarşısının alınması üçün tədbirlərin görülməsidir. Ölkəmizin müxtəlif iqtisadi rayonlarında və regionlarında xarici investorları cəlb etmək üçün azad iqtisadi zonalar yaratmaq mexanizmindən istifadə etmək zəruridir.

Təşkilati-hüquqi şəraitin yaradılması və dövlət dəstəyi ilə yanaşı, yerli və xarici investisiyaların stimullaşdırılmasının kompleks proqramı investorun konkret layihələrin reallaşdırılmasına birbaşa məsrəflərə aid olmayan xərclərinin aşağı salınması üzrə tədbirləri də özünə daxil etməlidir. Bununla əlaqədar olaraq, investisiya bazarının informatika infrastrukturunu inkişaf etdirilməli, iri həcmli investisiya layihələri üzrə xidmətlərə olan tariflərin tənzimlənməsi həyata keçirilməlidir, investorun mülkiyyəti və şəxsi təhlükəsizliyi təmin etməlidir.

Yerli və xarici investorlar və sahibkarların maraqlarını ifadə edən qanunvericilik və normativ aktların qəbulu və təkmilləşdirilməsi inkişaf etmiş xarici ölkələrin müvafiq qanunvericilik aktları ilə uzlaşdırılmalı, xüsusi qiymətdə qoyma, tarif və qeyri-tarif dərəcələri onlar üçün eyniləşdirilməlidir.

İnvestisiya fəaliyyətinin informasiya təminatı sahəsində mövcud olan və yaradılan kommersiya konsaltinq təşkilatlarına, biznes-planların işlənilməsi üzrə firmalara, layihə institutlarına dövlət dəstəyi vacibdir. İnvestisiya fəaliyyətinin informasiya təminatı üçün aşağıdakı informasiyalar: qanunvericilik bazasının mükəmməlliyi; iqtisadiyyatın və onun ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf perspektivləri; infrastrukturun, elmi-texniki potensialın və işçi qüvvəsinin mövcudluğu və s. əldə edilməlidir. Potensial xarici investorların Azərbaycana olan marağını artırmaq üçün və dünya kapital bazarlarında respublikanın cəlbedici obrazını yaratmaq məqsədilə geniş informasiya bazası yaradılmalıdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı və xüsusilə birbaşa xarici investisiyaların hərəkəti üçün Azərbaycanın qabaqcıl beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə, ilk növbədə, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsinə bütün səviyyələrdə diqqət artırılmalıdır.

Yerli və xarici investisiyaların stimullaşdırılmasının geniş proqramının reallaşdırılması zamanı həmçinin proqramın monitorinqinin və tədbirlərin tərkibinin operativ təshih edilməsini təşkil etmək zəruridir.

Xarici kapitalın ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunması, nəinki xarici iqtisadi siyasətin yenidən qurulmasının, həm də ölkədə gedən bütöv bir iqtisadi sistemin radikal iqtisadi islahatların, struktur dəyişikliklərinin aparılmasının ana xəttini təşkil edir. Ölkəmizə xarici kapitalın axınını stimullaşdıran əsas amillərə Azərbaycanın geosiyasi vəziyyəti, zəngin təbii ehtiyatları və kənd təsərrüfatı xammal resurslarının olması, sərbəst və ucuz işçi qüvvəsinin mövcudluğu, yüksək ixtisaslı kadr potensialı, respublikamızın yaxın və orta şərqdə son dərəcə əlverişli nəqliyyat-coğrafi mövqeyi, mütənasib vergi qoyma mühiti, torpaq və istehsal sahələrinə nisbətən az haqq ödəmə dərəcələri, istehsal və sosial infrastrukturun olması və s. aiddir. Digər tərəfdən, 1993-cü ilin ortalarından başlayaraq ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıtması ilə, ölkədə siyasi və iqtisadi sabitlik bərqərar olmuş,

onun daxili və xarici siyasəti sayəsində dövlətin iqtisadi strategiyasının formalaşması və həyata keçirilməsində mühüm uğurlar qazanılmışdır.

Digər MDB respublikalarına nisbətən əlverişli resurs və başqa imkanlara malik olan Azərbaycanın ərazisində neft və təbii qazın, dəmir və polimetal filizlərin, kimya sənayesi üçün xammalın iri yataqları kəşf edilmişdir. Ölkəmiz emal sənayesinin müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün kifayət qədər kənd təsərrüfatı xammalı bazasına malikdir. Eyni zamanda, həmin xammal resurslarına əsaslanan müəssisə və istehsalların çoxu daha gəlirli olur və xərclərini daha tez çıxarırlar.

Son illərdə investorların davranışı praktiki olaraq, bütün kreditləşmə proqramları ən çox Cənubi-Şərqi Asiya ölkələrinə yönəldilir. Müqayisə üçün demək olar ki, investisiyaların ümumi həcmi 2005-ci ildə ölkə iqtisadiyyatında 2,2 mlrd. ABŞ dollarına çatmışdır.

Cədvəl 3.1

**Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına yönəldilən
İnvestisiyalar (cari qiymətlərlə, mln. man)**

İnvestisiyalar	1995-ci il		1996-2000-ci illər		2001-2005-ci illər		2006-2007-ci illər	
	məbləğ	yekuna görə, %-lə	məbləğ	yekuna görə, %-lə	məbləğ	yekuna görə, %-lə	məbləğ	yekuna görə, %-lə
Cəmi	480,7	100,0	6230,9	100,0	20975,5	100,0	13705,7	100,0
O cümlədən								
1.Xarici investisiyalar	331,4	68,9	4443,0	71,3	15624,6	74,5	6177,6	45,1
Ondan -əsas kapitala	78,7	16,4	2765,6	44,4	12405,8	59,1	4564,0	33,3
-portfel investisiyalar	252,7	52,5	1677,4	26,9	3218,8	15,4	1613,6	11,8
2.Daxili investisiyalar (əsas kapitala)	149,3	31,1	1787,9	28,7	5350,9	25,5	7528,1	54,9

Mənbə: Azərbaycanın Statistik göstəriciləri 2002. Bakı, "Səda". 2002, s.379, 550-574; Azərbaycanın Statistik göstəriciləri 2007, Bakı "Səda", 2007, s.352, 490; www.azstat.org.

ARDSK-nın məlumatlarının təhlili göstərir ki, bütün maliyyələşmə mənbələri hesabına ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların həcmi 2001-2005-ci illərdə 21 mlrd. manata yaxın olmuşdur ki, bu da 1996-2000-ci

illərə nisbətən 3,4 dəfə çoxdur (cədvəl 3.1). Müqayisə olunan dövrdə xarici investisiyaların həcmi 3,5 dəfə artmış olsa da, onların ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş ümumi investisiyalarda xüsusi çəkisi cəmi 3,2 faiz bəndi artaraq 74,5% təşkil etmişdir. 2006-2007-ci illərdə isə bütün maliyyələşmə mənbələri hesabına ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların ümumi həcmində xarici investisiyaların xüsusi çəkisi 45,1%-ə enmiş, o cümlədən əsas kapitalla xarici investisiyaların payı 33,3%, portfel investisiyaların payı isə 11,8% təşkil etmişdir. Eyni zamanda, təhlil göstərir ki, əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyaların ümumi investisiyada xüsusi çəkisi 1995-ci ildə 34,5%, 2000-ci ildə 52,4% təşkil edirdisə, 2003-cü ildə bu rəqəm daha da artaraq 75,2%-ə qalxmış, 2004-cü ildən etibarən isə tədriclə azalaraq 2005-ci ildə 63,5%-ə, 2006-cı ildə 53,5%-ə 2007-ci ildə isə 38,1%-ə enmişdir (cədvəl 3.2).

Cədvəl 3.2

**1995-2007-ci illərdə Azərbaycan Respublikası üzrə əsas kapitalla
yönəldilmiş xarici investisiyalar**

İ l l ər	Mln. manat	Ümumi investisiyada xüsusi çəkisi, faizlə
1995	78,7	34,5
2000	507,5	52,4
2001	733,1	62,6
2002	1560,9	74,1
2003	2848,0	75,2
2004	3598,8	73,1
2005	3665,0	63,5
2006	3333,1	53,5
2007	2844,5	38,1

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2007, Bakı, "Səda", 2007, s.490; Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2008, Bakı, "Səda", 2008, s.526

Azərbaycanda investisiya mühitinin hazırkı vəziyyəti iqtisadiyyatın sürətlə sağlamlaşdırılmasına ümid verir və ölkədə investisiya siyasətinin yaxşılaşdırılması üzrə dövlətin fəal hərəkəti getdikcə güclənir.

Respublikada yaranmış investisiya mühitini təhlil edərkən qeyd etmək lazımdır ki, ölkə daxilində kapital qoyuluşunun həcmi əhalinin dövlətə inamı dərəcəsiindən, xaricdə isə əsasən investisiya mühitinin indeksindən asılıdır.

Dünya birliyi ölkələrinin investisiya mühiti indeksi və ya onun əks indeksi olan risk üzrə əhəmiyyətinə görə ayrılması ölkənin investisiya cəlbediciliyinin ümumiləşdirilmiş göstəricisi olub, xarici investorlar üçün "barometr" rolunu oynayır.

Xarici investisiyalar axınının investisiya mühiti indeksindən və onun ayrı-ayrı tərkib hissələrindən asılılığı demək olar ki, xətti xarakter daşıyır. Bu yaxınlarda beynəlxalq maliyyə korporasiyası Azərbaycanı və bir sıra başqa

xarici ölkələri öz məcmu investisiya indeksinə daxil etmək niyyətində olduğunu bildirmişdir ki, bu da ölkənin investisiya “çəkisi”ni müəyyənləşdirməyə cəhd göstərərən və öz investisiya portfelini formalaşdıran beynəlxalq xüsusi investorlar üçün bir növ oriyentir rolunu oynayır. Mütəxəssislərin fikrincə, təkcə bu indeksin mənimsənilməsi faktı sonrakı illərdə investisiyaların artmasına səbəb olur. MDB ölkələrinin qanunvericiliklərinin təhlili göstərir ki, bir sıra respublikalarda ümumi müddəalardan asılı olmayaraq, milli ilə müqayisədə, xarici investorlar üçün daha böyük əlverişlilik rejimi qəbul edilmişdir. Bu, müəssisənin istismarının birinci mərhələsində mənfəət üçün vergidən tam və ya qismən azad olmaqda (Ukrayna, Qazaxıstan, Belorusiya, Qırğızıstan, Litva, Türkmənistan) və növbəti dövrdə onun aşağı salınmasında (Qazaxıstan, Qırğızıstan, Litva, Ukrayna, Estoniya) bu cür müəssisələr üçün gömrük güzəştlərində, tarif (Ukrayna, Moldova, Rusiya, Türkmənistan, Estoniya) və qeyri-tarif (Moldova) tənzimləmədə özünü göstərir. Bütün bu adları çəkilən tədbirlər həmin respublikalarda əlverişsiz investisiya mühitini kompensasiya etməyə və xarici investorları artıq riskdən dolayı yolla sığorta etməyə qadirdir.

Azərbaycanda indiyə qədər investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi sistemi işlənilib hazırlanmamışdır. Xarici investorlar bir çox ölkələrdə, o cümlədən də Azərbaycanda investisiya mühitini müntəzəm izləyən çoxsaylı firmaların iqtisadi qiymətləndirilməsinə əsaslanıb istiqamət götürürlər. Lakin xarici ekspertlərin müntəzəm yığıncaqlarında onların ölkənin investisiya mühitinə verdikləri qiymətlər milli ekspertlərin iştirakı olmadan keçirildiyindən, çox da real olmur. Respublikada investisiya mühitinin real vəziyyəti haqqında geniş informasiya bankının yaradılması, xarici potensial investorların ölkəyə marağını xeyli artırır. Bu xarici investisiyaların axını və optimal istifadəsini təmin edər, Azərbaycan banklarının öz kredit siyasətində mühüm müsbət dəyişikliklərə səbəb olar.

Müasir investisiya siyasətində istehsalın intensivləşdirilməsi, səmərəliliyin və keyfiyyətinin təmin edilməsinə doğru dönüş üzvü olaraq müasir elm və texnika əsasında istehsalın təkmilləşdirilməsi üzrə aparılan işlə bağlıdır. Elmi-texniki tərəqqinin əsas material daşıyıcılarının istehsal vəsaitləri və ilk növbədə əmək alətləri olması əsasında təkrar istehsal prosesi genişlənir.

Azərbaycan Respublikası başqa respublikalara nisbətən əlverişli investisiya mühitinə, zəngin təbii ehtiyatlara, resurs və başqa imkanlara malikdir. Belə ki, Azərbaycanın ərazisində neft və təbii qazın, dəmir və polimetall filizlərin, kimya sənayesi üçün xammalın iri yataqları kəşf edilmişdir. Respublika emal sənayesinin müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün kifayət qədər kənd təsərrüfatı xammal bazasına malikdir. Bundan başqa, bu xammal resurslarının və onların emalına əsaslanan müəssisə və istehsalların çoxu ən gəlirli və tez xərcini çıxaran sayılır.

Zəngin təbii ehtiyatları və kənd təsərrüfatı xammal resurslarının olması ilə yanaşı, xarici investorları, Azərbaycanda həmçinin işçi qüvvəsinin ucuzluğu

və kifayət qədər yüksək ixtisaslı kadrların olması, Azərbaycanın Orta və Yaxın Şərqdə son dərəcə əlverişli nəqliyyat-coğrafi mövqeyi, vergi qoymanın güzəştli şərtləri, torpaq və istehsal sahələri üçün çox da yüksək olmayan ödəmə dərəcələri, istehsal və sosial infrastrukturun olması və s. cəlb edir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında hazırda özünü büruzə verən başlıca meyl əməkdaşlığın yeni formalarının inkişafı prosesi ilə əlaqədardır. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- xarici investorların sərmayələrinin tətbiqinin genişləndirilməsi;
- birgə istehsal müəssisələrinin yaradılması və inkişafı;
- elmi-texniki korporasiyaların yaradılması və inkişafı.

Hazırda xarici iqtisadi əlaqələri səmərəli inkişaf etdirmək üçün əməkdaşlığın elə formalarına üstünlük verilməlidir ki, onlar həm respublikada və digər ölkələrdə ixrac üçün məhsul istehsalının təşkil edilməsinə şərait yaratsınlar, həm də müasir texnoloji proseslərin mənimsənilməsinə köməklik göstərsinlər.

İqtisadiyyata investisiyaların cəlb edilməsi (həm xarici, həm də milli) ölkədə investisiyaya olan tələbin ödənilməsinin əhəmiyyətli vasitəsidir.

İnvestisiya fəaliyyətinin fəallaşmasında investisiyaların qeyri-kommer-siya risklərindən sığortası xüsusi rol oynamalıdır. Bu sahədə ən mühüm addım Azərbaycanın investisiyaların təminatı üzrə çoxtərəfli agentliyə qoşulmasıdır ki, bu təşkilatın missiyası həmin dövlətlərin siyasi və digər qeyri-kommersiya risklərindən sığortasını həyata keçirməkdir. Xüsusi kapital qoyuluşları (həm yerli, həm də xarici) üçün zəruri olan mühüm qaydaların daimi və məlum yığımıdır. Potensial investorlar başa düşməlidirlər ki, bu qaydalar onların fəaliyyətinə tətbiq edilməlidir. Mütəşəkkil fasiləsiz islahatlar mərhələsində olan Azərbaycan Respublikasında isə hüquqi mühit daimidir. Ölkənin xarici investisiyalara olan tələbatı ildə 1,0-2,0 mlrd. dollar təşkil edir. Yaxın perspektivdə xarici investisiyaların fəaliyyətinin qanunvericilik bazası yeni redaksiya ilə investisiyalar haqqında qanunun, konsessiyalar haqqında qanunun və azad iqtisadi zonalar haqqında qanunun qəbulu ilə təkmilləşdiriləcəkdir. Xarici investorun Azərbaycan bazarında investisiyaların vəziyyəti haqqında informasiyaya çıxışı üçün Dövlət informasiya mərkəzi yaratmaq zəruridir ki, bu qurum investisiya qoyulacaq obyektlər üzrə Azərbaycan tərəfinin təkliflər bankını formalaşdırsın.

Respublikamızda əsas milli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş, çağdaş zamanəmizdə möhtərəm ölkə başçısı İlham Əliyev tərəfindən çox böyük səriştə və peşəkarlıqla davam etdirilən iqtisadi islahatlar, dövlətin iqtisadi siyasəti və onun tərkib hissəsi olan investisiya siyasəti uğurla həyata keçirilir,

iqtisadiyyatın inkişafında, makroiqtisadi göstəricilərin ilbəl yaxşılaşdırılmasında əldə olunmuş nailiyyətlər bunu bir daha sübut edir. Daxili və xarici investisiyaların istehsala cəlb olunması və onlardan səmərəli istifadə

sahəsində hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətləri aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Azərbaycanda daxili və xarici investisiyaların kompleks proqramlarının stimullaşdırılmasının reallaşdırılmasında investisiya fəaliyyətinin qanunvericilik bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi eləcə də zəruri təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu tədbirlərdən başlıcaları aşağıdakılardır:

- investisiyaların maliyyə, valyuta, vergi, gömrük, tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsi haqqında qanunvericilik aktlarının və digər normativ sənədlərin sabitliyi;

- hüquqi-normativ sənədlərdə vaxtaşırı nəzərdə tutulan dəyişikliklər haqqında informasiyanın mövcudluğu;

- investisiyaları idarəetmə orqanlarının müfəssəl idarəçilik sistemi və mexanizmlərinin olması.

Daxili və xarici investisiyaların stimullaşdırılması proqramının təşkilati-hüquqi təminatı qanunvericilik və normativ aktların qəbul edilməsinin mövcud sistemi çərçivəsində formalaşmalıdır.

Bazar iqtisadiyyatlı inkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, ümumi daxili məhsulun tərkibində bütün mənbələr hesabına investisiya qoyuluşunun xüsusi çəkisi 30-35% olduqda, bu istehsalın artımına, iqtisadi yüksəlişə zəmin yaradır və bu əsasda istehsal daha sürətlə inkişaf etdirilir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı və sabit inkişafını təmin etməklə iqtisadiyyatın bütün sahələrinə xarici investisiyaların cəlb olunmasını stimullaşdırmaq məqsədilə güzəştli vergiqoyma, ikiqat vergiqoymadan azad etməni tətbiq etməklə, investisiyanın Azərbaycan iqtisadiyyatına axınını gücləndirmək olar.

3.2. Ölkədə investisiya və maliyyə-kredit siyasətinin inkişafı

Ölkədə bazar münasibətlərinin əsasları formalaşdıqca “investisiya” kateqoriyasının anlaşılmasına elmi yanaşmalar da dəyişmişdir. İqtisadi ədəbiyyatda investisiyanın daha çox rast gəlinən və daha böyük əhəmiyyət kəsb edən əlamətlərini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

- gəlir gətirməyə potensial qabiliyyət;
- investisiyalaşma prosesi bir qayda olaraq yığım kapitalının bir hissəsinin iqtisadi subyekt aktivlərinin alternativ növlərinə çevrilməsi ilə əlaqədardır;

- investisiyanın ilkin forması pul investisiya axınlarından ibarətdir;
- investisiyanın həyata keçirilməsi prosesində müxtəlif cür investisiya resursları (mülki və intellektual qiymətlər) istifadə edilir ki, bunlar da tələb, təklif və qiymətlə səciyyələnir;

- hər hansı maddi və qeyri-maddi alətlərə-istənilən obyektlərə kapital qoyuluşunun məqsədyönlü xarakteri və nəticədə iqtisadi, sosial və ya digər faydalı səmərənin alınması;

- sərmayə qoyuluşları subyektlər (investorlar) tərəfindən həyata keçirilir ki, bu da onların fərdi məqsədlərinə xidmət edir;

- kapital qoyuluşu üzrə riskin mövcudluğu, burada məqsədə nail olma xarakteri daşıyır.

Bununla yanaşı, verilən şərtlərdə daha bir vacib əlaməti, onun digər iqtisadi kateqoriya ilə-“maliyyə” ilə qarşılıqlı əlaqəsi öz əksini tapmamışdır. Həmin qarşılıqlı əlaqə haqqında fikirlərə yerli və xarici iqtisadçıların işlərində resursların dövryyəsi prizmasından investisiyanın təsviri zamanı rast gəlinir. Bununla əlaqədar olaraq, hesab edirik ki, investisiyanın vacib əlamətlərindən birini də aşağıdakı kimi ifadə etmək olar: “maliyyə” və “investisiya kateqoriyalarının” qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı şərtlənməsi. Bu qarşılıqlı əlaqə onların ayrılmaz bütövlüyü ilə təmin olunur. Qarşılıqlı əlaqədə onlar genişləndirilmiş əsaslarla şirkətin pul fondlarının dövryyəsinə təmin edirlər. Maliyyə dəyərin birtərəfli və əvəzsiz hərəkətini ifadə etdiyi halda müəyyən müddətdə, gəlirin və ya digər faydalı gəlirin alınmasını təmin etməklə həyata keçirilir ki, bu da ehtimal xarakteri daşıyır. Maliyyə yalnız dəyər formasını ifadə etdiyinə görə, investisiyalar həm dəyər, həm də qeyri-dəyər formasında ifadə oluna bilər. İnvestisiyanın həyata keçirilməsi prosesində müxtəlif cür mülki və intellektual qiymətlilər istifadə edilir. Kateqoriyalardan hər birinin öz reallaşdırma mexanizmi mövcuddur.

Yuxarıda qeyd olunanları və iqtisadi ədəbiyyatda verilənləri ümumiləşdirməklə investisiya kateqoriyasının aşağıdakı tərifini təklif edirik: investisiyalar-gəlir və ya digər faydalı səmərə əldə etmək məqsədilə müəyyən risklə və müəyyən dövrdə maddi və qeyri-maddi alətlərə investisiya resurslarını yerləşdirmək yolu ilə onların şəklini dəyişmək üzrə əmanətçi investorlar və alətlərin sahibləri arasında meydana çıxan iqtisadi münasibətlərin məcmusudur.

Struktur təhlil mövqeyindən investisiyaya aşağıdakı elementlərin vəhdəti kimi baxmaq lazımdır: subyektlər, obyektlər və iqtisadi münasibətlərin məzmunu. İnvestisiyanın subyektləri investorlar və investisiyalaşma obyektlərinin istifadəçiləri sayılırlar. Məhz investor gələcəkdə tələbatı ödəmək məqsədilə resursları real, maliyyə və qeyri-maddi alətlərə qoyur. Obyekt kimi baxılan investisiyalar ikili xarakter daşıyır. Onlar həm investisiya resursları kimi, həm də sərmayə (xərclər) kimi çıxış edir. İnvestisiya resursları səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və ya digər fəaliyyət obyektlərinə qoyulan mülki və intellektual qiymətliləridir. Bununla yanaşı, investisiya resurslarının qəbul etdiyi formadan asılı olmayaraq, onlar öz iqtisadi mahiyyətinə görə eynidir və yığım məqsədilə toplanmış gəliri ifadə edir. Xərc baxımından investisiyalar qoyuluş istiqamətlərini xarakterizə edir və investisiyalaşma obyektləri (real və maliyyə alətləri) kimi çıxış edirlər. İnvestisiyanın

reallaşdırılması üzrə münasibətlərin mürəkkəbliyi investisiyanın müxtəlif formalarında ifadə olunur. Müasir iqtisadi ədəbiyyatda investisiyaların təsnifləşdirilməsinə mövcud yanaşmaları ümumiləşdirməklə investisiyaların aşağıdakı əlamətlər üzrə təsnifatını vermək olar: investisiya qoyuluşu obyekt, investisiyada iştirak xarakteri, regional əlamət, investorun mülkiyyət forması, risk səviyyəsi, investisiyalaşma dövrü, investisiyalaşmanın nəticəsi.

Maliyyə-investisiya prosesi gəlir və ya digər faydalı səmərə əldə etmək məqsədilə müəyyən risklə və müəyyən dövrdə maddi və qeyri-maddi alətlərə investisiya resurslarını yerləşdirmək yolu ilə onların şəklini dəyişdirmək üzrə resursların formalaşması və investisiyalaşması subyektləri arasında meydana çıxan iqtisadi münasibətlərin reallaşdırılması kimi müəyyən edilə bilər. Maliyyə-investisiya prosesi investisiyaların cəlb olunması və yerləşdirilməsi zamanı meydana çıxan münasibətlərin reallaşdırılması forması kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, maliyyə-investisiya prosesi investisiyalaşma obyektlərinə nəzərdən keçirilən münasibətlər subyektinin təsiri kimi xarakterizə edilən fəaliyyətdir ki, bunun da nəticəsində gəlir və ya faydalı səmərə əmələ gəlir.

İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsinin (özü-özünü maliyyələşdirməsinin) xüsusi mənbələri sahibkarın (investorun) öz maliyyə resursları təsərrüfatdaxili ehtiyatlar hesabına formalaşır ki, burada başlıca rol vergi və digər mütləq ödəmələrdən sonra müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət oynayır. İnnovasiya və istehsal təyinatlı inkişafa yönəldilən mənfəətdən ayrılmalar istənilən innovasiya və investisiya məqsədləri üçün istifadə oluna bilər. Mənfəət daha əlverişli mənbə sayılsa da, o son dərəcə tərəddüdlü olmaqla, həmcə məhduddur və bəzi, praktiki cəhətdən mütləq istifadə istiqamətinin (dividendlərin) ödənilməsinə nəzərdə tutur. Əhəmiyyətinə görə ikinci xüsusi maliyyələşmə mənbəyi fəaliyyətdə olan əsas kapitala amortizasiya ayrılmaları sayılır. Onların həcmi müəssisə tərəfindən istifadə olunan əsas fondların və digər aktivlərin (müəssisənin mülkiyyəti sayılan torpaqların sahəsi, ticarət markası, patentlər, intellektual mülkiyyət kimi sənaye mülkiyyəti və s.) həcmindən onların amortizasiyası üzrə qəbul edilən siyasətdən asılıdır. Büdcə siyasətində əsas məsələ büdcənin gəlir bazasının formalaşdırılmasından, onun bölüşdürülməsi və bu prosesdə tarazlığın təmin edilməsindən ibarət olsa da, bu tarazlıq heç də büdcə və vergi sistemində aparılan hər hansı düzəlişin hesabına baş verməməlidir. Bu cür düzəlişlərin sayı nə qədər çox olsa, bir o qədər də büdcə sistemində və istehsalın özündə sabitlik pozula bilər, investisiya fəallığı xeyli zəifləyər.

Beynəlxalq standartlara və ölkəmizin Milli Hesablar Sistemində görə ümumi investisiyalar xalis investisiyalarla amortizasiya ayrılmalarının (əsas fondların istehlakının) məcmusundan ibarətdir (cədvəl 3.3). Əgər ümumi investisiyalardan amortizasiya ayrılmalarını çıxsaq, onda xalis investisiyaları almış olarıq.

Cədvəl 3.3

Azərbaycan üzrə ümumi mənfəətin (ümumi investisiyaların)
tərkibi və strukturu (cari qiymətlərlə)

Göstəricilər	1995-ci il		2000-ci il		2006-cı il	
	mln. Manat	xüsusi çəkisi, %-lə	mln. manat	xüsusi çəkisi, %-lə	mln. manat	Xüsusi çəkisi, %-lə
Ümumi mənfəət (qarışıq gəlirlər)	1481,8	100,0	3365,7	100,0	14364,1	100,0
o cümlədən: 1.Əsas fondların istehlakı (amortizasiya ayırmaları)	300,1	20,2	590,0	17,5	1515,7	10,6
2.Xalis mənfəət (xalis qarışıq gəlirlər)	1181,7	79,8	2775,7	82,5	12848,4	89,4

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri, 2008. Bakı, "Səda", 2008. s.351

3.3 sayılı cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, 2006-cı ildə amortizasiya ayırmalarının məbləği 1995-ci illə və 2000-ci illə müqayisədə müvafiq olaraq 5,05 dəfə və 2,6 dəfə artsa da, xalis mənfəətin (xalis investisiyanın) daha üstün sürətlə artması (müvafiq olaraq 10,9 dəfə və 4,6 dəfə) səbəbindən amortizasiya ayırmalarının ümumi mənfəətdə (ümumi investisiyada) xüsusi çəkisi 1995-ci ildən 20,2%-dən 2000-ci ildə 17,5%-ə, 2005-ci ildə isə 10,6%-ə enmişdir.

Eyni zamanda, amortizasiya ayırmalarının ÜDM-də və ümumi əlavə dəyərdə də xüsusi çəkisi təhlil olunan dövrdə azalmağa doğru meyl etmişdir (cədvəl 3.4). Belə ki, əsas fondların istehlakının ÜDM-də xüsusi çəkisi 1995-ci ildə 14,1%, 2000-ci ildə 12,5% təşkil edirdisə, sonrakı illərdə bu azalma 2006-cı ildə 8,1%-ə bərabər olmuşdur. Amortizasiya ayırmalarının ümumi əlavə dəyərdə xüsusi çəkisi isə 1995-ci ildəki 15,2%-dən 2000-ci ildə 13,3%-ə, 2006-cı ildə 8,6%-ə qədər azalmışdır. Bunun əsas səbəbi təhlil aparılan dövrdə əsas fondların istehlakının ÜDM-də və ümumi əlavə dəyərə nisbətən ləng sürətlə artması olmuşdur.

Cədvəl 3.4

**1995-2006-cı illərdə amortizasiya ayırmalarının
ÜDM-də və ümumi əlavə dəyərdə xüsusi çəkisi(%-lə)**

İllər	ÜDM(mln. Manat)	Ümumi əlavə dəyər (mln. Manat)	Amortizasiya ayırmaları(mln.manat)	Amortizasiya ayırmalarının xüsusi çəkisi,%-lə	
				ÜDM-də	Ümumi əlavə dəyərdə
1995	2133,8	1968,6	300,1	14,1	15,2
2000	4718,1	4426,9	590,0	12,5	13,3
2001	5315,6	4897,3	655,9	12,3	13,4
2002	6062,5	5576,3	768,0	12,7	13,8
2003	7146,5	6596,7	785,9	11,0	11,9
2004	8530,2	7914,5	910,7	10,7	11,5
2005	12522,5	11576,0	1244,3	9,9	10,7
2006	18746,2	17721,8	1515,7	8,1	8,6

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri, 2007. Bakı, "Səda", 2007. s.324. 327; 2008, s. 348, 351.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin qanunvericiliyinə görə firmalar amortizasiya fondları yaradırlar ki, bura da amortizasiya ayırmaları daxil edilir. Lakin həmin ölkələrdə amortizasiya ayırmaları, heç də respublikamızda olduğu kimi, xərc maddəsi sayılmır, firmanın mənfəətinə daxil edilir və vergitutma obyektinə kimi çıxış edir. Beynəlxalq təcrübəyə görə, amortizasiya ayırmaları vergidən o vaxt azad edilir ki, dövlət bu müəssisələrə investisiya vergi güzəştini tətbiq etsin. İnkişaf etmiş ölkələrin qanunvericiliyində nəzərdə tutulur ki, amortizasiya fondu yalnız təyinatı üzrə, yəni əsas fondların sadə və təkrar istehsalı üçün istifadə olunur və firmalara uzunmüddətli amortizasiya planları tərtib etmək tapşırıqları. Amortizasiya planlarında dəyişiklik etməyə müstəsna hallarda icazə verilir. Zəruri dəyişikliklərin aparılması isə vergi və planlaşdırma orqanlarında əsaslandırılmalı və sübut olunmalıdır. Ona görə ki, hər bir dəyişiklik bütövlükdə hesab sisteminə və mühasibat uçotuna, istismar xərclərinin, mənfəətin və vergi bazasının hesablanmasına təsir edir.

Beynəlxalq təsərrüfat hüququna görə, amortizasiya silinməsinin müxtəlif üsullarından istifadə oluna bilər. Uzunmüddətli amortizasiya planlarında həmin üsullardan istifadə seçimi firmaların öz ixtiyarına buraxılır. İnkişaf etmiş ölkələrdə mənfəətdən verginin və amortizasiya ayırmalarının hesablanmasının norma və metodları vahid sistem əmələ gətirir. Bu ölkələrdə amortizasiya sistemi əsas fondların təzələnməsini təmin edən güclü vasitə kimi çıxış edir. Təkcə bir faktı qeyd etmək ki, ABŞ-da amortizasiya normalarının dəyişdirilməsi, maşın və avadanlıqların dəyişdirilməsi, mənfəətdən vergilərdən investisiya kreditlərinin güzəştli xüsusi amortizasiya qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, keçən əsrin sonlarında ABŞ-da əsas kapitalla investisiyanın 70%-i, AFR-də 64%-i və Yaponiyada yarıya qədər investisiyanın payına düşürdü.

Xarici ölkələrdə amortizasiya ayırmalarının hesablanması zamanı həm sabit (“möhkəm”), həm də çevik normalardan istifadə olunur. Çevik normaların xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar periodik olaraq dəyişirlər və yaxud müəyyən sərhədlər daxilində tərəddüd edirlər. Bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi ölkələrin əksəriyyətində bu və yaxud digər növ əsas kapitalın istismarından qabaq, onun amortizasiya normasını təyin etmək üçün, ilk növbədə məqsədyönlü istifadə dövrünü öyrənirlər.

Amortizasiya norması əsas kapitalın ilkin dəyərinə əsasən müəyyənləşdirilir. Ölkədə gedən inflyasiya proseslərindən asılı olaraq bəzi sahələrdə amortizasiya normasını müəyyənləşdirmək üçün əsas kapitalın bərpa dəyərindən də istifadə olunur. Kapitalist ölkələrinin emalətmə sənayesində əsas kapitalın dəyərini hesablamaqdan ötrü daha çox istifadə olunan metodlar azalan ayırmalar və bərabərölçülü ayırmalar metodudur.

Azalan ayırmalar metodu əsas kapitalın ilkin dəyərindən azalan faizlərin hesablanmasını nəzərdə tutur. Yaxud, əsas kapitalın bərpa dəyərinə əsasən bərabərölçülü ayırmalar hesablanır. Amortizasiya normasının azalan ayırmalar metodu aşağıdakı şkala şəklində göstərilə bilər:

Cədvəl 3.5

Azalan amortizasiya ayırmaları metodu

Əsas kapitalın xidməti müddəti, illərlə	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Amortizasiya norması, %-lə	22	18	15	12	10	8	6	4	3	2

Bu metodun iqtisadi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, məsrəflər müəssisənin istehsal xərclərinə bərabər ölçüdə daxil olsun. Bu, amortizasiya ayırmalarının və əsas kapitalla getdikcə texniki xidmətin progressivliyi hesabına təmin edilir.

Bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi ölkələrin əksəriyyətində amortizasiya ayırmaları norması dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilir. Xüsusi şərtlər və əsas kapitalın istismar intensivliyi nəzərə alınmaqla firmaların müraciətinə əsasən həmin normalara yenidən baxıla bilər. Bir sıra ölkələrdə azalan ayırmalar metodu amortizasiyanın hesablanmasının yeganə metodu (məsələn: Almaniya Federativ Respublikası) olduğu halda, başqa bir qrup ölkələrdə həmin metod yalnız müəyyən istehsal sahələri üçün tətbiq olunur (məsələn, İngiltərə). Lakin elə ölkələr də vardır ki, burada hər iki metoddan eyni zamanda istifadə olunur.

Bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi ölkələrin həm xüsusi, həm də dövlət müəssisələri üçün sürətli amortizasiya siyasəti xarakterikdir. Kapitalın üzvi quruluşunun yüksək olduğu bir sıra sahələrdə korporasiyaların xərclərinin ümumi məbləğində amortizasiya ayırmalarının xüsusi çəkisi 20%-ə çatacaqdır.

Əsas fondların sürətli amortizasiyası korporativ biznesin investisiya fəallığına təsir göstərməyin ən mühüm yollarından biri kimi çıxış edir. Bu məsələ, inkişaf etmiş ölkələrdə həmişə diqqət mərkəzində saxlanılmış və buna dair islahatlar həyata keçirilmişdir. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında

həyata keçirilmiş islahat, firmalarda istismar olunan əsas fondların dəyərini, onların xidmət müddətinin yarısı ərzində məhsulun maya dəyərini tərkibinə daxil etməyə imkan vermişdir.

Ümumiyyətlə, bu ölkədə (yəni ABŞ-da) amortizasiya siyasətinə vaxtaşırı olaraq yenidən baxılmışdır. Hazırda həmin ölkədə fəaliyyətdə olan sistem çərçivəsində sahibkar özü mövcud olan üç amortizasiya metodundan birini (azalan, bərabərölçülü, azalan və bərabərölçülü) sərbəst surətdə seçmək imkanına malikdir.

Amortizasiya siyasətinə dair həyata keçirilmiş son islahat nəticəsində əsas fondların silinməsinin aşağıdakı müddətləri müəyyənləşdirilmişdir: nəqliyyat vasitələri üçün 3 il, avadanlıqlar üçün 5 il (8-6 il əvəzinə), istehsal təyinatlı binalar və qurğular üçün 15 il (23-8 il əvəzinə), kommunal təsərrüfatın bəzi qurğuları üçün 10 il.

Sürətli investisiya siyasəti başqa ölkələr üçün də xarakterikdir. Almaniyada dövlət müəssisələrində maşın və avadanlıqlara amortizasiya ayırmaları norması daha yüksəkdir. Bu ölkədə əsas fondların dəyərini 40%-i onların birinci istismar ilində məhsulun maya dəyərinə daxil edilə bilər. Fransız firmalarında isə alətlərin və bir sıra təchizat vasitələrinin dəyərini 50%-i, istehsal tipli avadanlıqların dəyərini isə 40%-i onların birinci ayırmaları şəklində hesablanı bilər.

Respublikamızda iqtisadi islahatların ilk illərində mülkiyyət formasından asılı olamayaraq bütün müəssisələr amortizasiya ayırmalarını yalnız əsas fondların bərpasına yox, həm də digər cari xərclərin maliyyələşdirilməsinə yönəltməyə başladılar. Bunun əsas səbəbi həmin dövr üçün ölkədə amortizasiyadan istifadəni tənzimləyən hüquqi-normativ sənədin qəbul edilməməsi idi. Hazırda respublikamızda mövcud amortizasiya siyasəti konsepsiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, amortizasiya normaları əsas fondların istismar müddəti ilə əlaqələndirilməyib, normaların seçimi könüllüdür. Hesab edirik ki, təsərrüfat subyektlərinin amortizasiya ayırmalarının təyinatı üzrə istifadə etməsi üçün mütləq amortizasiya ayırmaları haqqında hüquqi-normativ sənəd qəbul olunmalıdır. Əgər belə bir sənəd qəbul edilərsə, onda ziyanla işləyən müəssisə də investisiya üçün amortizasiya hesabına vəsait əldə etmiş olar.

Hazırda respublikamızda elə bir qanunun qəbul edilməsinə zərurət vardır ki, məhz bu qanun amortizasiya ayırmalarının məcburi qaydada əsas kapitalla investisiya mənbəyinə çevrilməsini təmin etsin. Bunun üçün Vergi Məcəlləsində də dəyişiklik etmək tələb olunur. Belə ki, hazırda makrosəviyyədə və Azərbaycanın Milli Hesabatlar sistemində əsas fondların istehlakı müəssisələrin ümumi mənfəətinə daxil edilsə də, makrosəviyyədə bu qayda tətbiq edilmir. Digər tərəfdən, beynəlxalq standartlarda amortizasiya ayırmaları vergitutma obyektinə kimi çıxış etsə də, Azərbaycanda bu, qanunvericiliklə təsbit olunmayıb. Hesab edirik ki, amortizasiya ayırmaları məhsulun və xidmətin satışından daxil olan ümumi gəlirə və ümumi mənfəətə daxil edildiyinə görə onun Azərbaycanda da vergitutma obyektinə kimi çıxış etməsi düzgün olardı. Eyni zamanda amortizasiya ayırmaları müəssisələrin gəlirlərindən istehlak

edilmiş əsas vəsaitləri bərpa etmək məqsədilə yenidən istehsal prosesinə daxil edilməlidir.

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə almaqla hesab edirik ki, Azərbaycanda dövlətin amortizasiya siyasəti sahəsində hesablamanın real bazasına malik amortizasiya sisteminin formalaşması vəzifəsi durur. Amortizasiya siyasəti metodlarının seçilməsi zamanı islahatlaşdırılmış müəssisələrin liberallaşdırılmasına azadlıq dərəcəsinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş aşağıdakı dəyişiklikləri aparmaq zəruridir:

- işləyən və işləməyən əsas fondları müəyyən etmək məqsədilə müəssisələrin əsas fondlarının siyahıya alınmasının həyata keçirilməsi;

- əsas vəsaitlərin siyahıya alınması ilə və işləməyən əsas fondları təsərrüfat dövrüyəsindən çıxarmaqla eyni vaxtda əsas vəsaitlərin növbəti yenidən qiymətləndirilməsinin aparılması;

- hesablama normaları, metodları, istifadə istiqamətləri də daxil olmaqla təzələnməmiş amortizasiya sisteminin istifadəsi haqqında əsasnamənin, eləcə də amortizasiya sisteminin tənzimlənməsi və dəyişdirilməsi qaydası haqqında əsasnamənin hazırlanması;

- dövrüyə vəsaitləri problemini həll etmək məqsədilə amortizasiya ayırımlarının məqsədli istifadəsi üzərində daha sərt nəzarətin və investisiya məqsədli amortizasiya vəsaitlərindən ciddi ünvanlı istifadənin həyata keçirilməsi;

- investisiya ehtiyaclarına istifadə olunan amortizasiyadan vergi tutulması haqqında əsasnamənin işlənib hazırlanması;

- sürətli amortizasiya istiqamətində amortizasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi.

- qeyri-xətti amortizasiya metodlarından, o cümlədən ikiqat amortizasiya normalarının tətbiqi yolu ilə azalan qalıq metodundan istifadə;

- amortizasiya normalarının sadələşdirilməsi və genişləndirilməsi;

- özəlləşdirmə nəticəsində müəssisə tərəfindən alınan əsas fondlara azaldılmış amortizasiya ayırımları normativlərinin müəyyən edilməsi;

- müəssisələrdə təsərrüfat dövrüyəsindən çıxarılmış əsas kapitalın fəallaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- müəssisənin əmlakının tərkibindən əvəzsiz olaraq verilən qeyri-likvid və istehsal fəaliyyətində iştirak etməyən əsas fondların və əmtəə-material qiymətlərinin ƏDV-dən azad olunması yolu ilə istifadə edilməyən güclərin çıxarılmasının stimullaşdırılması; istehsalın istifadəsiz avadanlıqdan azad edilməsi üçün istehsalçılara maksimum əlverişli rejimin yaradılması; istehsal texnikasının artıq və istifadə olunmayan növləri üçün müddəti 1-2 ildən yuxarı olan "qeyri-likvid tətıl" rejiminin tətbiqi və s.;

- müəssisələrə xərcləri azaltmaq imkanı vermək məqsədilə amortizasiyanın hesablanması və əsas fondların qiymətləndirilməsi qaydasının dəyişdirilməsi və s.

Dünya təcrübəsi sübut edir ki, investisiyaların artımı xeyli dərəcədə pul kütləsi təklifindən asılıdır. Bu baxımdan iqtisadi inkişafı müəyyən edən əsas vasitənin pul olduğunu iddia edən monetaristlərlə razılaşmamaq olmur. Onlar iddia edirlər ki, pul təklifi qiymətlərin və milli gəlirin dinamikası ilə uyğun gəlməlidir, daha doğrusu, onlar arasında düz mütənasiblik proporsiyaları

qorunmalıdır. Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, 1995-2006-cı illərdə Azərbaycanda cari qiymətlərdə ümumi daxili məhsul 5,6 dəfə, məcmu pul kütləsi 4,2 dəfə artmışdır. Məlum olmuşdur ki, təhlil olunan dövrdə pul kütləsinin artımı həm vaxt etibarilə, həm də ÜDM-ə münasibətdə çox qeyri-bərabərdir. Belə ki, 1998-ci ildə ÜDM 9 faiz artdığı halda, məcmu pul kütləsi 22 faiz azalmışdır (cədvəl 3.6).

3.6 sayılı cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, 1999-2001-ci illərdə hər iki göstərici arasında müəyyən dərəcədə kənarlaşma yaranmışdır. Lakin son beş ildə (2002-2007-ci illər) bu kənarlaşmalar xeyli artmış, ÜDM-in orta illik artımı 19,1 faiz, pul kütləsinin artımı isə 106,7 faiz təşkil etmişdir.

Cədvəl 3.6

**Azərbaycan Respublikasında ümumi daxili məhsulun
və məcmu pul kütləsinin artım templərinin müqayisəsi**

Göstəricilər	İ L L Ə R											
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1. Ümumi daxili məhsul, cari qiymətlərlə əvvəlki ilə nisbətən fazilə	128	116	109	110	125	113	114	118	119	147	150	143
2. Məcmu pul kütləsinin artım tempi, əvvəlki ilə nisbətən fazilə	126	129	78	115	118	106	115	128	132	116	268	206

Bazar iqtisadiyyatlı dünya ölkələrində investisiya mənbəyi kimi bank kreditlərindən geniş istifadə edilir. Hesablamalar göstərir ki, 2006-cı ildə Azərbaycanın təsərrüfat obyektləri əsas kapitalla investisiya üçün 425,0 mln manat məbləğində bank kreditindən istifadə etmişlər ki, bu da 2000-ci ilə nisbətən 3,2 dəfə, 2005-ci ilə nisbətən isə 23,3% çoxdur (cədvəl 3.7). Lakin 2007-ci ildə isə bu göstərici 2006-cı ilə nisbətən xeyli azalaraq 398,0 mln. manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 3.7

**Azərbaycan Respublikasında bütün maliyyələşmə mənbələri
üzrə istifadə edilmiş investisiyaların dinamikası**

Göstəricilər	İ L L Ə R								2007-ci il,%-lə	
	2000		2005		2006		2007		2000-ci ilə nisbətən	2005-ci ilə nisbətən
	mln. manat	yekuna görə, faizlə	mln manat	yekuna görə, faizlə	mln. manat	yekuna görə, faizlə	mln. manat	yekuna görə, faizlə		
Əsas kapitalla investisiyalar, cəmi	967,8	100,0	5769,9	100,0	6234,5	100,0	7471,1	100,0	772,0	129,5
O cümlədən: müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri	689,2	71,2	4767,0	82,6	4407,6	70,7	4470,7	59,8	648,7	93,8

əhalinin xüsusi vəsaiti	45,5	4,7	331,8	5,7	239,1	3,8	254,4	3,4	559,1	76,7
bank kreditləri	131,6	13,6	372,1	6,4	425,0	6,8	398,0	5,3	302,4	107,0
büdcə vəsaitləri	28,4	2,9	193,6	3,4	883,5	14,2	1852,4	24,8	65,2 dəfə	9,6 dəfə
başqa təşkilatların borc vəsaitləri	12,2	1,3	—	—	—	—	—	—	—	—
budcədən- kənar fondların vəsaitləri	8,3	0,9	72,7	1,3	257,7	4,1	476,3	6,4	57,4 dəfə	6,6 dəfə
sair vəsaitlər	52,6	5,4	32,8	0,6	21,5	0,4	19,3	0,3	36,7	58,8

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2006. Bakı, “Səda” nəşriyyatı 2006, s.577; Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2007. Bakı, “Səda”, 2007, s.472; AR DSK, Sosial, iqtisadi inkişaf, 2008, s.40

2007-ci ildə 2000-ci ilə nisbətən əsas kapitalla investisiyaların tərkibində müəssisə və təşkilatların öz vəsaitlərinin artım tempi (6,5 dəfə) bank kreditlərinin artım tempini (3,0 dəfə) 2 dəfədən çox üstələdiyinə görə, əsas kapitalla investisiyalarda bank kreditlərinin xüsusi çəkisi 2000-ci ildəki 13,6%-dən 5,3%-ə enmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə əsas kapitalla investisiyanın tərkibində bank kreditinin payı 80%-ə yaxın olduğu halda, Azərbaycanda bu göstərici 4-7% civarındadır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, Rusiyada bütün növ bank kreditlərinin həcmi ÜDM-in 10-12%-ni, Qərbi Avropa ölkələrində 80-120%-ni təşkil edirsə, Azərbaycanda bu göstərici 1-3% arasında tərəddüd edir.

Bizim fikrimizcə, bankların real iqtisadiyyata, hər şeydən əvvəl isə maddi istehsal sferasına, pullu xidmətlərə, ipotekaya və əhəlinin istehlak kreditinə kredit qoyuluşlarını ləngidən, eləcə də əksər bankların maliyyə vəziyyəti üçün destruktiv amillər kimi çıxış edən maneələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Sudanın qaytarılmaması üzrə yüksək kredit riski:

2. Qanunvericilik- hüquqi və normativ sənədlərdə nöqsanlar, o cümlədən zərərli nəticələrinə və kreditlərin paylanılmamasına görə borc alanların real məsuliyyətinin olmaması. Belə ki, faktiki olaraq açıq- aşkar fiktiv kreditlərin aşkara çıxarılması üzrə hüquqi mexanizm yoxdur. Hətta, əgər sübut olunsay ki, həm kredit verən, həm də kredit alan əvvəlcədən kreditin qaytarılmayacağı haqqında məlumatlıdırlar, bu saxta sövdələşmənin iştirakçılarından heç biri mövcud qanunvericiliyə görə hər hansı məsuliyyət daşıyırlar. Kommersiya və banklararası kreditlərin geri qaytarılmaması təcrübəsinin geniş yayılmasına mövcud qanunvericilikdə, həm də kreditlərin verilməsi prinsiplərinə və şərtlərinə əməl olunması sahəsində maliyyə-kredit münasibətləri subyektlərinin qarşılıqlı məsuliyyətinin tənzimlənməsinə toxunan müddələrin yoxluğu da köməklik edir:

3. Bank depozitlərinin inkişaf etmiş sığorta sisteminin yoxluğu:

4. Qoyulan girovların kifayət qədər likvidli olmaması. Belə ki, girov haqqında mövcud qanunvericilik və onun qiymətləndirilməsi metodları səmərəsizdir.

Yaxın gələcəkdə həm monetar, həm də fiskal ekspansiya hesabına yaranacaq makroiqtisadi effektdən maksimum səmərəli istifadə olunması və bu effektin daxili istehsalın, qeyri- neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsinə xüsusi fikir verilməlidir. Burada ölkə prezidentinin sahibkarlığın inkişafı üzrə verdiyi çoxsaylı fərmanların tam və səmərəli həyata keçirilməsi və nəticədə işgüzarlıq və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşması mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Hesab edirik ki, iqtisadi inkişaf proqramında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin vaxtında həyata keçirilməsi qeyd olunan effektin real sektorun inkişafına multiplikativ təsirini gücləndirəcəkdir. Beləliklə də, maliyyə sektorunda həyata keçirilən islahatların sürətləndirilməsi iqtisadi inkişafın,

xüsusilə də orta və kiçik sahibkarlığın maliyyə dəstəyinin yaxşılaşdırılmasına imkan yaradacaqdır.

Fikrimizcə, bank sisteminin inkişaf etdirilməsi, onun sabitliyinin və rəqabət qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində görüləcək tədbirlər, habelə ölkə Prezidentinin sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı fərmanların həyata keçirilməsi bank sistemini möhkəmləndirməklə onun iqtisadiyyatdakı rolunun yüksəldilməsində, sahibkarlığa maliyyə dəstəyinin daha da artırılmasında və səmərəli maliyyə sisteminin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Son illər ərzində ölkədə yüksək makroiqtisadi dinamika və işgüzar fəallıq iqtisadiyyatda kreditə olan tələbatı artırmış, artan tələbatı uyğun şəkildə bank sistemi kredit resurslarının təklifini xeyli genişləndirmişdir. Kreditlər üzrə orta faiz dərəcələri nisbətən sabit qaldığına görə, 2006-cı il ərzində kreditlərin həcmi 65%, 2007-ci ildə isə 2 dəfəyə yaxın artmışdır ki, bu da 2005-ci ildəki müvafiq artım tempindən 10,1 və 45,1 faiz bəndi çoxdur. Ölkənin kredit bazarında uzunmüddətli kreditlərin həcmi 2005-ci illə müqayisədə 2006-cı ildə 2,3 dəfə, 2007-ci ildə 2006-cı ilə nisbətən 2,5 dəfə artmış və onun cəmi kredit portfelində payı 14 və 28,3 faiz bəndi yüksələrək bütövlükdə kreditlərin 50,6 və 64,9 faizinə bərabər olmuşdur. Əslində bu hal neft gəlirlərinin qeyri-neft sektorunun kapitallaşdırılmasına sürətlə transformasiya olunmasının nəticəsidir.

Onu da qeyd edək ki, bankların kredit aktivliyinin artması məcmu tələbin maliyyələşməsində bank sisteminin iştirakının daha da artmasının nəticəsi olmaqla bank sisteminə inamın tədricən bərpa olunmasının bariz nümunəsidir.

Təhlil göstərir ki, son illər ölkə əhalisinin real gəlirlərinin artması, bank sektorunun davamlılığının möhkəmlənməsi, kreditorların və əmanətçilərin hüquqlarının müdafiəsinin təkmilləşdirilməsi nəticə etibarilə əhalinin əmanətlərinin sürətli artımına səbəb olmuşdur. Belə ki, 2007-ci ildə əhalidən cəlb olunmuş əmanətlərin məbləği 1997- ci ilə nisbətən 9,3 dəfə, 2000- ci ilə nisbətən 3,7 dəfə artaraq 2008-ci ilin əvvəlinə 1,5 trilyon manata yaxın olmuşdur (cədvəl 3.8). 2007-ci ildə əhalinin pul gəlirlərinin istifadəsi strukturunda yığıma sərf olunan vəsaitlərin payı 24,4% təşkil etmişdir ki, bunun da nəticəsində əhalinin əmanətləri 88,4%, o cümlədən uzunmüddətli əmanətləri 36,5% artmışdır.

Cədvəl 3.8

**Azərbaycan Respublikasının dövlət və özəl bankları vasitəsilə əhalidən
cəlb olunmuş əmanətlərin dinamikası, mln. manat**

Göstəricilər	İ L L Ə R				2007- ci il %- lə	
	1997	2000	2003	2007	1997- ci ilə nisbətən	2000- ci ilə nisbətən
Əhalidən cəlb olunmuş əmanətlər, mln. manat (valyuta daxil olmaqla), cəmi	158,0	396,4	1259,7	1468,4	929,4	370,4
1. Dövlət bankları- mln. Manat	89,3	177,5	737,0	507,8	568,6	286,1
- ümumi məbləğdə xüsusi çəkisi, %- lə	56,5	44,8	58,5	34,6	—	—
2. Özəl banklar- mln manat	68,7	218,9	522,7	960,6	14,0 dəfə	438,8
- ümumi məbləğdə xüsusi çəkisi, %- lə	43,5	55,2	41,5	65,4	—	—
o cümlədən: xarici kapitalı mln. Manat	52,6	162,1	200,6	792,0	15,1 dəfə	488,6
ümumi məbləğdə xüsusi çəkisi, %- lə	33,3	40,9	15,9	53,9	—	—

Mənbə: AR Milli Bankı. İllik hesabat, Bakı. 2005, s.200. AR DSK, Sosial, iqtisadi inkişaf, Bakı, 2008, s.92.

3.8 sayılı cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, 2007-ci ildə 1997-ci ilə nisbətən əhalidən cəlb olunmuş əmanətlərin məbləği dövlət banklarında 5,7 dəfə, özəl banklarda isə 9,6 dəfəyə yaxın artdığı halda, 2000- ci illə müqayisədə bu artım tempi özəl banklarının xeyrinə daha kəskin dəyişməklə, müvafiq olaraq 5,7 dəfə və 14,0 dəfə təşkil etmişdir. Nəticədə əhalidən cəlb olunmuş əmanətlərin ümumi məbləğində dövlət banklarının xüsusi çəkisi

2007-ci ildə 2003- cü ilə nisbətən 58,5%- dən 34,6%- ə enmiş, özəl bankların xüsusi çəkisi isə 41,5%- dən 65,4%-ə qalxmışdır. Bunun əsas səbəbi özəl banklarda xarici kapitalın iştirakı ilə əhalidən cəlb olunmuş əmanətlərinin məbləğinin həmin dövrdə birdən- birə 5 dəfəyə yaxın yüksəlməsi olmuşdur.

Bununla yanaşı, kredit qoyuluşlarının strukturunda özəl bankların payının artımı müşahidə olunur. Belə ki, kredit qoyuluşlarında özəl bankların payı əgər 1995- ci ildə 19,9% təşkil edirdisə, 2000- ci ildə bu göstərici 34,1%- ə, 2005-cü ildə isə 45,3%, 2007-ci ildə isə 54,7%-ə çatmışdır. Beləliklə, 2006-2007-ci illərdə özəl bankların kredit qoyuluşlarının ümumi həcmində xüsusi çəkisi 2003-cü ilin səviyyəsinə (45,5%) nisbətən 6,5 və 9,2% artaraq və müvafiq olaraq 52,0% və 54,7% təşkil etmişdir (cədvəl 3.9)

Cədvəl 3.9

**Azərbaycan Respublikası üzrə kredit qoyuluşlarının
strukturu və inkişaf dinamikası**

Göstəricilər	İ L L Ə R						
	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007
Kredit qoyuluşları, mlrd manat	289,8	466,4	670,3	989,5	1441,0	2362,7	4681,8
Dövlət bankları mln.man.	232,1	305,5	291,2	453,0	748,3	1068,3	1990,7
ümumi məbləğdə xüsusi çəkisi, %- lə	80,1	65,5	43,4	45,8	51,9	45,2	42,5
Özəl banklar mln.man.	57,7	158,9	304,8	451,7	653,1	1229,7	2563,0
ümumi məbləğdə xüsusi çəkisi, %- lə	19,9	34,1	45,5	45,7	45,3	52,0	54,7
Qeyri-bank kredit mln.man.	-	-	74,3	84,8	39,6	64,7	128,1
ümumi məbləğdə xüsusi çəkisi, %- lə	-	-	11,1	8,6	2,7	2,7	2,7

Mənbə:AR Milli Bankı. Statistik bülleten №1 (95), 1/2008, s.19.

Azərbaycanda vergi sisteminin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun formalaşdırılması işlərinin hələ ki, başa çatdırılmamasına, vergi dərəcələrinin yüksək olması, verginin stimullaşdırıcı mexanizminin tam gücü ilə işləməməsi müəssisə və təşkilatların mənfəətin investisiyanın maliyyələşdirilməsində rolunu əhəmiyyətli dərəcədə azaltmışdır. Digər tərəfdən 2006-cı ildə ölkədə müəssisə və təşkilatların bank ssudaları və qarşılıqlı hesablaşmalar üzrə vaxtı keçmiş borcları 1015,0 mln. manat olmuşdur ki, bunun da 77,7 mln. manatı (7,7%-i) bank ssudalarının, 937,3 mln. manatı (92,3%-i) isə müəssisə və təşkilatlararası qarşılıqlı hesablaşmaların payına düşür.

Ölkə iqtisadiyyatının normal maliyyə infrastrukturu, eləcə də ölkə vətəndaşlarının dövlətə inamı şəraitində respublika iqtisadi inkişafının investisiya potensialı kimi əhalinin şəxsi vəsaiti (əmanəti) çıxış edə bilər. AR DSK-nın məlumatına görə, investisiyanın maliyyələşdirilməsində həmin mənbənin xüsusi çəkisi hələ ki, nəzərəcarpacaq səviyyədə deyildir. Belə ki, əhalinin vəsaitləri hesabına 1995-ci ildə investisiya qoyuluşunun 8%-i təmin edilmişdirsə, 1996-cı ildə bu göstərici 8,7%, 1997-ci ildə 5,7%, 2000-ci ildə isə 4,7%, 2005-ci ildə 5,7%, 2007-ci ildə 3,3% təşkil etmişdir.

Təhlil olunan dövrdə ümumi yığımın səviyyəsi də davamlı olaraq artmışdır. Belə ki, ümumi yığımın ÜDM-də xüsusi çəkisi 1995-ci ildə 23,8% olmuşdursa, 2005-ci ildə bu 41,5%, 2006-cı ildə 31,0% təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə, 2000-2006-cı illər ərzində bütün maliyyə mənbələri üzrə ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunun məbləği 31,5 mlrd. dollar olmuşdur ki, bunun da 22,2 mlrd. dolları (70,5%-i) xarici investisiyanın 6,5 mlrd. dolları isə daxili investisiyanın payına düşür.

Onu da qeyd edək ki, 2004-2007-ci illərdə Azərbaycanda iqtisadi artımın sürətlənməsi, iqtisadi agentlərin maliyyə potensialının güclənməsi, investisiya fəallığının artması kredit qoyuluşları üzrə tələb və təklifin artmasına səbəb olmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq həmin illərdə banklar tərəfindən iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının yüksək artım dinamikası müşahidə olunmuşdur (cədvəl 3.10).

Cədvəl 3.10

**2004-2007-ci illərdə Azərbaycanda kredit qoyuluşlarının
həcmnin dinamikası (mln. manat)**

Göstəricilər	2004-cü il	2005-ci il	2006-cı il	2007-ci il
Cəmi kredit qoyuluşları	989,6	1440,9	2362,7	4664,6
Vaxtı keçmiş kreditlər	109,0	68,2	77,7	99,0
Vaxtı keçmiş kreditlərin cəmi kredit qoyuluşunda xüsusi çəkisi, %-lə	11,02	4,73	3,3	2,1

Mənbə: AR Milli Bankı. İllik hesabat, Bakı, 2007, s.196

Belə ki, 2008-ci ilin əvvəlinə kredit qoyuluşlarının həcmi 01.01.2005-cı illə müqayisədə 4.7% artmışdır. Vaxtı keçmiş kreditlərin cəmi kredit qoyuluşunda xüsusi çəkisi azalma meyli ilə 2004-cü ildəki 11,02%-dən 2007-ci ildə 2,1%-ə enmişdir.

Təhlil göstərir ki, kredit qoyuluşlarının artmasının başlıca mənbəyi olan əmanət və depozitlərin məbləği 2005-ci ildə 25,6% artaraq 6440,1 mlrd. manat

təşkil etmişdir. Bununla yanaşı, iqtisadi agentlərin beynəlxalq aləmdə reytinginin yüksəlməsi nəticəsində ölkəyə daxil olan xarici kapital (o cümlədən Azərbaycan banklarının xaricdən aldığı kreditlər), habelə bank kapitalının artması kredit qoyuluşlarının sürətli artımına şərait yaratmışdır.

2005-ci ildə kredit qoyuluşunun 97,3%-ni banklar tərəfindən verilən kreditlər, 2,7%-ni isə qeyri-bank kredit təşkilatlarının kreditləri təşkil etmişdir. Qeyri-bank kredit təşkilatlarının kredit qoyuluşunda “Aqrarkredit” qeyri-bank kredit qurumunun payı 29,7% təşkil etmişdir (cəmi kredit qoyuluşunda 0,8%). 2006-cı ilin əvvəlinə kredit qoyuluşlarında özəl bankların payı 45%-i ötmüşdür.

Azərbaycan Respublikası Milli Bankının hesablamalarına görə, maliyyə vasitəçiliyinin inkişafının mühüm göstəricisi olan və bank sisteminin pul yaratmaq qabiliyyətini xarakterizə edən pul multiplikatoru 2005-ci illə müqayisədə 2006-cı ildə 12,2% artaraq 1,3-ə bərabər olmuşdur. Bununla da bank sistemi Milli Bankın yaratdığı hər 1 manat pulu 1,3 manat yeni pula çatdırmışdır.

Makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına yönəldilmiş sterilizasiya əməliyyatları maliyyə bazarının genişlənməsinə səbəb olmuş, dövlət qiymətli kağızlar bazarının ümumi həcmi 70 faizə qədər Milli Bankın notlarının payına düşür. Bu isə o deməkdir ki, 2006-cı ildə Milli Bankın dövriyyədə olan notlarının həcmi 2005-ci illə müqayisədə 3 dəfədən çox artmışdır.

Son illər ölkədə iqtisadi fəallığın daha da artması fond bazarının durumuna da müsbət təsir göstərmişdir. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, 2006-cı ildə ölkənin ilkin səhm bazarında buraxılmış səhmlərin həcmi 2005-ci ilə nisbətən 1,3 dəfə, korporativ istiqrazların həcmi isə 11 dəfə artmışdır. Hazırda korporativ istiqrazların emissiyasının 84%-i kommersiya banklarının payına düşür.

İqtisadi islahatlar şəraitində yüksək makroiqtisadi dinamika və bank sisteminin inkişafı maliyyə sabitliyinin diqqət mərkəzində saxlanmasına gətirib çıxarmışdır. Baza inflyasiyanın təkrəqəmli səviyyəsinə nail olmasına yönəlmiş pul və məzənnə siyasəti ölkədə maliyyə sabitliyinin qorunmasını təmin etmişdir. Bundan başqa, bankların kapitallaşması və aktivlərin keyfiyyətinin tənzimlənməsi bankların maliyyə dayanıqlığının artırılmasına şərait yaratmışdır. Banklarda səmərəli korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi isə sistem üzrə risklərin daha effektiv idarə olunmasına imkan vermişdir. Bank sisteminin əhatə dairəsinin regionlara doğru xeyli genişlənməsi və əhalinin bank sistemə inamının artması iqtisadiyyatın maliyyə sağlamlığının yüksəlməsinə səbəb olmuş və 2006-cı ildə bank aktivlərinin ÜDM-də qeyri-neft sektorunda xüsusi çəkisi 2005-ci ilə nisbətən 7 faiz artaraq 39 faizə çatmışdır.

Gələcəkdə də bank sisteminin maliyyə sabitliyinin qorunması məqsədilə bankların kapital bazasının möhkəmləndirilməsinə, bank sisteminin institusional bazasının, o cümlədən korporativ idarəetmə sisteminin, xüsusilə də risk menecmentinin daha da genişləndirmək məqsədilə maliyyə sisteminin institusional inkişafı istiqamətində tədbirlər davam etdirilməlidir.

3.3. İnvestisiya potensialından optimal istifadənin reallaşdırılmasında investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi formaları

Dövriyyə aktivlərinin yaradılması və hərəkəti ilə bağlı məqsədlərə, o cümlədən əmək haqqı ödənişlərinə görə müştəriyə pul vəsaitlərinin verilməsi qısamüddətli dövrdə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi variantlarından biri sayılır. Kreditin alıcıları kimi hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar çıxış edə bilirlər. Qeyri-rezidentlər o vaxt kredit ala bilirlər ki, onlar investor sayılsınlar, kredit isə investisiya məqsədlərinə görə verilir. Kredit hesabına konkret müqavilə ödənilir və pul müştərinin ssuda hesabından bilavasitə məhsul göndərənlərə yönəldilir. Kredit üstün olaraq nağdsız formada verilir. Nağd formada kredit yalnız əmək haqqının ödənişinə görə verilə bilər. Kreditin istifadəsinə görə haqq gündəlik qalıqla hesablanan faizlərlə müəyyən edilir. Faizlər, bir qayda olaraq, aylıq hesablanır. Müştəri kreditin istifadəsinə görə faizləri maya dəyərinə aid edir. Kredit müqaviləsi mütləq olaraq təmin edilməlidir. Girovun məbləği, bir qayda olaraq, girov qiymətləri üzrə kredit məbləğinin 130%-ni təşkil edir. Girov qiymətləri bank tərəfindən müstəqil olaraq müəyyən edilir və hər şeydən əvvəl, dəyərindən aşağı bazar qiymətlərinə uyğun gəlirlər. Xüsusilə etibarlı müştərilər üçün kredit məbləğinin 100%-i həcmində girovun qəbul edilməsi mümkündür.

Kredit birdəfəlik kredit formasında, kredit xətti və təzələnən kredit xətti formasında təqdim oluna bilər.

Maliyyələşmənin əsas üsulu faktoring sayılır. Faktoring elə bir sövdələşməni təmsil edir ki, bu zaman bank müştəridən, onun ödəniş üçün öz ödəyicilərinə təqdim etdiyi ödəniş tələbnamələrini alır. Ödəniş tələbnamələrinin alışı diskont vasitəsilə həyata keçirilir. Daha doğrusu, əgər bank, məsələn, 10% diskontla 20 mln. manat məbləğində ödəniş tələbnamələrini alırsa, onda müştəri həmin satılmış ödəniş tələbnamələrinə görə yalnız 18 mln. manat alacaqdır. Bəzi pul vəsaitlərinin qayıdışı 20 mln. məbləğində (alınmış tələbnamələrin bütün məbləği həcmində) həyata keçirilir.

Tələbnamənin alındığı müddət, bir qayda olaraq, 2-3 aydan çox olmayaraq müəyyən edilir. Bu alətlərin uzunmüddətli istifadəsi üçün baş faktoring müqaviləsi bağlana bilər ki, bunun da çərçivəsində 2-3 ay dövrürlüklə konkret ödəniş tələbnamələrinin alışı həyata keçirilə bilər.

Bank müştərinin ödəniş tələbnamələrinin alınması zamanı pul vəsaitlərini müştərinin faktoring hesabından onun hesablaşma hesabına köçürür. Bu öhdəliklərin qaytarılması faktoringin növündən asılıdır. Bağlı faktoringdə hər şey çox sadədir: müştəri razılaşdırılmış müddətin keçməsinə görə faktoring üzrə borcu hesablaşma hesabından faktoring hesabına köçürməklə bağlamalıdır. Açıq faktoring zamanı hər şey bir qədər mürəkkəbdir: alınmış tələbnamələrin ödəyiciləri (daha doğrusu debitorlar) açıq faktoring müqaviləsini bağlamaq haqqında xəbərdarlıq edilir və onlara yeni rekvizitlər bildirilir ki,

bunun ödəniş tələbnamələrini ödəmək lazımdır. Beləliklə, bank müştəriyə pul köçürür, müştərinin borclusu (debitor) isə banka ödəniş tələbnamələri ödəyir.

Faktoringdən istifadəyə görə haqq yalnız diskont şəklində müəyyən edilir. Bu onu göstərir ki, bankın mükafatlandırılması faktoringin verilməsi anında müəyyən edilir və qaytarma müddətindən asılı deyildir. Artıq yuxarıda gətirdiyimiz misala qayıtmaqla demək olar ki, bank, müştərinin istər 2 gündən, istərsə də 2 aydan sonra öz borcunu qaytarmağından asılı olmayaraq, 2 mln. manat(20 mln.man.-18 mln.man.) gəlir alır.

Mövcud qanunvericiliyə görə, faktoringin aparılması zamanı girov tələb olunmur.

İpoteka daşınmaz əmlakın girov qoyulması ilə öhdəliklərin təmin edilmə metodudur. O, icarə haqqının ipoteka krediti üzrə faiz formasında tam və ya qismən ödənilməsinə nəzərdə tutur. İpoteka iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə kapital qoyuluşlarının daxil olmasının mühüm kanallarındandır. Belə ki, ipoteka əmlaka sahiblik vəziyyətinin və hər bir vaxt anına həmin əmlaka borcların müəyyən edilməsi qaydalarından ibarət hüquqi sistemdir. İpoteka bankirin (adətən ona girov məktubunun təqdim edilməsi əsasında) borc üzrə ona girov kimi verilmiş əmlakı satmaq səlahiyyətidir. Başqa sözlə, ipoteka maliyyələşdirilməsində ixtisaslaşan ipoteka bankiri və maliyyə - ipoteka şirkətinin əməkdaşı borcalanın ödənişdən, yaxud akseptdən imtina etməsi zamanı girov əmlakı sata bilər.

Müstəsna hallarda ipotekanın və kreditin təminatının zəmanətli xüsusiyyətlərindən biri də borcalanın aldığı ssudanı qaytarmaq üzrə öhdəlikləri yerinə yetirmədiyi halda kreditor borc alanın daşınmaz əmlakından istədiyi şəkildə istifadə edə bilər. Bu üstünlük ipoteka kreditini digər uzunmüddətli kreditlərdən fərqləndirir.

İpoteka kreditinin tətbiq olunmasının zəruriliyi aşağıdakılarla izah oluna bilər: sosial problemlər əhəmiyyətli dərəcədə yüngülləşdirilir: ipoteka tikinti sənayesinin, daşınmaz əmlak bazarının inkişafı və iqtisadiyyatın investisiyalaşdırılması üçün əlverişli şərait yaradır.

Təşkilat planında girov üsulu ilə kreditləşmə investisiya və kommersiya layihələrinin bir – birilə bağlı elementlərini həyata keçirməyi özündə cəmləşdirir. Beləliklə, kreditləşmə şərtləri hüquqi və metodiki təminatı ilə, tələb və təkliflərdən, ipoteka krediti bazarının iştirakçılarından, ipoteka kreditinin verilməsi prosesinin koordinasiyasından, kredit üzrə faizlərin ödənilməsinə nəzarətdən və s. asılıdır.

İpoteka kreditləri institutunun inkişafı ilə kommersiya banklarının kredit risklərinin (KR) rolu və dərəcəsi artır. Bundan əlavə, risk əsas bir problemə çevrilir və bank işində ciddi maneələr yaradır. Vacib makroiqtisadi amillərdən biri kredit və s. risklərə bankın fəaliyyətində təsir göstərən faktorlar:

- yüksək səviyyədə iqtisadi risk: ölkədə iqtisadi, siyasi və sosial böhranların nəticəsi;
- bank fəaliyyətinin əsas növü və gəlirlərin əsas mənbəyi kimi kredit əməliyyatlarının xüsusi əhəmiyyəti;

- dövlət tərəfindən maliyyə stabiləşdirilməsinin sərt siyasətinin həyata keçirilməsi.

Konkret kommersiya bankı səviyyəsində təsir göstərən vacib mikro-iqtisadi amillərə kommersiya banklarının səriştəsiz kredit siyasəti və onların borcalanları aid edilir.

Kredit risklərinin idarə edilməsi hər bir ssudanın ayrılıqda təhlili və bankın kredit portfelindən ibarətdir.

Fərdi borc alanların kreditləşdirilməsinin nəticəsində spesifik risklər əmələ gəlir. Xüsusi borc alanların kredit qabiliyyətinin etibarlı qiymətləndirilməsi indiki zamanda yüksəlmiş risklər əmələ gətirir. Risklərin əmələ gəlməsinin əsas səbəbləri əhalinin kreditləşdirilməsində lazımı təcrübənin olmamasından, kreditləşdirmə əməliyyatlarının kifayət qədər əmək tutumlu olmasından və s. ibarətdir. Təcrübəli iqtisadçıların fikrincə, müştərilərin kreditləşdirilməsi yalnız aşağıdakı şərtlərlə mümkün ola bilər:

- böyük həcmdə informasiyanın toplanılması;
- informasiyanın kreditə nə dərəcədə uyğunluğu;
- alınmış məlumatın təhlili və düzgün istifadəsi.

Xarici bankların təcrübəsindən məlum olur ki, kredit müştərisi hər hansı bir bankda etibarını itirdikdə ölkədəki digər banklar da həmin kredit müştərisinə xidmət göstərmir. Ona görə ki, borc alanın etibarsızlığı haqqında məlumat bütün bank sistemində yayılır. Belə bir informasiya sisteminin bizim respublikada yaradılması ssudaların qaytarılmaması riskini azaldar, müştərinin kredit qabiliyyətinin yoxlanılmasına mütəxəssislərin qeyri – məhsuldar iş vaxtı azalar və bankın kredit potensialının daha səmərəli istifadə edilməsinə imkan yaradar. Əhalinin mənzilə olan tələbatının təmin edilməsini, obyektiv və dəqiq qiymətləndirilməsini, respublika səviyyəsində yanaşma və koordinasiya etmək vacibdir.

Mütəxəssislərin fikrincə, uzunmüddətli yaşayış kreditləşdirilməsi sisteminin idarə edilməsi və yaradılması üçün dövlət tərəfindən tam nəzarət olunan xüsusi təşkilat olmalıdır. İndiki zamanda ümumi bank sisteminin uzunmüddətli və güzəştli kreditləşdirməyə uyğunlaşdırılmaması qeyd olunan strukturun yaradılmasının zəruriliyini şərtləndirən səbəblərdən biridir.

Çox vaxt bank kreditinin şərtləri kiçik və orta müəssisələr üçün əlverişsiz olur, onların imkan və tələblərinə cavab vermir. Belə ki, girov şərtlərinin ağırlığı, faiz məzənnəsinin yüksəkliyi və maliyyələşmənin qısamüddətli xarakterə malik olması əksər hallarda iri və səmərəli maliyyə resurslarına çıxış imkanlarını heçə endirir. Keçid iqtisadiyyatına malik ölkələrin inkişafında əlverişli maliyyə vasitəsi kimi mühüm rol oynayan lizinq mövcud olan problemlərin aradan qaldırılmasında optimal vasitə sayılır.

Kiçik və orta müəssisələrin istehsal fondlarının təzələnməsinə olan tələbat, kifayət qədər maliyyələşdirmənin və ənənəvi investisiya formalarına çıxışın olması ölkəmizdə lizinq bazarının inkişafını doğuran çoxsaylı amillərdəndir.

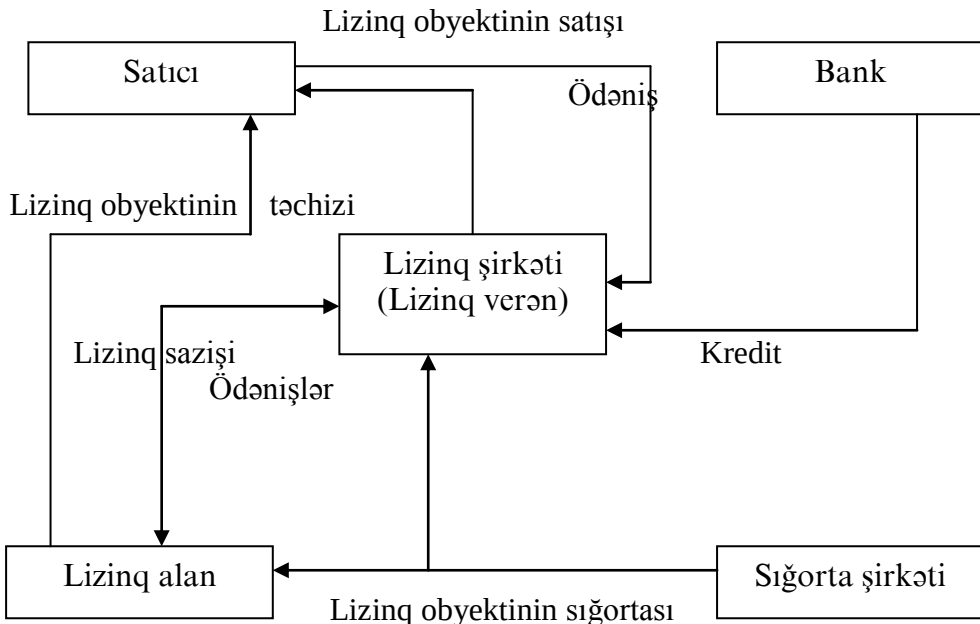
Xeyli vaxtdır ki, lizinqin iqtisadi mahiyyəti mübahisəli olaraq qalır. Onun nəzəriyyə və praktikada məzmunu və rolu (müxtəlif cür və çox vaxt isə) ziddiyyətli şərh olunur.

Lizinq fəaliyyətini əmlakın əldə edilməsi və onun lizinqə verilməsi üzrə investisiya fəaliyyəti növlərindən biri hesab edən bəzi iqtisadçılar lizinqin mahiyyətini lizinq verən tərəfindən müvəqqəti sərbəst xüsusi və cəlb edilmiş maliyyə vasitələrinin lizinq alanın iqtisadiyyatına investisiyalaşdırılmasında...» görürlür. Hesab edirik ki, lizinq verən əmlakı lizinq alan üçün əldə etməklə, onun gələcək istifadəsini maliyyələşdirir, sonradan isə öz xərclərini çıxarır və dövrü olaraq lizinq ödəmələri vasitəsilə mükafat alır. Nəticədə lizinq verənin investisiya fəaliyyəti hesabına lizinq alanın əsas kapitalı tamamlanır.

Bizim fikrimizcə, lizinq öz məzmununa və mahiyyətinə görə kredit sövdəsinə uyğun gəlsə, onunla birbaşa investisiya arasında oxşarlıq olar. Klassik lizinq münasibətlərində lizinq verən, lizinq alan və satıcı kimi lizinq müqaviləsinin subyektləri iştirak edir. Bununla yanaşı, lizinqin bir investisiya mexanizmi kimi inkişafı nəticəsində banklar və sığorta şirkətləri də lizinq münasibətlərinə daxil olurlar (sxem 3.1). Beləliklə də, lizinqin şərtləri bütün tərəflər üçün daha çevik və sərfəli olur.

Sxem 3.1.

İnvestisiya mexanizmi kimi lizinq münasibətlərinin subyektləri.

Lizinq əməliyyatları bir qayda olaraq, banklar, lizinq şirkətləri, avadanlıq istehsalı və ya satışı ilə məşğul olan şirkətlər tərəfindən maliyyələşdirilir. Dünyada lizinq əməliyyatlarının 80%-i kreditlər hesabına maliyyələşdirilir. İnkişaf etmiş ölkələrdə lizinq şirkətləri açıq bazarda və ya depozitlər

hesabına maliyyə əldə edirlər, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə lizinq əməliyyatları əsasən banklar tərəfindən yaradılmış lizinq şirkətlərinə verilən kreditlər və ya beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir.

Lizinq əməliyyatlarında burada pul və dövriyyə kapitalına toxunulmur, yəni avadanlığın alınmasına vəsait qoyulmadan bu vəsaitləri marketinqdə dövriyyə kapitalının artırılmasına, cari xərclərin ödənilməsinə yönəltmək olar. Lizinq, həmçinin kredit xətlərini istifadəsiz saxlayır. Belə ki, lizinqdən istifadə edərkən kredit xətlərindən istifadə olunmur və onları operativ və qısamüddətli maliyyə ehtiyatlarının ödənilməsi üçün istifadə etmək imkanı yaranır. Bundan başqa, lizinq zamanı yalnız istifadə olunan müddət üçün haqq ödənilir. Aylıq ödənişlər avadanlıqdan dərhal istifadə edilməsinə imkan yaradır. Yeni müasir avadanlıqdan istifadə etməklə gəlir əldə olunur və avadanlıqdan istifadəyə görə bu gəlirdən haqq ödənilir. Lizinqin ən böyük üstünlüyü ondadır ki, yüz faizli maliyyələşdirmədir. Belə ki, lizinq zamanı daşınma, quraşdırma, heyətin təliminə çəkilən xərclər də daxil olmaqla lizinq avadanlığın dəyərini 100% maliyyələşdirə bilər. Bank kreditindən fərqli olaraq, qabaqcadan ödəniş və müəyyən dəyərdə aktivlərə malik olmaq tələb edilmir. Eyni zamanda lizinq əsas vəsaitlərin təzələnməsi vasitəsidir. Lizinq müntəzəm olaraq avadanlığın təzələnməsinə və beləliklə də müasir texnologiyalardan istifadə edilməsinə imkan yaradır. Lizinqin ən böyük üstünlüyü həm də ondan ibarətdir ki, bu əməliyyatın aparılması nəticəsində maliyyə imkanları məhdud olan və girov qoymaq üçün heç bir əmlakı olmayan lizinq alan avadanlıq əldə edir və bu avadanlıqdan istifadə etməklə, o, öz istehsal həcmi artırır və bunun nəticəsində mənfəət əldə edir. Lizinq verən lizinq müqaviləsinin müddəti başa çatanaqədək lizinq obyektı üzərində mülkiyyət hüququna malikdir. Lizinq verən dövriyyə kapitalını maliyyələşdirən təşkilatlardan fərqli olaraq dövriyyə kapitalının istifadəsini deyil, lizinq obyektinin monitorinqini həyata keçirir və bu səbəbdən lizinq verənin maliyyə riskləri dövriyyə kapitalını maliyyələşdirən təşkilatların maliyyə risklərindən aşağı olur. Sahibkarların əvvəlcədən böyük məbləğ ödəmədən avadanlıq əldə edə bilməsi mexanizminin lizinq vasitəsilə tətbiq edilməsi satıcılar (mal verənlər) üçün alıcı bazarının genişlənməsinə səbəb olur. Göründüyü kimi, lizinq təsərrüfatçılığın xüsusi forması kimi istehsal prosesinin əsas tərkib elementlərinə, o cümlədən əmək vasitələrinə və insan əməyinə, texnikadan və işçi qüvvəsindən istifadə dərəcəsinə kompleks təsir göstərir. Lizinq elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin operativ olaraq istifadəsi, fəaliyyət miqyasının artırılması, xüsusi məsrəflərin aşağı salınması və bütün istehsal prosesinin intensivləşdirilməsi zamanı çox böyük səmərə verir.

Son illər lizinq əməliyyatları əksər ölkələrdə iqtisadiyyatın stabilləşdirilməsinin və inkişafının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Həmin ölkələrdə lizinqin əsas inkişaf xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, lizinq həcmi artım tempi maşın və avadanlıq istehsalına xüsusi kapital qoyuluşunun artım tempini xeyli ötüb keçir. Lizinq həm daxili, həm də xarici bazarlarda məhsulların satışı zamanı geniş istifadə olunur. Hesablamalar göstərir ki, son vaxtlar ildə dünyada lizinq formasında yeni avadanlıq, maşın və mexanizmlərlə

maliyyələşməyə 630 mlrd ABŞ dollarından çox məbləğ yönəldilmişdir ki, bu da kəmiyyətə birbaşa xarici investisiyalara bərabərdir. Avtomobil, mülki təyyarə və dəniz gəmilərindən başqa, beynəlxalq lizinqin predmetləri çox vaxt inşaat avadanlığı, hesablama texnikası, dəzgah və avadanlıq olur. Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, keçən əsrin sonlarında inkişaf etmiş ölkələrdə investisiyanın 25-30%-i lizinq əməliyyatlarının payına düşür, yeni növ məhsulların 80%-ə qədəri icarəyə götürülmüş avadanlıqlarda istehsal olunur. Maşın və avadanlığa investisiyanın ümumi məbləğində lizinqin xüsusi çəkisi Almaniya, Fransa, İsveç, İspaniyada 12-17%, İtaliya, Hollandiyada 12-14 %, Avstraliya, Danimarka, Norveç, Yaponiyada 8-10%, ABŞ-da 25-30% civarındadır.

ABŞ-da lizinqin sürətli inkişafının əsas səbələrindən biri vergi güzəştləri sayılır. Bu işə sürətli amortizasiyadan və investisiyalı vergi güzəştindən ibarətdir (yeni investisiyaların dəyərinin 10%-ə qədəri vergi məbləğindən tutulur). Məsələn, avadanlığın alınması üzrə məsrəflər 100 min dollar, investisiya güzəşti 10% olarsa, büdcə məbləğindən 10 min dollar çıxılır.

3.4. İnvestisiya resursları bazarının tənzimlənməsində investisiya siyasətinin təsirinin qiymətləndirilməsi

Bazar yönümlü iqtisadiyyatda biznesin səmərəli təşkilinin və sərbəst pul vəsaitlərinin səmərəli istifadəsinin daha mühüm ünsürlərindən biri maliyyə resurslarının idarə edilməsinin elə bir sisteminin qurulması sayılır ki, bu sistem gələcəkdə kommersiya firması üçün ən yaxşı son iqtisadi (maliyyə) və investisiya nəticələrinin (mənfəətin, gəlirin) alınmasını təmin etsin. Bununla əlaqədar olaraq firmanın investisiya (maliyyə) resurslarının istənilən idarəetmə sisteminin əsasını təşkil edən aşağıdakı vacib problemlərin həlli prinsiplial əhəmiyyət kəsb edir:

1. İnvestisiya siyasətinin işlənilib hazırlanması (daha perspektiv investisiya istiqamətlərinin və ya sərbəst maliyyə resurslarından istifadənin aşkara çıxarılması);

2. Səmərəli investisiya layihələrinin (vençur layihələr də daxil olmaqla) reallaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuş maliyyə vəsaitlərinin alınması üzrə iqtisadi cəhətdən daha səmərəli mənbələrin müəyyən edilməsi;

3. İqtisadi cəhətdən səmərəli investisiya layihələrinin seçilməsinin müasir metodologiyasından istifadə olunması. Bunun əsasında çoxməqsədli (çoxmeyarlı) yanaşma və müxtəlif alətlər durur.

4. Real investisiyaların, eləcə də maliyyə investisiyalarının formalaşdırılması.

İnvestisiya siyasəti dedikdə, sahibkarlıq fəaliyyəti sferalarında və iqtisadiyyatın sahələrində investisiyanın struktur və həcmələrinin, onlardan istifadə istiqamətlərinin təyin olunmasını, vəsaitlərin alınması mənbələrinin müəyyən edilməsini nəzərdə tutan tədbirlər sistemi başa düşülür. Birmənalı olaraq qeyd

etmək olar ki, sənayenin istənilən sahəsində investisiya siyasəti bütövlükdə ölkənin investisiya mühiti ilə bağlıdır. İnvestisiya mühiti isə öz növbəsində ölkənin ümumi daxili məhsulunun (ÜDM) dinamikasının əsas göstəricilərindən biri sayılır. Təsadüfi deyildir ki, 2003-2006-cı illərdə bütün mənbələrdən Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların ümumi həcmi 14 mlrd. ABŞ dolları ötüb keçmiş, bu dövrdə ÜDM 1,3 dəfə, adambaşına düşən ÜDM 2,7 dəfə, dövlət investisiyaları isə 7,8 dəfə artmışdır. 2006-cı ildə 2005-ci illə müqayisədə ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların ümumi həcmi 14,8% artaraq 6 mlrd. manata, ÜDM isə 34,5% artaraq 17,7 mlrd. manata çatmışdır.

Bütün bunlara baxmayaraq, qeyd etməliyik ki, Azərbaycanda iqtisadiyyatın struktur cəhətdən yenidən qurulması investisiya resurslarının məhdudluğu ilə müşayiət olunur. İqtisadi islahatların keçən dövrü ərzində respublikamızda həyata keçirilən investisiya siyasətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, tələb olunan kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi özəl qurumların, əsasən xarici investisiyaların cəlb olunması yolu ilə həyata keçirilmişdir. Belə ki, 1995-2005-ci illərdə ölkə üzrə istifadə edilmiş investisiyanın 80,4%-i (18,1 mlrd. manat) qeyri-dövlət investisiyalarının payına düşür. Bu dövrdə xarici investorlara yaradılmış əlverişli şərait onların ölkəmizdə iqtisadiyyatın inkişafına daha çox investisiya yönəltmələri ilə nəticələnmişdir. AR DSK-nın məlumatlarına görə, 1995-2007-ci illərdə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın ümumi həcmnin 21,3 milyard manatını (67,7%-ni) xarici investisiya təşkil etmişdir. Lakin müşahidələr göstərir ki, son illər əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiyalarda xarici investisiyaların xüsusi çəkisi azalmağa doğru meyl etməkdədir. Belə ki, əgər 2003-cü ildə bu göstərici 75,2% təşkil edirdisə, 2004-cü ildə bu 73,1%-ə, 2005-ci ildə 63,5%-ə, 2006-cı ildə 53,5%, 2007-ci ildə isə 40,4%-ə enmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiyanı stimullaşdırmaq məqsədilə neft hasilatında işləyən xarici podratçılar və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları üçün vergi qanunvericiliyində güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur. Hazırda ölkə ərazisində neft müqavilələrində iştirak edən xarici subpodratçı təşkilatlar əldə etdikləri gəlirin qanunvericilikdə nəzərdə tutulan 25%-ni deyil, yalnız 5-8 faiz civarında mənfəət vergisi ödəyirlər. Neft hasilatında fəaliyyət göstərən xarici şirkətlər, mənfəət vergisi istisna olmaqla, digər vergi ödənişlərindən azad edilmişlər.

Bundan başqa, ölkədə investisiya fəallığını yüksəltmək məqsədilə 2001-ci ildən etibarən yeni gömrük tarifləri müəyyən edilmişdir. Respublikamızda istehsal olunmayan xammal və materiallara görə ödənilən gömrük tarifləri ləğv edilmişdir. Artıq 5 ildən çoxdur ki, ölkəmizdə istehsal olunan bu cür materiallar üçün gömrük tarifləri 15%-dən yuxarı olmaqla, istehsalçıların daxili bazarını təmin edə bilmək qabiliyyətindən asılı olaraq diferensiallaşdırılmış həcmdə təyin edilir. Onu da qeyd etmək ki, respublikada istehsal olunan məhsullar üzrə bəzən gömrük dəyərinin 100 faizi həcmində tariflər nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, ölkəmizdə istehsal olunmayan, lakin ilkin tələbat xarakteri daşıyan hazır

məhsulların idxalına gömrük haqqı qoyulmur.

Bütün bunlarla yanaşı, respublikada kənd təsərrüfatı məhsullarını istehsal edən müəssisələrə əhəmiyyətli dərəcədə güzəştlər verilməsi də investisiya fəallığını artırmağa xidmət edən mühüm tədbirlərdən sayılır. Belə ki, onlar, torpaq vergisi istisna olmaqla, bütün növ vergilərdən 2007-ci ilə qədər azad edilmişlər.

Ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən sənayenin qeyri-neft sektorunun dinamik və davamlı inkişafının təmin olunması xeyli dərəcədə dövlətin investisiya siyasətinə yeni istiqamətlərin daxil edilməsindən asılıdır. Dövlətin investisiya siyasəti ölkənin davamlı iqtisadi artımına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, sənaye və kənd təsərrüfatında yeni texnologiya əsasında dərin struktur dəyişikliklərin əldə edilməsinə, bir sözlə milli iqtisadiyyatın möhkəm dayaqqlar üzərində formalaşması və inkişafına yönəldilməlidir. İqtisadi inkişafın hazırkı mərhələsində Azərbaycanın investisiya siyasətinin yüksək dövlət investisiyası, davamlı və tarazlı iqtisadi artımın təmin olunması, iqtisadi sistemdə mövcud olan disproporsiyaların bərpası, eləcə də regional inkişafın təmin edilməsi kimi prinsiplər üzərində qurulması zəruriliyini əsaslandırmağa çalışanlar heç də yanılırlar. Neft gəlirlərinin ölkə iqtisadiyyatında rolu nə qədər yüksək olsa da, davamlı iqtisadi inkişafa digər investisiya resurslarını da hərəkətə gətirməklə nail olmaq mümkündür.

Hazırda Azərbaycanda sağlam milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı konsepsiyasının reallaşmasında investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakılar əsas götürülür: dövlət investisiyaları hesabına müasir texnologiya əsasında yeni istehsal müəssisələrinin tikilməsi; dövlət investisiyaları da cəlb olunmaqla yeni iş yerlərinin yaradılmasının müəyyənləşdirilməsi; regionların sosial iqtisadi inkişafının təmin edilməsi; investisiyanın sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi; emal sənayesinin aqrar sektorla proporsional inkişafının investisiyalarla təmin edilməsi; keçid dövrünün tələblərinə uyğun investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin ön plana çəkilməsi.

Kapitalın investisiyalasdırılmasının birbaşa forması emitentin aktivlərinin maliyyə etibarlılığından asılıdır. Fond bazarında səhmlərin əldə edilməsi formasında borc kapitalın təqdim edilməsini təkrar fond bazarının inkişaf etməməsi və səhmin bazar dəyərinin katirovkasının olmaması xeyli çətinləşdirir. İstər regionlar, istərsə də ölkə səviyyəsində investisiyalasdırmanın daxili mənbələri hələ ki, lazımı sürətlə inkişaf etmir. İnvestisiyanın fəallaşdırılmasında üstünlük əhalinin əmanətlərinin və təsərrüfat subyektlərinin yığımının cəlb edilməsi və yenidən investisiyalasdırılmasında bank mexanizminin inkişafına verilir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə investisiya prosesinin fəallaşmasının ilkin şərtlərinin meydana çıxmasının obyektiv zəruriliyi dövlətin pul-kredit, büdcə-vergi və qiymət siyasəti ilə qarşılıqlı uzlaşdırılan makro-iqtisadi amillərə uyğun olaraq səhmdar mülkiyyət formalarının imkanlarından istifadə olunması və fond bazarından investisiyanın cəlb edilməsi nəticəsində mümkün olur.

İnvestisiya axınlarının və daxili yığımın daralması investisiyanın faydalığını əhəmiyyətli şəkildə aşağı salır. Bununla yanaşı, istehsalın real sektor-

larında investisiya fəallığının zəifləməsi müxtəlif səbəblərlə izah oluna bilər. Hər şeydən əvvəl qeyd etməliyik ki, sənaye istehsalının azalma meyli potensial investorlar üçün onun investisiya cəlbediciliyini aşağı salır. Digər tərəfdən, əhəlinin əmanətinin və toplanmış xüsusi kapitalın cəlb etmə mexanizminin zəifliyi və iqtisadiyyatın real sektorlarının inkişafında onlardan kifayət qədər istifadə olunmaması, investisiya fəallığını xeyli aşağı salır. Maliyyə institutlarının və maliyyə vasitəçilərinin maliyyə sabitliyinin lazımi səviyyədə olmaması ev təsərrüfatlarının və təsərrüfat subyektləri kimi potensial investorların onlara inamının itirilməsinə, bank likvidliyinin idarə edilməsi mexanizminin işlənib hazırlanmaması bank kapitalının yığım tempinin aşağı düşməsinə, bank aktivlərinin real sektorlara investisiya prosesinin ləngidməsinə gətirib çıxarır.

Maliyyə və fond bazarlarının ayrı-ayrı seqmentlərinin və vasitələrinin inkişaf etməməsi əmanətin və portfel investisiyanın sığortalanmasının və təminatlılığının yüksəldilməsini tələb edir. Onu da qeyd edək ki, iqtisadiyyatın kapital tutumlu prioritet sektorlarının inkişafı üzrə uzunmüddətli investisiya layihələrinin olmaması bu məqsədlər üçün bank aktivlərinin fəal cəlb edilməsini ləngidir.

Son vaxtlar respublikamızda qazanılan uğurlarla yanaşı, hesab edirik ki, ölkədə formalaşmış investisiya siyasəti əsasən aşağıdakı əsas prinsiplərə söykənməklə həyata keçirilməlidir:

- investorla qarşılıqlı münasibətlərdə xeyirxahlıq;
- investorların əsasən düzlüyə can atmaları;
- ümumi və şəxsi maraqların balanslaşdırılması;
- investorların bərabər hüquqlu olmalarının təmin edilməsi;
- investisiya prosesinin həyata keçirilməsinin tam aydınlığı və sadəliyi;
- çıxarılan investisiya qərarlarının obyektiv qiymətləndirilməsi;
- qəbul edilən investisiya qərarlarında sağlam iqtisadi fikrin təminatı;
- qəbul edilən investisiya qərarlarının dəyişməzliyi;
- bütün investorlar üçün informasiyaların son dərəcə mümkün açıqlığı və anlaşıqlığı.

İnvestisiya siyasətinin işlənib hazırlanması zamanı reallaşdırılmağa verilmiş biznes-tədbirlərin Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi məqsədlərinə aid edilən qanunvericilik və digər hüquqi-normativ aktlara tam uyğunluğunu təmin etmək məqsəduyğundur. Məsələn, 1995-ci ildə qəbul edilmiş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ölkə ərazisində investisiya fəaliyyətinin ümumi sosial, iqtisadi və hüquqi məsələlərini tənzimləməklə investisiyanın ölkə iqtisadiyyatına intensiv cəlb olunmasına, ondan ölkənin sosial-iqtisadi bazasının, habelə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və integrasiyanın inkişafı üçün səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmiş və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorların bərabər müdafiəsinə təminat verir. 1992-ci ildə qəbul edilmiş və sonradan dəfələrlə dəyişikliklərə məruz qalmış “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə, xarici investorlar ölkə

ərazisində investisiyaları respublikamızın hüquqi və fiziki şəxsləri ilə birgə müəssisələr və tamamilə xarici investora məxsus olan müəssisələr yaratmaqla, habelə respublikamızın qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq, müəssisə və digər əmlak satın almaqla həyata keçirirlər.

İnvestisiya siyasətinin formalaşdırılma mərhələsində aşağıdakı məsələlərin nəzərə alınması lazımdır:

- müəssisənin iqtisadi və maliyyə vəziyyəti;
- xüsusi və borc vəsaitlərinin uyğunlaşdırılması;
- istehsalın əldə olunmuş texniki səviyyəsi;
- lizinq üzrə istehsal avadanlığının əldə olunması imkanı və iqtisadi

məqsədəuyğunluğu;

- dövlət tərəfindən verilə bilən güzəştlərin mövcudluğu;
- müxtəlif növlü risklərin sığortalanması şərtləri.

Onu da qeyd edək ki, investorlar üçün iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun və müvafiq olaraq cəlbədici hesab edilən siyasətin əsas şərtləri aşağıdakılar sayılır:

1. İnvestisiyalashmanın alternativ obyektləri haqqında anlaşıqlı və tam informasiya.

2. Hüquq əldə etmənin müəyyən olunmuş və dəqiq qeyd edilmiş proseduru.

3. İnvestisiya layihəsinin reallaşdırılması üzrə tenderlərin aparılması zamanı qalıblərin qiymətləndirilməsi və seçilməsi meyarları.

4. Hüquqların dəyərinin aydın qiymətləndirmə mexanizmi.

5. İnvestorların stimullaşdırılması və dəstəklənməsi üzrə dövlət tədbirləri.

Firmanın investisiya siyasətinin işlənilib hazırlanması aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1. Firmanın fəaliyyətinin uzunmüddətli strateji məqsədlərinin dürüst istifadə olunması.

2. Sərbəst kapitalın tətbiqinin perspektiv sferalarının axtarışı.

3. Marketing, iqtisadi və maliyyə proqnozlarının layihələri.

4. Kapital qoyuluşları (investisiyaları) büdcəsinin işlənilib hazırlanması.

5. Alternativ biznes-layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

6. Əvvəllər tətbiq olunmuş biznes-layihələrin reallaşdırılması nəticələrinin qiymətləndirilməsi.

Müəssisənin investisiya cəlbədiciyi onun aid edildiyi sahənin makroiqtisadi səmərəliliyi ilə müəyyən olunur.

Ölkəmizin müstəqilliyinin ilk illərində yaranmış investisiya böhranından çıxmaq üçün atılan ilk addım investisiya siyasəti prioritetlərinin işlənməsindən, eləcə də bütün quvvə və investisiya imkanlarının əsas iqtisadi artım nöqtələrində cəmləşdirməkdən ibarət oldu. Çünki dünya təcrübəsi də göstərir ki, dövlət siyasəti iqtisadiyyatın real sektorunun gücləndirilməsinə, xüsusilə də hazır məhsul istehsalına çəkilən xərclərin struktur tərkibində əks olunan əsas vəsaitlərin amortizasiya payının yüksəldilməsinə istiqamətlənməlidir.

Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi bazasında yaranan kapital bazarı əsasən daha gəlirli maliyyə alətlərinə yönəldilməklə iqtisadiyyatın real sektoruna investisiyanı arxa plana çəkmişdir. Bununla yanaşı, istehsal investisiyalarının artırılması istehsalın tənəzzülünün aradan qaldırılması, eləcə də inflyasiya və işsizlik səviyyəsinin məhdudlaşdırılması üçün vacibdir. Bununla əlaqədar olaraq, dövlət kapital qoyuluşunun əhəmiyyəti büdcənin inkişaf mexanizmi vasitəsilə artır ki, bu da investisiya layihələrinin kreditləşdirilməsi və dövlət zəmanətlərinin verilməsi üçün istifadə olunur.

Yerli sənaye sahələrinə investisiyanın cəlb olunması strategiyası investisiya qoyuluşlarını stimullaşdıran müvafiq maliyyə idarəetməsini, hüquqi, tənzimləyici və vergi şərtlərinin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində kapitalla tələbat dəyişə bilər. Hazırda kritik maliyyə ehtiyacları müəssisənin normal fəaliyyətini həyata keçirmək üçün işçi kapitalın və istehsal fondlarının minimal səmərəlilik səviyyəsinin qorunub saxlanması zəruriyyətindən ibarətdir.

Müəssisənin investisiya cəlb etmək qabiliyyətini müəyyən edən çoxlu amillər onların nəzarətindən kənarda yerləşirlər. Ona görə də, onlar üzərində tam nəzarətə malik ola biləcəkləri və beləliklə də investorların kapital qoyuluşu qərarlarına təsir edə biləcəkləri tədbirlərin işlənilib hazırlanması üzrə fəaliyyəti həyata keçirmək lazımdır.

İnvestisiya sferasında böhran vəziyyətinin inkişafını xarakterizə edən amillər arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1. İnvestisiya qərarlarının reallaşdırılması nəticələrinə görə iqtisadi və inzibati məsuliyyətin olmaması və kapitalın səmərəsiz istifadə olunması.

2. Cəlb olunan kapitalın kifayət qədər yüksək dəyəri.

3. Sənayenin müxtəlif sahələrinin elmi-texniki potensialının ixtisar olunması.

Yuxarıda qeyd olunan amillər elə investisiya siyasətinin istifadə olunmasını nəzərdə tutur ki, bu həm özəl, həm də xarici kapital üçün sənaye sahələrinin investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş olsun. Belə investisiya siyasəti aşağıdakıları nəzərdə tutmalıdır:

1. Prioritetlər üzrə investisiya layihələrinin növbələnməsi.

2. Reallaşma müddətlərinə görə investisiya layihələrinin təsnifatı.

3. İnvestisiyanın cəlb olunmasının daha səmərəli üsullarının (mənbələrinin) istifadə olunması.

4. Bilavasitə cəlb olunan investisiya resurslarının daha səmərəli istifadə edilməsi.

5. Risk səviyyəsi ilə aktiv idarə olunma.

İnvestisiya layihəsi prioritetlərinin işlənməsi zamanı sosial və xalq təsərrüfatı əhəmiyyətli investisiya layihələri altında dövlət zəmanətinin alınması imkanını nəzərə almaq tövsiyə olunur.

Dövlət zəmanətlərinin verilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsi zamanı investisiya layihələrinin sosial və xalq təsərrüfatı əhəmiyyətinin qiymətlən-

dirilməsi meyarları aşağıdakılar sayılır:

1. Milli iqtisadiyyatın böhrandan çıxmasına və bazara lazım olan məhsul istehsalı həcmlərinin artımına köməklik göstərilməsi.

2. İqtisadiyyatın struktur cəhətdən yenidən qurulmasına təsir göstərilməsi.

3. Ölkə miqyasında kəskin sosial problemlərin həll edilməsi.

4. Əhalinin ekoloji təhlükəsizliyinə əməl olunması.

Dövlətin investisiya, struktur, sənaye, xarici ticarət və elmi-texniki tərkibləri özündə birləşdirən kompleks iqtisadi siyasəti istehsal sferasının investisiya cazibədarlığını təmin edə bilər. Müəssisənin investisiya fəallığının yüksəldilməsi üzrə dövlət tədbirlərinə amortizasiya nəticəsində müəssisənin sərəncamında qalan vəsaitlərin hərəkətinin tənzimlənməsi və istehsalın investisiyalaşmasına yönəldilən vəsaitlərin vergitutmadan azad olması daxildir.

Dövlətin strateji vəzifələrindən biri iqtisadiyyatın maliyyə və real sektorlarının səmərəli qarşılıqlı təsirinin yaradılması sayılır. Əgər iqtisadiyyatın bütün sahələri tənəzzül vəziyyətində yerləşərlərsə, onda real sektorda təsərrüfat aktivliyinin artması yalnız investisiya axınlarının, o cümlədən də dövlət büdcəsindən yönəldilən investisiyaların əsasında mümkündür.

İstehsal sferasına cəlb olunan investisiyalar Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı çərçivəsində aparılan islahatların innovasiya məqsədlərinin reallaşdırılmasını təmin edirlər.

Əsas istehsal fondlarına investisiyanın getdikcə aşağı düşməsi halında təbii ehtiyatlar tükəndikcə, ölkəmizin milli iqtisadiyyatının artım imkanları da tükənəcəkdir.

Müəssisənin investisiya imkanlarının aşağı düşməsi səbəbindən sənayenin yerli sahələrinin investisiya cəlbəediciliyinin yüksəldilməsi üzrə aşağıdakı amilləri ayırmaq olar:

1. İnvestorlara güzəştlərin zəruri qanunvericilik təminatı.

2. İntellektual mülkiyyətin lazımi müdafiəsi.

3. Azərbaycanda dünya infrastrukturunu ilə tam uyğunlaşa bilən fond infrastrukturunun yaradılması.

4. Bank sisteminin təkmilləşdirilməsi əsasında onun tənzimlənməsi.

5. Ümumi daxili məhsulun kifayət qədər yüksək illik artım templərinin təmin edilməsi.

6. Ölkənin inkişafının uzunmüddətli perspektivə səmərəli dövlət investisiya strategiyasının işlənilib hazırlanması və reallaşması.

Bütün səviyyələrdə əsaslandırılmış qərarların qəbulu üçün ən vacib amil investisiya imkanları axtarışının təşkili sayılır. Beynəlxalq təcrübədə investisiya konsepsiyalarının və təşkilati-iqtisadi sistemin (TİS) struktur iyerarxiya səviyyəsinin axtarışının aparılmasına imkan verən ilkin şərtlərin aşağıdakı təsnifatı qəbul olunmuşdur:

1. Faydalı qazıntıların emal və istehsal istifadəsi üçün yararlı olan təbii resursların mövcudluğu.

2. Mövcud kənd təsərrüfatı istehsalının imkan və əhəmiyyəti, onun inkişaf potensialı və aqrar sənaye müəssisələrində reallaşdırıla bilən investisiya proqramları (layihələri) dairəsi.

3. Demografik və ya sosial-iqtisadi amillərin təsiri altında və yaxud bazarda yeni tipli əmtəə və xidmətlərin meydana çıxması nəticəsində tələbin kəmiyyət və strukturunda gələcək mümkün dəyişikliklərin qiymətləndirilməsi.

4. İdxalı əvəz edə biləcək istehsalların yaradılmasına yönəldilmiş investisiya proqramlarının və ayrı-ayrı layihələrin meydana çıxmasına təkan verə biləcək idxalın strukturu və həcmi.

5. Xüsusilə də sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələri və oxşar resursları uyğun gələn digər dövlətlərdə istehsalın strukturunun inkişaf təcrübəsi və meylləri.

6. Yerli və dünya iqtisadiyyatı çərçivəsində istehlakçı sahələrində artıq meydana çıxmış və ya meydana çıxa biləcək ehtiyaclar.

7. İstehlakçı sahələrində istehsalın artımı planları haqqında və ya dünya bazarında artıq istehsal olunmuş məhsula artan tələb haqqında informasiya.

8. Vahid xammal bazasında istehsalın diversifikasiyasının məlum və ya yenidən aşkara çıxarılmış imkanları.

9. Kütləvi məmulat buraxılışında xərclərin aşağı salınması naminə istehsal miqyaslarının artırılmasının səmərəliliyi.

10. Ümumi iqtisadi şərait (məsələn, xüsusilə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması, ixrac üçün imkanların yaxşılaşdırılması və s.).

İnvestisiya bazarının öyrənilməsi ardıcılığı aşağıdakı şəkildə verilə bilər:

1. İnvestisiya bazarının makroiqtisadi inkişaf göstəricilərinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması.

2. TİS üsurlərinin (sahə, regionlar, müəssisə və s.) investisiya cəlb ediliyinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması.

3. TİS üsurlərinin investisiya fəaliyyəti strategiyasının işlənib hazırlanması.

4. TİS üsurlərinin səmərəli investisiya portfellerinin işlənib hazırlanması.

5. TİS üsurlərinin investisiya portfellerinin idarə olunması.

İnvestisiya bazarının vəziyyəti və onun seqmentləri tələb, təklif, qiymət, rəqabət kimi göstəricilərlə səciyyələnir. Bazarın fəaliyyət göstərməsi üçün investisiya cəlb ediliyinin düzgün və vaxtında qiymətləndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir şəraitdə dövlətin investisiya siyasəti kapital qoyuluşlarının xeyli payının özü-özünə maliyyələşdirilməsi, maddi-texniki resurslar bazarı mexanizmlərinin və infrastrukturalarının inkişafı və investisiya prosesinin iştirakçıları arasında münasibətlərin müqavilə və qaytarma sistemi prinsiplərinə əsaslanmalıdır. Bununla yanaşı, bir sıra bütöv proqramlar dövlət köməyi tələb edir.

Əvvəlcə sahələrarası təkrar istehsal yanaşmasının əsas prinsipləri müəyyən edilir. Sonra sahənin hər bir qrupu üzrə daha bir sıra konkret investisiya prosesləri, proqramları, vəzifələri nəzərdə tutulur. İnvestisiyanın prioritet istiqə-

mətlərinin təmin olunması üçün xarici və yerli kapital investisiyaları da daxil olmaqla əsas investisiya mənbələrini əsaslandırmaq lazımdır. Nəhayət göstərmək lazımdır ki, investisiya siyasəti mexanizmi necə olmalıdır ki, bazar mexanizmi dövlətdə bir-birilə sıx əlaqədar olan sahə istehsalçılarını ayırmasın, onların partnyor maraqlarını təmin etsin.

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə almaqla bütövlükdə dövlətin investisiya və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması mövqeyindən dövlət investisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi aşağıdakı prinsiplərə əməl olunması sayəsində mümkündür:

1. Müəssisə aktivlərinin bazar qiymətləndirməsi üçün şəraitin yaradılması.

2. İnvestisiyanın qeyri-kommersiya risklərindən sığorta olunması üçün şəraitin yaradılması.

3. Amortizasiya siyasətində onun liberallaşdırılmasına yönəldilmiş dəyişikliklərin aparılması, amortizasiya siyasəti metodlarının seçilməsi zamanı müəssisənin sərbəstliyi dərəcəsinin yüksəldilməsi.

4. İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində müəssisənin daxili (xüsusi) yığım mənbələrinin rolunun yüksəldilməsi.

5. İnvestisiya prosesinin, xüsusilə də müxtəlif mülkiyyət formalarının inkişafı yolu ilə ardıcıl olaraq qeyri-mərkəzləşdirilməsi.

6. Yığımın investisiya mənbələrinin rolunun yüksəldilməsi (müəssisənin yığımının və əhali əmanətinin daxili mənbələri).

7. İnvestisiya proqramları və layihələrinin birgə (payçı) dövlət-özəl maliyyələşdirilməsi təcrübəsinin əhəmiyyəti dərəcədə genişləndirilməsi.

8. Bütün səviyyələrin əsasən qaytarma şərti ilə dövlət büdcəsindən kreditləşdirilməsi.

9. Məhdud mərkəzləşdirilmiş kapital qoyuluşlarının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və yerləşdirilməsi, layihələrin ekspertizası aparılmaqla müstəsna olaraq müsabiqə əsasında dövlətin məqsədli proqramlarına uyğun olaraq mərkəzləşdirilmiş investisiyalar hesabına istehsal təyinatlı investisiya proqramlarının və layihələrinin dövlət maliyyələşdirilməsi.

10. Dövlət büdcəsinin məqsədli xərclənməsi üzərində dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi.

11. Mərkəzləşdirilmiş (kredit) investisiya vəsaitlərinin bir hissəsinin xüsusilə səmərəli və tez ödənilən investisiya proqramları və layihələrinin (ilk növbədə iqtisadiyyatın prioritet sahələrində), eləcə də istehsalın struktur-texnoloji cəhətdən yenidən qurulmasının sürətləndirilməsi üçün sahəvi məhsulundan və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq kiçik biznes obyektlərinin reallaşdırılması məqsədinə istifadəsi.

12. Xarici investisiyaların cəlb olunmasını reallaşdırmaq məqsədilə normativ bazanın təkmilləşdirilməsi. Bununla yanaşı, milli və maliyyə-iqtisadi təhlükəsizlik nöqteyi-nəzərindən xarici investisiyalar üçün "bağlı" istehsalların siyahısını müəyyən etmək zəruridir.

13. Xalq təsərrüfatı əhəmiyyətli infrastruktur proqramlarında və layihələrində dövlətin birbaşa iştirakı və onların vergi imtiyazları və ya vergi krediti verilməsi vasitəsilə maliyyə stimullaşdırılması.

14. İlkın sahələrin və magistral infrastrukturun investisiyalaşmasına dövlətin müdaxiləsi.

İnvestisiya mühiti- investisiya bazarının cəlbedicilik dərəcəsini müəyyən edən və investisiya riskinin kəmiyyətini şərtləndirən sosial-iqtisadi, siyasi və maliyyə amillərinin məcmusudur. İnvestisiya mühiti özündə əsasən iki komponenti: ayrıca müəssisənin, regionun, ölkənin obyektiv imkanlarını (investisiya potensialı) və investorun fəaliyyət şəraitini (investisiya riski) birləşdirir.

Əsaslandırılmış investisiya qərarının qəbul edilməsi üçün investisiya potensialını və yaxud təkcə investisiya risklərini nəzərdən keçirmək kifayət deyildir. Müəssisənin yerləşdiyi region investisiya potensialı baxımından birinci dərəcəli ola bilər. Məsələn, orada zəruri maddi-texniki və əmək resursları, eləcə də maddi cəhətdən kifayət qədər yaxşı təmin olunmuş əhali təbəqəsi vardır. Lakin əgər siyasi şərait sabit deyilsə və yaxud ətraf mühit mümkün həddən artıq çirklənmişsə, yeni bir müəssisənin işə salınması bu mühitin əlavə olaraq yüklənməsinə səbəb olacaq ki, onda bu mühiddə əhali daha çox ziyan çəkmiş olacaqdır. Müvafiq olaraq göstərilən şəraitdə investisiya qoyuluşlarına çətin ki, kimsə razılaşsın.

İnvestisiya potensialı investisiyalaşmanın sfera və obyektlərinin mövcudluğu və müxtəlifliyindən, eləcə də onların iqtisadi və maliyyə vəziyyətindən asılı olan investisiyalar üçün obyektiv ilkin zəminlərin cəmi kimi formalaşır. Müəssisənin və ya regionun potensialı əslində onların əsas makroiqtisadi göstəricilərini, zəruri istehsal amillərinin (iş qüvvəsi, əsas fondlar, infrastruktur və s.) mövcudluğunu, eləcə də əhalinin alıcılıq qabiliyyətliyi və müvafiq olaraq istehlak tələbini özündə ehtiva edən kəmiyyət xarakteristikasıdır.

Resursların, hər şeydən əvvəl işə, maliyyə resurslarının məhdudluğu şəraitində dövlətin investisiya siyasəti ciddi məqsədyönlü xarakter daşımalı, iqtisadiyyatın struktur cəhətdən yenidən qurulması siyasətinin onun investisiya tipli inkişafa keçirilməsinin dəqiq əksi olmalıdır. Bu məqsədlə dövlət hakimiyyət orqanları investisiya resurslarının səpələnməsi mümkünlüyünü aradan qaldırmaq və dövlətin maraqlı olmadığı obyektlərin tikintisini məhdudlaşdırmaq məqsədilə göstərilən siyasətin reallaşdırılmasını təmin edən obyektlərin yaradılması və qarşıya qoyulan sosial-iqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün əlverişli investisiya mühiti yaratmalıdır.

Dövlət investisiya siyasəti çərçivəsində bütün qüvvələr mövcud resursların maksimum istifadəsinə kömək edən yeni investisiyaların hərəkətə gətirilməsinə yönəldilməlidir. İnvestisiyanın yeniləşməsi istehsalın artımı, yeni iş yerlərinin yaradılması və ölkə əhalisinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəlməsi ilə müşayiət olunan aşağı inflyasiyalı iqtisadi inkişafın əldə edilməsinə yönəldilmiş optimal strategiya kimi çıxış edir.

Müasir şəraitdə dövlətin investisiya siyasəti kapital qoyuluşlarının xeyli

payının özü-özünü maliyyələşdirməsi, maddi-texniki resurslar bazarı mexanizmlərinin və infrastrukturunun inkişafı, investisiya prosesinin iştirakçıları arasında müqavilə və qaytarma sistemi prinsiplərinə əsaslanmalı olsa da bir sıra bütöv proqramlar dövlət köməyi tələb edir. Ona görə də, gələcəkdə investisiya siyasəti dövlətin bilavasitə iştirakı ilə səmərəli şəkildə qurulmalı və daha qənaətbəxş formada reallaşdırılmalıdır.

IV FƏSİL

İNTEQRASIYA ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADİYYATIN İNVESTİSIYA POTENSİALINDAN İSTİFADƏ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

4.1. İnvestisiya potensialının reallaşmasında idarəetmə sisteminin strategiyası

İnvestisiya strategiyasının işlənilib hazırlanmasının əsasında yeni idarəçilik paradigmasının, daha doğrusu, strateji idarəetmə sisteminin prinsipləri dayanır. İnvestisiya strategiyasının işlənilib hazırlanması prosesində strateji investisiya qərarlarının işlənilib hazırlanmasını və qəbul edilməsini təmin edən prinsiplər aşağıdakılardır:

1. Biznesə özü-özünü təşkil etməyə qabil açıq sistem kimi baxılması. Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, investisiya strategiyası işlənilib hazırlanarkən biznes xarici investisiya mühiti amilləri ilə fəal qarşılıqlı təsir üçün tam açıq, müəyyən edilmiş sistem kimi nəzərdən keçirilir. Qarşılıqlı təsir prosesində biznesə kənardan heç bir təsir olmadan müvafiq məkan, zaman və ya funksional strukturları əldə etmək xüsusiyyəti xasdır.

2. Biznesin əməliyyat fəaliyyətinin baza strategiyasının nəzərə alınması.

İqtisadi inkişafın ümumi strategiyasının bir hissəsi sayılan və ilk növbədə, əməliyyat fəaliyyətinin inkişafını təmin edən investisiya strategiyası, ona rəğmən tabeli xarakter daşıyır. Ona görə də o, əməliyyat fəaliyyətinin strateji məqsəd və istiqamətləri ilə uyğunlaşdırılmalıdır. Burada investisiya strategiyasına seçilmiş ümumi iqtisadi strategiyaya uyğun olaraq biznesin səmərəli inkişafını təmin edən başlıca amillərdən biri kimi baxılmalıdır. İnvestisiya strategiyası əməliyyat fəaliyyətinin strateji inkişafının formalaşmasının əsas məqsədləri, məhsulun reallaşmasının yüksək templərinin təmin edilməsi, əməliyyat mənfəətinin artımı və rəqabət mövqeyinin yüksəlməsinin müvafiq əmtəə bazarının (istehlak və ya istehsal amilləri) inkişafı meylləri ilə bağlı olduğunu göstərir. Əgər əmtəə və investisiya bazarlarının inkişaf meylləri ilə üst-üstə düşmürsə, onda əməliyyat fəaliyyətinin strateji inkişaf məqsədləri investisiya məhdudluğu üzündən reallaşmaya bilər. Bu halda müvafiq olaraq əməliyyat strategiyasına düzəlişlər edilir. Strateji əməliyyat fəaliyyətinin də müxtəlif növləri fərqləndirilə bilər. Məsələn, məhdudlaşdırılmış artım tipindən sabit çeşidli məhsullara və texnologiyaların zəif təsirinə məruz qalan istehsal texnologiyalarına malik biznes tərəfindən istifadə edilmir. Həmin strategiyanın seçimi əmtəə bazarı konyunkturunun nisbətən zəif tərəddüdləri və sabit rəqabət mövqeyi şəraitində mümkündür. İnvestisiya strategiyası, ilk

növbədə təkrar istehsal proseslərinin səmərəli təminatına, eləcə də məhsul istehsalı və satışı həcminin məhdud artımını təmin edən aktivlərin çoxalmasına yönəldilir. Bu halda investisiya fəaliyyətinin strateji dəyişiklikləri minimuma endirilir. Strateji əməliyyat fəaliyyətinin sürətləndirilmiş artım tipi, bir qayda olaraq, öz həyat tsiklinin əvvəlki mərhələsində yerləşən müəssisələr, eləcə də texnoloji tərəqqinin təsiri altında dinamik inkişaf etməkdə olan sahələr tərəfindən seçilir. Bu halda investisiya strategiyası investisiya fəaliyyətinin yüksək inkişaf templərini, müxtəlif formalar, regionlar üzrə onun diversifikasiyasını təmin etmək zəruriyyəti hesabına daha mürəkkəb xarakter alır. İxtisar strategiyası öz həyat tsiklinin son mərhələlərində, eləcə də maliyyə böhranı mərhələsində yerləşən biznes subyektləri tərəfindən daha tez-tez seçilir. O, buraxılan məhsulun həcm və çeşidinin ixtisar olunmasını, bazarın ayrı-ayrı segmentlərindən çıxmağı nəzərdə tutan “artığın ayrılması” prinsipinə əsaslanır. İnvestisiya strategiyası bu şəraitdə azad olmuş kapitalın investisiyalaşma obyektlərində istifadənin yüksək maneərliliyini təmin etməyə məcburdur.

Kombinləşdirmə strategiyası özündə strateji təsərrüfatçılıq zonalarının və ya strateji təsərrüfat mərkəzlərinin nəzərdən keçirilmiş müxtəlif özəl tipli strategiyalarını birləşdirir. Bu strategiya əmək fəaliyyətinin geniş sahəvi və regional diversifikasiyasına malik daha iri biznes üçün xarakterikdir. Müvafiq investisiya strategiyası ayrı-ayrı strateji idarəetmə obyektləri baxımından diferensiallaşdırılır, gələcəkdə onların inkişafının müxtəlif strateji məqsədlərinə təbə edilir.

İnvestisiya davranışı strateji perspektivdə artımlı və ya sahibkarlıq üslubu ilə səciyyələnir. İnvestisiya davranışının artımlı üslubunun əsasını qəbul edilən strateji investisiya qərarlarının alternativliyini minimumlaşdırmaqla investisiya fəaliyyətinin əldə edilmiş səviyyəsindən yararlanaraq strateji məqsədlərin qurulması təşkil edir. İnvestisiya fəaliyyətinin istiqamət və formalarının köklü dəyişiklikləri əməliyyat strategiyasının dəyişməsinə yalnız cavab kimi həyata keçirilir. İnvestisiya davranışının belə üslubu adətən öz həyat tsiklinin yetkinlik mərhələsinə çatmış biznes üçün xarakterikdir. İnvestisiya davranışının sahibkarlıq üslubunun əsasını investisiya fəaliyyətinin bütün istiqamət və formaları, eləcə də investisiya prosesinin müxtəlif mərhələləri üzrə səmərəli investisiya qərarlarının fəal axtarışı təşkil edir. İnvestisiya davranışının bu üslubu investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin istiqamət, forma və metodlarının xarici investisiya mühiti üzrə dəyişməkdə olan amilləri nəzərə alınmaqla qarşıya qoyulan strateji məqsədlərə nail olunmasına daim transformasiya edilməsi ilə bağlıdır.

İqtisadi ədəbiyyatda investisiya davranışının artımlı üslubuna strateji perspektivdə mühafizəkar, lakin eyni zamanda sahibkarlıq üslubu kimi, daha doğrusu, sürətləndirilmiş artıma yönəldilmiş mütərəqqi üslub kimi baxılır. Bu zaman iqtisadçıların əksəriyyəti belə nəticə çıxarırlar ki, investisiya davranışının sahibkarlıq üslubu daha çox dərəcədə yeni idarəetmədə paradiqmasına-strateji idarəetməyə uyğun gəlir.

Strateji idarəetmə konsepsiyası nəzərdə tutur ki, işlənib hazırlanmış investisiya strategiyası öz gələcək konkret ifadəsini investisiya proqramlarının (investisiya portfelinin) formalaşması yolu ilə investisiya fəaliyyətinin cari idarəetmə prosesində tapır. İnvestisiya strategiyasından fərqli olaraq investisiya proqramının formalaşması strateji qərarlar və cari investisiya imkanları çərçivəsində həyata keçirilən orta müddətli idarəetmə prosesi sayılır. İnvestisiya fəaliyyətinin cari idarəetmə prosesi öz növbəsində real investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin və investisiyalaşmanın maliyyə alətləri portfelinin restrukturizasiyasının operativ idarəetməsində daha müfəssəl sonluğunu tapır. Beləliklə, investisiya strategiyasının işlənib hazırlanması investisiya fəaliyyətinin strateji idarəetmə prosesinin birinci strategiyasının işlənib hazırlanması əsasən uzunmüddətli məqsədlərə yönəldilmiş olsa da, özündə həm də ayrı-ayrı strateji məqsədli normativ və göstəricilərin formalaşmasını birləşdirir. Bu isə növbəti orta və qısamüddətli dövrlərdə investisiya proqramının və investisiya portfelinin formalaşması, eləcə də investisiyalaşmanın maliyyə alətləri portfelinin restrukturizasiyası və real investisiya layihələrinin reallaşdırılması üzrə konkret investisiya qərarlarını işləməyə imkan verir.

İnvestisiya proqramının (investisiya portfelinin) formalaşması investisiya strategiyası məqsədlərinə yönəlməklə və ortamüddətli dövrün strateji vəzifələrini reallaşdırmaqla əsas real investisiya layihələrinin investisiya proqramı tərkibindən və ya əsas maliyyə alətləri qrupunun investisiya portfeli tərkibindən seçməyin əsasında durur. Eyni zamanda, konkret qısamüddətli dövrlər baxımından investisiya strategiyası məqsədlərinin həyata keçirilməsinə yönəldilən ayrı-ayrı real investisiya layihələrinin reallaşma müddətləri və həcmələri müəyyən edilir. Real investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin və investisiyalaşmanın maliyyə alətləri portfelinin restrukturizasiyasının operativ idarə edilməsi müəssisənin formalaşdırdığı investisiya proqramına və investisiya portfelinə yönəldilir və onun qısamüddətli dövrdə idarəedilməsi vəzifələri investisiyalaşmanın ayrı-ayrı real obyektləri və maliyyə alətləri üzrə operativ investisiya qərarlarının işlənib hazırlanmasını, zəruri hallarda isə müəssisənin investisiya proqramının (portfelinin) restrukturizasiyası haqqında əsasnamənin hazırlanmasını nəzərdə tutur.

Xarici investisiya mühiti amillərinin dəyişmələrinə uyğunluğun təmin edilməsi strateji idarəetmə paradigması ilə müəyyən edilən qarşıdakı biznes fəaliyyətinin ümumi hal yanaşması sistemində reallaşır. Bu əsaslı yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, investisiya fəaliyyətinin qarşısında duran bütün strateji dəyişikliklər-onun istiqamətlərində, formalarında, metodlarında, planlaşdırma və nəzarətdə, idarəetmənin təşkilati strukturunda və investisiya mədəniyyətində və s. baş verən dəyişikliklər xarici investisiya mühitinin müxtəlif amillərinin müvafiq dəyişmələrinə onun proqnozlaşdırılan və ya operativ reaksiyası sayılır.

Belə ki, xarici investisiya mühitinin proqnozlaşdırılan parametrləri nisbətən dayanıqlı sayılırsa, daha çox dərəcədə öz investisiya strategiyası ətraflı hazırlanmalı, strateji planlaşdırma və nəzarət sistemini mərkəzləşdirməyə, investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsinin daha sərt strateji təşkilati strukturunu formalaşdırmaq imkanına nail olunmalıdır. Əgər proqnozlaşdırılan xarici investisiya mühiti əsas parametrlərin qeyri-sabitliyi ilə xarakterizə olunursa, onun dəyişməsi isə müəyyən təhlükələr yaradırsa və ya yeni investisiya imkanları açırsa, bu halda investisiya strategiyası ümumi və çevik xarakter daşmalı, idarəetmənin qeyri-mərkəzləşdirilmiş strukturları ilə təmin edilməlidir. Bütün bunlar investisiya mühitində, investisiya bazarı konjunktura baş verən dəyişikliklərə operativ və adekvat reaksiya göstərməyə imkan verir. Xarici investisiya mühitinin dəyişən parametrlərinə investisiya strategiyası uyğunluğunun təmin edilməsi prosesində investisiya resurslarının yenidən bölüşdürülməsi manevri ayrı-ayrı strateji istiqamət və formaların dəqiq icrasına nisbətən səmərəli investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində daha böyük rol oynayır.

Strateji investisiya qərarlarının əsasında investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin istiqamət, forma və metodlarının alternativ variantlarının fəal axtarışı, onlardan ən yaxşısının seçimi, bunun əsasında ümumi investisiya strategiyasının qurulması və onun səmərəli reallaşma mexanizmlərinin formalaşması dayanmalıdır. Alternativlik müəssisənin bütün strateji idarəetmə sisteminin ən mühüm fərqləndirici cəhəti sayılır və strateji investisiya seçiminin bütün əsas elementləri ilə ayrı-ayrı aspektlər üzrə investisiya məqsədləri, investisiya siyasəti, investisiya fəaliyyəti, investisiya resurslarının formalaşması mənbələri, investisiya davranışının üslubu və mentaliteti ilə və s. əlaqədardır.

İnvestisiya strategiyasını formalaşdırarkən nəzərə almaq lazımdır ki, investisiya fəaliyyəti bazarda rəqabət mövqeyinin artımını təmin edən texnoloji yeniliklərin tətbiqinin başlıca mexanizmi sayılır. Ona görə də strateji inkişafın ümumi məqsədlərinin reallaşması investisiya strategiyası ilə texnoloji proseslərin əldə etdiyi nəticələri nə dərəcədə əks etdirdiyindən və onun ifadəsinə nə dərəcədə uyğunlaşdırılmasından asılıdır.

İnvestisiya strategiyasının formalaşması prosesində qəbul edilən əsas investisiya qərarları bu və ya digər dərəcədə investisiya riskinin səviyyəsini dəyişir. Bu, ilk növbədə investisiya fəaliyyətinin istiqamət və formalarının seçimi, investisiya resurslarının formalaşması, investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsinin yeni təşkilati strukturlarının tətbiqi ilə əlaqədardır. Faiz dərəcəsinin və inflyasiya artımının tərəddüdləri dövründə investisiya riskinin səviyyəsi xüsusilə güclü artır. İnvestisiya strategiyasının işlənib hazırlanması prosesində hər bir müəssisədə əlverişli investisiya riski səviyyəsinə rəğmən investisiya davranışının müxtəlif mentaliteti olaraq bu parametr diferensiallanan şəkildə müəyyən edilməlidir.

İnvestisiya strategiyasının ayrı-ayrı parametrlərinin işlənilib hazırlanmasına hansı mütəxəssislər cəlb olunursa olunsun, həmin strategiyanın həyata keçirilməsini hazırlıqlı mütəxəssislər-investisiya menecerləri təmin etməlidirlər. Bu menecerlər strateji idarəetmənin əsas prinsipləri ilə, real investisiya layihələrinin və maliyyə investisiya portfelinin idarəetmə mexanizmi ilə tanış olmalı, strateji investisiya nəzarəti metodlarına sahib olmalıdır.

İnvestisiya strategiyasının səmərəli reallaşdırılmasının vacib şərti ona uyğun təşkilati idarəetmə strukturunun və investisiya mədəniyyətinin dəyişməsi sayılır. Təşkilati struktur və investisiya mədəniyyəti sahəsində nəzərdə tutulan strateji dəyişikliklər investisiya strategiyasının reallaşmasını təmin etməklə onun parametrlərinin tərkib hissəsi olmalıdırlar.

İnvestisiya strategiyasının formalaşmasının ilkin əsası firmanın iqtisadi inkişafının bazar strategiyası hesab edilir. Bazar strategiyasına rəğmən investisiya strategiyası tabeli xarakter daşıyır və reallaşmanın məqsəd və mərhələləri üzrə onunla uyğunlaşdırılmalıdır. Bu zaman investisiya strategiyası seçilmiş baza strategiyasına uyğun olaraq şirkətin səmərəli inkişafının təmin edilməsinin başlıca amillərindən biri kimi nəzərdən keçirilir.

Bəzi iqtisadçılar investisiya strategiyasının formalaşmasının aşağıdakı mərhələlərdən keçdiyini iddia edirlər: investisiya strategiyasının işlənilib hazırlandığı vaxt dövrünün müəyyən edilməsi; investisiya strategiyasının məqsədlər kompleksinin formalaşması; investisiya strategiyasının məqsədlərinə nail olmağın konkret yollarının müəyyən edilməsi (ilk növbədə, investisiya resurslarının formalaşması üsullarının); vaxt dövrləri üzrə (adətən illər üzrə) investisiya strategiyasının reallaşdırılmasının təqvim planı.

Fikrimizcə, müəssisənin investisiya strategiyasının işlənilib hazırlanması prosesi aşağıdakı mərhələlər üzrə həyata keçirilməlidir:

1) investisiya strategiyasının formalaşmasının ümumi dövrünün müəyyən edilməsi;

2) xarici investisiya mühiti amillərinin və investisiya bazarı konjunkturunun tədqiqi;

3) müəssisənin investisiya fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini müəyyən edən güclü və zəif tərəflərin qiymətləndirilməsi;

4) investisiya fəaliyyətinin strateji məqsədlərinin müəyyən edilməsi;

5) strateji alternativlərin təhlili və investisiya fəaliyyətinin strateji istiqamət və formaları;

6) investisiya resurslarının formalaşmasının strateji istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;

7) investisiya fəaliyyətinin əsas aspektləri üzrə investisiya siyasətinin formalaşması;

8) investisiya strategiyasının reallaşmasının təmin edilməsi üzrə iqtisadi təşkilati tədbirlər sisteminin işlənilib hazırlanması;

9) işlənilib hazırlanmış investisiya strategiyasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

İnvestisiya strategiyasının formalaşmasının ümumi dövrünün müəyyən edilməsi üçün aşağıdakı məlumatların olması vacibdir:

- bütövlükdə iqtisadiyyatın və xüsusilə də investisiya bazarının inkişafının qabaqcadan bildirilməsi;

- firmanın bazar strategiyasının formalaşması üçün qəbul edilən dövrün davamlılığı;

- firmanın sahə mənsubiyyəti;

- firmanın ölçüsü.

Onun müəyyən edilməsinin başlıca şərti ümumi inkişaf strategiyasının formalaşması üçün qəbul edilən dövrün davamlığıdır, çünki investisiya strategiyası ona rəğmən tabeli xarakter daşıyır, o, heç vaxt bu dövrdən kənara çıxa bilməz.

İnvestisiya strategiyasının formalaşması dövrünün müəyyən edilməsinin vacib şərti bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafı və qarşıdakı investisiya fəaliyyəti ilə əlaqədar investisiya bazarı segmentlərinin konyunkturu haqqında qabaqcadan məlumatlara malik olmaqdır. İnvestisiya strategiyasının formalaşması dövrünün müəyyən edilməsi şərtləri, həmçinin sahə mənsubiyyəti, onun ölçüsü, həyat tsiklinin mərhələsi və s. sayılır.

Xarici investisiya mühiti amillərinin və investisiya bazarı konyunkturunun tədqiqi investisiya fəaliyyətinin iqtisadi-hüquqi şərtlərinin və onların qarşıdakı dövrdə mümkün dəyişmələrinin öyrənilməsinə əvvəlcədən müəyyən edir. İnvestisiya bazarının konyunkturu və onu müəyyən edən amillər təhlil edilir, eləcə də bu bazarın ayrı-ayrı segmentləri baxımından qarşıdakı investisiya fəaliyyəti ilə bağlı konyunktur proqnozları işlənib hazırlanır.

İnvestisiya fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini müəyyən edən güclü və zəif tərəflərin qiymətləndirilməsi prosesində müəyyən etmək zəruridir ki, açılmış investisiya imkanlarından istifadə etmək üçün kifayət qədər potensial mövcudurmu, hansı daxili xarakterik cəhətlər investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyini zəiflədir. Bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı daxili problemlərin müəyinəsi üçün investisiya prosesinin inkişafını təmin edən müəssisənin müxtəlif funksional zonalarının öyrənilməsinə əsaslanan təftiş metodundan istifadə edilir. İnvestisiya strategiyasının işlənib hazırlanması üçün idarəetmə təftişinə aşağıdakı funksional zonaların daxil edilməsi tövsiyə olunur: əməliyyat fəaliyyətinin (müvafiq surətdə investisiya fəaliyyəti) həcmələrinin genişləndirilməsinin və diversifikasiyasının marketinq imkanları; investisiya resurslarının formalaşmasının maliyyə imkanları; investisiya strategiyasının işlənib hazırlanmasını və reallaşmasını təmin edən peşəkar və ixtisaslaşmış heyət tərkibinin sayı; müəssisədə alternativ strateji investisiya qərarlarının hazırlanmasını təmin edən mövcud informasiya bazası; təşkilati idarəetmə strukturunun və investisiya mədəniyyətinin vəziyyəti.

İnvestisiya fəaliyyətinin strateji məqsədlərinin formalaşmasında başlıca hədəf maddi rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi və onun bazar dəyərinin maksimumlaşdırılması sayılır. Burada başlıca məqsəd investisiyanın inkişafı ilə

bağlı vəzifə və xüsusiyyətləri nəzərə almaqla müəyyən konkretləşdirmənin aparılmasıdır

Strateji məqsədlər sistemi real və maliyyə investisiyalaşmasının daha səmərəli istiqamətlərinin seçilməsini, yetərli həcmdə investisiya resurslarının formalaşmasını və onların tərkibinin optimallaşdırılmasını, qarşıdakı təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində investisiya riskləri səviyyəsinin münasibliyini və s. təmin etməlidir.

Strateji alternativlərin təhlili, investisiya fəaliyyətinin vacib istiqamət və formalarının seçilməsi əsas mərhələlərdən biri sayılır. O, özündə qarşıya qoyulmuş strateji investisiya məqsədlərinin qərar alternativinin axtarışını, xarici imkan və təhlükə mövqeyindən onların müvafiq qiymətləndirilməsini, eləcə də real daxili investisiya potensialının və onlardan daha münasibinin seçilməsini birləşdirir. Qarşıya qoyulan məqsədlərə cavab verən bu cür alternativ axtarışı, eləcə də strategiya seçimi sahə və regional baxımdan strateji idarəetmənin müxtəlif obyektləri üzrə, real və maliyyə investisiyaları və s. üzrə aparılır.

İnvestisiya resurslarının formalaşmasının strateji istiqamətlərinin müəyyən edilməsi mərhələsində real və maliyyə investisiyalaşmasının strateji istiqamət və formalarının həyata keçirilməsini təmin edən zəruri investisiya resurslarının ümumi həcmi proqnozlaşdırılır, strateji dövrün ayrı-ayrı mərhələləri üzrə investisiya resurslarına olan tələbat diferensiallaşdırılır, inkişaf prosesində maliyyə tarazlığını təmin edən investisiya resurslarının formalaşması mənbələrinin strukturu optimallaşdırılır. İnvestisiya resurslarının formalaşması strategiyası firmanın yalnız investisiya deyil, həm də maliyyə strategiyasının ön mühüm tərkib elementlərindən sayılır. Belə strategiyanın işlənilib hazırlanması nəzərdə tutulan həcmdə fasiləsiz investisiya fəaliyyətini təmin etməyə, bu məqsədlərə yönəldilən xüsusi maliyyə vəsaitlərini daha səmərəli istifadə etməyə, eləcə də uzunmüddətli perspektivdə firmanın maliyyə sabitliyini qoruyub saxlamağa xidmət etməlidir. Firmanın investisiya resurslarının formalaşması strategiyasının işlənilib hazırlanması aşağıdakı mərhələlər üzrə həyata keçirilir:

- investisiya resurslarının ümumi həcmində tələbatın proqnozlaşdırılması (o cümlədən yeni tikintiyə, maddi və qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi);

- müxtəlif mənbələr hesabına investisiya resurslarının formalaşması imkanlarının öyrənilməsi;

- ayrı-ayrı investisiya proqramları və layihələrinin maliyyələşmə metodlarının müəyyən edilməsi (tam özünümaliyyələşdirmə, səhmləşdirmə, kredit maliyyələşdirilməsi, lizinq və s.);

- investisiya resurslarının formalaşması mənbələrinin strukturunun optimallaşdırılması (kapitalın qiymətinin, maliyyə dayanıqlığının, gözlənilən mənfəətin və rentabelliyyətin).

Onu da qeyd etmək ki, 1995-ci ildə qəbul edilmiş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” AR Qanununun 9-cu maddəsində göstərildiyi kimi, investisiya fəaliyyəti

yətinin maliyyələşdirilməsi mənbələri xüsusi (mənfəətin bir hissəsi, amortizasiya ayırmaları, sığorta ödəmələri, artıq əsas fondların satılması və s.) borc (bank strukturlarının uzunmüddətli kreditləri, müəssisə istiqrazlarının emissiyası, dövlət krediti, lizinq və s.) cəlb edilmiş (şirkətin səhmlərinin emissiyası, dövlətin və ya kommersiya təşkilatlarının əvəzsiz qoyuluşları) vəsaitlər ola bilər. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə əsas investisiyalaşma mənbəyi xüsusi vəsaitlər sayılır. Onların payına orta hesabla 60% düşür ki, bunun da 50%-indən çoxu amortizasiyanın payına düşür.

İnvestisiya fəaliyyətinin əsas aspektləri üzrə investisiya siyasətinin formalaşması mərhələsi nəzərdən keçirilən perspektivdə investisiya fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələrini onların əsas reallaşma mexanizmləri ilə birləşdirilməsini təmin etməyə imkan verir.

İnvestisiya siyasəti investisiya fəaliyyətinin daha vacib aspektləri nöqteyi-nəzərindən onun həyata keçirilməsinin ayrı-ayrı mərhələlərində investisiya ideologiyasının və investisiya strategiyasının reallaşdırılması formasıdır. Bütövlükdə investisiya strategiyasından fərqli olaraq, investisiya siyasəti müəssisənin investisiya fəaliyyətinin başlıca strateji məqsədinə nail olmaq üçün daha səmərəli idarəetmənin təmin olunmasını tələb edir.

İnvestisiya siyasətinin formalaşması maliyyə fəaliyyətinin ayrı-ayrı aspektləri üzrə çoxsəviyyəli xarakter daşıya bilər. Belə ki, məsələn, real investisiyaların idarə edilməsi çərçivəsində renovasiya siyasəti, innovasiya-investisiyalaşma siyasəti və s. işlənib hazırlana bilər.

İnvestisiya strategiyasının reallaşmasının təmin edilməsi üzrə təşkilati-iqtisadi tədbirlər sisteminin işlənib hazırlanması sisteminə investisiya fəaliyyətinin idarəedilməsinin yeni təşkilati strukturlarının formalaşdırılması, müxtəlif tipli "investisiya mərkəzlərinin" yaradılması, investisiya mədəniyyətinin yeni prinsiplərinin tətbiqi, səmərəli strateji investisiya nəzarəti sisteminin yaradılması və s. nəzərdə tutulur.

İşlənib hazırlanmış investisiya strategiyasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi mərhələsində investisiya strategiyasının işlənib hazırlanması prosesi yekunlaşır. Belə qiymətləndirmə xüsusi iqtisadi və qeyri-iqtisadi meyarlar sistemi üzrə aparılır. Bu meyarlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İnvestisiya strategiyasını baza strategiyası ilə uyğunlaşdırmaq. Bu zaman strategiyaların məqsədləri, istiqamətləri və reallaşdırma mərhələləri üzrə uyğunlaşma tədqiq olunur.

2. İnvestisiya strategiyasının daxili tarazlığı. Belə qiymətləndirmə prosesində müəyyən edilir ki, ayrı-ayrı strateji məqsədlər və investisiya fəaliyyətinin istiqamətləri, eləcə də onların yerinə yetirilməsi ardıcılığı öz aralarında nə dərəcədə uyğunlaşdırılır.

3. İnvestisiya strategiyasının xarici mühitlə razılaşdırılması. Bu zaman işlənib hazırlanmış investisiya strategiyasının ölkənin investisiya mühitinin iqtisadi inkişafının proqnozlaşdırılan dəyişmələrə nə dərəcədə uyğunluğu, eləcə də investisiya bazarının konyunkturu qiymətləndirilir.

4. Mövcud resurs potensialı nəzərə alınmaqla investisiya strategiyasının həyata keçirilməsi mümkünlüyü. Belə qiymətləndirmə prosesində ilk növbədə öz vəsaitləri hesabına maliyyə resurslarının formalaşmasında potensial imkanlar nəzərdən keçirilir. Bundan başqa, investisiya strategiyasının reallaşmasına tələb olunan maliyyə, texnoloji, xammal, enerji və digər resursların cəlb edilməsi imkanına da baxılır.

5. İnvestisiya strategiyasının reallaşması ilə bağlı risk səviyyəsinin qəbul edilməsi mümkünlüyü. Belə qiymətləndirmə prosesində əsas investisiya risklərinin səviyyəsi və firma üçün onların mümkün maliyyə nəticələri nəzərdən keçirilir.

6. İnvestisiya strategiyasının səmərəliliyi. İnvestisiya proqramlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, hər şeydən əvvəl, onların reallaşdırılmasının iqtisadi səmərəliliyinin müəyyən edilməsinə əsaslanır. Bununla yanaşı, həm də investisiya strategiyasının reallaşdırılması prosesində əldə edilən qeyri-iqtisadi nəticələr də qiymətləndirilir.

4.2. İnvestisiya potensialının qiymətləndirilməsinə sahəvi yanaşmanın təkmilləşdirilməsi

Son vaxtlar iqtisadçılar arasında investisiya bazarının fəaliyyəti məsələlərinə, investisiya mühitinin formalaşması və artırılmasının metodiki aspektlərinə, iqtisadi agentlərin investisiya potensialının qiymətləndirilməsi və reallaşdırılmasının nəzəri-metoloji əsaslarına diqqət xeyli artmışdır. Alimlərin işlərinin çoxunda investisiya potensialının qiymətləndirilməsi dövlət, zona və ya regional səviyyələrdə aparılır. Birinci halda təhlil obyektləri kimi ayrı-ayrı dövlətlər, ikinci halda regionlararası qarşılıqlı təsir asosiyaları çərçivəsində respublikanın subyektlərini birləşdirən iri iqtisadi rayonlar və makroregionlar, üçüncü halda isə bir çox ortalasdırılmış xarakteristikalarla “nöqtə” kimi nəzərdən keçirilən inzibati-ərazi qurumları çıxış edirlər.

Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, elmi ədəbiyyatda sənaye sahələrinin investisiya potensialının qiymətləndirilməsi ilə bağlı məsələlər öz lazımı əksini tapmamış, eləcə də onun kapital qoyuluşlarının səmərəliliyinə təsirini müəyyən edən nəzəri müddəalar açıqlanmamışdır. Eyni zamanda, xalq təsərrüfatı sahələrinin müqayisəli təhlili, onlarda baş verən proseslərin başa düşülməsi, sahə müəssisələrinin investisiya resurslarını səmərəli cəlb etmə imkanlarının qiymətləndirilməsi investisiya prosesləri sahəsində dövlət siyasətinin formalaşması üçün vacibdir. Müxtəlif səviyyələrdə təsərrüfat fəaliyyəti subyektlərinin investisiya potensiallarının miqyasları və strukturu haqqında obyektiv informasiyanın mövcudluğu vergitutma sahəsində, birbaşa və portfel investisiyaların, xarici borcların, əsas fondların amortizasiyalarının cəlb olunması sahəsində, böhranlı regionlarda və sahələrdə müəssisənin kreditləşməsi məqsədilə büdcənin istifadəsi sahəsində respublika və regional səviyyələrdə

dövlətin balanslı siyasətinin aparılması üçün son dərəcə vacibdir. Bundan başqa, ayrı-ayrı sahələrin, regionların və bütövlükdə ölkənin investisiya potensialının reallaşdırılması imkanı ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin başlıca şərtlərindən biri sayılır.

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin investisiya potensialının qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunması məqsədəuyğun sayılır (cədvəl 4.1).

Cədvəl 4.1.

**İqtisadiyyatın əsas sahələri üzrə investisiya potensialının
qiymətləndirilməsi göstəriciləri**

№	Göstəricinin adı	Hesablama metodikası
İstehsal potensialı		
1.	İstehsalın fiziki həcm indikatoru	Göstərici sahə üzrə istehsal həcmnin ÜDM-ə nisbəti şəklində müəyyən edilir
2.	İstehsal həcmnin artım tempi	Sahə üzrə istehsal həcmnin dinamikası göstəricisi, cari ildə istehsal həcmnin keçən ilin istehsal həcminə nisbəti ilə hesablanır
3.	Əsas fondların istifadəyə verilməsində payı	Sahə üzrə istifadəyə verilən əsas fondların ölkə iqtisadiyyatı üzrə əsas fondlara nisbəti ilə hesablanır
4.	Yeni açılmış iş yerlərinin xüsusi çəkisi	Sahə üzrə yeni açılmış iş yerlərinin sayının bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı üzrə açılmış iş yerlərinə nisbəti ilə hesablanır
Maliyyə potensialı		
5.	Zərərlə işləyən müəssisələrin sayının xüsusi çəkisi	Sahədəki zərərlə işləyən müəssisələrin bütövlükdə ölkə üzrə mövcud zərərlə işləyən müəssisələrin sayına nisbəti
6.	Sahə üzrə qiymət indeksi	Təhlil olunan dövrdə qiymətin keçən ilin qiymət səviyyəsinə nisbətən dinamikasını xarakterizə edən göstərici
İnvestisiya potensialı		
7.	İnvestisiyanın artım tempi	Cari ildə investisiya həcmnin keçən ilin investisiya həcminə nisbəti kimi hesablanır
8.	Əsas kapitala investisiya strukturu indikatoru	Təhlil olunan il ərzində sahə üzrə əsas kapitala investisiyanın strukturunu xarakterizə edən göstərici
İxrac potensialı		
9.	İxrac artım tempi	Cari ildə ixrac həcmnin keçən ilin ixrac həcminə nisbəti
10.	İxracın ümumi həcmində sahə ixracının payı	Göstərici sahə üzrə ixrac həcmnin bütövlükdə ölkənin ixrac həcminə nisbəti kimi hesablanır

1. İstehsalın fiziki həcm indikatoru. Bu göstərici sahə üzrə istehsal həcmnin ÜDM-ə nisbəti kimi müəyyən edilir.

2. İstehsal həcmnin artım tempi. Bu sahə üzrə istehsal həcmnin dinamika göstəricisi olub, cari ildə istehsal həcmnin keçən ilin istehsal həcminə nisbəti kimi hesablanır.

3. Əsas fondların istifadəyə verilməsində payı. Bu göstərici sahə üzrə istifadəyə verilən əsas fondların ölkə iqtisadiyyatı üzrə əsas fondlara nisbəti kimi müəyyən edilir.

4. Yeni açılmış iş yerlərinin xüsusi çəkisi. Sahə üzrə yeni açılmış iş yerlərinin sayının, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı üzrə yeni açılmış iş yerlərinə nisbəti ilə hesablanır.

5. Zərərlə işləyən müəssisələrin sayının xüsusi çəkisi. Bu göstərici sahədəki zərərlə işləyən müəssisələrin bütövlükdə ölkə üzrə mövcud zərərlə işləyən müəssisələrin sayına nisbəti kimi müəyyən edilir.

6. Sahə üzrə qiymət indeksi. Təhlil olunan dövrdə qiymətin keçən ilin qiymət səviyyəsinə nisbətən dinamika xarakterizə edən göstəricidir.

7. İnvestisiyanın artım tempi. Cari ildə investisiya həcmnin keçən ilin investisiya həcminə nisbəti kimi hesablanır.

8. Əsas kapitala investisiya strukturu indikatoru. Təhlil olunan il ərzində sahə üzrə əsas kapitala investisiyanın strukturunu xarakterizə edən göstəricidir.

9. İxrac artımı tempi. Cari ildə ixrac həcmnin keçən ilin ixrac həcminə nisbəti kimi müəyyən edilir.

10. İxracın ümumi həcmində sahə ixracının payı. Bu göstərici sahə üzrə ixrac həcmnin bütövlükdə ölkənin ixrac həcminə nisbəti kimi hesablanır.

Qeyd edilən bu göstəricilərdən istifadə etməklə 2006-cı ildə iqtisadiyyatın sahələri üzrə investisiya potensialının qiymətləndirilməsi aparılmışdır (cədvəl 4.2.). Sahələrin investisiya potensialının reytingi göstəricisinə görə sənaye, kənd təsərrüfatı və nəqliyyat sahələri ilk üç yeri bölüşdürürlər.

Cədvəl 4.2.

**2006-cı ildə Azərbaycan iqtisadiyyatı sahələrinin
investisiya potensialı reytingi**

İqtisadiyyat sahələri	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ranq
1. Sənaye	0,59	1,35	0,58	0,09	0,01	1,08	1,05	0,62	1,15	0,82	1
2. Kənd təsərrüfatı	0,06	1,04	0,01	0,12	0,00	1,13	3,90	0,03	1,25	0,08	2
3. Nəqliyyat	0,04	1,14	0,25	0,01	0,00	1,12	1,19	0,09	0,00	0,02	3
4. Rabitə	0,02	1,32	0,04	0,01	0,00	1,10	0,75	0,02	0,00	0,00	4
5. Tikinti	0,07	1,16	0,0	0,04	0,00	1,14	0,45	0,00	0,00	0,00	6
6. Ticarət və xidmət	0,06	1,15	0,02	0,08	0,03	1,09	0,60	0,01	0,00	0,00	5

Sahənin investisiya potensialının qiymətləndirilməsi vəzifəsi, bizim fikrimizcə, ayrıca götürülmüş sahənin investisiya prosesini xarakterizə edən sosial-iqtisadi göstəricilərinin hansısa bir məcmusunun müəyyən edilməsindən ibarətdir. Təhlilin qarşıya qoyduğu vəzifələrdən asılı olaraq müxtəlif amillər və ya amillər qrupu istifadə edilə bilər.

İnvestisiya potensialı sahənin bütün əsas makroiqtisadi göstəricilərini – istehsal həcmi, müəssisənin miqdarını, rentabellik səviyyəsini, əmək məhsuldarlığını, texniki bazanın modernizasiya və təzələnməsi dərəcəsini, gəlir və xərclərin strukturunu, təmərküzləşmə dərəcəsini və s. nəzərə almalıdır.

Tədqiqatın aparılması məqsədilə, investisiya potensialı 4 əsas komponentə - istehsal, maliyyə, investisiya və ixrac potensiallarına bölünmüşdür.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə almaqla sənaye sahələrinin investisiya potensialının etibarlı reytingini almağa imkan verən göstəricilər (indekslər) kompleksindən istifadə etməyi lazım bilirik (cədvəl 4.3).

Cədvəl 4.3

**Sənaye sahələrinin investisiya potensialının
qiymətləndirilməsi göstəriciləri**

	Göstəricinin adı	Hesablama metodikası
1	2	3
	İnvestisiya potensialı	
1	İstehsalın fiziki həcm Indikatoru	Göstərici sahənin istehsal həcmi ölkə üzrə sənaye istehsalı həcminə nisbəti kimi müəyyən edilir.
2	İstehsal həcmi artım tempi	Sənaye istehsalı həcmi dinamikası göstəricisi, cari ildə istehsal həcmi keçən ilki istehsal həcminə nisbəti kimi hesablanır.
3	Əsas fondların aşınması dərəcəsi	Göstərici əsas fondların aşınmasının orta sahəvi səviyyəsinin ümumrespublika üzrə müvafiq göstəriciyə nisbəti kimi hesablanır.
	Maliyyə potensialı	
4	Zərərlə işləyən müəssisələrin miqdarının xüsusi çəkisi	Göstərici sahənin zərərlə işləyən müəssisələrinin miqdarının ölkə üzrə bu cür müəssisələrinin ümumi sayında xüsusi çəkisini əks etdirir.
5	Məhsulların rentabellik səviyyəsi	Göstərici məhsulların reallaşmasından əldə edilən mənfəətin onun istehsalı və tədavülü üzrə (sahə üzrə) tam xərclərə nisbəti kimi müəyyən edilir.

6	Ayrı-ayrı sahələr üzrə qiymət indeksləri	Göstərici təhlil olunan il ərzində keçən analogi dövrə qiyət səviyyəsi ilə müqayisədə sahədə qiyət dinamikasını xarakterizə edir.
İnvestisiya potensialı		
7	İnvestisiyanın artım tempi	Cari ildə investisiya həcmnin keçən ilin investisiya həcminə nisbəti kimi hesablanır.
8	Əsas kapitala investisiyanın struktur indikatoru	Təhlil olunan il ərzində sənaye sahələri üzrə əsas kapitala investisiya strukturunu xarakterizə edir. İnvestisiyanın maksimal həcmi vahid kimi qəbul edilir.
İxrac potensialı		
9	İxracın artım tempi	Cari ildə ixrac həcmnin keçən ilin ixrac həcminə nisbəti kimi müəyyən edilir.
10	İxracın ümumi həcmində sahənin ixracının payı	Göstərici sahənin ixrac həcmnin ölkə üzrə ixracın həcminə nisbəti kimi hesablanır.

Qiyətləndirmə həmin vaxt anına statistik məlumatlar üzrə həyata keçirilir. Hər bir göstərici üzrə vahid kimi qəbul edilən müqayisə bazası müəyyən edilir. Bu zaman məlumatlar konkret kəmiyyətdən asılı olaraq əmsallara çevrilirlər. Ümumi potensial göstərici xüsusi göstəricilərin cəmi kimi hesablanır. Əsas informasiya mənbələri Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Milli Bankın, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin məlumatları sayılır.

Ayrıca götürülmüş sahənin investisiya potensialının hesablanması üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə edilməsi təklif olunur:

1. Sahənin sənaye istehsalının fiziki həcm indeksi, tədqiq olunan sahədə istehsal həcmnin bütövlükdə ölkə üzrə sənaye istehsalı;

2. Sənaye istehsalı həcmnin artım tempi. Göstərici istehsal həcmnin dinamikasını xarakterizə edir. Cari ildə istehsal həcmnin keçən ilin istehsal həcminə nisbəti kimi hesablanır.

3. Əsas fondların aşınma dərəcəsi göstəricisi - əsas fondların aşınmasının orta sahəvi səviyyəsinin ümumrespublika üzrə əsas fondların aşınma səviyyəsinə nisbəti kimi hesablanır. Bu göstərici nə qədər yüksək olarsa, müəssisəyə aşınmış avadanlığın əvəz olunması üçün daha çox investisiya tələb olunacaqdır.

4. Sahədə zərərlə işləyən müəssisələrin sayının xüsusi çəkisi. Bu göstərici sahənin zərərlə işləyən müəssisələrinin sayının ölkə üzrə bu müəssisələrin ümumi sayında xüsusi çəkisini əks etdirir. Bütün bərabər şərtlər daxilində bu göstərici nə qədər yüksək olarsa, sahənin maliyyə potensialı bir o qədər aşağı olur.

5. Orta hesabla sahə üzrə məhsulların rentabellik səviyyəsi. Göstərici məhsulların reallaşdırılmasından əldə edilən orta sahəvi mənfəətinin onun istehsalı və tədavülü üzrə orta sahəvi xərclərə nisbəti kimi hesablanır. Bu göstərici nə qədər yüksək olarsa, istehsal olunan məhsulların reallaşdırılması imkanları bir o qədər yüksək olur.

6. Sahələr üzrə qiymət indeksləri. Göstərici təhlil olunan il ərzində tədqiq olunan sahədə qiymətlərin keçən dövrdəki qiymət səviyyəsinə nisbətən dinamikasını xarakterizə edir. Digər bərabər şəraitlərdə qiymətlər indeksi nə qədər yüksək olarsa, sahə məhsuluna tələb bir o qədər yüksək olur.

7. Orta sahəvi investisiyaların artım tempi. Bu göstərici cari ildə investisiya həcmnin keçən ilki investisiya həcminə nisbəti kimi hesablanır.

8. Əsas kapitala investisiyanın struktur indikatoru. Göstərici təhlil olunan ildə sənayenin sahələri üzrə əsas kapitala investisiyanın strukturunu xarakterizə edir. İnvestisiyanın maksimal həcmi vahid kimi qəbul olunur.

9. Sənaye məhsulu ixracının artım tempi. Göstərici cari ildə ixracın həcmnin keçən ilin ixrac həcminə nisbəti kimi hesablanır.

10. Ölkə ixracının ümumi həcmində sahə ixracının payı. Bu göstərici sahədə ixrac həcmnin təhlil olunan dövrdə ölkə üzrə ixracın ümumi həcminə nisbəti kimi hesablanır.

Onu da qeyd edək ki, potensiala heç də resursların, onların tətbiqi imkanlarının sadəcə cəmlənməsi kimi baxmaq olmaz. Resursların istifadəsi həmişə məqsədyönlüdür, müəyyən şəkildə agentlərin ehtiyaclarının reallaşdırılması üçündür (cədvəl 4.4). Ona görə də, investisiya potensialının müəyyən edilməsi üçün göstəricilərin maksimal kəmiyyətlərinin daha böyük miqdarına malik olan sahələrin aşkara çıxarılması kifayət deyildir. Sahələrin təsnifatı və investisiya həcmi sahənin vəziyyətinin etibarlı qiymətləndirilməsi üçün kifayət qədər informasiyaları vermir.

Cədvəl 4.4

2006-ci ildə Azərbaycan Respublikası sənayesinin investisiya potensialının reytingi*

Sənaye sahəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ranq
Elektroenergetika	0,06	0,05	1,32	1,20	0,11	1,06	0,23	0,89	0,90	0,01	6
Yanacaq sənayesi	0,68	1,92	0,86	0,90	0,32	1,27	1,01	0,00	1,83	0,80	1
Metallurgiya sənayesi	0,04	0,03	1,77	1,92	0,32	1,11	0,74	0,00	1,37	0,17	4
Kimya və neft-kimya sənayesi	0,14	0,13	1,43	0,87	0,36	1,14	1,70	0,01	1,19	0,05	5
Məşinqayırma və metal emalı	0,03	0,03	1,51	0,94	0,08	1,08	2,62	0,01	1,23	0,04	3

Meşə, ağac emalı və sellüloz-kağız sənayesi	0,01	0,00	1,04	0,01	0,08	1,12	1,50	0,00	0,00	0,01	8
Yüngül sənaye	0,7	0,01	1,43	0,08	0,03	1,04	0,56	0,01	1,05	0,01	7
Yeyinti sənayesi	4,1	0,13	1,14	1,11	0,08	0,98	0,53	0,03	1,12	0,02	2

*Reytingin hesablanması müəllif tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Odur ki, sahənin investisiya potensialının müəyyən edilməsi üçün əlavə olaraq məhsul buraxılışı həcminə (cədvəl 4.5) və əsas fondların dəyərinə (cədvəl 4.6) nisbətə investisiyanın bölüşdürülməsi əmsallarını hesablamaq təklif olunur.

Fikrimizcə, kapital qoyuluşu strukturunun istehsal həcmələrinin strukturu ilə müqayisəsi mövcud investisiya prioritetlərinin hansısa sahənin ümumi məhsulda roluna nə qədər uyğunluğu dərəcəsini aşkara çıxarmağa imkan verir. Bu məlumatlar sənayenin “daha çox investisiya qoyulmuş” (əmsal vahiddən yuxarı) və “yarımçıq investisiya qoyulmuş” (əmsal vahiddən aşağı) sahələrini ayırmağa imkan verir.

Cədvəl 4.5

Sənaye sahələrinin məhsul buraxılışı həcmələrinə nisbətə investisiyaların bölüşdürülməsi əmsalları

Sənaye sahələri	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Elektroenergetika	0,24	0,27	0,52	0,48	0,15	0,67	0,72
Yanacaq sənayesi	0,30	0,36	0,72	1,17	1,26	0,66	0,75
Metallurgiya sənayesi	1,90	0,89	0,26	0,14	0,07	0,02	0,04
Kimya və neft-kimya sənayesi	0,04	0,04	0,03	0,05	0,04	0,04	0,05
Maşınqayırma və metal emalı sənayesi	0,08	0,01	0,01	0,01	0,06	0,10	0,13
Meşə,ağac emalı və sellüloz-kağız sənayesi	0,13	0,01	0,06	0,04	0,03	0,00	0,00
Yüngül sənaye	0,01	0,01	0,00	0,00	0,19	0,07	0,07
Yeyinti sənayesi	0,06	0,02	0,01	0,01	0,07	0,03	0,04

Cədvəl 4.6

**Əsas sənaye-istehsal fondlarının dəyərinə nisbətə
investisiyaların bölüşdürülməsi əmsalları**

Sənaye sahələri	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Elektroenergetika	0,10	0,10	0,16	0,14	0,04	0,17	0,19
Yanacaq sənayesi	0,13	0,15	0,26	0,35	0,35	0,26	0,30
Metallurgiya sənayesi	0,01	0,08	0,01	0,06	0,03	0,02	0,02
Kimya və neft-kimya sənayesi	0,02	0,02	0,02	0,06	0,05	0,04	0,04
Maşınqayırma və metal emalı	0,01	0,00	0,00	0,00	0,02	0,05	0,05
Meşə,ağac emalı və sellüloz kağız sənayesi	0,07	0,05	0,05	0,04	0,04	0,01	0,01
Yüngül sənayesi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,24	0,10	0,14
Yeyinti sənayesi	0,11	0,04	0,02	0,03	0,17	0,07	0,10

Göstəricilər müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Sahənin əldə edilmiş investisiya potensialı onun ilkin vəziyyəti və investisiya resurslarını mənimsəmək imkanları haqqında təsəvvür yaradır. Sahənin potensial səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, investisiya resursları bura daha uğurla daxil olar və investisiya layihələri reallaşdırıla bilər.

Beləliklə, sənayenin əsas fondlarına həyata keçirilən investisiyaların 90%-dən çoxu 3 sahənin: yanacaq sənayesinin, elektroenergetikanın və yeyinti sənayesinin payına düşür.

4.6 sayılı cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, məhsul buraxılışı həcmnin payı ilə müqayisədə aşağıdakı sahələrə daha çox investisiya qoyulmuşdur: yanacaq sənayesinə, elektroenergetikaya, maşınqayırma və metal emalı sənayesinə, yüngül sənayeyə. Əsas vəsaitlərin payı ilə müqayisədə isə daha çox yanacaq sənayesinə, elektroenergetikaya, yüngül sənayeyə və yeyinti sənayesinə investisiya qoyulmuşdur. Yeyinti sənayesinə daha çox investisiya qoyulması onunla izah olunur ki, burada orta hesabla sənayeyə nisbətən məhsulun fondtutumu daha aşağıdır.

Eyni zamanda, meşə, ağac emalı və sellüloz-kağız sənayesi, metallurgiya sənayesi, kimya və neft-kimya sənayesi kimi sahələr lazımi qədər investisiya ilə təmin edilməmişlər.

Lazımi qədər investisiya ilə təmin olunmayan sahələr kapital qoyuluşunu üstün olaraq texniki cəhətdən yenidən silahlanma üçün istifadə edirlər. Daha

çox investisiya qoyulan sahələr isə yeni müəssisələrin tikintisi ilə, mövcud müəssisələrin genişləndirilməsi və yenidən qurulması ilə məşğuldurlar.

Beləliklə, sənaye sahələrinin investisiya potensiallarının aparılmış təhlilinin yekunlarına görə aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1. 2000-ci ildən başlayaraq sənayeyə məcmu investisiyaların artması investisiyanın sahəvi, təkrar istehsal və texnoloji quruluşlarının dəyişməsilə müşayiət olunur. Sənayedə kapital qoyuluşu sferasında həm artıq mövcud əsas vəsaitlərlə, həm də ayrı-ayrı sahələrin məhsuluna tələblə zəif əlaqədar olan neqativ yenidən bölüşdürmə prosesləri baş verir.

2. Sənayeyə kapital qoyuluşlarının strukturu ayrı-ayrı sahələrin investisiya potensialına uyğun gəlmir, aşağı diversifikasiyası üzündən investisiyalar hasilat sənayelərində təmərküzləşmiş və bunun nəticəsi kimi iqtisadi artım templərinin enerji resurslarının və metalların dünya qiymətlərindən yüksək asılılığı formalaşmışdır. Əsas fondların mövcud yaş strukturunda, onların həcmnin fiziki və mənəvi aşınmasının hazırkı səviyyəsində investisiyanın strukturu əsas fondların səmərəli təzələnməsi şərtlərinə uyğun gəlmir.

3. Mövcud investisiya modeli hələ də lazımi qədər inkişaf etməmiş bank sistemi ilə dərinləşir. Belə ki, bu sistem yüksək ixrac mənfəətini iqtisadiyyatın qalan sektorlarına yönəltməyə imkan vermir.

4. Azərbaycanda baş verən transformasiya prosesləri qeyri-müəyyənlik amillərinin bazar iqtisadiyyatına xas olan xarici mühitə təsirini dərinləşdirir, müəssisənin davranışında əhəmiyyətli təşihlərin aparılmasını təmin edir.

5. Transformasiya iqtisadiyyatı şəraitində investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin təmin edilməsi xeyli dərəcədə transformasiya dövrü xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və uçotunun düzgünlüyündən asılıdır. Bu xüsusiyyətlərə investisiya fəaliyyəti ilə bağlı əsas makroiqtisadi göstəricilərin nisbətən yüksək dinamikası, bazar konyukturunun dövrü tərəddüdləri, dövlətin iqtisadi siyasətinin və investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi formalarının qeyri-stabilliyi və s. aiddir.

6. İnvestisiya strategiyasının işlənilib hazırlanmasının bütün mərhələlərində yerli investisiya bazarında situasiyanın inkişafı haqqında tam etibarlı informasiyalar istisnaqlıq təşkil edir ki, bu da öz növbəsində investisiyaləşmə parametrlərinin düzgün olmayan kəmiyyətlərinin alınması ehtimalını və qəbul edilən qərarların etibarsızlıq dərəcəsini yüksəldir.

Adekvat investisiya strategiyasının işlənilib hazırlanması zəruriliyi xarici mühitin daimi dəyişmələri ilə, eləcə də investisiya resursları qoyuluşlarının uzunmüddətli səmərəlilik xarakteri ilə şərtlənməlidir. İnvestisiya strategiyası müəssisənin idarə edilməsinin ümumi təşkilati strukturu üzrə mümkün strateji dəyişmələrin əsas ilkin şərtlərindən biri sayılır.

İnvestisiya strategiyası aşağıdakıları təmin etməlidir:

- uzunmüddətli investisiya məqsədlərinin reallaşdırılması mümkünü;
- investisiya potensialının qiymətləndirilməsini və səmərəli istifadəsini;

- investisiyalashmanın daha səmərəli forma və metodlarının qiymətləndirilməsi və seçilməsini;
- investisiya sferasında rəqiblər ilə müqayisədə nisbi üstünlüklərin aşkara çıxarılmasını.

4.3. Azərbaycanda investisiya potensialından səmərəli istifadənin regional aspektləri

Milli iqtisadiyyatın investisiya mühiti sahə və regionların investisiya mühitlərinin məcmusuna uyğun gəlmir. Bununla əlaqədar olaraq, iqtisadiyyatın ərazi strukturunun aşağıdakı səviyyələri üzrə investisiya mühitini diferensiallaşdırmaq zəruridir: respublika üzrə-makromühit; regionlar üzrə-mezomühit; yerli-mikromühit.

Bələdiyyələr səviyyəsində investisiya mikromühiti mezomühitə və makromühitə tabeli xarakter daşıyır. Mikromühit kateqoriyası geniş inkişaf tapmamışdır ki, bu da anlayışın məhdud tətbiqi və kateqoriya bütövlüyünün istisnalığı ilə izah olunur. İnvestisiya mikromühiti kateqoriyasının məhdudluğu investisiya mühitinin tərkib hissəsi kimi investisiya qanunvericiliyinin səciyyəvi təsiri ilə müəyyən edilir.

İlkin ərazi vahidləri səviyyəsində investisiya potensialı kateqoriyasının tətbiqini məqsəduyğun sayırıq ki, bu da əsasən özündə investisiya cəlbəediciliyi və qeyri-investisiya cəlbəediciliyi amillərinin məcmusunu əks etdirir. İnvestisiya cəlbəediciliyi və qeyri-investisiya amillərinin məcmusu isə öz növbəsində investisiya resurslarının kəmiyyət və keyfiyyətinin icmal qiymətləndirilməsini ifadə edir.

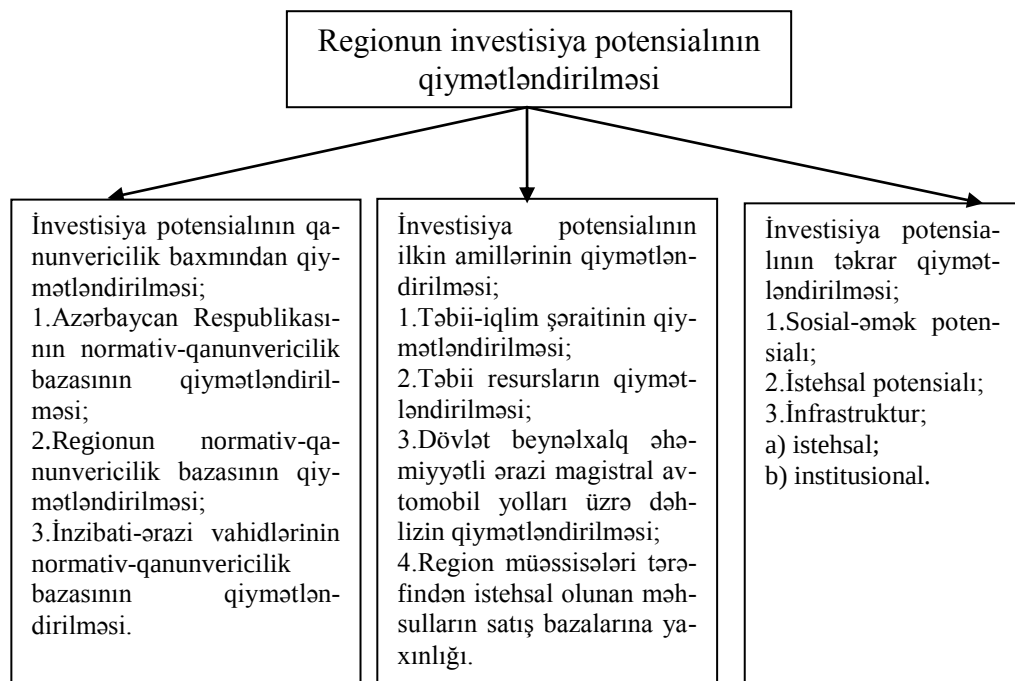
Fiziki potensiala oxşar olaraq, investisiya potensialı da öz xarakteristikalarının, daha doğrusu, investisiya cəlbəediciliyi və qeyri-investisiya cəlbəediciliyinin “müsbət” və “mənfi” fərqi kimi müəyyən edilir. Elmi dildə desək, əslində investisiya potensialı investisiya resurslarını mənimsəmək qabiliyyətidir.

Regionların investisiya potensialının qiymətləndirilməsinin aşağıdakı üç mərhələdə aparılmasını məqsəduyğun sayırıq:

- qanunvericilik-normativ bazanın qiymətləndirilməsi;
- investisiya potensialının ilkin amillərinin qiymətləndirilməsi;
- investisiya potensialının tərkiblərinin təkrar qiymətləndirilməsi.

Regionların investisiya potensialının qiymətləndirilməsi prosesini sxematik olaraq 4.1 sayılı şəkildə olduğu kimi vermək olar.

Qanunvericilik-normativ bazasının qiymətləndirilməsi özündə ölkə və regional qanunvericilik nəzərə alınmaqla, eləcə də inzibati-ərazi vahidinin müəyyən səlahiyyətlər səviyyəsi çərçivəsində hüquqi-normativ bazasını bilavasitə qiymətləndirməklə aparılır.

Şəkil 4.1. Regionun investisiya potensialının qiymətləndirilməsi

İnzibati-ərazi vahidlərinin qanunvericilik-normativ bazasının qiymətləndirilməsi dövlət qanunvericilik fondunun xarakteristikasından başlamalıdır. Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi ilə bütün səviyyələrdə hakimiyyət səlahiyyətləri müəyyən edilmişdir ki, məhz bunlara uyğun olaraq həmin səviyyələrdə investisiya siyasəti aparılır. Respublika səviyyəsində investorun fəaliyyətinin stabilliyini təmin edən Azərbaycan Respublikasının hüquqi sistemi qanunvericiliklə müəyyən edilir və dövlətin investisiya mühitinin qiymətləndirilməsində tərkib hissə kimi istifadə olunur. Digər dövlətlərlə müqayisədə qanunvericilik investisiya riskinin ən mühüm tərkib hissəsi sayılır. Mövcud investisiya qanunvericiliyi çərçivəsində regionlar iqtisadi cəhətdən əlverişli güzəşt və recimlərin verilməsində müəyyən dərəcədə sərbəstliyə malikdirlər. İnzibati-ərazi vahidlərinin səlahiyyətlərinə vergi qanunvericiliyini aid etmək olar. Yerli hakimiyyət orqanları vergilərin bir hissəsini yerli büdcələrə ödəyirlər.

İnvestisiya potensialının qiymətləndirilməsinin növbəti mərhələsi təbii-iqlim şəraitini və təbii resursları müəyyən edən regionun yerləşdiyi ərazinin təhlili sayılır. İnvestisiya potensialının ilkin amillərinə aşağıdakıları aid etmək olar: əlverişli təbii-iqlim şəraiti; strateji resursların və ümumi məqsəd təyinatlı resursların mövcudluğu; regionun müəssisələrində istehsal olunan məhsulların satış bazarlarına yaxınlığı; ərazidən dövlət və beynəlxalq əhəmiyyətli potensial

nəqliyyat yollarının keçməsi. Onu da qeyd edək ki, obyektiv səbəblər üzündən sadalanan amillərə təsir göstərmək qeyri-mümkündür, hətta onların kəmiyyətə qiymətləndirilməsi də çətinləşir, lakin bununla belə onlara əhəmiyyətli üstünlüklər verirlər. Qiymətləndirmə mövcud investisiya potensialı və ya ayrı-ayrı investisiya potensialı göstəricilərinin istisnalıq təşkil edən alqoritmı və onların kəmiyyət xarakteristikası üzrə aparılır.

İnvestisiya potensialının təkrar qiymətləndirilməsi bilavasitə iqtisadi inkişafı ilə bağlı olub, istehsal, əmək, infrastruktur, maliyyə, istehlak və innovasiya potensiallarının qiymətləndirilməsini əhatə edir.

İnvestisiya mühitinin qiymətləndirilməsinin bütün mövcud metodikalarında regionun kəmiyyət və keyfiyyətə iqtisadi potensialını xarakterizə edən göstəricilərdən istifadə edilir. Risk modellərində istifadə olunan göstəricilər həm potensialı, həm də riski qiymətləndirən göstəricilərə bölünürlər. Beləliklə, reytinglər strateji investora riskə meyllilikdən asılı olaraq bu və ya digər regionlara vəsait qoymaq seçimi hüququnu verərək investisiya potensialı və riski haqqında məlumatları əks etdirirlər.

Regionun iqtisadi inkişafının “güclü” və “zəif” tərəflərini müəyyən etmək üçün investisiya potensialı kateqoriyası daim diqqət mərkəzində saxlanmalıdır. Məhz regionların inkişafının əsaslandırılmış konsepsiyasının köməyi ilə xarici investisiyaları cəlb etmək və onları əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədi daşıyan xüsusi layihələrdə, hər şeydən əvvəl infrastruktur layihələrində yerləşdirmək mümkündür. Cəmiyyəti və hakimiyyət orqanlarını ərazinin malik olduğu investisiya riskinin səviyyəsi maraqlandırmır, çünki onlar həmin regiona “bağlıdırlar”, onlardan mövcud şəraitdə hərəkət tələb olunur.

Hesab edirik ki, məhz bu mövqenin reallaşması üçün “investisiya potensialı” kateqoriyasına regionun investisiya cəlbediciliyi və qeyri-investisiya göstəricilərini özündə ehtiva edən kompleks iqtisadi xarakteristikası kimi baxmaq lazımdır.

İnvestisiya potensialının “müsbət” xarakteristikası investisiya cəlbediciliyinin, “mənfi” xarakteristikası isə investisiya qeyri-cəlbediciliyinin toplu göstəriciləri ilə təmsil olunur. Cəlbedicilik göstəriciləri regionun investisiya resurslarının mənimsənilməsinə kömək edən, qeyri-cəlbedicilik göstəriciləri isə bu resursların keyfiyyətini aşağı salan xarakterik cəhətlər toplusunu əks etdirir. Risk metodikalarına uyğun olaraq, qeyri-investisiya cəlbediciliyi göstəriciləri investisiya riskinin xarakterik cəhətlərinə uyğun gəlir. Məsələn, “ziyanla işləyən müəssisələrin xüsusi çəkisi” göstəricisi investisiya potensialı ilə bağlı iqtisadi riski, “çirkləndirici maddələrin atılması və tullanması” göstəricisi isə təbii-resurs potensialı ilə bağlı ekoloji riski xarakterizə edir.

Onu da qeyd edək ki, hər bir regionun səviyyəsinə fərdi inkişaf dərəcəsi uyğun gəlir. Məsələn bazar infrastrukturunun fond və əmtəə birjaları kimi ünsürləri inzibati-ərazi vahidlərində təmsil oluna bilməz, çünki buna heç bir ehtiyac yoxdur, onlar regional səviyyə üçün xarakterikdir. Buradan da aydındır

ki, investisiya potensialı göstəriciləri regional və inzibati-ərazi vahidləri səviyyələrində müxtəlifdir.

İnvestisiya potensialı, əsasən əmək, istehsal və infrastruktur potensialların vəziyyəti ilə müəyyən edilir ki, bunların da hər biri investisiya cəlbediciliyi və qeyri-investisiya cəlbediciliyi göstəriciləri ilə ifadə oluna bilər.

Sənaye aqlomerasiyaları üçün investisiya cəlbediciliyi göstəricisi kimi regionun sahə göstəriciləri, təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilən ərazinin sahə göstəriciləri, kənd təsərrüfatı ərazisi üçün isə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların, meşələrin, ümumi sahənin göstəriciləri istifadə oluna bilər.

Əmək potensialı əhalinin sayı, təbii artım və azalma, miqrasiya, ömür müddəti göstəriciləri ilə, işsizlik səviyyəsi, əhalinin struktur tərkibi, cəna-yətkarlıq səviyyəsi ilə qiymətləndirilir. Əmək resurslarının keyfiyyət qiymətləndirilməsi əhalinin yaş tərkibi göstəriciləri üzrə, əhalinin təhsil səviyyəsi ilə aparılır.

İstehsal potensialı əsas istehsal fondlarının dəyər göstəriciləri ilə, fondla silahlanma və fond verimi ilə, aşınma faizi, sıradançıxma, təzələnmə əmsalları və s. ilə qiymətləndirilir. İnvestisiya potensialının qiymətləndirilməsində istehsal potensialı kəskin ifadə olunan müəyyənəddici xarakter daşımır. Avadanlıqların mənəvi və fiziki köhnəlməsi üzündən istehsal potensialı Azərbaycan müəssisələrinin əksəriyyəti üçün bir o qədər əhəmiyyət kəsb etmir. Yeni texnologiyaların istehsalı və mövcud olanların təkmilləşdirilməsi sahəsində ETT-nin daimi inkişafı əsas istehsal fondlarının tez-tez yeniləşməsinə tələb edir. ETT-nin üstün inkişafı istehsal potensialının keyfiyyət xarakteristikalarını müntəzəm izləməyə imkan vermir.

İnfrastruktur potensial institusional və infrastruktur göstəriciləri ilə təmsil olunur. Region ərazisinin infrastruktur obyektlərinin inkişaf etmiş şəbəkəsinə malik olması investisiyanın cəlb olunması amillərindən biridir. İnvestisiya potensialının qiymətləndirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillərdən biri də ərazidə dəmir yolu, avtomobil, su və hava nəqliyyatı şəbəkəsinin olmasıdır, çünki bunlarsız investisiya fəaliyyəti üçün yüksək əhəmiyyət kəsb edən istehsal prosesini təşkil etmək qeyri-mümkündür.

İnfrastruktur potensialını qiymətləndirən göstəricilər kimi aşağıdakıları nəzərdən keçirmək lazımdır: nəqliyyat yollarının uzunluğu; dəmir yolu və avtomobil şəbəkəsinin sıxlığı; ərazidə müxtəlif nəqliyyat növlərinin yük dövriyyəsi; ərazinin bu və ya digər yollarla təmin olunması əmsalı; su, qaz və istilik təchizatı şəbəkəsinin müəyyən hissəsinin işə salınması; yolların istismara verilməsi; ərazidə qaz və neft kəmərlərinin mövcudluğu; çay nəqliyyatının, aerodromların mövcudluğu; rabitə vasitələrinin ümumi say göstəriciləri; rabitə şəbəkəsinin sıxlığı və s.

İnvestisiya potensialının region səviyyəsi institusional və innovasiya potensiallarının qiymətləndirilməsi zamanı daha da genişlənir. Bazar infrastrukturunu institutları, bir qayda olaraq, regionların mərkəzində (iri şəhər, paytaxt) yerləşirlər, əraziyə xidmət nümayəndəlik və filiallar vasitəsilə həyata keçirilir.

İlkin ərazilərə baxarkən, bazar infrastrukturunun səviyyəsini onun zəif inkişafı səbəbindən qiymətləndirmək məqsədə uyğun deyil.

Bazar infrastrukturunu qiymətləndirmək üçün bazar institutlarının sayı göstəricisindən istifadə etmək kifayət deyildir. Odur ki, bu göstərici xidmətlər miqdarı ilə tamamlanmalıdır. Qiymətləndirmədə iqtisadiyyatın inkişafı tələblərinə uyğun olaraq hesablama texnikası ilə təmin olunma, informasiya texnologiyalarının və maliyyə informasiyalarının ötürülməsi sistemlərinin tətbiqi göstəriciləri iştirak etməlidir. Maliyyə və istehlak potensialları göstəriciləri investisiya potensialının qiymətləndirilməsində mühüm sayılsa da, inflyasiya amilinin təsiri və ərazinin inkişafının müxtəlif səviyyələri səbəbindən onları qiymətləndirmək mürəkkəbdir.

Maliyyə potensialı göstəricisi regionun büdcəsinin gəlir hissəsi ilə müəyyən edilir. Büdcəyə müvafiq vergilərin hər bir səviyyədə cəlb olunması göstərilir. Büdcəyə daxilolmalar əmək potensialının keyfiyyətindən, müəssisələrin işinin səmərəliliyindən, vergilərin toplanması səviyyəsindən asılı olacaqdır.

İstehlak potensialı həm də əmək potensialının keyfiyyəti ilə bağlıdır. Bundan əlavə, qeyri-investisiya cəlbediciliyi planında istehlak potensialının xarakteristikası kimi yaşayış minimumundan aşağı gəlirə malik olan sakinlərin xüsusi çəkisini xarakterizə edən göstəricini və ya minimal gəlirə malik pensiyaçıların, tələbələrin sayının xüsusi çəki göstəricini və yaxud istehlak potensialını müəyyən edən göstərici kimi əhalinin təbii artım (azalması) göstəricisini nəzərdən keçirmək olar. Regionun istehlak potensialı haqqında yük dövriyyəsinin kəmiyyəti də müəyyən nəticəyə gətirib çıxarır. Əhalinin gəlirləri artdıqca regiona gətirilən əmtəələrin həcmi müvafiq olaraq onların daşınmasına tələbin həcmi artırır.

Rəsmi statistika ilə formalaşan statistik göstəricilər üzrə investisiya cəlbediciliyi və qeyri-investisiya cəlbediciliyinin toplu göstəriciləri tərtib olunur. Şəhər və kənd əhalisinin təmsalında regionların cəlbedicilik göstəriciləri toplusu bir-birinə oxşardılar. İnvestisiya cəlbediciliyi göstəricilərinə aşağıdakıları aid etmək olar: ümumi sahə; əhalinin sayı; mənzil fondunun sahəsi; su, qaz, istilik elektrik şəbəkəli mənzil fondunun avadanlığı; əhalinin yük avtomobilləri ilə təminatı; yük avtonəqliyyatından istifadə səviyyəsi; sənaye məhsulunun fiziki həcm indeksləri; pərakəndə ticarət dövriyyəsinin artım templəri.

Qeyri-investisiya cəlbediciliyi göstəricilərinə isə aşağıdakılar aiddir: atmosferə tullantılar; çirkli suların axıdılması; əsas fondların aşınması; torpaqların korlanması; qəzalılı binaların sahəsi; ziyanla işləyən müəssisələrin xüsusi çəkisi; əhalinin təbii azalması; pensiyaçıların sayı; rəsmi qeydiyyatdan keçmiş işsizlərin sayı.

Yuxarıda sadaladığımız göstəricilər əmək, istehsal, o cümlədən infrastruktur və istehlak potensiallarını xarakterizə edirlər.

Qeyd etdiyimiz qiymətləndirmə səviyyəsinə uyğun olaraq investisiya potensialı kateqoriyası investisiya cəlbediciliyi və qeyri-investisiya cəlbediciliyi göstəriciləri ilə ifadə oluna bilər. Beləliklə, biz aşağıdakı düsturu almış olarıq:

$$IP = IP_c - IP_{qc},$$

burada IP_c -investisiya cəlbediciliyinin icmal qiymətləndirilməsi;

IP_{qc} -qeyri-investisiya cəlbediciliyinin icmal qiymətləndirilməsi.

İnvestisiya potensialının qiymətləndirilməsi üçün tətbiq olunan amil metodunda investisiya potensialının icmal çəki qiymətləndirilməsi tətbiq olunur ki, bu da göstəricilərin onların çəkisinə hasillərinin cəmini ifadə edir.

IP_c və IP_{qc} kəmiyyətlərini müəyyən etmək üçün müvafiq olaraq investisiya cəlbediciliyinin və qeyri-investisiya cəlbediciliyinin aşağıdakı icmal çəki qiymətlərindən istifadə olunur:

$$IP_c = \sum_{i=1}^{n_1} \partial_i C_i ; \quad IP_{qc} = \sum_{j=1}^{n_2} \partial_j C_j ,$$

burada ∂_i və ∂_j -çəki əmsalları;

C_i və C_j -cəlbedicilik və qeyri-cəlbediciliyin xüsusi xarakteristikalarıdır.

İnvestisiya cəlbediciliyi və qeyri-cəlbediciliyinin xüsusi qiymətlərlə aparılmış qiymətləndirmədən icmal göstəricilər çıxarılır ki, bunlar da, C_i və C_j xüsusi göstəricilərinin ∂_i və ∂_j çəki əmsallarına hasillərini cəmləməklə tapılır. Konkret çəki kəmiyyətlərini müəyyən etmək üçün göstəricilərin özü-özünə çəkilməsi haqqında hipoteza qəbul olunur. Bunun da mənası ondan ibarətdir ki, amilin çəkisinə əhəmiyyətli təsiri elə bu amilin öz kəmiyyəti göstərir. Daha doğrusu, böyük qiymətli amillərə böyük çəkili qeyd etmək lazımdır, belə ki, cəlbediciliyin (qeyri-cəlbediciliyin) hər bir xarakteristikası hansısa bir resursdur və bu resursun kəmiyyəti nə qədər böyük olarsa, onda o, daha böyük imkanlar doğurur (C_i üçün qiymətləndirmədə) və ya aradan qaldırır (C_j üçün qiymətləndirmədə). Əgər amilin kəmiyyəti aşağı düşərsə, onda onun əhəmiyyəti də aşağı düşür. Özü-özünə çəkilənmənin ən sadə variantı C_i və ∂_i arasında, eləcə də C_j və ∂_j arasında düz mütənəsiblik zamanı meydana çıxır. Birbaşa mütənəsiblik hipotezası vacibdir, çünki o, həmin amilin kəmiyyətinin qiymətinə digər amillərin təhrif olunmuş təsirini aradan qaldırmağa imkan verir.

Çəki əmsalları investisiya cəlbediciliyi və qeyri-investisiya cəlbediciliyinin xüsusi göstəricilərinin daha böyük və daha kiçik kəmiyyətləri nəzərə alınmaqla hesablanır:

$$\partial_i = \frac{C_i}{1 + C_i - C_0},$$

burada $C_0 = \min C_i$;

$$\partial_j = \frac{C_j}{1 - C_j - C_{j_0}},$$

burada $C_{j_0} = \max C_j$

Çəki əmsallarının bu cür düzəlişləri xüsusi göstəricilərin hər biri üzrə aparılır və cəlbedicilik (qeyri-cəlbedicilik) göstəricilərini icmal cəlbedicilik (qeyri-cəlbedicilik) göstəricilərinin artım (azalma) dinamikasına ekvivalent olaraq düzəlişlər etməyə “addım” atmağa imkan verir. İnvestisiya cəlbediciliyinin hər bir göstəricisinin artımı ən az çəki əmsalı kəmiyyətinə malik göstəricinin təsirinə uyğun olaraq həyata keçirilir. O, xüsusi göstəricilərin ümumi artımı zamanı icmal investisiya cəlbediciliyi göstəricisinə cüzi təsir göstərəcəkdir. Qeyri-investisiya cəlbediciliyi göstəricisinin azalması investisiya qeyri-cəlbediciliyinin icmal göstəricisinə daha böyük xüsusi əmsala malik olan, daha doğrusu, icmal göstəricini ən əsaslı şəkildə artıran xüsusi göstəricinin təsirinə uyğun olaraq baş verir. Çəki əmsallarının bu cür düzəlişi çevik olaraq, bütün xüsusi göstəricilərin təsiri nəzərə alınmaqla, icmal göstəriciləri artırmağa və ya azaltmağa imkan verir.

İnvestisiya potensialı göstəricisi:

$$IP = IP_c - IP_{qc} = \sum_{i=1}^{n_1} \partial_i C_i - \sum_{j=1}^{n_2} \partial_j C_j,$$

şəklini aldığı üçün İP-ni artırmaq üçün IP_c göstəricisinin tərkib hissələrini genişləndirmək, daha doğrusu, C_i -nin kəmiyyətini artırmaq və IP_{qc} göstəricisinin xarakterik cəhətlərini azaltmaq, daha doğrusu, C_j -nin kəmiyyətini azaltmaq lazımdır.

Buradan isə aşağıdakı bərabərlikləri alacağıq:

$$\Delta C_i = \varepsilon_1 \partial_i; \quad \Delta C_j = \varepsilon_2 \partial_j$$

Daha doğrusu, göstəricinin artması və ya azalması onun çəkisi ilə əlaqələndirilir ki, bu da tamamilə məntiqidir.

C_i və C_j -nin yeni kəmiyyətləri aşağıdakı kimi hesablanacaqdır:

$$C_{iy} = C_i + \Delta C_i;$$

$$C_{jy} = C_j - \Delta C_j,$$

burada y-müvafiq xarakteristikanın yeni kəmiyyətidir.

Məlumatlar dəyişdikdə isə ∂_i və ∂_j çəki əmsallarını yenidən hesablamaq lazımdır.

Hər bir region üzrə hesablamaları başlamaq üçün ilkin kəmiyyətlər kimi C_{ibaza} və C_{jbaza} əmsallarını götürmək olar.

Hesablamaların sonunu aşağıdakı meyarlar üzrə aparmaq olar:

- İP əhəmiyyətli kəmiyyətə çevrilir;
- İP mənfi kəmiyyət oblastına keçir ki, (yəni $IP \geq 0$) bu da investisiyalanma üçün şəraitin meydana çıxacağını göstərir;
- C_i -nin bütün və yaxud bəzi kritik xarakteristikaları bu ərazi üçün region üzrə etalon xarakteristikalardan da böyük (ən böyük) olurlar.
- C_j -nin bütün və yaxud bəzi kritik xarakteristikaları region üzrə etalon xarakteristikalardan da kiçik (ən kiçik) olurlar.
- bütün C_i və C_j xarakteristikaları region üzrə etalon kəmiyyətləri əldə edir və s.

Göstəricilərin düzəliş aparıldığı vaxt intervalı ərzində hesablama zamanı aşağıdakı göstəricilərin real dinamikasından istifadə edilir: nəzərdən keçirilən vaxt çərçivəsində göstəricilərin mütləq ifadədə dəyişməsi; bazis göstəricinin (nisbi) yeni göstəriciyə qədər dəyişməsi. İllərlə ifadə olunan vaxt intervalının (t) hesablanması üçün mütləq dəyişməni artıq düzəldilmiş (yeni) göstəricinin dəyişməsinə bölmək lazımdır.

İnvestisiya potensialının kəmiyyətə qiymətləndirilməsi investisiya cəlbədiciyi və qeyri-cəlbədiciyi göstəriciləri arasında “zəif” (müsbət və mənfi) və “güclü” (müsbət və mənfi) göstəriciləri aşkara çıxarmağa imkan verir. Bu göstəricilərin təhlili sübut edir ki, aşağıdakılara təsir etmək mümkündür:

- onları artırmaq məqsədilə investisiya cəlbədiciyinə;
- onları azaltmaq məqsədilə investisiya qeyri-cəlbədiciyinə.

Şərti-etalon kəmiyyət göstəricilərinin əldə edilməsi üzrə hesablanmış vaxt intervalı onun kəmiyyətinin min illərdən bir neçə yüz intervala qədər xeyli azaldılmasına gətirib çıxarır. Məhz bu məqsədlə vaxt intervallarının dörd tipdə birləşdirilməsini məqsədəuyğun sayırıq:

- 1) qeyri-müəyyən (10 ildən yuxarı);
- 2) uzunmüddətli (5 ildən 10 ilə qədər);
- 3) ortamüddətli (5 ildən 1 ilə qədər);
- 4) qısamüddətli və ya müəyyən (1 ildən aşağı).

Göstəricilər üzrə vaxt intervalları real dinamika göstəriciləri nəzərə alınmaqla müəyyən edilmişdir ki, bu da onların kəmiyyətlərinə görə investisiya potensialını səciyyələndirməyə imkan verir.

İntervalların qradasiyasına uyğun olaraq göstəriciləri böhran, tənəzzül, tərəqqi və artım göstəricilərinə bölmək olar (cədvəl 4.7).

Cədvəl 4.7

Müxtəlif vaxt intervalları göstəricilərinin xarakteristikası

Vaxt intervalı	Göstərici	Göstəricinin xarakteristikası
Qeyri-müəyyən	böhran	göstəricinin dinamikası investisiya potensialına mənfi təsir göstərir, aktiv irimiqyaslı təsir zəruridir
Uzun müddətli	tənəzzül	göstərici potensialın inkişafını ləngidir, təmərküzləşmiş təsir tələb olunur
Orta müddətli	tərəqqi	göstərici potensialın inkişafına kömək edir, vəziyyətdən asılı olaraq inkişafa və ya tənəzzülə keçid meyli mövcuddur
Müəyyən	artım	göstəricinin dinamikası investisiya potensialına müsbət təsir göstərir, göstəriciyə müasir mərhələdə təsir tələb olunmur

Bununla yanaşı, hesab edirik ki, Azərbaycanda mövcud olan bələdiyyə orqanları üçün strateji idarəetmənin yaradılması aktual xarakterə malikdir. Odur ki, strateji idarəetmə çərçivəsində bələdiyyə orqanlarının sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının müəyyən edilməsi vacibdir. Bələdiyyə orqanları sosial-iqtisadi inkişaf proseslərinin gedişatını, iqtisadiyyat sferasında öz potensialından səmərəli istifadəyə və xarici amillərin təsirini nəzərə almağa yönəldilmiş perspektiv yerli siyasətin formalaşmasını qabaqcadan görməlidir.

Perspektiv kompleks inkişaf konsepsiyası strateji seçim, strateji məqsədlər və inkişaf prioritetləri haqqında təsəvvürlər sisteminə malik proqnoz-analitik sənədi, yerli sosial-iqtisadi siyasətin (strategiyanın) əsas müddəalarını və göstərilən məqsədlərin reallaşdırılması vasitələrini özündə ehtiva edir.

Yerli hakimiyyətin başlıca marağı əhalinin həyat səviyyəsinin artmasının təmin edilməsindən, sosial sabitliyin qorunub saxlanılmasından ibarətdir. Bu isə, ilk növbədə, yerli özünüidarəetmənin maliyyə bazasının möhkəmləndirilməsini və məşğulluğun təmin olunmasını nəzərdə tutur.

İnvestisiya potensialının qiymətləndirilməsinin təklif edilən modelinə uyğun olaraq investisiya potensialı artımının aşağıdakı üç strategiyani fərqləndirmək olar:

1. Qarşılıqlı təsir strategiyası. Bunun reallaşması üçün iqtisadi idarəetmə metodlarından istifadə edilir.

2. Kompensasiya strategiyası. Bu strategiyanın reallaşması üçün təşkilati-tənzimləmə, hüquqi, iqtisadi və sosial idarəetmə metodları tətbiq olunur.

3. Fəallaşdırma strategiyası. Onun reallaşmasında hüquqi və iqtisadi idarəetmə metodları istifadə olunur.

Hakimiyyət orqanları və investorlarının qarşılıqlı təsir strategiyası yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəal investisiya siyasəti və ictimaiyyətin diqqətinin investisiya layihələrinə cəlb olunduğu zaman reallaşdırılır. Bu

strategiya çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

1. Xeyli maliyyə vəsaitlərini cəmləşdirmək üçün yerli özünü idarəetmə orqanları tərəfindən xüsusi maliyyə bazasının yaradılması. İstifadə olunmayan və ya istifadə olunmayıb aşağı səmərəyə malik yerli ehtiyatların səfərbər edilməsi əsasında maliyyə resurslarının bələdiyyə balansının gəlir hissəsinin əhəmiyyətli şəkildə aparılması problemi aktualdır. Yerli hakimiyyətin strateji məqsədi baxılan sferada ondan ibarət olmalıdır ki, bələdiyyə mülkiyyətinin istifadəsindən daxil olan gəlir yerli büdcənin gəlir hissəsinin ümumi kəmiyyətinin 40-50%-ni təşkil etsin. Yalnız bu, bələdiyyə əmlakının idarəetmə mexanizmini yaratmağa imkan verəcəkdir. Bunun üçün isə bələdiyyə mülkiyyətinin səhmləşdirilməsinə nail olmaq lazımdır.

2. Müstəqil ictimai ekspert komissiyası tərəfindən investisiya layihələrinin təhlilinin aparılması. Bu komissiyaların vəzifələri investisiya təklifləri və layihələri haqqında informasiyaların qəbulu, sistemləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi məsələləri; ekspertiza; ekspertlərin seçilməsi və mövzular üzrə ekspert qruplarının formalaşdırılması; ekspertiza materiallarının işlənməsi və təhlili; layihələr üzrə rəylərin hazırlanması sayılır.

3. Əmlak girov qoyulması ilə birbaşa investisiyaların cəlb edilməsi. Girov kimi bələdiyyə mülkiyyətində yerləşən müəssisənin səhm paketi, torpaq sahələrinin uzunmüddətli icarə hüququ, təbii resursların işləyib hazırlama hüququ istifadə oluna bilər.

4. Səmərəsiz işləyən özəlləşdirilmiş sənaye müəssisələrinə rəğmən satınalma və milliləşdirmə yolu, dövlət mülkiyyəti həcmnin və payının artırılmasına yönəldilmiş fəaliyyət, xüsusi mülkiyyət sahiblərindən nəzarət səhm paketlərinin əldə olunması, iflas proseslərinin aktivləşdirilməsi.

5. Səmərəli nəqliyyat sxemlərinin qurulması. Bu, əsasən, xüsusi xərclərin aşağı salınmasına və proseslərin tezliyinin artmasına gətirib çıxarır. Eyni zamanda, sənaye istehsalının xammal hasilatı ilə kooperasiyasının yaradılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Strateji vəzifə məhsulun qiymətində nəqliyyat xərclərini aşağı salmaqla regional istehsalçılar üçün rəqabət üstünlüklərinin yaradılmasından ibarət olmalıdır. Bunu isə yük axınının qiymətlənməsinə və yük vahidi daşınmasının sürətlənməsinə yönəldilmiş nəqliyyat-loqistika infrastrukturunun inkişafı, nəqliyyat vasitələrinin, informasiya və nəqliyyat texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi yolu ilə həll etmək mümkündür.

6. Regionların infrastrukturalarının inkişafında dövlət və özəl sektorun əməkdaşlıq modelinin reallaşdırılması. Dövlət və özəl sektorların əməkdaşlığı çərçivəsində xüsusi bölmə resursundan istifadəyə, ictimai xidmətlərin keyfiyyətini yüksəltməyə və həcmi artırmağa, dövlətin layihələrin yerinə yetirilməsi ilə bağlı spesifik risklərdən azad olmağa imkan verən konsepsiya reallaşır.

Mərkəzi aqlomerasiyaların mənfi təsirinin kompensasiyası strategiyası bələdiyyələrin həmin mənfi təsirlərin kompensasiyası sahəsində aktiv siyasəti

ilə, regionların inkişaf proqramlarının qəbulu, regional, bələdiyyə və yerli büdcələrin müvafiq məsrəf maddələri üzrə büdcə köçürmələrinin ayrılması yolu ilə reallaşır. Strategiyaların bu variantı çərçivəsində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun sayılır:

1. Ayrı-ayrı regionlara ümumdövlət əhəmiyyətli resurs zonası xüsusi statusunun verilməsi.

2. Regionların iqtisadiyyatının struktur cəhətdən yenidən qurulması proqramlarını reallaşdırmaq məqsədilə iqtisadi fəaliyyətin məkanca bölgüsü. Əgər yerli hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti bələdiyyə fəaliyyətinin kompleks inkişafına kömək etmirsə, onda onların işi, əsasən, müəssisələrin fəaliyyət profillərinin dəyişməsinə təşəbbüs göstərməkdən və buna aktiv olaraq kömək etməkdən ibarət olmalıdır.

3. Həm respublika, həm də regional səviyyələrdə mövcud təsərrüfat kompleksi maraqlarının lobbiləşdirilməsi. Bələdiyyə orqanlarının rəhbərliyi bələdiyyə mülkiyyətinin səmərəli ixtisaslaşmış sahələrini dəyişmədən fəaliyyət göstərən istehsalların sahə, əmtəə, idxal-ixrac strukturu sferasında dəyişiklik aparmağa təşəbbüs göstərməlidir.

Potensial investorların strategiyası potensial investorların investisiya resurslarının cəlb edilməsi zamanı reallaşır. Bu strategiyanın reallaşması çərçivəsində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini məqsədəuyğun sayırıq:

1. Əmlak və torpaq mülkiyyətinin qeydiyyatı, fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi və qiymətli kağızların buraxılışı üzrə hüquqi-normativ bazanın təşkili.

2. Mülkiyyətin özəlləşdirilməsi, bələdiyyə əmlakının satışı və icarəyə verilməsi.

3. Bələdiyyə təşkilatlarında korporativ strukturların: hüquqi şəxsləri könüllülük əsasında birləşdirən, müxtəlif fəaliyyət növlərini həyata keçirən sosial-maliyyə qruplarının, maliyyə-istehsal-sosial korporasiyaların və əhalinin xüsusi kapitalının yaradılması. Korporasiyaya yerli istehsal müəssisələri, məişət xidmətinin ticarət-servis təşkilatları və müəssisələri, mədəniyyət müəssisələri ilə yanaşı kommersiya bankları, girov fondları, digər maliyyə institutları daxil ola bilər.

Real mövcud korporasiyanın yaradılması iştirakçıların mülkiyyətlərinə görə birləşdirilməsi, bələdiyyənin sosial-iqtisadi siyasətin subyekti kimi əhalinin vəsaitlərinin toplanması əsasında mümkündür. Korporasiya əhalinin maraqlarına işləməyə qabil prinsipial tipli maliyyə aləti kimi nəzərdən keçirilə bilər.

2007-ci ildə ölkənin inkişafını xarakterizə edən əsas indikatorun - ÜDM-in istehsalı 2006-cı illə müqayisədə 25,0% artmaqla 25,2 mlrd. manata çatmışdır. Beləliklə də ÜDM-in adambaşına düşən həcmi 23,6% artaraq 2981,0 manata (3473, 9 ABŞ dolları) çatmışdır. Qeyri-neft sektoru üzrə artım 2007-ci ildə 11% təşkil etmişdir. Təhlil göstərir ki, son 4 il ərzində ölkə iqtisadiyyatı təxminən 2 dəfə, qeyri-neft sektoru isə 1,8 dəfə artmışdır.

2007-ci ildə 2003-cü illə müqayisədə dövlət investisiya qoyuluşunun həcmi 20 dəfədən çox artmışdır. İqtisadiyyatda müşahidə olunan bu artım xüsusilə də özünü 2007-ci ilin dövlət və icmal büdcələrinin göstəricilərində göstərir. Belə ki, 2003-cü illə müqayisədə 2007-ci ildə dövlət büdcəsinin cari xərcləri üzrə səhiyyə xərcləri 4,7 dəfə, kənd təsərrüfatı xərcləri 4,6 dəfə, mədəniyyət, incəsənət, bədən tərbiyyəsi və idman xərcləri 3,1 dəfə, təhsil xərcləri 3,1 dəfə, sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri 2,8 dəfə, mənzil kommunal təsərrüfatı xərcləri 3,1 dəfə artmışdır.

2007-ci ildə bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitalla 6774, 8 mln. manat məbləğində investisiya yönəldilmiş, o cümlədən 3615, 6 mln. manatlıq tikinti-quraşdırma işləri yerinə yetirilmişdir. Əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiyanın 3456,6 mln. manatı (51,0 faizi) neft sektoruna, 3318,2 mln. manatı (49,0 faizi) qeyri-neft sektorunun inkişafında istifadə edilmişdir. 2006-cı illə müqayisədə 2007-ci ildə qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş investisiyanın həcmi 28,8% çox olmuşdur. Əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyanın istifadə edilmiş bütün sərmayədəki xüsusi çəkisi 40,4%, daxili investisiya isə 59,6% təşkil etmişdir. 2007-ci ildə əsas kapitalla yönəldilmiş daxili investisiya əvvəlki ilin səviyyəsini 50,7% üstələmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli 24 sayılı Fərməni ilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)” təsdiq edilmişdir. Proqramın əsas məqsədi iqtisadi inkişafın regional baxımdan tarazlığının təmin edilməsi, regionlarda vətəndaşların sosial rifahı və həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi, ölkə iqtisadiyyatının, xüsusilə qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına yönəlmiş tədbirlərin ardıcıl və əlaqəli şəkildə həyata keçirilməsindən ibarətdir. Burada müxtəlif sahələri əhatə edən 714 tədbir nəzərdə tutulmuşdur ki, bunun da 46-sı makroiqtisadi sabitliyin və davamlı inkişafın təmin edilməsi, 668-i isə 9 iqtisadi rayon və inzibati rayonlar üzrə tədbirlərdir. İqtisadi və inzibati rayonlar üzrə tədbirlərin 159-u Aran, 98-i Şəki-Zaqatala, 90-ı Gəncə-Qazax, 82-si Lənkəran, 81-i Quba-Xaçmaz, 57-si Naxçıvan, 42-si Dağlıq Şirvan, 36-sı Abşeron və 23-ü Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonlarının payına düşmüşdür.

Dövlət Proqramında həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər aşağıdakı səviyyələrdə müəyyən edilmişdir:

- makroiqtisadi sabitliyin və davamlı inkişafın təmin edilməsi tədbirləri;
- iqtisadi rayonlar səviyyəsində həyata keçiriləcək tədbirlər;
- hər bir rayonun spesifik xüsusiyyətlərinə uyğun müəyyən edilən tədbirlər.

Proqramda öz əksini tapmış tədbirlərin maliyyələşdirilməsi yerli və xarici sahibkarların vəsaiti, Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsi, Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, büdcədən kənar dövlət fondları, kommersiya bankları və bank olmayan kredit təşkilatlarının kreditləri, beynəlxalq təşkilatların və xarici dövlətlərin maliyyə vəsaitləri və

qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər mənbələrdən daxil olan vəsaitlər hesabına nəzərdə tutulmuşdur.

Son illər respublikamızda sahibkarlığa dövlət himayəsinin sistemli şəkildə həyata keçirilməsi, sahibkarlara dövlət dəstəyi tədbirlərinin səmərəsinin yüksəldilməsi bu sahədə mühüm uğurların qazanılmasına imkan yaratdı. Bu məqsədlə qəbul edilmiş hüquqi-normativ sənədlər, sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyi mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsi ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, xüsusilə də regionlarda yeni sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətə başlamasına gətirib çıxardı. Belə ki, 2007-ci ildə ÜDM-in strukturunda qeyri-dövlət sektorunun payı 84%-ə çatmışdır ki, bu da əvvəlki illərlə müqayisədə xeyli yüksəkdir. 1 oktyabr 2003-cü il tarixindən 1 yanvar 2007-ci il tarixinədək ölkədə açılmış 640 mindən artıq yeni iş yerlərinin 85%-dən çoxu qeyri-dövlət sektorunun payına düşmüşdür. 2007-ci ilin yekunlarına görə, sahibkarlıqla məşğul olan hüquqi şəxslərin sayı əvvəlki illə müqayisədə təxminən 26% artım deməkdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin sayı isə 2007-ci ildə 255 mini ötmüşdür ki, onların da 65%-dən çoxu regionların payına düşür.

Keçən 4 il ərzində regionlarda kredit yarmarkalarının, müvəkkil kredit təşkilatları ilə sahibkarların görüşünün təşkili, eləcə də regionda istehsal olunan məhsulların sərgilərinin keçirilməsi sahibkarların kredit almaq imkanlarını daha da genişləndirmiş, sahibkarlar arasında işgüzar əlaqələrin qurulmasına təkan vermişdir.

Ölkə prezidentinin “Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 2004-cü il 23 oktyabr tarixli 468 sayılı Sərəncamına əsasən, aqrar bölmənin müasir texnika ilə təchizatının tənzimlənməsi və eyni zamanda, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nda kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı nəzərdə tutulan tədbirlərin icrası məqsədilə “Aqrar lizinq” ASC yaradılmışdır. 5 ilə qaytarmaq şərtilə kənd təsərrüfatı texnikasının alınıb lizinqə verilməsi üçün 2005-ci ildə dövlət büdcəsindən 20 milyon manat məbləğində vəsait ayrılmış Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 31 mart 2005-ci il tarixli 58 sayılı qərarı ilə həmin vəsait hesabına gətirilən texnikaların kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları olan hüquqi və fiziki şəxslərə verilməsi və ya lizinq yolu ilə satılması qaydaları təsdiq edilmişdir. 2005-ci ildə ayrılmış vəsait hesabına 250 ədəd taxılıyğan kombayn, 300 ədəd təkərli traktor, 636 ədəd traktora qoşulan müxtəlif kənd təsərrüfatı texnikaları və 30 ədəd mini traktor avadanlıqları alınmışdır. 2006-cı ildə dövlət büdcəsindən ayrılmış 38 mln. manat vəsait hesabına ölkəyə aqrokimyəvi maddələr və texnikalar gətirilmişdir. 2005-2006-cı illərdə gətirilmiş kənd təsərrüfatı texnikalarından 270 ədəd taxılıyğan kombayn, 486 ədəd traktor, 11 ədəd mini traktor, 19 ədəd ekskavator-buldozer və 1061 ədəd kotan və müxtəlif kənd təsərrüfatı təyinatlı qoşqular rayon Aqroservis filiallarının və ayrı-ayrı şəxslərin istifadəsinə verilmişdir. 2007-ci ildə “Aqrolizinq” ASC-yə kənd təsərrüfatı texnikasının və aqrokimyəvi maddələrin alınması üçün 375 mln. manat vəsait ayrılmış və tam istifadə

olunmuşdur. Bu məqsəd üçün Naxçıvan MR büdcəsində nəzərdə tutulmuş 2,5 mln. manat vəsait tam istifadə olunmuşdur.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların məhsul istehsalı üçün istifadə etdikləri yanacaqın, motor yağlarının və mineral gübrələrin dəyərinin orta hesabla 50%-nin dövlət tərəfindən ödənilməsinə təmin etmək məqsədilə 2007-ci ilin dəqiqləşdirilmiş dövlət büdcəsində 76,5 mln. manat vəsait nəzərdə tutulmuş, tələbata uyğun olaraq bu vəsaitin 68,7 mln. manatı istifadə olunmuşdur. Bu məqsəd üçün Naxçıvan MR-in dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş 3,5 mln. manat vəsait istifadə olunmuşdur.

Sahibkarlığa dövlət dəstəyinin mühüm istiqamətlərindən biri də sahibkarların güzəştli kreditlərlə təmin edilməsidir. İqtisadi rayonlar üzrə verilən kreditlərin tərkibində "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008)" üzrə maliyyələşdirilmiş layihələr haqqında məlumatları nəzərdən keçirək (cədvəl 4.8).

Cədvəl 4.8.

**Dövlət Proqramı üzrə maliyyələşdirilmiş
layihələrin və verilən kreditlərin sayı**

İqtisadi rayonlar	maliyyələşdirilmiş layihələrin sayı	Verilən kreditlərin sayı
Respublika üzrə, cəmi	677	557
O cümlədən:		
1. Gəncə-Qazax	127	94
2. Lənkəran	72	37
3. Aran	235	218
4. Abşeron	43	25
5. Şəki-Zaqatala	53	47
6. Quba-Xaçmaz	73	67
7. Yuxarı Qarabağ	11	10
8. Dağlıq Şirvan	63	59

4.8. sayılı cədvəldəki məlumatlardan göründüyü kimi, keçən 4 il ərzində Dövlət Proqramı üzrə maliyyələşdirilmiş layihələrin sayına görə, Aran və Gəncə-Qazax iqtisadi rayonları üstün mövqeyə malikdirlər. Belə ki, Aran iqtisadi rayonu üzrə maliyyələşdirilmiş layihələrin sayı 235, verilən kreditlərin sayı isə 218 olub, respublika üzrə uyğun göstəricilərin 34,7%-nə və 39,1%-nə bərabərdir. Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə maliyyələşdirilmiş layihələrin sayı 127 və verilən kreditlərin sayı 94 olub, bu isə respublika üzrə uyğun ümumi göstəricilərin müvafiq olaraq 18,8%-nə və 16,9%-nə bərabərdir.

Hesablamalar göstərir ki, əgər 2002-2005-ci illər ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna bu məqsədlə dövlət büdcəsindən 74 milyon manat vəsait ayrılmışdısa, 2007-ci ildə bu rəqəm 80 milyon manat təşkil etmişdir. Onu da qeyd edək ki, 2007-ci ildə dövlət büdcəsindən sahibkarlığın inkişafına ayrılmış vəsaitin həcmi 2004-cü illə müqayisədə 4 dəfə, 2003-cü illə müqayisədə 7 dəfə, 2002-ci

illə müqayisədə təxminən 30 dəfə artmışdır. Eyni zamanda, verilmiş kreditlərin qaytarılması yenidən güzəştli kredit kimi sahibkarlara verilir ki, bu da dövlət büdcəsinin yükünü tədricən azaldır.

2004-2007-ci illər ərzində SKMF-in vəsaitləri hesabına ölkə üzrə 6194 sahibkarlıq subyektinə 235,6 milyon manat kredit verilmişdir ki, bunun da nəticəsində 60 minə yaxın yeni iş yeri yaradılmışdır. 2008-ci ilin əvvəlinə SKMF-in vəsaiti hesabına iqtisadi rayonlar üzrə ayrılmış vəsaitin məbləği, maliyyələşdirilmiş layihələrin sayı və verilmiş kreditlərə görə iş yerlərinin bölgüsü 4.9. sayılı cədvəldə verilmişdir.

Maliyyələşdirilmiş layihələrin 90%-ə yaxını regionların payına düşür. Həmçinin 4 il ərzində sahibkarlığın inkişafı məqsədi ilə dövlət büdcəsindən Naxçıvan MR-ə 16 mln. manatdan artıq vəsait ayrılmışdır.

Cədvəl 4.9.

SKMF-in vəsaiti hesabına iqtisadi rayonlar üzrə 2008-ci ilin əvvəlinə ayrılmış vəsaitin məbləği, maliyyələşdirilmiş layihələrin sayı və verilmiş kreditlərə görə iş yerlərinin bölgüsü

İqtisadi rayonlar	Layihələrin sayı	Ayrılmış vəsaitin məbləği		İş yerlərinin bölgüsü, %-lə
		min manatla	yekuna görə, %-lə	
Respublika üzrə, cəmi	882	90670,1	100,0	100,0
o cümlədən:				
1. Bakı-Abşeron	248	38637,2	42,6	32,14
2. Gəncə-Qazax	127	7172,7	7,9	31,25
3. Şəki-Zaqatala	53	10314,4	11,4	5,45
4. Lənkəran	72	3428,8	3,8	3,08
5. Quba-Xaçmaz	73	10897,9	12,0	9,47
6. Aran	235	16451,3	18,2	14,57
7. Yuxarı-Qarabağ	11	825,0	0,9	0,69
8. Dağlıq Şirvan	63	2942,8	3,2	3,26

Təhlil göstərir ki, 2007-ci ildə respublika üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların iqtisadi rayonlar üzrə strukturuna nəzər yetirdikdə aydın olur ki, həmin investisiyanın yalnız 20,4%-i regionların, qalanı isə Bakı şəhərinin payına düşür (cədvəl 4.10).

Cədvəl 4.10

**2007-ci ildə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonları
üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların strukturu
və adambaşına düşən investisiyaların həcmi**

İqtisadi rayonlar	Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar		O cümlədən tikinti-quraşdırma işlərinin həcmi		Adambaşına düşən investisiyaların həcmi (manatla)
	mln. manatla	yekuna görə,%-lə	mln. manatla	yekuna görə,%-lə	
Respublika üzrə, cəmi	6837,9	100,0	3668,3	100,0	817,5
o cümlədən:					
1.Bakı şəhəri	5345,4	79,6	2487,2	67,8	2838,1
2. Abşeron	192,0	2,8	155,8	4,2	471,4
3.Gəncə-Qazax	138,4	2,0	118,7	3,2	122,4
4.Şəki-Zaqatala	134,6	2,0	118,6	3,2	244,4
5. Lənkəran	80,4	1,2	73,0	2,0	101,1
6.Quba-Xaçmaz	142,6	2,1	115,6	3,2	301
7. Aran	325,8	4,8	295,6	8,1	187,2
8.Yuxarı-Qarabağ	68,5	1,0	65,9	1,8	147,3
9.Kəlbəcər-Laçın	0,7	0,0	0,5	0,0	1,5
10.Dağlıq Şirvan	66,2	1,0	62,1	1,7	243,7
11. Naxçıvan	223,0	3,5	173,8	4,8	589,9

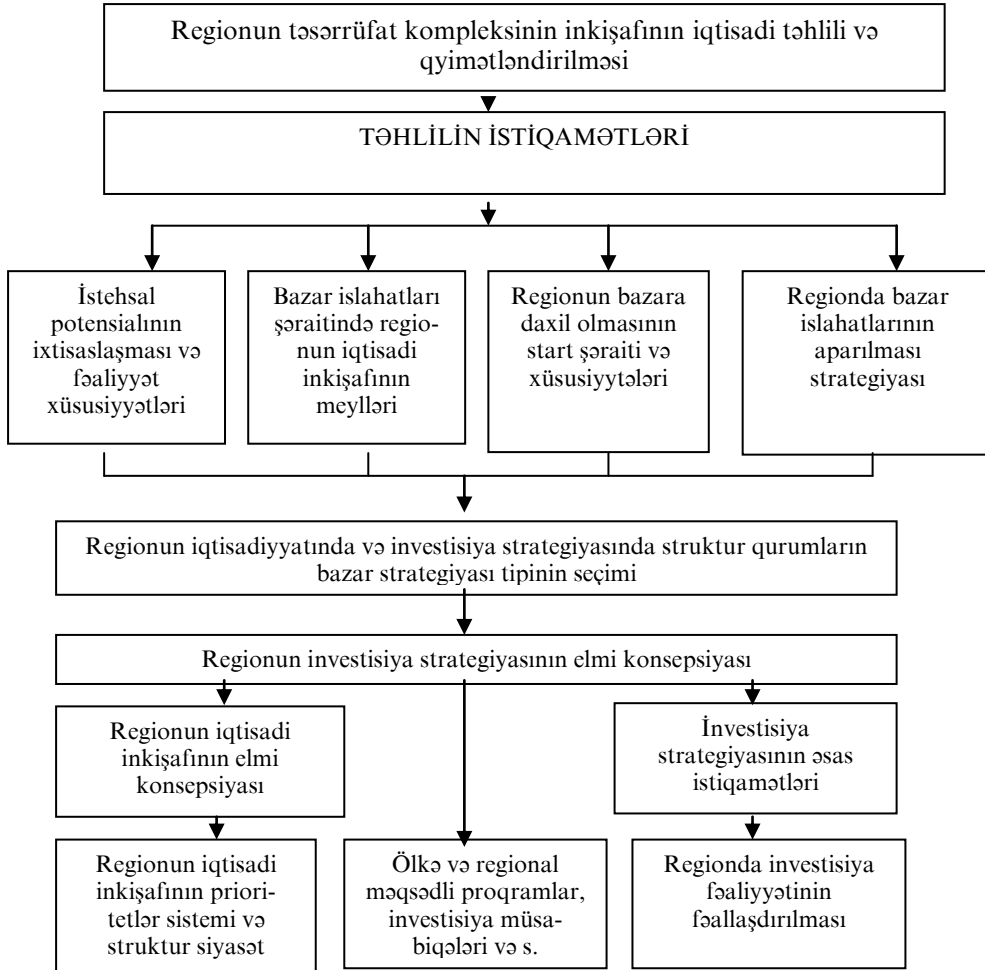
Odur ki, adambaşına düşən investisiyaların xüsusi çəkisinə görə, Bakı şəhəri digər regionları dəfələrlə üstələyir. Bu daha çox Bakı şəhərində neft sektoruna qoyulan külli miqdarda investisiyalarla bağlı olsa da, hesab edirik ki, regionların inkişafı ilə bağlı nəzərdə tutulan Dövlət Proqramı başa çatdıqdan sonra, onun davamlı olaraq növbəti mərhələlər üzrə işlənib hazırlanması planlaşdırılmalıdır.

Həmin proqramlarda sahibkarlığın gələcək inkişafının aşağıdakı əsas vəzifələri müəyyənləşdirilməlidir:

- sahibkarlıq fəaliyyətini və ona dövlətin dəstəyini tənzimləyən hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsi;
- sahibkarlığın inkişafına yönəldilən maliyyə-kredit mexanizmlərinin inkişafı və maliyyə texnologiyalarının tətbiqi;

- prioritet sahibkarlıq layihələrinin maliyyələşdirilməsi zamanı dövlət zamanətlərinin verilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- sahibkarlıqda vahid informasiya dəstəyi sisteminin tətbiqi;
- sahibkarlıq sferası üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması;
- sahibkarlıq subyektləri məhsullarının regionlararası bazarlara çıxarılması;
- sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətinin genişləndirilməsi.

İnvestisiya strategiyası regionda investisiya strategiyasının formalaşdırılmasının əsas üsurlərindən biri kimi çıxış edir (şəkil 4.2.)

Şəkil 4.2. Regionda investisiya strategiyasının formalaşması

Birinci mərhələdə regionun iqtisadi təhlilinin və qiymətləndirilməsinin nəticələrindən istifadə etməklə struktur qurumların baza strategiyası və investisiya strategiyası tipinin seçimini aparmaq lazımdır ki, bu da regionun müəyyən investisiya strategiyasına uyğun gələcəkdir. Regionun struktur qurumlarının bu və ya digər strategiyasına və investisiya strategiyasına aid

edilməməsi əlamətinə görə tipikləşdirilməsinin əsasında bütövlükdə regionun təsərrüfat kompleksinin inkişafının mühüm tərəflərini əks etdirən məcmu xarakteristikaların və amillərin müxtəlif qrupları dayanır.

İnvestisiya strategiyasının formalaşmasının ikinci mərhələsində onun qurulmasının mahiyyətini və texnoloji prinsiplərini təşkil edən əsas vəzifələr müəyyən edilir. Həmin vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Regionun təsərrüfatının inkişaf konsepsiyasını işləyib hazırlamaq. Bunun əsasında regionda investisiyalaşma üçün prioritet obyektlərin dairəsini aşkara çıxarmaq və əsaslandırmaq imkanı yaranır. Bu, təsərrüfat kompleksinin struktur cəhətdən yenidən qurulması strategiyasını reallaşdırmağa və regionun bazar islahatlaşdırılmasının digər aktual problemlərini həll etməyə imkan verir.

2. İqtisadiyyatın real sektorunda investisiya fəaliyyətini aktivləşdirmək məqsədinə malik investisiya strategiyasının əsas istiqamətlərini formalaşdırmaq, xüsusilə də müxtəlif maliyyələşmə mənbələrindən alınan vəsaitlər də daxil olmaqla, həmin vəsaitlərin axtarışı, formalaşması və mərkəzləşdirilməsi.

Regionun investisiya strategiyası onun elmi-metodik təminatının aşağıdakı tərkib hissələrini əhatə etməlidir:

- regionun perspektiv üçün inkişaf strategiyası, bunun əsasında strategiyanın inkişaf və struktur prioritetləri sistemi durur;

- regionun investisiya strategiyasının əsas istiqamətləri, bu, konsepsiyasının reallaşmasını təmin edən şərtlər kimi çıxış edir. Onların əsasında regionda investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi üzrə konkret təkliflər işlənib hazırlanır.

Azərbaycan regionlarında investisiyaların idarə edilməsi sisteminin təhlili göstərir ki, onlar üçün mövcud olan əsas əənəvi problem regional investisiya potensialının reallaşdırılması üçün zəruri olan dəqiq müəyyənləşdirilmiş investisiya strategiyasının yoxluğuudur. Apardığımız geniş tədqiqatlar nəticəsində Azərbaycan regionları üçün regional planlaşdırmanın analitik metodlarından, eləcə də Avropanın TACİS EES ekspert xidmətinin tədqiqat qrupu tərəfindən işlənib hazırlanmış metodikadan istifadə etməklə investisiya strategiyasının layihələndirilməsi mexanizmi təklif olunur.

Layihələndirmənin əsas mərhələləri aşağıdakılar sayılır:

- regionun iqtisadi və institusional auditinin aparılması;
- region iqtisadiyyatı sahələrinin vəziyyətinin təhlili;
- regionun inkişafının əsas aspektlərinin SWOT –təhlili;
- strategiyanın yönəldiyi «kritik» uğur amillərinin aşkara çıxarılması;
- baza məqsədlərinin şərh olunması;
- strateji imkanlar dəstinin işlənib hazırlanması və onların SWOT-təhlil vasitəsilə qiymətləndirilməsi;
- ən yaxşı strateji yanaşmanın müəyyən edilməsi;
- strateji yanaşmanın qısa ifadəsi;
- hər bir baza məqsədi üçün əsas hərəkət proqramlarının müəyyən edilməsi.

Bu metodika əsasında aparılmış tədqiqatın nəticəsi regionun təsərrüfat kompleksinin bərpasına və inkişafına kömək edə biləcək əsas uğur amillərini aşkara çıxarmağa imkan verəcəkdir.

Sahibkarlıq subyektlərinin hər biri öz xüsusi inkişaf strategiyasına malikdir. Məhz buna görə də prioritet istiqamətlər arasında regionların inkişaf strategiyasını planlaşdırarkən ayrı-ayrı sahibkarlıq subyektlərinin inkişaf strategiyasını nəzərə almaq lazımdır.

Sahibkarlıq subyektlərinin praktiki fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, bilavasitə müəssisə səviyyəsində investisiya strategiyasının işlənilib hazırlanması bir sıra xeyli problemlərlə, o cümlədən də xüsusi maliyyə vasitələrinin nöqsanları və borc kapitalının cəlb olunması mürəkkəbliyi, inkişafın inzibati-institusional maneələri və s. ilə bağlıdır. Bu məsələlərin həlli üçün sahibkarlıq subyektləri regional səviyyədə sahibkarlıq sferasında investisiya strategiyasını formalaşdırmalı və reallaşdırılmalıdırlar.

Bu strategiyanın əsas məqsədi regionların rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi və əhalinin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinin qarşısının alınması sayılır. Bunu elə üsulla etmək lazımdır ki, ölkənin uzunmüddətli iqtisadi inkişafına və onun ərazi inteqrasiyasına kömək olsun. Beləliklə, bu strategiya cəmiyyətin sosial-iqtisadi fəaliyyətinin geniş sferasını əhatə etməlidir. Bununla əlaqədar olaraq, bizim fikrimizcə, iqtisadi inkişafın regional strategiyasının tərkib hissəsi kimi sahibkarlığın regional investisiya strategiyasının formalaşması üçün metodoloji əsasların yaradılması vəzifəsi ön plana keçir.

Hesab edirik ki, sahibkarlığın regional investisiya strategiyasının xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. O, regional inkişaf strategiyasının bir hissəsi sayılır.
2. Sahibkarlığın regional investisiya strategiyasında sahibkarlığın strateji seçimi ümumi sisteminin ən vacib tərkib hissəsi kimi müəyyən edilir ki, bunun da əsas elementləri ümumi strateji inkişaf məqsədləri, ayrı-ayrı fəaliyyət növləri çərçivəsində funksional strategiya sistemi, resursların formalaşması və bölgüsü üsulları sayılır.
3. O, sahibkarlığın regional inkişaf strategiyasının digər subyektlərin ən mühüm strateji dəst elementləri ilə qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən edir.

Sahibkarlığın regional inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanması bu sektorun səmərəli inkişafının təmin edilməsində böyük rol oynayır. Sahibkarlığın regional inkişaf strategiyası bütövlükdə regionun və onun ayrı-ayrı struktur vahidlərinin qarşısında duran uzunmüddətli ümumi və investisiya məqsədlərinin reallaşdırılması mexanizmini təmin edir. O, regionda sahibkarlığın investisiya imkanlarını real qiymətləndirməyə, onların daxili investisiya potensialından maksimum istifadəni təmin etməyə və investisiya resursları ilə manevr etmə imkanlarını reallaşdırmağa imkan verir. Bununla əlaqədar olaraq yeni perspektiv investisiya imkanlarının sürətlə reallaşdırılması imkanı meydana çıxır.

Sahibkarlığın regional inkişaf strategiyasının işlənib hazırlanması qabqadan nəzarət edilməyən xarici mühit amillərinin mümkün inkişaf variantlarını nəzərə alır və müəssisənin fəaliyyəti üçün onların mənfi nəticələrini minimuma endirməyə imkan verir. O, həmçinin investisiya fəaliyyətində rəqiblərlə müqayisədə müəssisənin nisbi imkanlarını əks etdirir.

Sahibkarlığın regional investisiya strategiyasının mövcudluğu regionda investisiya fəaliyyətində perspektiv, cari və operativ idarəetmənin dəqiq qarşılıqlı əlaqəsini təmin edir. Sahibkarlığın regional investisiya strategiyası sistemində ən mühüm investisiya idarəetmə qərarlarının seçiminin əsas meyar qiymətləndirilməsinin kəmiyyəti formalaşır.

Bizim fikrimizcə, sahibkarlığın regional investisiya strategiyasının formalaşması prosesində strateji investisiya qərarlarının hazırlanmasını və qəbulunu təmin edən əsas prinsiplər sırasına aşağıdakılar aid edilir:

- sahibkarlıq sektorunun özü-özünü təşkil etməyə qabil açıq sosial-iqtisadi sistem kimi nəzərdən keçirilməsi;
- regional inkişaf strategiyasının, eləcə də strateji baza fəaliyyətinin nəzərə alınması;
- sahibkarlığın strateji investisiya inkişafının başlıca sferalarının ayrılması;
- regional investisiya strategiyasının çevikliyinin təmin olunması;
- strateji investisiya seçiminin alternativliyinin təmin edilməsi;
- investisiya fəaliyyətində texnoloji tərəqqi nəticələrinin daimi istifadəsinin təmin edilməsi;
- strateji investisiya qərarlarının qəbul edilməsi prosesində investisiya riskinin səviyyəsinin nəzərə alınması;
- sahibkarlığın regional investisiya strategiyasının ayrı-ayrı layihələrinin reallaşması prosesində cəlb edilmiş investisiya menecerlərinin peşəkar aparata yönəldilməsi;
- sahibkarlığın işlənib hazırlanmış regional investisiya strategiyasının müvafiq təşkilati idarəetmə strukturları ilə təmin olunması.

Sahibkarlığın regional investisiya strategiyasının işlənib hazırlanması aşağıdakı mərhələləri nəzərdə tutur:

- investisiya strategiyasının formalaşması dövrünün müəyən edilməsi;
- investisiya fəaliyyətinin strateji məqsədlərinin seçimi;
- investisiyaləşmə istiqamətlərinin və maliyyələşmə mənbələrinin müəyyən edilməsi;
- investisiya proqramlarının və müddətlərinin konkretləşdirilməsi;
- işlənib hazırlanmış investisiya strategiyasının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi;
- xarici şəraitin və sahibkarlıq sektorunun vəziyyətinin dəyişməsindən asılı olaraq strategiyanın yenidən nəzərdən keçirilməsi.

Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişaf strategiyası işlənib hazırlanarkən aşağıdakı halların müəyyən edilməsi vacibdir:

- regionun ərazi, iqtisadi və ictimai birliyinin gücləndirilməsi;
- təhsil səviyyəsinin və iqtisadiyyatın innovasiya potensialının yüksəldilməsi;
- sahibkarlıq mühitinin inkişafı;
- regionun potensialının səmərəli istifadəsi.

4.4. Yüksək texnologiyaya malik sahələrin investisiya potensialının inkişaf istiqamətləri

İnvestisiyalama həm bütün iqtisadiyyat səviyyəsində, həm də sahə və ayrı-ayrı müəssisələr səviyyəsində baş verən fundamental iqtisadi proseslərdə hakim rolə malikdir. İnvestisiyanın keyfiyyət və kəmiyyət xarakteristikalarından ölkənin istehsal potensialı, onun fəaliyyətinin səmərəliliyi, ictimai istehsalın sahəvi və təkrar istehsal strukturu asılıdır. Əslində onlar bütövlükdə ölkənin, eləcə də ayrılıqda təsərrüfatçılıq subyektinin gələcəyini müəyyən edir və iqtisadiyyatın inkişafının lokomotivi sayılırlar.

İnvestisiyalar, həmçinin dövlətin rifahının maddi bazasının inkişafında əsas rol oynayır. Yüksək texnologiyaya malik sənaye sahələri müəssisələrinin investisiya fəaliyyətinin fəallaşdırılması və səmərəliliyinin yüksəldilməsi hesabına Azərbaycan sənayesinin keyfiyyətə modernləşdirilməsi bütövlükdə iqtisadiyyatın davamlı fəaliyyətinin və inkişafının mühüm şərtlərindən hesab olunur.

İnvestisiya prosesinin məzmunu və başlıca məqsədi maksimum mənfəət almaq və ya sosial effekt əldə etmək məqsədilə daha cəlbədicə obyektlərə kapital qoyuluşunu həyata keçirməkdən ibarətdir. İnvestisiya prosesini maliyyə, əmək, maddi-texniki və innovasiya resurslarının ayrılmaz birliyi və qarşılıqlı əlaqəsi kimi başa düşmək lazımdır. Bu zaman investisiya prosesinin maliyyə tərəfi onun yalnız iqtisadi probleminin bir hissəsi kimi çıxış edir. Müəssisə səviyyəsində investisiya prosesini isə zəruri investisiya resurslarının axtarışı, investisiyalamanın səmərəli obyekt və alətlərinin seçimi, investisiya proqramının seçilmiş parametrlərinə görə tarazlığın formalaşması və onun reallaşmasının təmin edilməsi üzrə məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən tədbirlər kompleksi kimi təsəvvür etmək olar.

Təsərrüfatın idarə edilməsinin bazar modelinə keçid respublikamızda bilavasitə investisiya prosesi haqqında yeni ideologiyanın formalaşması ilə əlaqədardır. Əgər mərkəzləşdirilmiş planlı iqtisadiyyat şəraitində investisiya prosesi əməli olaraq inhisarcasına nizamlanırdısa və dövlət tərəfindən həyata keçirilirdisə, müasir Azərbaycan reallığında investisiya fəaliyyətində getdikcə artan rolə özəl strukturlar icra edirlər.

Real investisiyaları aşağıdakı əsas qruplarda birləşdirmək olar:

- istehsalın genişlənməsinə investisiyalar, onların məqsədi mövcud istehsal şəraitində məhsul buraxılışı həcmələrinin artırılması sayılır;

- yeni istehsalların və ya yeni texnologiyaların yaradılmasına investisiyalar, onlar əvvəllər mal buraxmayan subyektlərin yaradılmasına yönəldilir;
- istehsalın səmərəliliyini yüksəldən investisiyalar, onların məqsədi investorun istehsal xərclərini aşağı salmaqdır.

Yeni iqtisadiyyatda insan kapitalı mühüm investisiya obyektinə çevrilməkdədir. İnvestisiyalaşma subyektı kimi isə dövlət, ayrı-ayrı regionlar, yerli özünüidarəetmə orqanları çıxış edə bilərlər. İnvestisiya fəaliyyətinin əsas subyektı investisiyaları istifadə edən müəssisə (təşkilat) sayılır.

İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin maraqlarının uzlaşdırılmasını təmin etmək üçün həmin maraqların aşkara çıxarılması və dəqiq strukturizasiyası lazımdır. Bu, maraqların zəruri balansını formalaşdırmağa və onu institusional normalara bərkitməyə imkan verir.

İnvestisiyanın mahiyyəti onların strukturunu qabaqcadan müəyyən edir. İnvestisiyanın strukturu dedikdə, onların növlər və istifadə istiqamətləri üzrə tərkibi, eləcə də investisiyaların ümumi həcmində onların payı başa düşülür.

Bu struktur müəssisənin xərc növləri baxımından aşağıdakıları özündə birləşdirir: real investisiyalar; maliyyə (portfel) investisiyaları; qeyri-maddi aktivlərə investisiyalar.

Real investisiyalara əsas kapitalın əldə edilməsinə və maddi-istehsal ehtiyatlarının artımına çəkilən xərclər aiddir. Real investisiyalaşmanın nəticəsi köhnəlmiş avadanlığın əvəz edilməsi, mövcud müəssisələrin genişləndirilməsi və ya yeni müəssisələrin yaradılması sayılır.

Maliyyə (portfel) investisiyalarına mənfəət əldə etmək məqsədilə investor tərəfindən səhmlər, istiqraz, eləcə də xüsusi və korporativ şirkətlər tərəfindən, habelə dövlət tərəfindən buraxılan qiymətli kağızların əldə edilməsi aiddir.

Qeyri-maddi aktivlərə investisiyalar dedikdə, elmi-tədqiqatların inkişafına yeni texnologiyaların istifadəsinə görə lisenziyaların əldə edilməsinə, işçilərin ixtisasının artırılmasına və digər oxşar məqsədlərə pul vəsaitləri qoyuluşları başa düşülür.

Makrosəviyyədə investisiyanın 2 növünü: ümumi və xalis növlərini fərqləndirmək olar. Ümumi investisiyalar, özündə illik amortizasiyalarla əsas kapitalın həcmi artıran investisiyaların cəmini birləşdirir. Xalis investisiyalar yalnız əsas kapitalın artırılmasına gedən investisiyalardır.

Əgər ümumi investisiyaları J_i , xalis investisiyaları X_i , illik amortizasiya ayırmaları normasını A_n , iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən əsas kapitalı K_∂ ilə ifadə etsək, onda investisiya məsrəflərinin bu iki növünün qarşılıqlı əlaqəsini aşağıdakı düsturun köməyiylə vermək olar:

$$J_i = X_i + A_n \cdot K_\partial$$

İnvestisiyanın strukturundan xeyli dərəcədə onlardan istifadənin səmərəliliyi asılıdır.

İnvestisiya prosesinə və investisiya mühitinin vəziyyətinə müxtəlif amillər qrupu təsir göstərir.

Birinci qrup amillərə investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi imkanlarını xarakterizə edən amillər daxildir. Bu amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

- potensial investorda sərbəst kapitalın (resursların) mövcudluğu;
- iqtisadiyyatda investorlar üçün yüksək səmərəli vəsait qoyuluşu istiqamətləri üçün mənfəətli, dinamik inkişaf etməkdə olan sektorların mövcudluğu;
- investorun sərbəst kapitalı iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorlarında qəbul edilən şəraitlər (gəlirlilik, risk) çərçivəsində yerləşdirmək arzusu. Nəzərə almaq lazımdır ki, investisiyaləşmə sərbəst pul vəsaitlərinin istifadəsinin yalnız mövcud variantlarından biri sayılır və müxtəlif alternativ variantlar da mövcuddur;

- kapitalın cəlb olunmasına, onun səmərəli yerləşdirilməsinə və kapitalın birbaşa (investisiyaləşmə) və əks istiqamətlərdə hərəkətinə kömək edən hüquqi şərait.

İkinci qrup amillərə investisiya prosesinin nəticələrinə, onun səmərəliliyinə təsir edən amillər daxildir. Buraya aşağıdakı amilləri aid etmək olar:

- ÜDM-də ümumi qənaətin payı;
- yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsi və kreditlər üzrə real faiz dərəcəsi;
- pul kütləsi (M 2);
- monetizasiya əmsalı-ÜDM-də M2-nin payı;
- Azərbaycan Respublikasının qızıl-valyuta ehtiyatları;
- istehlak qiymətləri indeksi, sənaye məhsulu istehlakçılarının qiymət indeksi;

- rəsmi və bazar ABŞ dolları məzənnəsi manat ekvivalentində.

Üçüncü qrup amillərə yalnız müxtəlif vaxt intervallarında hərəkət edən amillər daxildir. Bu baxımdan iki qrup amilləri ayırmaq olar:

- uzunmüddətli, ümumi iqtisadi;
- iqtisadiyyatın inkişafının müəyyən mərhələləri üçün və müəyyən sahələr üçün spesifik amillər.

Təsərrüfatçılıq subyektinin investisiya resurslarını maksimum təmər-küzləşdirmək və onlardan funksional vəzifələrin həlli üçün daha səmərəli istifadə qabiliyyəti investisiya potensialı kimi çıxış edir. Təsərrüfatçılıq subyektinin investisiya potensialı onun investisiya cəlb ediciliyini müəyyən edir. İnvestisiya potensialı aşağıdakı anlayışlarla bağlıdır: investisiyaləşmədə iqtisadi tələbat; milli iqtisadiyyatda müvəqqəti sərbəst pul yığımlarının həcmi; investisiya təklifi; investisiya tələbi; investisiya məsrəfləri (real investisiyaların həcmi). Bu bir-birilə qarşılıqlı əlaqədar olan anlayışlar arasında həm nəzəri, həm də praktiki (miqdar) cəhətdən fərqlər mövcuddur.

İnvestisiya potensialının inteqral səviyyəsini müəyyən etmək üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunur: əsas fondların həcmi; əsas fondların

təzələnməsi əmsalı; rəqabətqabiliyyətli sahəvi komplekslərin sayı; innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatların sayı; innovasiya məhsullarının həcmi və xüsusi çəkisi; əsas kapitalla investisiyalar.

İnvestisiya potensialının reallaşması zamanı investisiya prosesinin texnoloji parametrlərinin müəyyən edildiyi investisiya potensialının strukturu nəzərə almaq lazımdır. İnvestisiya potensialının strukturuna səkkiz xüsusi potensial daxildir:

- resurs-xammal potensialı, sahənin mühüm növ təbii resursların balans ehtiyatları ilə orta çəkili təminatı əsasında hesablanır;

- istehsal potensialı- sahə müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin məcmu nəticəsi;

- əmək(intellektual) potensialı- sahə işçilərinin, onların ixtisaslarının və təhsil səviyyəsinin xarakteristikası;

- maliyyə potensialı-sahə müəssisələrinin məcmu maliyyə imkanları;

- istehlak potensialı-daxili və xarici bazarların həcmi, onların xarakteristikası;

- infrastruktur potensial- investisiya infrastrukturunun iqtisadi-coğrafi vəziyyəti və keyfiyyəti;

- innovasiya potensialı-elmi-tədqiqat fəaliyyətinin inkişaf səviyyəsi və elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiqi imkanları;

- institusional potensial-bazar iqtisadiyyatının aparıcı institutlarının inkişaf dərəcəsi, kiçik sahibkarlığın mülkiyyət formaları.

İnteqral investisiya potensialı xüsusi potensialların çəki cəmi kimi müəyyən edilir. Hazırda Azərbaycan sənayesinin struktur cəhətdən yenidən qurulmasının mühüm problemi müəssisənin istehsal güclərinin genişləndirilməsi və modernləşdirilməsi üçün investisiya potensialının formalaşması sayılır.

Ekspert məlumatları göstərir ki, istehsal güclərinin təzələnməsi həyati cəhətdən çox vacibdir. Belə ki, hazırda maşınqayırmada orta hesabla avadanlığın aşınması təxminən 40% təşkil edir. Keçmiş İttifaqın dağılması ərəfəsində respublikamızda mövcud olan bütün əsas fondların təxminən 60%-nin orta istismar müddəti artıq 10 ili ötüb keçmişdir. Əgər nəzərə alsaq ki, son 15 ildə də onların yenidən qurulmasına dövlət investisiyası çox az qoyulub, onda əsas fondların 80%-nin tam fiziki aşınması qənaətinə gəlmək olar. Hazırda yerli sənaye müəssisələrində əsas fondların fiziki və mənəvi aşınma dərəcəsi 75%-ə çatır, maşın və avadanlıqların faktiki istismar müddəti 25-30 il təşkil edir. Halbuki inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə respublikamızla müqayisədə sənaye müəssisələrinin əsas fondlarına investisiyaların həcmi təxminən 5-6 dəfə çox olduğuna görə, onlarda əsas fondların aktiv hissəsinin normativ istismar müddəti 10 ildən az təşkil edir. Məhz bu səbəbdəndir ki, Azərbaycan müəssisələri tərəfindən buraxılan məhsullar xarici analoqlarla uğurlu rəqabət aparmağa qabil deyillər. Yüksək texnologiyaya malik sənaye sahələri müəssisələrinin istehsal güclərinin köhnəlməsi istehsal xərclərini xeyli

yüksəldir, əmək məhsuldarlığını aşağı salır. İstehsalın səmərəliliyinin aşağı düşməsi müəssisənin mənfəətinin ixtisarının əsas amilinə çevrilir.

Dövlətin investisiya siyasətinin mühüm istiqaməti yüksək texnologiyalı sənaye sahələri müəssisələrinin investisiya cəlb ediciliyinin təmin edilməsindən ibarətdir. İnvestisiya prosesinin maliyyələşdirmə sistemi investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirmə mənbələri və investisiyalaşma metodlarının üzvi vəhdətində formalaşır.

İnvestisiya tələbinin formalaşmasının bütün mənbələrini xüsusi və borc vəsaitlərinə bölmək olar. Xüsusi vəsaitlərə investisiyalaşma üçün nəzərdə tutulan şəxsi yığımları və müəssisənin amortizasiya fondlarını aid etmək olar. Borc vəsaitlərinə xüsusi vəsaitlərin olmadığı və ya çatışmadığı zaman istifadə olunan kommersiya və bank kreditləri aiddir.

İnvestisiyalaşma metodlarına büdcə, kredit və özünümaliyyələşdirmə metodlarını aid etmək olar.

Qeyri-maliyyə sektoruna investisiyalar, daha doğrusu, kapital qoyuluşunun müxtəlif obyektlər üzrə maliyyələşdirilməsi bir və ya bir neçə mənbələr hesabına həyata keçirilə bilər. Bütövlükdə bütün maliyyələşdirmə mənbələrini mərkəzləşdirilmiş (büdcə) və qeyri-mərkəzləşdirilmiş (büdcədən-kənar) mənbələrə ayırmaq qəbul olunmuşdur. Mərkəzləşdirilmiş mənbələrə adətən, respublikanın büdcə vəsaitləri və yerli büdcələrin vəsaitləri aiddir. Qalanları isə qeyri-mərkəzləşdirilmiş mənbələrə aid edilir.

İqtisadi artımın əlverişli imkanları və investisiyalar əmanət və yığımlar arasında uyğunsuzluğun azaldılması hesabına aradan qaldırıla bilər.

İqtisadiyyatın və investisiyaların əlverişli artım imkanları əmanət və yığımlar arasında uyğunsuzluğun ixtisar olunması hesabına reallaşdırıla bilər. Keçən əsrin bütün 90-cı illəri boyu əmanət norması ÜDM-un 25-30%-indən aşağı düşməmişdir. 2000-2006-cı illərdə əmanətlər, daha doğrusu, Azərbaycan iqtisadiyyatının cari istehlaka istifadə olunmayan resursları ÜDM-un 30-35%-ni təşkil etmişdir.

Beləliklə, bir tərəfdən, əmanətlər arasında, digər tərəfdən, yığım və investisiyalar arasında böyük uyğunsuzluqlarla xarakterizə edilən investisiya potensialı xeyli dərəcədə tələb olunmamış qalır. Bu uyğunsuzluq hazırda ÜDM-un 10%-ə qədərini təşkil edir. Bu onu göstərir ki, investisiyaya hazırda ÜDM-un yalnız 25-30%-i yönəldilir. Beləliklə də Azərbaycan iqtisadiyyatı ÜDM-in 10-12% həcmində daimi artım ehtiyatlarına malikdir ki, bu da ölkə daxilində nə istehlaka, nə də yığma istifadə olunmur. Yaradılan resurslar qızılvalyuta ehtiyatlarının artımının maliyyələşdirilməsinə, xarici borcun xidmətinə, ehtiyat fondunun formalaşmasına və kapitalın axınına sərf olunur. Müəssisələr tərəfindən cəlb edilən vəsaitlərin strukturu kifayət dərəcədə tam maliyyələşmə mənbələrinin dinamikası ilə təmsil olunur. Maliyyələşmə mənbələrindən cəlb edilən vəsaitlərin payının bir qədər yüksəlməsi baş verir ki, bu da pul sferasının və maliyyə institutlarının tədricən möhkəmlənməsini və inkişafını əks etdirir.

Müəssisənin xüsusi vəsaitləri yaxın perspektivdə Azərbaycan iqtisadiyyatının real sektoru üçün əsas investisiya mənbəyi olaraq qalacaqdır. Bu zaman həmin investisiya mənbəyinin daha tam və səmərəli istifadə olunması yüksək rentabelli və sosial əhəmiyyətli kommersiya-investisiya layihələrinin və proqramlarının ünvanlı «dəqiqləşdirilmiş» dövlət yardımı göstərilərkən mümkündür.

Əsas kapitala investisiyaların ümumi həcmində səhmlərin emissiyasından əldə edilən vəsaitlərin son dərəcə cüzi payını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu pay hətta bir faizə də çatmır. Bu göstəricinin «bazar indikatoru» kimi nəzərdən keçirilməsi, ilk növbədə, səhmlərin çox da yüksək olmayan investisiya cəlbəediciliyinə malik olması, eləcə də fond bazarının özünün inkişaf etməməsi səbəbindən yerli müəssisələrin səhmlərinin aşağı likvidliyini göstərir. Hazırda yaradılan səhmdar cəmiyyətlərinin böyük əksəriyyətinin səhmləri kotirovka olunmur və müvafiq olaraq fond birjalarının meydançalarında dövriyyədə yerləşmirlər.

İnvestisiya resurslarının mənbəyi kimi dövlət daha cəlbəedicidir. O, ya ucuz pullar mənbəyi – birbaşa büdcə subsidiyaları kimi, ya da güzəştli kreditlər mənbəyi kimi çıxış edir. Dövlət investisiyalarda iştirak etməklə, adətən əlavə mülkiyyət hissəsinin alınmasına və ya nəzarətə iddia etmir.

Qızıl-valyuta ehtiyatlarının hazırkı həcmi Reddi meyarı da daxil olmaqla artıq kifayətlilik meyarını ötüb keçir. (Reddi meyarına uyğun olaraq xarici aktivlər əmtəə və xidmətlərin üçaylıq idxal həcmi üstəgəl cari ilin həm müstəqil, həm də özəl xarici borcu kimi əsas borc və faizləri üzrə zəruri ödənişlərin bütün həcmi örtməlidir).

Ehtiyat fonduna yönəldilən vəsaitlər ÜDM-un 2%-ni ötmür. Sabitləşdirmə fondunun daha sürətləndirilmiş yığımı və onun vəsaitlərinin xarici aktivlərdə yerləşdirilməsi sadəcə olaraq, özəl xarici kapitalın dövlət kapitalı ilə əvəz edilməsi kimi görünə bilər. Bizim fikrimizcə, birbaşa büdcə maliyyələşdirilməsi ilk növbədə aşağıdakılara yönəldilməlidir:

- korporativ elmi-istehsal strukturlarının yaradılması üzrə texniki-iqtisadi əsaslandırmanın (biznes planların) işlənilib hazırlanmasına;
- müəyyən edilmiş qaydada müsabiqə seçimi keçirilən müəssisə və təşkilatın islahatlaşdırılması (restrukturizasiyası) layihələrinin maliyyələşdirilməsi;
- müəssisə və təşkilatın konversiyası üzrə investisiya proqramlarının maliyyələşdirilməsi.

Müəssisələr tərəfindən cəlb edilən büdcə vəsaitlərinin miqyasları təhlil olunan dövrdə çox da böyük deyildir və təhlil edilən dövrdə əsas kapitala investisiyanın 14-15%-nə bərabərdir. Büdcə gəlirlərinin xeyli artdığı bir şəraitdə qeyd edilən göstərici hələ ki, çox aşağıdır.

Yerli potensial investorlar arasında, şübhəsiz ki, digər dövlət və özəlləşdirilmiş müəssisələr üstünlük təşkil etsələr də onların imkanları məhduddur.

Sənayenin investisiyalaşmasında bank kapitalının iştirakı dərəcəsi tədricən genişlənir. Bununla əlaqədar olaraq, müəssisə üçün maliyyə-sənaye qruplarının formalaşması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Lakin müəssisələr tez-tez

bu qruplarda yalnız investisiyalara daxil olmanı görürlər. Çoxları üçün maliyyə-sənaye qruplarının cəlbediciliyi müəssisə mülkiyyət hüququ pozulmadan maliyyə köməyinin əldə edilməsi mümkünlüyü haqqında fərziyyələrə əsaslanır. Odur ki, əgər maliyyə-sənaye qrupları xarici maliyyələşmə mənbələri ilə bağlı deyillərsə, onda onların kütləvi formalaşması perspektivlərini kifayət qədər şübhə ilə qiymətləndirmək olar. Kommersiya banklarının maliyyə-sənaye qruplarında iştirakına xüsusi maraq göstərmələri halına hələ ki, rast gəlinmir. Lakin bank strukturlarının və sənaye müəssisələrinin kapitallarının real qovuşma prosesləri artıq başlamış və bir sıra iri təsərrüfat təşkilatları buna cəlb olunmuşlar.

Bununla yanaşı, görünür ki, hazırkı makroiqtisadi vəziyyət və investisiyalaşmanın baza şərtləri iqtisadiyyatın maliyyə və real sektorlarının səmərəli «uzlaşmasını» təmin etmirlər. Məsələn, banklar real sektora geri qaytarılmayan yüksək riskli qoyuluş aparmaqdansa, daha çox qiymətli kağızlara görə mənfi gəlirliliyə üstünlük verirlər. Müəssisələr də öz növbəsində kreditlərin alınmasına can atmırlar, çünki onların qiyməti əksəriyyət üçün bilərəkdən kapital və məhsulun rentabelliyyindən yüksək götürülür, daha doğrusu, xərclər ödənilmir. Bununla əlaqədar olaraq, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, müəssisələr əsasən öz xüsusi vəsaitlərinə yönəldilirlər.

AR DSK-nın məlumatlarına görə, kredit qoyuluşlarının ümumi həcmində uzunmüddətli kreditlərin payı 3-5%-i ötmür. Uzunmüddətli kreditlərin faiz dərəcəsi istehsalat qoyuluş üçün son dərəcə yüksəkdir.

«Uzun» pulların alınması, bir qayda olaraq, müxtəlif razılaşmaların və sənədləşmələrin kifayət qədər sadə olmayan və uzunmüddətli prosedurları ilə, eləcə də müəssisələr üçün əlverişsiz qaytarma şərtləri ilə bağlıdır.

Azərbaycanda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması xarici investisiya axınının artırılması üzrə aparılan işlə bağlıdır. Investisiya reytingi nəinki portfel investisiyaların artımına kömək edəcək, həm də birbaşa xarici investisiyaların dinamikasına güclü təsir göstərəcəkdir. Bu isə yeni müəssisələrin yaradılması və istehsalın modernləşdirilməsi üçün vəsaitlərin cəlb olunmasına kömək edəcəkdir.

Bundan başqa, birbaşa xarici investisiyalar üstün olaraq yanacaq sənayesinə, ticarət və ictimai iaşəyə daxil olur.

Azərbaycanın əmtəə istehsalı sahələri isə gəlirlilik kriteriyalarına, ödəmə müddətlərinə və risklərə görə birbaşa xarici investisiyaların genişmiqyaslı qoyuluşları üçün hələ də cəlbədiici sayılmırlar.

Azərbaycanın yüksək texnologiyaya malik maddi istehsal sahələrinə investisiyalar iki bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan məsələləri həll edir:

- cari investisiyalaşmanı;
- yeni geosiyasi şəraitə uyğun olaraq, elmi-texniki potensialın qurulması və gələcək inkişafı ilə bağlı investisiyalaşmanı.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İnvestisiya əslində bütün növ əmlak və intellektual qiymətlilərin, tədiyə və maliyyə öhdəliklərinin sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyuluşudur. İnvestisiya qoyuluşu perspektiv xarakter daşıyır və rəqabət mübarizəsi, qeyri-müəyyənlik və risk şəraitində həyata keçirilir. Müasir investisiyalar innovasiya xarakteri daşıyır ki, bu da ETT-nin dinamik inkişafı və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi zəruriliyi ilə şərtlənir. İnvestisiya və investisiyalaşmanın məqsədi bugünkü ehtiyacların və onların gələcəkdə təmin edilməsi, investisiya mənfəətinin (gəlirinin) alınması və müsbət sosial səmərənin əldə edilməsi sayılır. Yuxarıda qeyd olunanları bir daha konkretləşdirsək, belə bir qənaətdə gəlmək olar ki, investisiya iqtisadi obyektlərə əmlak və intellektual qiymətlilər formasında sahibkarlıq və digər fəaliyyətləri təmin etmək, gələcəkdə mənfəət və ya digər fayda almaq məqsədilə bütün növ kapital qoyuluşlarını özündə birləşdirir.

İnvestisiya prosesinin dinamikliyi onun tənzimlənməsində çevik alətlərin tətbiqini tələb edir ki, bu da gələcəkdə investisiyanın bütün mərhələlərini əhatə edəcəkdir. Ölkənin inkişafının bütün mərhələlərində investisiya prosesinin tənzimlənməsinin müxtəlif alət və metodları tətbiq olunur ki, bunların da məcmusu investisiya mexanizmini formalaşdırır.

İnvestisiyanın inkişafının tənzimlənməsi prosesində xüsusi rol dövlətə məxsusdur. İnvestisiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsinə təsərrüfat subyektlərinin davranışına təsir göstərən, qanunvericiliklə və digər normativ aktlar ilə nəzərdə tutulmuş iqtisadi rıçaqların istifadəsi vasitəsilə dövlət tərəfindən həyata keçirilən bazar iqtisadiyyatının dövlət idarəetməsi kimi baxıla bilər.

Təsərrüfat subyektlərinin investisiya fəaliyyəti dövlətin nəzarətində olan obyektidir. Bu ilk növbədə investisiyanın özünün mahiyyəti ilə izah olunur. Belə ki, investisiya fəaliyyəti iqtisadiyyatın dinamik və rəqabət qabiliyyətli inkişafının əsasıdır, cəmiyyətin inkişafının yüksək sosial səviyyəsinin təmin olunması amilidir, dövlətin iqtisadi və xüsusilə də ərzaq təhlükəsizliyinin əsasıdır.

Dövlətin investisiya siyasəti investisiyaların iqtisadi və sosial sferaya cəlb olunması üzrə tədbirlər sistemini və onların səmərəli istifadəsi üçün şərait yaradılmasını nəzərdə tutmalıdır. Bu, investisiyanın cəlb olunması və innovasiyanın inkişafı üzrə hüquqi sistemin, vergi və kredit güzəştlərinin təkmilləşdirilməsi hesabına, eləcə də aktiv amortizasiya siyasəti və xarici qoyuluşların cəlb edilməsi üçün şərait yaradılması hesabına əldə oluna bilər.

İnvestisiya proseslərinin iqtisadi tənzimlənməsində dövlətin rolunun gücləndirilməsi təsdiq olunmuş və dövlət büdcəsinə daxil edilmiş proqramların reallaşmasına tam həcmdə kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üzrə dövlət öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur.

Fond bazarının iştirakçıları üçün sərt oyun qaydaları müəyyən etməklə onun aydın və işlək strukturunu yaratmaq lazımdır. Ölkənin milli iqtisadiyyatında xarici kapitaldan səmərəli istifadə etmək, eləcə də həm hökumət, həm də regional səviyyədə investisiya tələb edən prioritet sənaye sahələrinin siyahısını müəyyənləşdirmək vacibdir.

İnvestisiya strategiyasının əsas üstünlükləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- investisiya fəaliyyətinin son nəticələrinə görə tam məsuliyyət;
- elmi-tədqiqat, istehsal və idarəetmə səviyyələrində dayanıqlı işgüzar əlaqələrin nizamlanması;
- bazarda istehlakçı uğrunda rəqabət, şirkətlərin hüquqları üzərində nəzarət;
- idarəetmə uçotunun müasir sistemi əsasında layihə (proqram) dəyərinin real idarə edilməsi;
- maliyyə və digər risklərin aşağı salınması hesabına fəaliyyətin maliyyə yekunlarının yaxşılaşdırılması.

Ölkə qarşısında duran möhtəşəm quruculuq vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün investisiya proseslərinə dəstək modelinin məhz aşağıdakı prinsiplər əsasında reallaşdırılmasını məqsəduyğun sayırıq:

- ölkəmizdə investisiya fəaliyyəti ilə bağlı hüquqi-normativ sənədləri daha da təkmilləşdirmək yolu ilə əlverişli investisiya mühitinin qorunub saxlanması;
- yerli idarəetmə orqanlarının hüquqlarının genişləndirilməsi və investisiya bazasının möhkəmləndirilməsi;
- investisiya banklarının (bir qayda olaraq iki bank filiallarının), investisiya fondlarının, sığorta şirkətlərinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi;
- xüsusi maliyyələşdirmə mənbələrinin (amortizasiya, mənfəət, əhalinin vəsaitləri) istifadəsi;
- sahibkarlıq, icarə, konsepsiya, tərəfdaşlıq və digər modellər bazasında özəl investisiyaların geniş sürətdə cəlb olunması;
- investisiya tsiklinin bütün mərhələlərində, hər şeydən əvvəl isə, sövdələşmələrin şəffaflığını təmin edən ticarət şəbəkəsi (tenderlər) hesabına rəqabətin inkişafı və rəqabət mühitinin yaradılması;
- investisiya prosesinin mütərəqqi idarəetmə formalarının xüsusi çəkisinin yüksəldilməsi. «Layihənin idarə edilməsi» və ya investisiya layihəsinin loqistikası investisiya tsikli mərhələsinin təcrid olunmasının qarşısını almağa imkan verəcək;
- investisiya risklərinin sığortası üzrə dövlət zəmanətlərinin təmin edilməsi.

Dövlət investisiya fəaliyyətinin forma və metodları müxtəlif olmaqla investisiyalaşmanın istiqamət və məqsədlərindən asılıdır. Hər şeydən əvvəl, dövlət investisiyaya dövlət investisiya proqramları vasitəsilə, daha sonra isə dövlət investisiyalarının birbaşa idarə edilməsi yolu ilə tənzimləyici təsir

göstərir. Tənzimlənmənin vacib rıçaqı vergi sistemi sayılır. Dövlət vergi dərəcələrini və güzəştlərini diferensiallaşdırmaqla vergi sistemini tətbiq etmək yolu ilə təsir göstərir. Təcrübədə investisiyaya tənzimləyici təsir vasitəsi kimi dotasiya, subsidiya və büdcə ssudaları şəklində ayrı-ayrı regionların, sahə və müəssisələrin inkişafına maliyyə köməkliyinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

İnvestisiyaya dövlətin təsiri həm də maliyyə və kredit siyasətinin, qiymətməmələgəlmə siyasətinin, amortizasiya siyasətinin aparılmasında ifadə olunur. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin forma və metodlarına antiinhisar tədbirlərini, dövlət mülkiyyətinin, o cümlədən bitməmiş tikintinin özəlləşdirilməsini aid etmək lazımdır. Şübhəsiz ki, dövlət idarəetməsi Azərbaycanın istehsal və investisiya potensialının struktur cəhətdən yenidən qurulmasının ən mühüm vasitəsi olaraq qalmalıdır.

Ölkədə investisiya potensialının formalaşması və səmərəli istifadəsində dövlətin nəzərdə tutduğu prioritet istiqamətlər aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- Azərbaycana zəruri, kifayət həcmdə investisiyaların cəlb olunması, onların ölkə iqtisadiyyatı üçün səmərəli istifadəsi. Bu, ölkə iqtisadiyyatının struktur cəhətdən yenidən qurulması və innovasiya tipli inkişafa keçməsi üçün son dərəcə vacibdir;

- investisiya üçün potensial mənbələrin genişləndirilməsi;
- yığının investisiyaya çevrilməsini stimullaşdıran şəraitin yaradılması;
- büdcə vəsaitlərinin səmərəli istifadəsi üçün müxtəlif səviyyələrdə məqsədli proqramların tətbiqi;

- yerli təşəbbüslər əsasında dövlət regional investisiya siyasətinin köməyi ilə investisiyaların, bütün yerli şərait kompleksi nəzərə alınmaqla, hər şeydən əvvəl, regional iqtisadiyyatın prioritet sahələri sferasına cəlb olunması mexanizmlərinin formalaşması;

- iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin bütün sferalarında rəqabət mühitinin yaradılması;

- korporasiyaların investisiya aktivliyinin fəallaşdırılmasına dövlətin köməklik göstərməsi və s.

Dövlətin investisiya potensialının formalaşması və səmərəli istifadəsində əsas vəzifələrini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

- inkişaf büdcəsinin və bütövlükdə iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə məqsədyönlü dövlət maliyyə-kredit köməyinin göstərilməsini təmin edən büdcənin formalaşdırılması;

- Azərbaycanın bütün ərazi-inzibati vahidlərində iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin müəssisələrinə maliyyə-kredit köməyinin göstərilməsini təmin edən zəruri və kifayət dərəcədə məqbul infrastrukturun yaradılması;

- şəraitin təmin edilməsi və əlverişli investisiya mühitinin yaradılması üzrə tədbirlərin fəallaşdırılması hesabına xarici investorların axınının gücləndirilməsi;

- müəssisənin və əhalinin sərbəst vəsaitlərinin investisiya məqsədləri üçün səfərbər olunması;

- iqtisadiyyatın prioritet sahələrində investisiya layihələrinə dövlətin yardım tədbirləri üzrə diferensiallaşdırılması sisteminin hazırlanması və tədqiqi;

- perspektiv investisiya layihələrinin reallaşması zamanı onların birgə investisiyalanmasının yeni formalarının axtarışı;

- iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin məhsullarına tələbi artan şəraitin formalaşdırılması;

- iri investorların investisiyalarının həcmindən, investisiya layihəsinin ödəmə müddətindən, investisiya layihəsinin həyata keçirildiyi sahənin və regionun prioritetliyindən asılı olaraq vergi stimullaşdırılması və dövlət zəmanəti verilməsi siyasətinin aparılması;

- iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafına müxtəlif mənbələrdən yönəldilən investisiya, maddi və intellektual resursların təmərküzləşdirilməsi və onlardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi.

İnvestisiyanın iqtisadi artıma təsirinin mövcud konsepsiyalarının aparılmış müqayisəli təhlili bəzi xüsusiyyətləri və aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan verdi:

1.İqtisadi artıma şərait yaratmaq üçün aşağıdakı istiqamətlər üzrə investisiya siyasətini təkmilləşdirmək zəruridir: investisiya siyasətini üstün olaraq elmtutumlu sahələrə yönəltmək; innovasiyaların müəssisələrdə, texnoparklarda cəmləşdirilməsi; müstəqil innovasiya fəaliyyəti üçün şəraitin yaradılması.

2.İnvestisiya strukturunun bütün ünsürləri bu və ya digər dərəcədə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədardır. Odur ki, iqtisadi artımın ilkin şərtlərinin formalaşması üçün hansısa ayrıca götürülmüş sahə üçün təkcə, məsələn, texnoloji strukturu istifadə etmək olmaz, onu müstəsna dərəcədə regionun, ölkənin bütün iqtisadiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqədə istifadə etmək lazımdır.

3.İqtisadi artım, ÜDM-in dəfələrlə artması kimi problemlərin həlli, yoxsulluq probleminin həlli və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi xeyli dərəcədə investisiya fəaliyyətinin fəallaşdırılmasından asılıdır. Hesab edirik ki, müasir mərhələdə Azərbaycan hökumətinin başlıca vəzifələrindən biri, hər şeydən əvvəl, ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində ardıcıl və balanslı iqtisadi siyasətin aparılması sayılır.

4.Cari dövrdə iqtisadi artımın mühüm xüsusiyyəti yerli istehsalçıların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi sayılır ki, bu da öz əksini son tələbin strukturunda xidmətlərin payının və məcmu ÜDM-də son məhsul istehsal edən sahələrin payının artmasında tapır.

5.Manatın məzənnəsinin yüksəlməsi prosesində investisiya artımı güclənir. İnvestisiya resurslarının əsas mənbəyi kimi müəssisənin xüsusi vəsaitləri çıxış edir. Bu zaman dünya maliyyə bazarında aşağı faiz dərəcələri iqtisadiyyata əlavə investisiya resursları cəlb etməklə ən iri şirkətlərin borc

götürməsi üçün əlverişli şərait yaradırlar. 2006-cı ildə 2005-ci ilə nisbətən Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların həcmi 9,3% azalsa da, onların məcmu kapital qoyuluşunda xüsusi çəkisi hələ də yüksək (53,5%) olaraq qalır.

Azərbaycanın investisiya potensialı son dərəcə yüksək olsa da, xüsusilə də xarici investorlarda investisiyalaşmanın perspektivləri haqqında formalaşmış rəy daha çox ehtiyatlı xarakter daşıyır.

İnvestisiya risklərinin aşkara çıxarılmasına və aşağı salınmasına yönəldilmiş tədbirlərin aşağıdakı ardıcılıqla aparılmasını məqsədəuyğun sayırıq: 1) İnvestisiya risklərinin aşağı salınması məqsədinin müəyyən edilməsi; 2) İnvestisiya risklərinin keyfiyyət və kəmiyyət təhlili; 3) Risklərin aşağı salınması metodlarının seçilməsi; 4) Alınmış nəticələrin təhlili.

Riskin keyfiyyət təhlilinin nəticələri də öz növbəsində riskin kəmiyyət təhlilinin aparılması üçün ilkin informasiya kimi çıxış edir. Riskin kəmiyyət təhlili mərhələsində risk hadisələrinin başlanması ehtimalının və buna səbəb olan mümkün itki həcmının miqdar kəmiyyətləri hesablanır.

Riskin kəmiyyət təhlilinin bütün məcmu metodlarını (imitasiya modelləşdirilməsi, həssaslığın təhlili, etibarlı ekvivalentlər metodu və s.) təhlil etməklə bu qənaətə gəlmək olar ki, konkret analitik metodun tətbiqi aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- risklərin təhlili üçün ilkin məlumatların həcmi və keyfiyyəti əhəmiyyətli rol oynayır. Belə ki, əgər risk əmələ gətirən amillərin dinamikası üzrə xeyli məlumatlar bazası varsa, imitasiya modelləşdirilməsi metodlarının tətbiqi məqsədəuyğun sayılır. Əks halda ekspert qiymətləndirmə metodlarının tətbiqi təklif olunur;

- risklərin təhlili zamanı riskin səviyyəsinə təsir göstərən göstəricilərin dinamikasını nəzərə almaq prinsipcə vacibdir. Məsələn, şok vəziyyətindəki bazarlarda risklərin təhlili halında bir sıra metodların sadəcə tətbiqi mümkün deyildir;

- təhlil metodlarının seçilməsi zamanı təkcə riskin səviyyəsinə təsir göstərən hesablama məlumatlarının dərinliyinə deyil, həm də müvafiq göstəricilərin proqnozlaşdırılması həddlərinə diqqət yetirmək lazımdır;

- riskin təhlili metodlarının tətbiqinin səmərəliliyi riskin formalaşması zamanı iqtisadi agentlərin fəaliyyətinin nəticələrinə onun təsirinin riyazi modelləşdirilməsi məqsədilə yüksəlir.

Yuxarıda qeyd edilənlər belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, qeyri-müəyyənlik şəraitində iqtisadi münasibətlər sistemində bütün risk formalarının səmərəli təhlili üçün bütöv vasitə və metodlar kompleksi tətbiq etmək lazımdır. Konkret hallarda riskin aşağı salınması vasitələrinin seçimi onun proqnozlaşdırılması mümkünlüyündən asılıdır. Belə ki, tez-tez rast gəlinən risklər xüsusi olaraq işlənib hazırlanmış qoruyucu tədbirlərin köməyiylə aşağı salına bilər. Məsələn, qabaqcadan görünən, lakin pis nəzarət edilən risklər

istehsalın diversifikasiyası və resursların ehtiyat göndəriş sistemindən istifadə hesabına azaldıla bilər.

Mövcud şəraitdə maliyyə-kredit bazarında kredit faizlərinin yüksək olması müxtəlif ölkələrin firmalarını iri həcmli investisiya layihələrini həyata keçirən zaman elmi-texniki potensialın və maliyyə ehtiyatlarının birləşdirilməsinə vadar edir. Həm xarici, həm də yerli şirkətlər üçün iqtisadi əlaqələrə girməklə mühüm investisiya layihələrini birgə həyata keçirmək daha faydalı olur. Bununla da tərəflər iri həcmli layihələrin həyata keçirilməsində riskin payını bölüşməklə onlara dəyər biləcək zərərin müəyyən hissəsindən özlərini sığortalamış olurlar. Bu zaman həm investorların, həm investisiya alanların, həm də dövlətin maraqlarının nəzərə alınması daha vacibdir. Daha doğrusu, investisiya bazarının təşkilində iştirakçı olan bütün tərəflərin maraqlarının təmin olunmasına çalışmaq lazımdır. Belə ki, əgər investorları maksimum gəlir əldə etmək və satış bazarına yiyələnmək cəlb edərsə, investisiya alanları istehsalı modernləşdirmək, ilkin kapital əldə etmək və kapital dövriyyəsinə artırmaq daha çox maraqlandırır. Göstərilən tərəflərin maraqları çərçivəsində dövlətin marağı daha önəmlidir və o, investisiya prosesinin tənzimlənməsi, iqtisadiyyatın səmərəli olması və sosial yönümlü layihələrin tətbiqinə daha çox üstünlük verir. Odur ki, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinin strateji istiqaməti kimi lazımi investisiyanın cəlb olunması hesabına tez bir müddətdə milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin gələcək inkişafı üçün vacib olan valyuta axınına təmin etmək lazımdır. Şübhəsiz ki, qeyd edilən strateji xəttin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi qarşıya çıxan problemlərin dövlət səviyyəsində həlli və investisiya axını üçün mühüm olan iqtisadi şəraitin yaradılması son nəticədə ölkənin iqtisadi tərəqqisini təmin edəcəkdir.

Özünün iqtisadi inkişafının əsas dayaqlarını tədricən formalaşdıran gənc dövlət üçün bazar strukturlarının kifayət qədər inkişaf etməməsi, institusional infrastrukturun və dövlətin tənzimləyici rolunun durmadan artması qaçılmaz reallıqlardır. Məhz belə şəraitdə xarici investisiyanı cəlb etməklə ölkə daxilində iqtisadi resurslardan səmərəli istifadəni təmin edərək bütün problemlərin avtomatik həll olunacağını birmənalı qəbul etmək düzgün olmazdı. Odur ki, Azərbaycan dövləti xarici investisiyanın mümkün neqativ nəticələrindən özünü qorumaq üçün investisiya siyasətində daxili mənbələri prioritet istiqamət kimi qəbul etməlidir. İqtisadi inkişafın başlanğıc mərhələsində Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi düşünülmüş və məqsədyönlü sosial-iqtisadi siyasəti perspektivdə investisiyanın maliyyələşdirilməsində daxili mənbələrin aparıcı rol oynamasının potensial imkanlarını formalaşdırmışdır. Onu da qeyd etmək ki, səmərəli və rəqabət qabiliyyətli Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşdırılması daim irəliləyən bir hədəfdir. Odur ki, sosial-iqtisadi islahatları uğurla həyata keçirən Azərbaycan hökuməti bu hədəfə doğru növbəti mərhələdə investisiya siyasətində qeyd edilən daxili potensial imkanların reallaşdırılmasına nail olmalıdır. Başqa sözlə desək, daha

böyük uğurlar əldə etmək üçün həyata keçiriləcək investisiya siyasətinə sistemlilik və konseptuallıq xarakteri verməklə onun maliyyələşdirilməsi mənbələri arasında optimal nisbətin formalaşdırılması olduqca vacibdir.

İqtisadi inkişafın sahələrarası prioritetlərini araşdırarkən struktur-investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi prosesində balanslaşdırılmış yanaşmaya üstünlük vermək lazımdır. Hazırkı şəraitdə xarici kapitalı cəlb edəndə həm ağır sənaye sahələrini, həm də yüngül sənaye sahələrini nəzərə almaq lazımdır. Ona görə ki, xarici kapitalın birtərəfli cəlb olunması mənfəətə gətirib çıxara bilər. Xarici kapitalın sahələrarası prioritetlərin işlənməsi prosesində müvafiq sənaye sahələrinin ixrac potensialının qiymətləndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hasiledici sənaye sahəsi ilə emaledici sahə arasında optimal nisbətin yaradılmasına səy göstərilməlidir. Xarici investisiyalar vasitəsi ilə hasil olunan xammalın böyük əksəriyyəti respublikada emal olunmalı və xarici bazarlara son hazır məhsul kimi çıxarılmasına istiqamət götürülməlidir. Bununla yanaşı, xarici investisiyalar ən çox (neft sənayesindən sonra) maşınqayırma kompleksinin inkişaf etdirilməsinə, neft-qaz istehsalı üçün neft-mədən avadanlıqlarının istehsalını təşkil etməyə, onların keyfiyyət göstəricilərini dünya standartları səviyyəsinə qaldırmağa, neft konsersiumuna daxil olan şirkətlərinin neft-mədən avadanlıqlarına olan tələbatını respublika maşınqayırma müəssisələrinin istehsalı hesabına ödənilməlidir.

Respublikamızda iqtisadi islahatlar, dövlətin iqtisadi siyasəti və onun tərkib hissəsi olan investisiya siyasəti uğurla həyata keçirilir və iqtisadiyyatın inkişafında, makroiqtisadi göstəricilərin ilbəl yaxşılaşdırılmasında əldə olunmuş nailiyyətlər bunu bir daha sübut edir.

Hazırda respublikamızda elə bir qanunun qəbul edilməsinə zərurət var ki, məhz bu qanun amortizasiya ayırmalarının məcburi qaydada əsas kapitalla investisiya mənbəyinə çevrilməsini təmin etsin. Bunun üçün Vergi Məcəlləsində də dəyişiklik etmək tələb olunur. Belə ki, hazırda makrosəviyyədə və Azərbaycanın Milli Hesablar sistemində əsas fondların istehlakı müəssisələrin ümumi mənfəətinə daxil edilsə də, makrosəviyyədə bu qayda tətbiq edilmir. Digər tərəfdən, beynəlxalq standartlarda amortizasiya ayırmaları vergitutma obyektinə kimi çıxış etsə də, Azərbaycanda bu, qanunvericiliklə təsbit olunmayıb. Hesab edirik ki, amortizasiya ayırmaları məhsulun və xidmətin satışından daxil olan ümumi gəlirə və ümumi mənfəətə daxil edildiyinə görə onun Azərbaycanda da vergitutma obyektinə kimi çıxış etməsi düzgün olardı. Eyni zamanda amortizasiya ayırmaları müəssisələrin gəlirlərindən istehlak edilmiş əsas vəsaitləri bərpa etmək məqsədilə yenidən istehsal prosesinə daxil edilməlidir.

Resursların, hər şeydən əvvəl işə, maliyyə resurslarının məhdudluğu şəraitində dövlətin investisiya siyasəti ciddi məqsədyönlü xarakter daşımalı, iqtisadiyyatın struktur cəhətdən yenidən qurulması siyasətinin onun investisiya tipli inkişafa keçirilməsini dəqiq əks etdirilməlidir. Bu məqsədlə dövlət

hakimiyyət orqanları investisiya resurslarının səpələnməsi mümkünliyünü aradan qaldırmaq və qarşıya qoyulan sosial-iqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün əlverişli investisiya mühiti yaratmalıdır.

Dövlət investisiya siyasəti çərçivəsində bütün qüvvələr mövcud resursların maksimum istifadəsinə kömək edən yeni investisiyaların hərəkətə gətirilməsinə yönəldilməlidir. İnvestisiyanın yeniləşməsi istehsal artımı, yeni iş yerlərinin yaradılması və ölkə əhalisinin alıcılıq qabiliyyətinin artımı ilə müşayiət olunan aşağı inflyasiyalı iqtisadi inkişafın əldə edilməsinə yönəldilmiş optimal strategiya kimi çıxış edir.

Müasir şəraitdə dövlətin investisiya siyasəti kapital qoyuluşlarının xeyli payının özü-özünü maliyyələşdirmə, maddi-texniki resurslar bazarı mexanizmlərinin və infrastrukturunun inkişafı, investisiya prosesinin iştirakçıları arasında müqavilə və qaytarma sistemi prinsiplərinə əsaslanmalı olsa da bir sıra bütöv proqramların dövlət köməyinə ehtiyacı var. Ona görə də gələcəkdə investisiya siyasəti dövlətin bilavasitə iştirakı ilə səmərəli olaraq qurulmalı və daha qənaətbəxş formada əməli olaraq reallaşdırılmalıdır.

Xalq təsərrüfatı sahələrinin müqayisəli təhlili, (onlarda baş verən proseslərin başa düşülməsi), sahə müəssisələrinin investisiya resurslarını səmərəli cəlb etmə imkanlarının qiymətləndirilməsi investisiya prosesləri sahəsində dövlət siyasətinin formalaşması üçün vacibdir. Müxtəlif səviyyələrdə təsərrüfat fəaliyyəti subyektlərinin investisiya potensiallarının miqyasları və strukturu haqqında obyektiv informasiyanın mövcudluğu vergitutma sahəsində, birbaşa və portfel investisiyaların, xarici borcların, əsas fondların amortizasiyalarının cəlb olunması sahəsində, böhranlı regionlarda və sahələrdə müəssisənin kreditləşməsi məqsədilə büdcənin istifadəsi sahəsində respublika və regional səviyyələrdə dövlətin balanslı siyasətinin aparılması üçün son dərəcə vacibdir. Bundan başqa, ayrı-ayrı sahələrin, regionların və bütövlükdə ölkənin investisiya potensialının reallaşdırılması imkanı ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin başlıca şərtlərindən biri sayılır.

Sahənin investisiya potensialının qiymətləndirilməsi vəzifəsi, bizim fikrimizcə, ayrıca götürülmüş sahənin investisiya prosesini xarakterizə edən sosial-iqtisadi göstəricilərinin hansısa bir məcmusunun müəyyən edilməsindən ibarətdir. Təhlilin qarşıya qoyduğu vəzifələrdən asılı olaraq müxtəlif amillər və ya amillər qrupu istifadə edilə bilər.

Potensiala heç də resursların, onların tətbiqi imkanlarının sadəcə cəmlənməsi kimi baxmaq olmaz. Resursların istifadəsi həmişə məqsədyönlüdür, müəyyən şəkildə agentlərin ehtiyaclarının reallaşdırılması üçündür. Ona görə də investisiya potensialının müəyyən edilməsi üçün göstəricilərin maksimal kəmiyyətlərinin daha böyük miqdarına malik olan sahələrin aşkara çıxarılması kifayət deyildir. Sahələrin təsnifatı və investisiya həcmi sahənin vəziyyətinin etibarlı qiymətləndirilməsi üçün kifayət qədər informasiyaları vermir. Odur ki, sahənin investisiya potensialının müəyyən edilməsi üçün əlavə olaraq məhsul buraxılışı həcminə və əsas fondların dəyərində nisbətə investisiyanın bölüş-

dürülməsi əmsallarını hesablamaq təklif olunur. Bizim fikrimizcə, kapital qoyuluşu strukturunun istehsal həcmələrinin strukturu ilə müqayisəsi mövcud investisiya prioritetlərinin hansısa sahənin ümumi məhsulda roluna nə qədər uyğunluğu dərəcəsini aşkara çıxarmağa imkan verir. Bu məlumatlar sənayenin “daha çox investisiya qoyulmuş” (əmsal vahiddən yuxarı) və “yarımçıq investisiya qoyulmuş” (əmsal vahiddən aşağı) sahələrini ayırmağa imkan verir.

Sahənin əldə edilmiş investisiya potensialı onun ilkin vəziyyəti və investisiya resurslarını mənimsəmək imkanları haqqında təsəvvür verir. Sahənin potensial səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, investisiya resursları daha uğurla daxil ola və investisiya layihələri reallaşdırıla biləcəkdir.

Sənaye sahələrinin investisiya potensiallarının aparılmış təhlilinin yekunlarına görə aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1. 2000-ci ildən başlayaraq sənayeyə məcmu investisiyaların artması investisiyanın sahəvi, təkrar istehsal və texnoloji quruluşlarının dəyişməsilə müşayiət olunur. Sənayedə kapital qoyuluşu sferasında həm artıq mövcud əsas vəsaitlərlə, həm də ayrı-ayrı sahələrin məhsuluna tələblə zəif əlaqədar olan neqativ yenidən bölüşdürmə prosesləri baş verir.

2. Sənayeyə kapital qoyuluşlarının strukturu ayrı-ayrı sahələrin investisiya potensialına uyğun gəlmir, aşağı diversifikasiyası üzündən investisiyalar hasilat sənayələrində təmərküzləşmiş və bunun nəticəsi kimi iqtisadi artım templərinin enerji resurslarının və metalların dünya qiymətlərindən yüksək asılılığı formalaşmışdır. Əsas fondların mövcud yaş strukturunda, onların həcmnin fiziki və mənəvi aşınmasının hazırkı səviyyəsində investisiyanın strukturu əsas fondların səmərəli təzələnməsi şərtlərinə uyğun gəlmir.

3. Mövcud investisiya modeli hələ də lazımi qədər inkişaf etməmiş bank sistemi ilə dərinləşir. Belə ki, bu sistem yüksək ixrac mənfəətini iqtisadiyyatın qalan sektorlarına yönəltməyə imkan vermir.

4. Azərbaycanda baş verən transformasiya prosesləri qeyri-müəyyənlik amillərinin istənilən bazar iqtisadiyyatına xas olan xarici mühitə təsirini dərinləşdirir, müəssisənin davranışında əhəmiyyətli təshihlərin aparılmasını təmin edir.

5. Transformasiya iqtisadiyyatı şəraitində investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin təmin edilməsi xeyli dərəcədə transformasiya dövrü xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və uçotunun düzgünlüyündən asılıdır. Bu xüsusiyyətlərə investisiya fəaliyyəti ilə bağlı əsas makroiqtisadi göstəricilərin nisbətən yüksək dinamikası, bazar konyukturunun dövrü tərəddüdləri, dövlətin iqtisadi siyasətinin və investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi formalarının qeyri-stabilliyi və s. aiddir.

6. Investisiya strategiyasının işlənilib hazırlanmasının bütün mərhələlərində yerli investisiya bazarında situasiyanın inkişafı haqqında tam etibarlı informasiyalar istisnalıq təşkil edir ki, bu da öz növbəsində investisiyalaşma parametrlərinin düzgün olmayan kəmiyyətlərinin alınması ehtimalını və qəbul edilən qərarların etibarsızlıq dərəcəsini yüksəldir.

İlkin ərazi vahidləri səviyyəsində investisiya potensialı kateqoriyasının tətbiqini məqsəduyğun sayırıq ki, bu da əsasən özündə investisiya cəlbediciliyi və qeyri-investisiya cəlbediciliyi amillərinin məcmusunu əks etdirir. İnvestisiya cəlbediciliyi və qeyri-investisiya cəlbediciliyi amillərinin məcmusu isə öz növbəsində investisiya resurslarının kəmiyyət və keyfiyyətinin icmal qiymətləndirilməsini ifadə edir.

Regionların investisiya potensialının qiymətləndirilməsini aşağıdakı üç mərhələdə aparılmasını məqsəduyğun sayırıq:

- qanunvericilik-normativ bazanın qiymətləndirilməsi;
- investisiya potensialının ilkin amillərinin qiymətləndirilməsi;
- investisiya potensialının tərkiblərinin təkrar qiymətləndirilməsi.

Son illər respublikamızda sahibkarlığa dövlət himayəsinin sistemli şəkildə həyata keçirilməsi, sahibkarlara dövlət dəstəyi tədbirlərinin səmərəsinin yüksəldilməsi bu sahədə mühüm uğurların qazanılmasına imkan yaratdı. Bu məqsədlə qəbul edilmiş hüquqi-normativ sənədlər, sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyi mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsi ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, xüsusilə də regionlarda yeni sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətə başlamasına gətirib çıxardı. Belə ki, 2007-ci ildə ÜDM-in strukturunda qeyri-dövlət bölməsinin payı 84%-ə çatmışdır ki, bu da əvvəlki illərlə müqayisədə xeyli yüksəkdir. 1 oktyabr 2003-cü il tarixindən 1 yanvar 2007-ci il tarixinədək ölkədə açılmış 640 mindən artıq iş yerlərinin 85%-dən çoxu qeyri-dövlət sektorunun payına düşmüşdür. 2007-ci ilin yekunlarına görə, sahibkarlıqla məşğul olan hüquqi şəxslərin sayı əvvəlki illərlə müqayisədə təxminən 26% artmışdır. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin sayı isə 2007-ci ildə 255 mini ötmüşdür ki, onların da 65%-dən çoxu regionların payına düşür. Keçən 4 il ərzində regionlarda kredit yarmarkalarının, müvəkkil kredit təşkilatları ilə sahibkarların görüşünün təşkili, eləcə də regionda istehsal olunan məhsulların sərgilərinin keçirilməsi sahibkarların kredit almaq imkanlarını daha da genişləndirmiş, sahibkarlar arasında işgüzar əlaqələrin qurulmasına təkan vermişdir.

Regionların inkişafı ilə bağlı nəzərdə tutulan Dövlət Proqramı başa çatdıqdan sonra, onun davamlı olaraq növbəti mərhələlər üzrə işlənib hazırlanması planlaşdırılmalıdır. Həmin proqramlarda sahibkarlığın gələcək inkişafının aşağıdakı əsas vəzifələri müəyyənləşdirilməlidir: sahibkarlıq fəaliyyətini və ona dövlətin dəstəyini tənzimləyən hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsi; sahibkarlığın inkişafına yönəldilən maliyyə-kredit mexanizmlərinin inkişafı və maliyyə texnologiyalarının tətbiqi; prioritet sahibkarlıq layihələrinin maliyyələşdirilməsi zamanı dövlət zəmanətlərinin verilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi; sahibkarlıqda vahid informasiya dəstəyi sisteminin tətbiqi; sahibkarlıq sferası üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması; sahibkarlıq subyektləri məhsullarının regionlararası bazarlara çıxarılması; sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətinin genişləndirilməsi.

Sahibkarlığın regional investisiya strategiyasının işlənib hazırlanması aşağıdakı mərhələləri nəzərdə tutur: investisiya strategiyasının formalaşması

dövrünün müəyyən edilməsi; investisiya fəaliyyətinin strateji məqsədlərinin seçimi; investisiyalaşma istiqamətlərinin və maliyyələşmə mənbələrinin müəyyən edilməsi; investisiya proqramlarının və müddətlərinin konkretləşdirilməsi; işlənib hazırlanmış investisiya strategiyasının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi; xarici şəraitin və sahibkarlıq sektorunun vəziyyətinin dəyişməsindən asılı olaraq strategiyanın yenidən nəzərdən keçirilməsi.

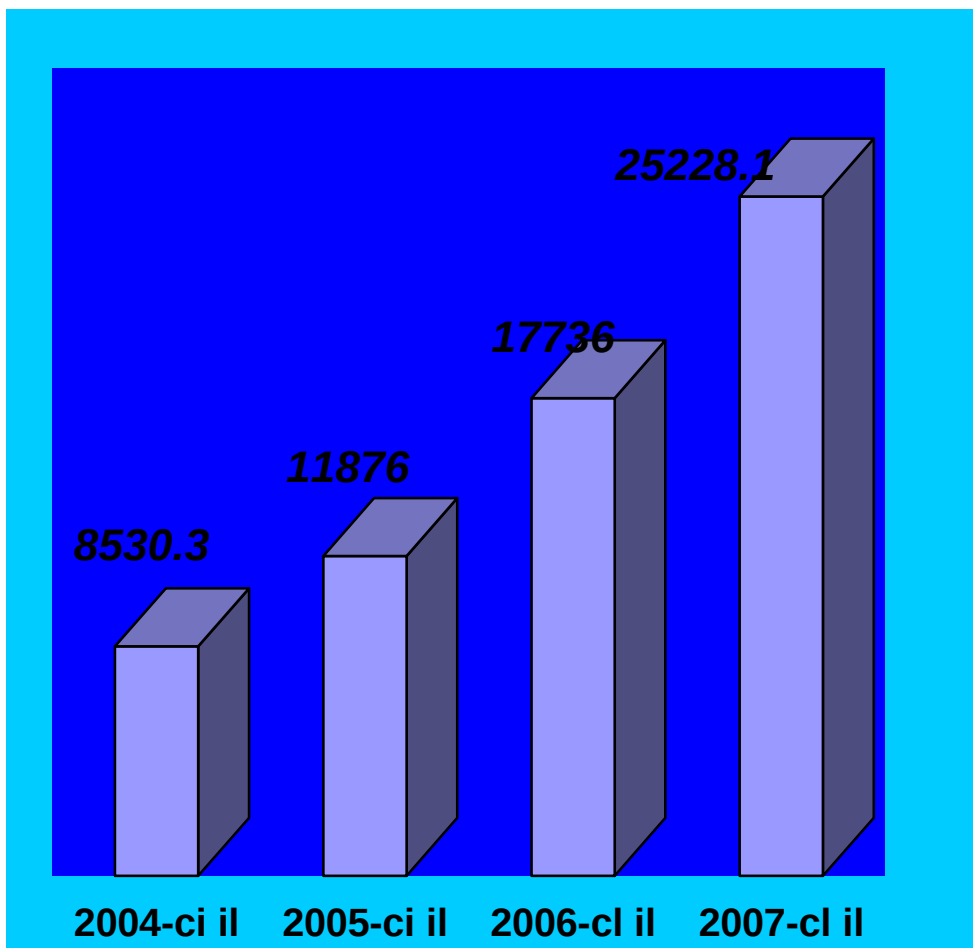
Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişaf strategiyası işlənib hazırlanarkən aşağıdakı halların müəyyən edilməsi vacibdir: regionun ərazi, iqtisadi və ictimai birliyinin gücləndirilməsi; təhsil səviyyəsinin və iqtisadiyyatın innovasiya potensialının yüksəldilməsi; sahibkarlıq mühitinin inkişafı; regionun potensialının səmərəli istifadəsi.

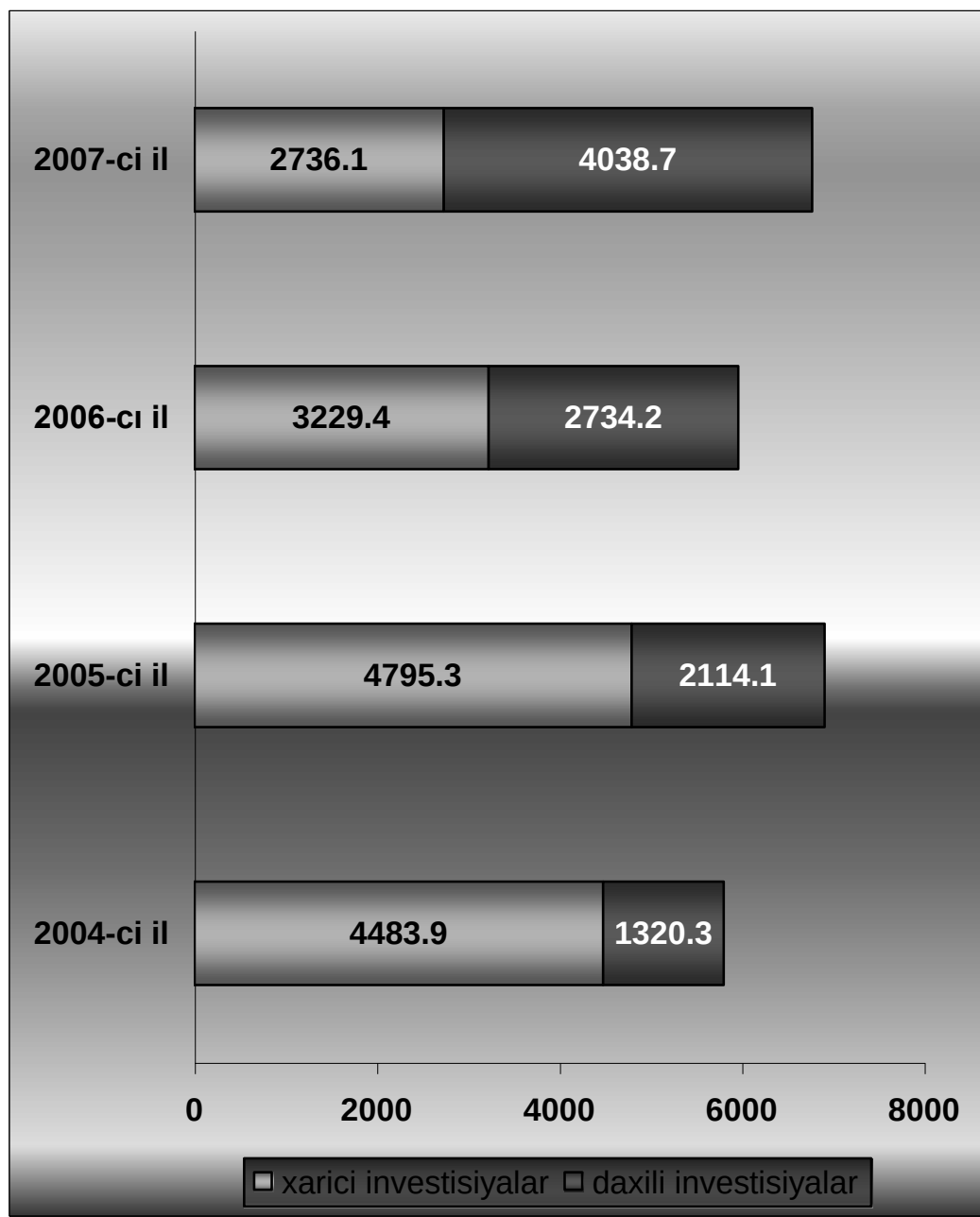
İnteqral investisiya potensialı xüsusi potensialların çəki cəmi kimi müəyyən edilir. Hazırda Azərbaycan sənayesinin struktur cəhətdən yenidən qurulmasının mühüm problemi müəssisənin istehsal güclərinin genişləndirilməsi və modernləşdirilməsi üçün investisiya potensialının formalaşması sayılır.

Dövlətin investisiya siyasətinin mühüm istiqaməti yüksək texnologiyalı sənaye sahələri müəssisələrinin investisiya cəlbəediciliyinin təmin edilməsindən ibarətdir. İnvestisiya prosesinin maliyyələşdirmə sistemi investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirmə mənbələri və investisiyalaşma metodlarının üzvi vəhdətindən formalaşır.

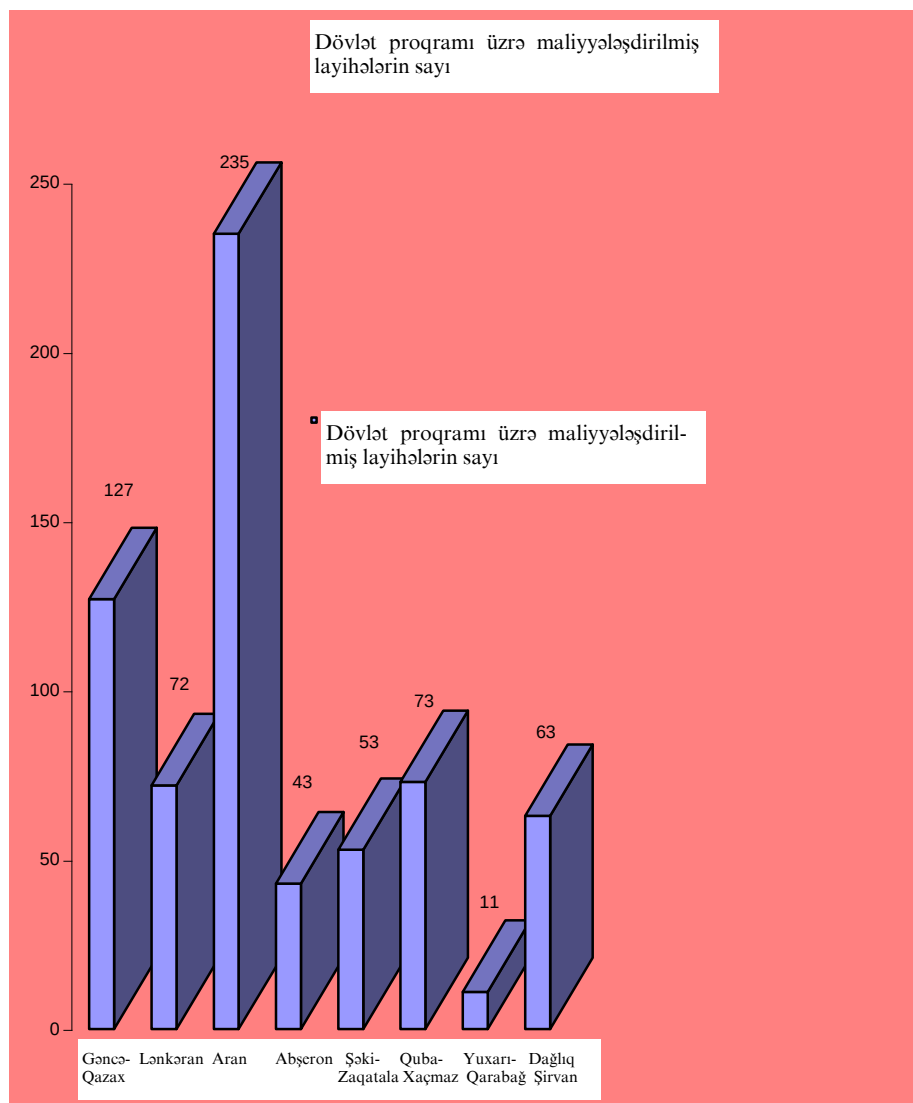
2008-2011-ci illərdə respublikamızda Dövlət İnvestisiya Proqramı üzrə 15580,7 mln. manat investisiya qoyuluşu nəzərdə tutulur. Proqramda enerjetikanın inkişafı üçün 1917 mln. manat, nəqliyyat sektoru üçün 4223,1 mln. manat, kommunal infrastrukturun inkişafı üçün 2396,4 mln. manat, sosial infrastrukturun inkişafı üçün isə 3313,1 mln. manat investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi planlaşdırılır.

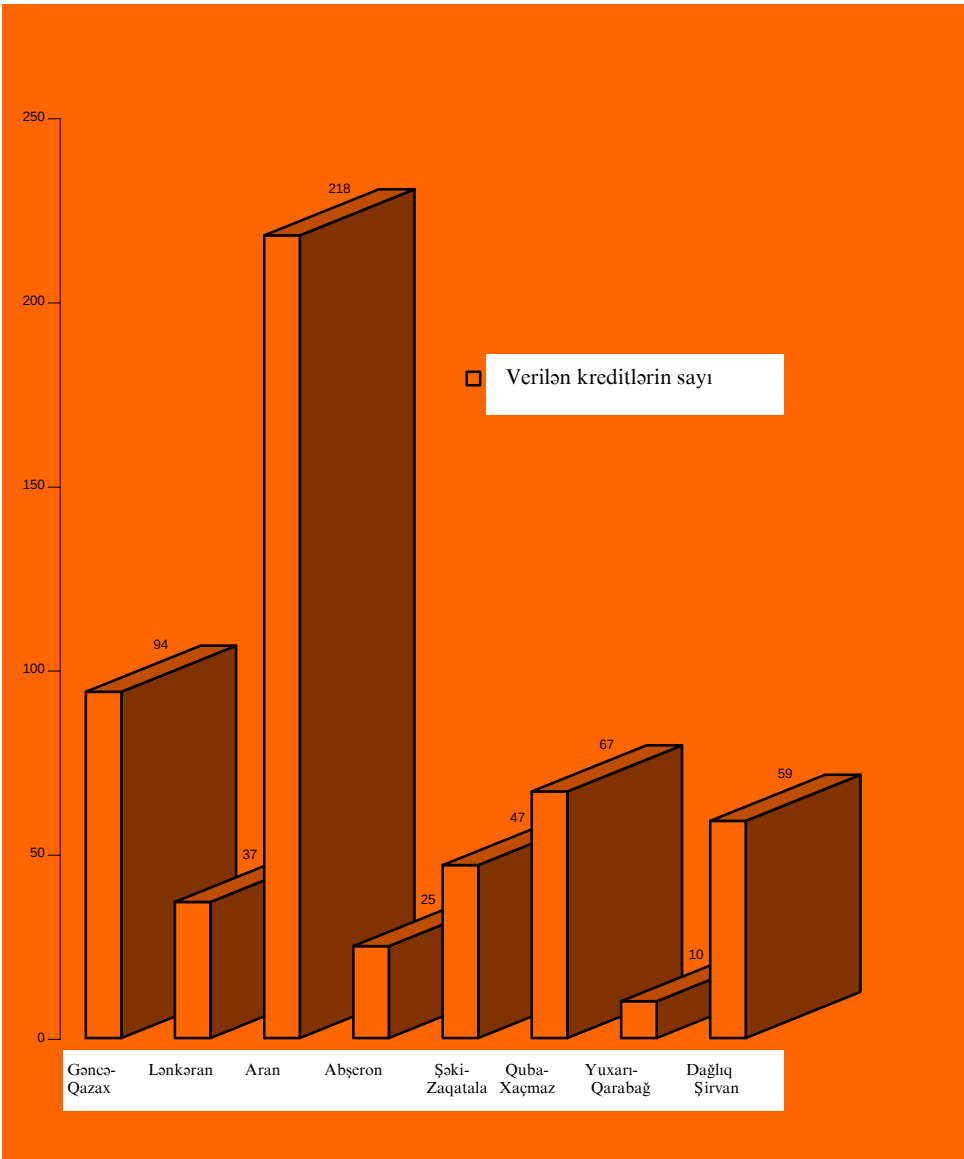
Azərbaycanda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması xarici investisiya axınının artırılması üzrə aparılan işlə bağlıdır. İnvestisiya reytingi nəinki portfel investisiyaların artımına kömək edəcək, həm də birbaşa xarici investisiyaların dinamikasına güclü təsir göstərəcəkdir. Bu isə yeni müəssisələrin yaradılması və istehsalın modernləşdirilməsi üçün vəsaitlərin cəlb olunmasına kömək edəcəkdir.

Ümumi daxili məhsulun illər üzrə artım dinamikası (mln.manat)

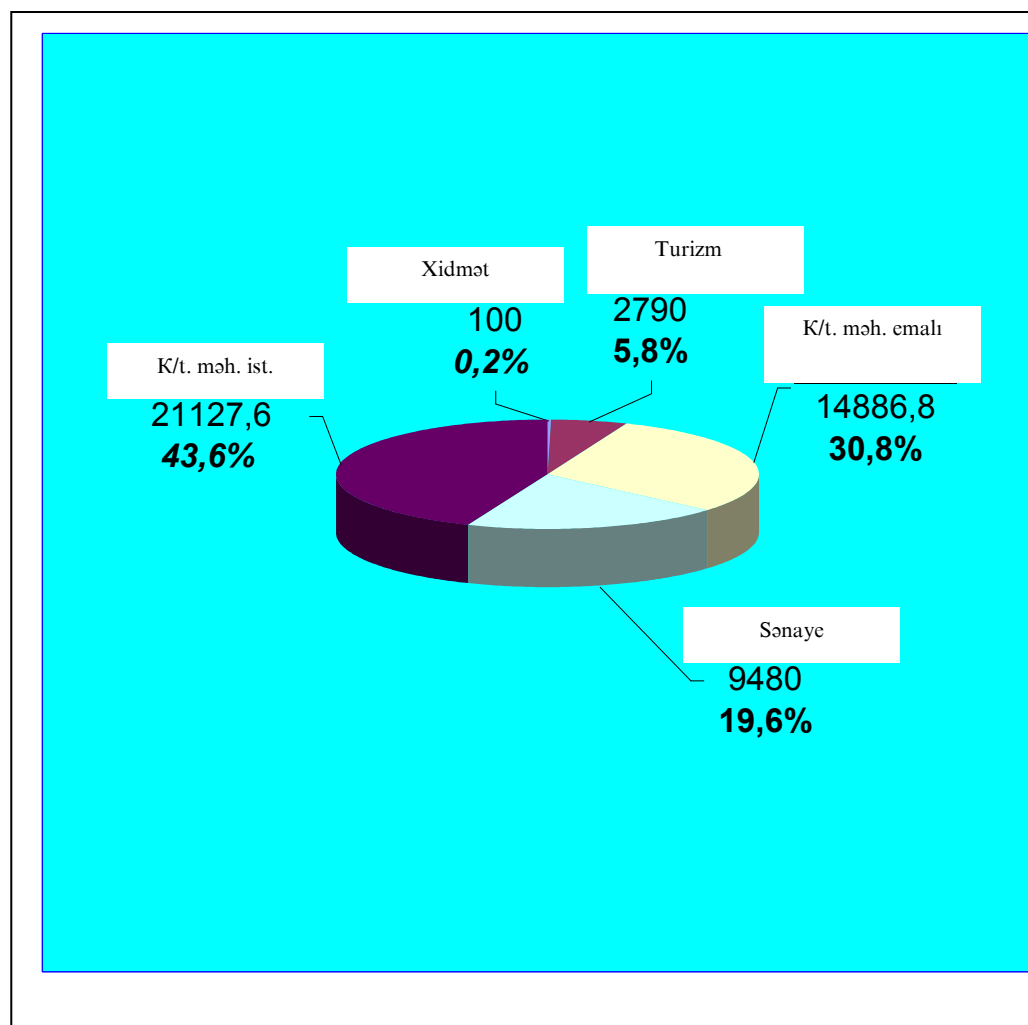
2004-2007-ci illərdə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar (mln. manat)

İqtisadi rayonlar üzrə verilmiş kreditlərin tərkibində “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” üzrə maliyyələşdirilmiş layihələr haqqında məlumat

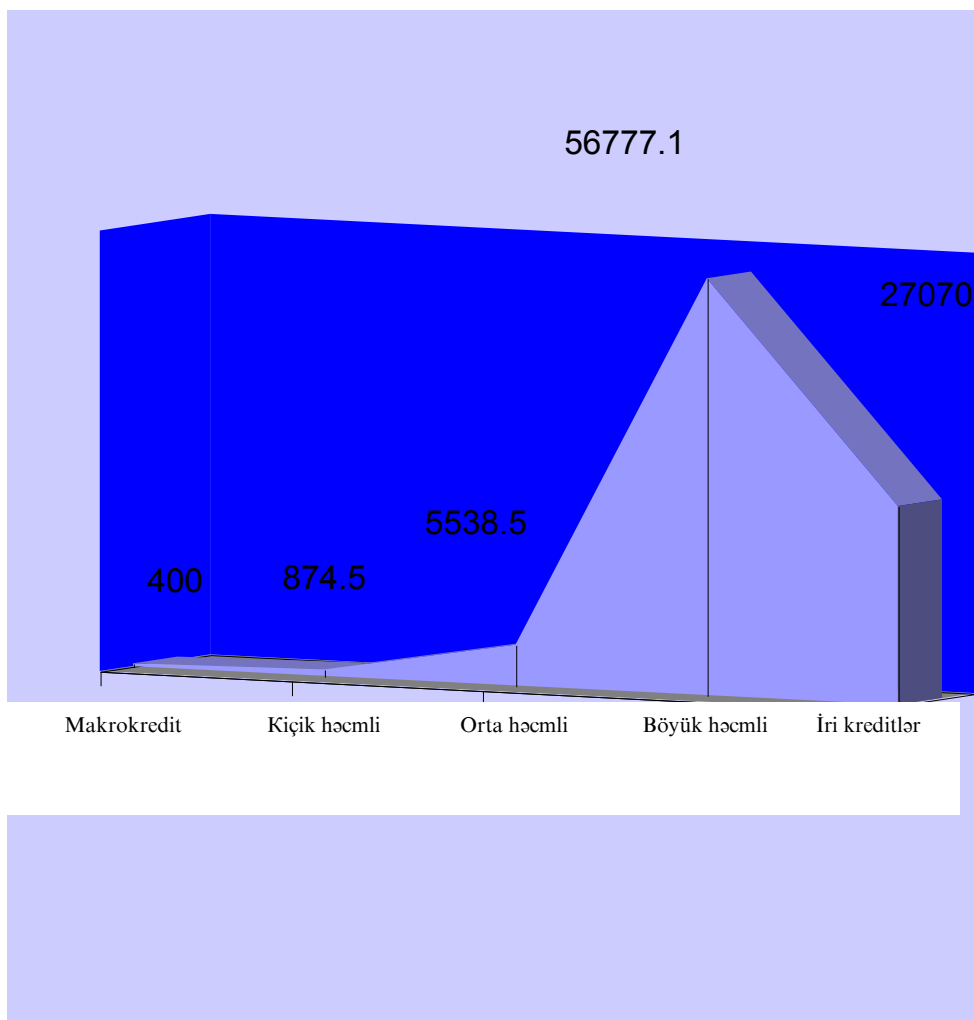

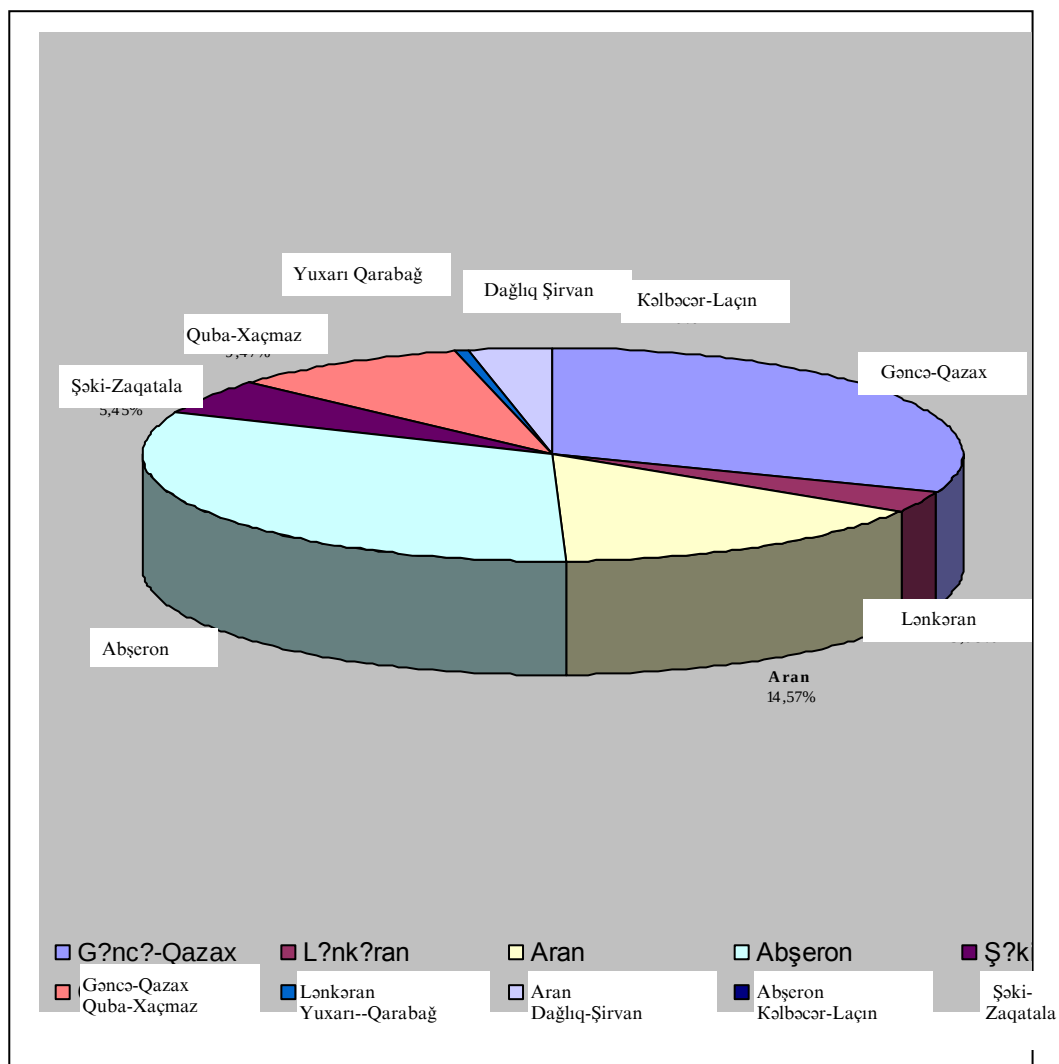
“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” üzrə Sahibkarlara Kömək Milli Fondu tərəfindən maliyyələşdirilmiş layihələrin iqtisadiyyatın sahələr üzrə bölgüsü.

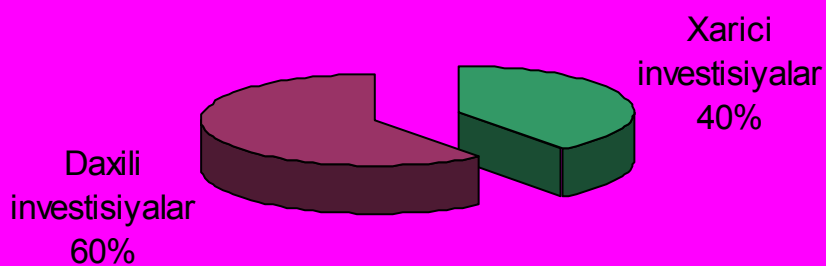
**2008-ci il yanvarın 1-i tarixinə Sahibkarlara Kömək Milli Fondunun
vəsaiti hesabına verilmiş kreditlərin növləri üzrə bölgüsü**

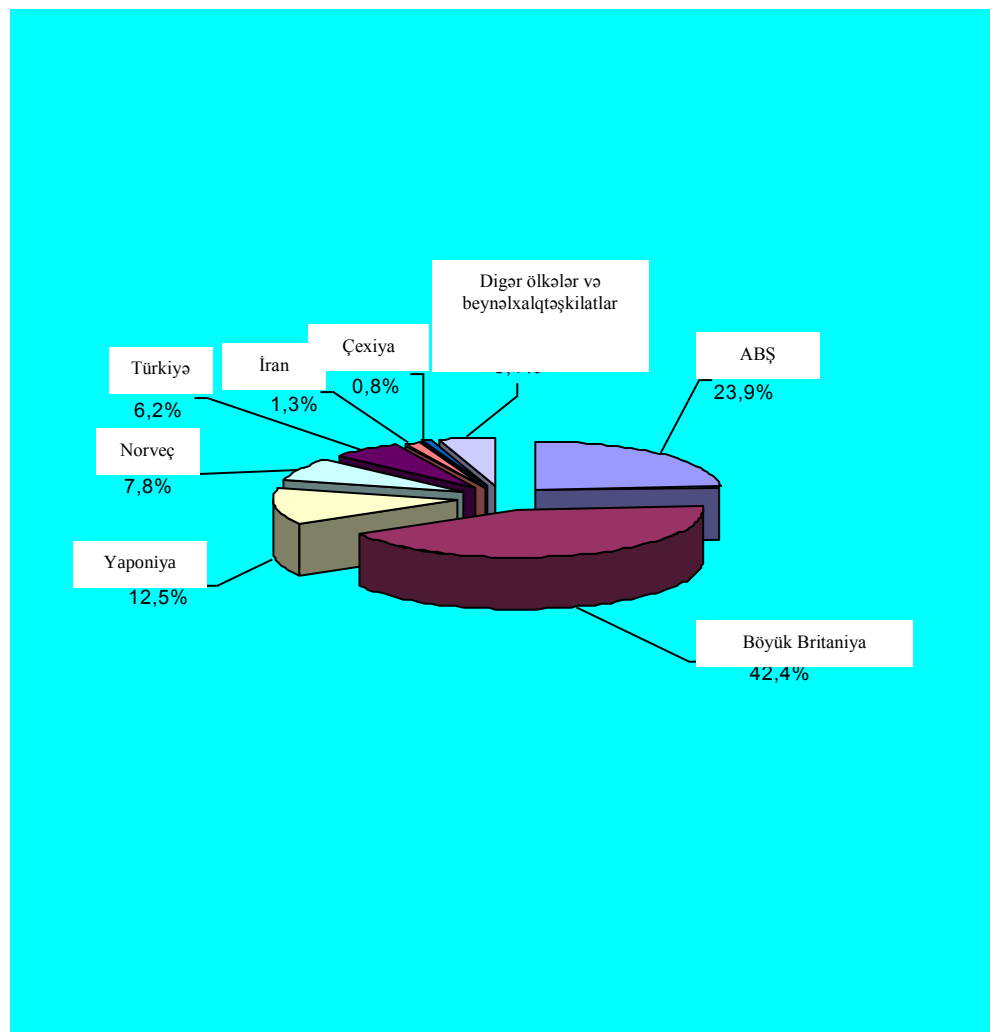
**2008-ci il yanvarın 1-i tarixinə Sahibkarlara Kömək Milli Fondunun
vəsaiti hesabına verilmiş kreditlər üzrə yaradılmış iş yerlərinin
iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü.**

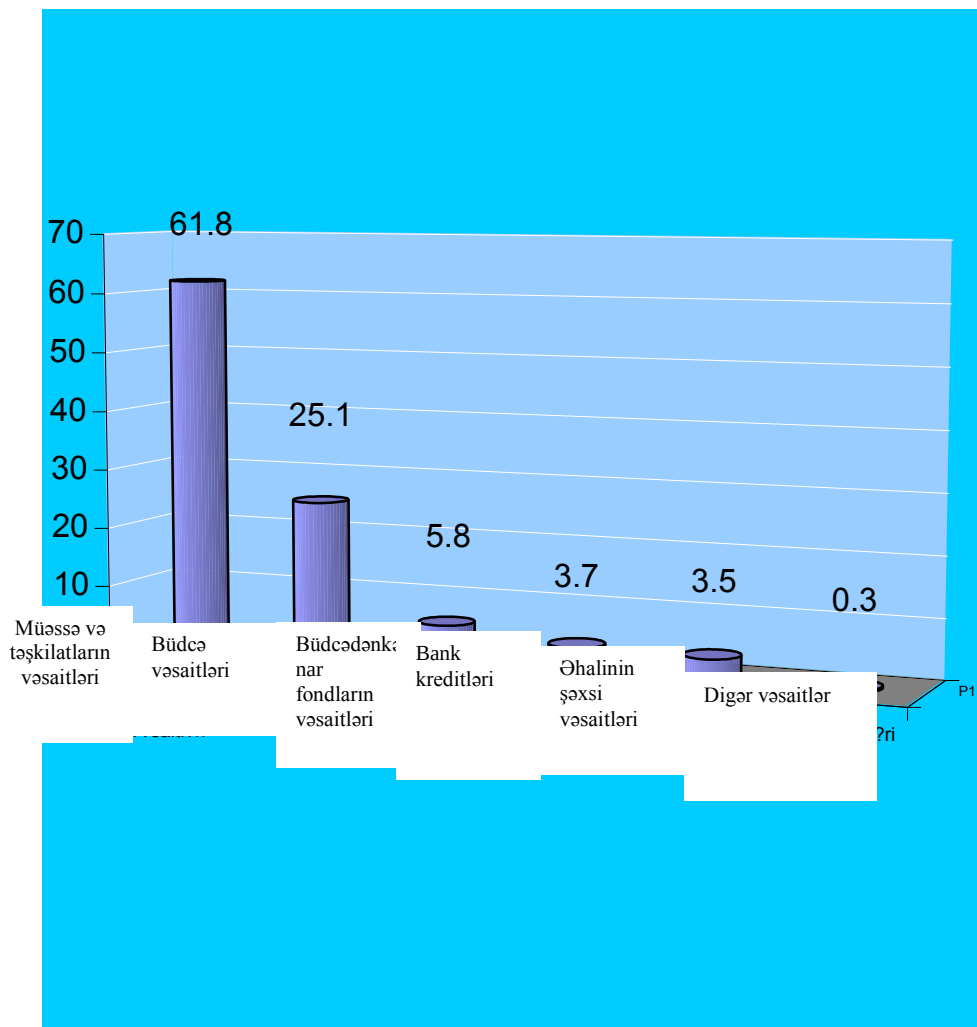
**2007-ci ildə Azərbaycanda əsas kapitalla yönəldilmiş
investisiyaların strukturu**

2007-ci ildə Azərbaycanda əsas kapitalla yönləldilmiş xarici investisiyaların ölkələr üzrə maliyyələşdirilmə mənbələrin strukuru

**2007-ci ildə əsas kapitala yönləndilmiş əsas vəsaitlərin
maliyyələşdirilmə mənbələrin strukturu .**

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında AR Prezidentinin Fərmanı (31 may, 2005).
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: "Qanun", 2004.
3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2005-ci ildə fəaliyyəti haqqında hesabat. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı 2006, 144 s.
4. Azərbaycan Respublikası Milli Bankı. İllik hesabat, Bakı, 2005, 204 s.
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. "Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı", Bakı, 2001.
6. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2007. Bakı, "Səda", 2007, 728 s.
7. "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (13 yanvar 1995-ci il, №952).
8. Abbasov A.B. Sahibkarlıq fəaliyyəti: növləri, təşəkkülü və inkişaf problemləri. Bakı, 1998.
9. Abbasov A.H. Qiymətli kağızlar bazarının formalaşması və inkişaf perspektivləri. Bakı, 2005, 254 səh.
10. Azərbaycan sovet ensiklopediyası, IV cild, Bakı, 1980, 592 s.
11. Bağirov M.M. Banklar və bank əməliyyatları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, "Nurlan", 2003, 512 s.
12. Biznesin əsasları. Dərslik. Prof. A.B. Abbasovun üm. elmi red. ilə Bakı "Nurlan", 2005, 656 s.
13. Cəbiyev R.M. Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı (monoqrafiya). Bakı, 2000, 236 s.
14. Erdal A.N., Kərimov V.X. İnvestisiya layihələrinin hazırlanması və qiymətləndirilməsi. Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2002, 151 s.
15. Əliyev F.B. İnvestisiya layihələrinin təhlili və dəyərləndirilməsi. Bakı, "Azər" nəşriyyatı, 2003 s.
16. Əliyev N.C., Daşdəmirov M.Ə, Mirzəyev V.S. İnvestisiya layihələrinin təhlili. Bakı, 2003, 182 s.
17. Əliyev R.B., Novruzov N.A., Məmmədov M.A. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi. Bakı: 2003, 432 s.
18. Həsənov R.T. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları. Bakı: "Elm", 1998. 343 s.
19. Hüseynov T.H. Azərbaycanda bazar sisteminin iqtisadi problemləri (Monoqrafiya). Bakı, "Elm", 2004, 228 səh.
20. Hüseynov T.Ə. Sənayenin iqtisadiyyatı. Dərslik. Bakı, Azərnəşr, 2000, 667 səh.
21. İqtisadi nəzəriyyə. Dərslik. T.S.Vəliyevin, Ə.R.Babayevin, M.X.Meybullayevin ümumi elmi redaktəsi ilə. Bakı, 2001, 684 s.
22. Keyns C.M. Məşğulluq, mənfəət və pulun ümumi nəzəriyyə. Bakı: "Qanun", 2001, 478 s.

23. Məmmədov M.M, Məlikov Y.A., Əhmədli A.M. İnvestisiya layihələri üzrə biznes-plan, Bakı, "Elm", 2000, 140 s.
24. Məmmədov Z.F. Pul, kredit və banklar. Bakı. «Naşır», 2004
25. Nadirov A.A. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı: "Elm", 2001. 452 s.
26. Niftullayev V.M. Sahibkarlığın əsasları. Bakı, "Zamann", 2002, 618 səh.
27. Pul, kredit və banklar. Dərslik. R.Rzayevin ümumi redaktorluğu ilə. Bakı. "Qanun", 2000.
28. Sadıqov M.M. Azərbaycan Respublikasının maliyyə potensialının formalaşması problemləri. Bakı, 2001.
29. Sadıqov M.M. Maliyyə potensialının formalaşdırılması dövlətin borc siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi problemləri. Bakı, 2003.
30. Səmədzadə Z.Ə. Dünya iqtisadiyyatı. Çin iqtisadi möcüzəsi. B.: "Gənclik", 2001, 317 s.
31. Аббасов А.Г. Финансовая система и долгового рынок Азербайджана. Баку, "Элм", 2004, 348 с.
32. Анискин Ю.Н. Управление инвестициями. Учеб. пособие. "Омега-Л", 2002, 167 с.
33. Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики. Москва: Финансы и Статистика, 2004, 480 с.
34. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент, Москва, "Финансы и статистика", 1999, 235 с.
35. Банки и банковские операции/Под ред. Е.Ф.Жукова.М.:Банки и биржи, 2003, 471 с.
36. Банковское дело:Учебник/Под ред. Г.Г.Коробовой.М.: "Экономистъ", 2005.
37. Бард В.С. Инвестиционный потенциал российской экономики. М.: "Экзамен", 2003
38. Иностранные инвестиции в Петербурге, "Экономика и жизнь" Санкт-Петербургский региональный выпуск №6 от 8 февраля 1997 г.
39. Бузова И.А., Маховикова Г.А., Терехов В.В. Коммерческая оценка инвестиций / под ред. Есипова В.Е. – СПб: Питер, 2003, 432 с.
40. Беляева И.Ю., Эскиндаров М.А. Капитал финансово-промышленных корпоративных структур. Теория и практика. Москва. Финансовая академия при Правительстве РФ, 1998
41. Бочаров Л.А. Инвестиции. Учебное пособие. В.П: "Питер" 2002, 288 с.
42. Бланк И.Т. Управление инвестициями предприятия. "Ника-Центр", 2003, 275 с.
43. Бромвич М. Анализ экономической эффективности капиталовложений. М.: ИНФРА-М, 1996.

44. Беляев В.А. Капитальные вложения, рынок и эффективность инвестиций в сельское хозяйство. -М.: "Экономика", 1993, 132 с.
45. Беренс В., Хавренек П. Руководство по оценке эффективности инвестиций / Пер. с англ. – М.: "АОЗТ Интерэксперт", 1995.
46. Блех Ю. Гетце У. Инвестиционные расчеты. Перевод с нем./Под ред. А.М.Чуйкина, Л.А.Галютина-Калининград: "Янтарный сказ", 1997.
47. Валдайцев С. Оценка бизнеса: учеб. пособие. М.: ТК Велби, Изд-во "Проспект", 2006, 360 с.
48. Вахрин П. Инвестиции. Учебник. "Дашков и К", 2003, 384 с.
49. Гаджиев Ш.Г. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешне экономического развития. Киев: "Экспресс-объява", 2000, 504 с.
50. Газеев М.Х., Смирнов А.П, Хрычев А.Н. Показатели эффективности инвестиций в условиях рынка.-М.:ПМБ ВНИИОЭНГ-а 1993.
51. Грачева М.В. Анализ проектных рисков: Учеб пособие для вузов. М. : ЗАО "Финстатинформ", 1999, 216 с.
52. Гитман Л.Дж., Джонк М.Д., Основы инвестирования. Перевод с английского. М., "Доло", 1998.
53. Деева А.К. Инвестиции. Учебное пособие. "Экзамен", 2004, 320 с.
54. Есипов В.Е., Маховикова Г.А., Терехова В.В Оценка бизнеса, Спб.: Питер, 2002, 416 с.
55. Завлин П.Н., Васильев А.В, Оценка эффективности инноваций.- Спб.: Издательский дом "Бизнес-пресса", 1998.
56. Зайцев Н.Л. Экономика, организация и управление предприятием. Уч. пособие М.: ИНФРА-М, М, 2004.
57. Ипотечно-инвестиционный анализ: Учебное пособие/Под ред. проф. В.Е.Есипова. Спб.-207 с.
58. Идрисов А.Б., Картышев С.В, Постинков А.В. Стратегическое планирование и анализ эффективности инвестиций. 2-е изд. М.: "Филинь", 1997 г.
59. Иностранные инвестиции в Петербурге, "Экономика и жизнь" Санкт-Петербургский региональный выпуск №6 от 8 февраля 1997 г.
60. Катасонов В.Ю. Инвестиционный потенциал экономики: механизмы формирования и использования. М.: "Анkil", 2005.
61. Ковалев В.В Методы оценки инвестиционных проектов. М.: "Финансы статистика", 2000, 144 с.
62. Кныш М.И., Перекатов Б.А., Тютиков Ю.П. Стратегическое планирование инвестиционной деятельности: Учеб. пособие СПб.: Изд. Дом "Бизнес-пресса", 1998, 315 с.
63. Колтынок Б.Н. Инвестиционные проекты. Учебник. "Дело", 2002, 622 с.

64. Ленский Е.В. Транснационализация капитала. Под ред. О.Н. Сосковца. Мн: Армита-Маркетинг, Менеджмент, 2001
65. Лукасевич И.Я. Анализ финансовых операций. Методы, модели, техника вычислений. –М.: Финансы, ЮНИТИ, 1998.
66. Маренков Р.Р. Основы управления инвестициями. “Едиториал”, 2003, 480 с.
67. Методические рекомендации по оценке эффективности инвестиционных проектов и их отбору для финансирования. М.: “Экономика”, 2000, 547 с.
68. Медынский В.Г. Инновационный менеджмент. Учебник. Москва. “Инфра-М”, 2002
69. Несветаев Ю.П. Экономическая оценка инвестиций. Учеб. пособие. “МГИУ”, 2003, 162 с.
70. Орлова Е.И. Инвестиции. Курс лекций. “Омега-Л”, 2003, 192 с.
71. Предпринимательской деятельности. Под общей редакцией профессора А.С. Пелиха. Ростов-на-Дону. “Март”, 2002, 336 стр.
72. Осипова А.В., Синяева И.М. Основы коммерческой деятельности. Учебник для вузов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2000, 623 стр.
73. Организация предпринимательской деятельности. Учебник. Москва: “Колос”, 2005, 416 стр.
74. Подишваленко Инвестиции. Учебник. Г.И. : “Дело”, 2004, 176 с.
75. Сафаров Г., Абуд Салех Л. Оценка эффективности инвестиционных проектов в нефтяной промышленности. Баку: “Чашыюглу”, 2001, 188 с.
76. Савчук В.П., Прилипко С.И, Величко Е.Г. Анализ и разработка инвестиционных проектов. Учебное пособие. Киев: Абсолют-В, Эльга, 1999, 304 с.
77. Словарь иностранных слов. 16-е изд., испр.-М.: Рус. яз., 1988, 647 с.
78. Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Организация и финансирование инвестиций, Москва, “Финансы и статистика”, 2000 г., 272 с.
79. Фабочки Ф.Н. Управление инвестициями. “Инфра-М”, 2004, 932 с.
80. Фальцман В.К. Оценка инвестиционных проектов и предприятий. М.: ТЕИС, 1999, 56 с. Фридман Д., Ордуей Н. Анализ и оценка приносящей доход недвижимости. М., 1995.
81. Финансовый анализ деятельности фирмы.-М.: “Ист-сервис”, 1994.
82. Царев В.В. Оценка экономической эффективности инвестиций-Спб.: “Питер”, 2004, 464 с.
83. Черняк В.З. Управление инвестиционными проектами: Учеб. пособие для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004, 351 с.
84. Чекшин В.И. Экономическая оценка инвестиций.-электросталь: ЭПИ МИСиС, 2005, 102 с.
85. Черкасов В.Е. Международные инвестиции. М.: “Дело”, 1999, 135 с.

86. Чернов В.А. Анализ коммерческого риска. Москва, “Финансы и статистика”, 1998, 345 с.
87. Шарп А., Александер Г., Бейли Дж. Инвестиции. Москва, 1998
88. Управление проектами (Зарубеж. опыт) Под ред. проф. В.Д.Шапиро. Спб.: Два Три, 1993, 276 с.
89. Управление проектами (Зарубеж. опыт) Под ред. проф. В.Д.Шапиро. Спб.: Два Три, 1993, 276 с.
90. Учет и анализ инновационной и инвестиционной деятельности. Москва: КЕОРУС, 2005, 240 стр.
91. Уильям Ф. Шарп, Гордон Дж. Александр, Джеффри В. Бэйли. Инвестиции. Москва: ИНФРА, 2003, 1028 стр.
92. Уткин Э.А., Эскиндаров М.А. Финансово промышленные группы. М:ЭКМОС, 1998.
93. Экономика, Москва, «БЕК», 1997 г. 785 с.
İnternet saytları:
94. www.Nba.az
95. www.erc-az.org
96. www.taxes.gov.az
97. www.azstat.org
98. www.socar.gov.az
99. www.tariffcouncil.gov.az
100. www.maliyye.gov.az

Təranə İsa qızı Kərimova
iqtisad elmləri namizədi, dosent

**İqtisadiyyatın investisiya
potensialı: formalaşması
və istifadə mexanizmləri**

(Monoqrafiya)

*Çapa imzalanıb 16. 10. 2008. Kağız formatı 70x100 1/16.
Həcmi 14 ç.v. Sifariş 85. Sayı 500.*

*" İqtisad Universiteti " nəşriyyatı.
AZ 1001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi, 6*
